

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Princeton University Library

32101 076407780

Library of

Princeton University.

5423

Gálos Rensó

A MAGYAR NEMZETI
IRODALOMTÖRTÉNET

TANKÖNYVE.

II. KÖTET.

Budapest, 1873. Nyomatott az »Athenaeum« nyomdájában.

A MAGYAR NEMZETI

IRODALOM TÖRTÉNETE

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A JELENKORIG

RÖVID ELŐADÁSBAN:

ÍRTA

TOLDY FERENC,

14

KIR. TANÁCSOS, MAGY. TUD. AKAD. RENDES TAG, A M. KIR. EGYETEMI KÖNYVTÁR
IGAZGATÓJA, S A M. NYELVÉSZET ÉS IRODALOMTÖRTÉNET RENDES TANÁRA, A M.
KIR. GYMN. TANÁRVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG S A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELNÖKE STB.

HARMADIK, JAVÍTOTT, KIADÁS.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST,

AZ ATHENAEUM TULAJDONA.

MDCCCLXXIII.

Salos Rexog

2058

. 907

v. 3-4

TARTALOM.

NEGYEDIK RÉSZ: LEGÚJABB KOR.

A második virágzás kora.

II. A nyelvjuttás és széplítés, s a költői classicismus kora (1808—1830).

76. §. Általános jellemzés	3
77. §. A nyelvújítási harc. Kazinczy Ferenc. Az üldözés stádiuma . . .	4
78. §. Folytatás. — Az újítási harc tanbírálati stádiuma. Vég diadal .	7
79. §. Széppróza. — Kazinczy Ferenc	9
80. §. A próza állapota. Kazinczy iskolája	12
81. §. Az új iskola költészete	13
82. §. Folytatás. — Classicismus. Kazinczy Ferenc	15
— Kazinczy Ferenc élete	17
83. §. Folytatás. — Berzsenyi Dániel. Kisebb költők	18
84. §. Érzeményszerű lyra. Kölcsey Ferenc. Kisebb költők. — Meseköltészet	21
85. §. Formaszigor nélküli költők. — A népies elem újabb jelentkezése.	
Vitkovics	24
86. §. Eposi kísérletek. — Horvát Endre	26
87. §. Drámai mozgalmak. Bolyai és Gombos	27
88. §. A nemzeti műköltészet időszaka. Kisfaludy Károly	29
— Kisfaludy Károly élete	30
89. §. Drámai költészet. Kisfaludy Károly, annak megalapítója	32
90. §. Folytatás. — Katona József. Kisebb költők	35
91. §. Folytatás. — Vörösmarty első fellépése a drámában	38
92. §. Az Auróra-kör. — Lyrai költők. Kisfaludy Károly, Bajza, Vörösmarty	39
93. §. A classica-nemzeti epos. Annak kezdete. Székely Sándor	42
94. §. Folytatás. — A classica-nemzeti epos fejlődése. Czuczor	43
95. §. Folytatás. — A classica-nemzeti epos tetőzése. Vörösmarty Mihály	45
— Vörösmarty Mihály élete	48
96. §. Folytatás. — Debreczeni, Horvát Endre	49
97. §. Tudományos irodalom. Országos törekvések a m. nyelv érdekében.	
M. tudományos intézetek	52
98. §. Tudományos folyóiratok	54
99. §. Széptudományi mozgalmak	57
100. §. A theologiai irodalom felélése	58
101. §. A bölcsészeti emelkedése. Köteles. — Jog s államtudományok .	60
102. §. Történetírás és segédtud. — Virág. Horvát István	63

103. §. A nyelvtudomány hanyatlása. — Classica literatura	67
104. §. Az irodalomtörténet újabb stádiuma. — Magyar jelesírók kiadásai .	70
105. §. Természeti, szám- és hadi tudományok. — Műnyelvi nagy reform. Bugát Pál	72
106. §. Az úgynevezett Conversations-Lexiconi pör. Az időszak vége . .	75

III. Széchenyi kora, vagy a nyelv s irodalom egyetemes virágzása életben, tudományban, költészetben (1831—1849).

167. §. A kor fő tényezői. — A Kisfaludy Károly köre	76
108. §. A magyar Akadémia	78
109. §. Egyesületek, intézetek. — Irodalmi időszaki sajtó	80
110. §. Széchenyi István. — Politikai időszaki sajtó	82
111. §. A nemzeti nyelv általános elterjedése s országos vég diadalma .	84
112. §. Tudományos irodalom. — Általános tekintet	85
113. §. A theologiai irodalom tovább fejlődése. Guzmics	86
114. §. Bölcsészeti mozgalmak. — Neveléstudomány	90
115. §. Jogtudományi irodalom. Szalay László	93
116. §. Politikai irodalom. — Gr. Széchenyi István	95
Gr. Széchenyi István élete	98
117. §. Folytatás. — Wesselényi Miklós	100
118. §. Folytatás. — Politikai hírlapirodalom. Kossuth Lajos. Gr. Dessewffy Aurél	101
119. §. Folytatás. — Nemzetgazdászati iskola. Gr. Dessewffy Emil .	103
120. §. Folytatás. — Központosító iskola. — Szalay László. B. Eötvös József Szalay László élete	106
B. Eötvös József élete	108
121. §. Politikai szónoklat	110
122. §. Történelem. Horváth Mihály	114
123. §. Utazások a magyar őstörténet érdekében. Körösi Csoma Sándor. Reguly Antal	120
124. §. Föld- és államrajz. Útleírások	124
125. §. Természettudományi mozgalmak	127
126. §. Matematikai és hadi tudományok	131
127. §. A nyelvészet felvirágzása; annak élén az akadémia	133
128. §. Szótárirodalom	136
129. §. Classica philologia	138
130. §. Széptudományok. Henszlmann, Erdélyi	140
131. §. A próza állapotja. — Akadémiai szónoklat	142
132. §. Költészet. — Általános nézet	144
133. §. Lyrai költészet. — Vörösmarty és társai	147
134. §. A classicisták epigonjai	150
135. §. Új lendület. Petőfi Sándor	153
Petőfi Sándor élete	156
136. §. Tan és gúnyköltészet. Vajda. Arany	157
137. §. Színügy és színiköltészet	161
138. §. A szomorújáték és dráma. Vörösmarty újabb színművei . . .	164

139. §. Vörösmarty követői. A színszerűség érvényre-jutása. Szigligeti	167
140. §. Az újfrancia drámaiscola költői. — Visszahatás. Húgó Károly	169
141. §. Vigjátéktírók	173
142. §. Az új műepos. Garay	175
143. §. A népies epika. Petőfi. Tompa. Arany	178
144. §. Regény s novellairodalom. Annak előzményei	180
145. §. Jósika, a magyar regényirodalom megalapítója	181
146. §. A kor többi elbeszélője	184
147. §. B. Eötvös József regényköltészete	185
148. §. Idegen jelesművek műfordításai	187
149. §. Magyar irodalomtörténeti mozgalmak. — Magyar jelesírók kiadásai	188
150. §. Az időszak vége	189

A MAGYAR NEMZETI IRODALOMTÖRTÉNET

TANKÖNYVE.

NEGYPEDIK RÉSZ. LEGÚJABB KOR.

Második virágzás kora.

II. A nyelvújítás és szépítés, s a költői classicismus kora.

1808—1830.

76. §.

Általános jellemzés.

Míg a közelebb lefolyt időszak, mint az útkeresés, kísérletek s így a soknemű irányok kora, az ingadozás, a befejezetlenség benyomását teszi a vizsgálóra: a jelen időszak az *újiskolának* egy makacs és elfogult többséggel folyt *küzdelmeit* tünteti fel, melyekben az, az elvviták terén végre is diadalmaskodott, míg kitűnő eredeti szellemek classicitásra emelkedett művei által mind a nyelv, mind a költészet megifjodva, szebb fényben mint valaha, kelt elé. Az *eszme*, mely magát ott és itt érvényesítette, a szép —, azon *név* pedig, melyhez minden siker visszaviendő, K a z i n c z y F e r e n c é volt. Nincs ez egész időszakban egy jelentékeny író sem, kinek cultu-

rájára, izlésére, írói életére ő, többnyire döntőleg, ne hatott volna, ki nem véve azokat sem, kik vele ellenkeztek. S nem csak az óclassici-
cai stílnak, prózában és költészetben, teremője ő; nem csak feje
költészetünkben a classici, és egyszersmind a modern műiskolának,

remekelő mindkettőben; hanem a nyelvnek tökéletes átalakítója a
szépnek elnöklete alatt, s az irodalomnak művészetté emelője. A
költészetben ugyan már 1820 óta nagy fordulat állt be Kisfaludy
Károly, s a majdan hozzá csatlakozó Vörösmarty által: a classicis-
mus felett önálló nemzeti irány, az addig uralkodott alanyi (lyrai)
költészet mellett a tárgyilagos (drámai és elbeszélő) lépvén előtérbe:
de ez iskola is nem csak Kazinczyból indult ki, hanem vele a legszor-
osb összeköttetésben maradt. — A szigorúbb *tudomány* is bátrab-
ban indult organuma, a műnyelv, megalkotásának; s tartalmilag is
haladást mutatott különösen a theologiai és bölcsészeti téren. Végre
dicsően fejezte be ez időszakot az 1825-ben kezdődött s 1830-ban le-
hető sikerrel koronázott nemzeti visszahatás, mely úgy követte az
1815-ben átalakult s a verónai congressusban betetőzött világhely-
zetnek hatását Magyarországra, mint egykor az 1790-ki visszahatás
a József korát. Nyelv és nemzetiség új biztosítékokat nyert, s amaz
fő tényezőjévé lett egy új irodalmi életnek. Az akademia az nap ala-
kíttatott meg Pozsonyban, melyen Pesten Kisfaludy Károly haldok-
lani kezdett. Ezzel volt a Kazinczy-Kisfaludy-időszak befejezve.

77. §.

A nyelvújítási harc. Kazinczy Ferenc. Az üldözés stádiuma.

..... Én látiam a zavart,
S a versengőket nem békére vontam,
Hanem heves és még makacsabb vitára.
Ki nyugtot óhajtt, harcra kél...
KAZINCZY.

Mióta magyar irodalom van, az írók újítottak. Képezték t. i.
új szókat oly fogalmakra, melyeket a nemzet azelőtt nem bírt, vagy
idegen szókat vettek át, a régi századokban még gyakran a magyar
ajak sajátosságaihoz időmitva azokat, később csak kurtítva, míg végre
a nyelv áthasonító ereje meggyengülvén, egészen megtartva idegen
formájokat. Az ómagyar Halotti Beszédtől kezdve, keresztül az ősz-
ves középkoron, minden emlékeinkből számos ily új vagy meghonosí-
tott polgárait mutathatunk ki nyelvünknek, eleinte természetesen a

vallásbeli előadásokban, a XVI. század óta a theologiában és jogban, a XVII. óta már a bölcsészet, költészet és reál tudományokban is. A XVIII-ban Barcafalvi Szabó Dávid reformatori vakmerőséggel hírlapjában is újított, de tudomány s izlés nélkül, a jót csak néha ösztönszerűleg találva el, s követtetve mégis, különösen a többnyire tudatlan fordítók által: mi Kazinczy Ferencet, még 1789-ben a helytelen gazdálkodás ellen felszólalásra bírta, s azon nyelvészeti mozgalmat idézte elő, melynek fő érdeme a szóképzés törvényei nyomozásának megkezdése volt (71. §.). Ez alatt Kazinczy más eszközökkel nyúlt gyakorlatilag a nyelv átalakításához 1788—94 közt megjelent műfordításaiiban, félenken és tartózkodva, nem annyira új szók, mint új szófüzés által az újság báját öntve el beszédén, egyszersmind pedig eladdig ismeretlen választékossággal s tárgyyszerűséggel használva fel a nyelv adott anyagát (63. §.). Teljesen azonban s egész rendszerre a szépészeti nyelvreform eszméjét csak hét éven túl tartott szomorú fogsága idejében érlelte meg. T. i. gyakran érezte műfordítói dolgozásai közben, mikép a magyar nyelv számtalan fogalmak és fogalomáryalatok kifejezésében *szűk és ingadozó*; hogy a régi rövidséget és hathatóságot, a századok folytában erőtlennül áradozó s *köznapias beszéd* váltotta fel; tudta, hogy *minden műnemnek saját nyelve van*, s míg a beszély és polgári színmű az élet szépített nyelvén szól, a tragédia s az epos méltóságot és fennséget, a lyra dallamos, képes, gyakran fellengő beszédet kíván; minden tárgy, forma, sőt minden jellem és író más-más nyelvet és hangot. Ily, a piac nyelvétől különböző, szebb, nemesb, jellemzetesen változni tudó irodalmi nyelv megteremtésére legalkalmatosb útnak tartotta Kazinczy a műfordítást, mely nem csak *azt* adja vissza, mit az eredeti, hanem a műnem s az író saját *módját* is; s adandó volt már ez úttal hosszabb sorát a *különöző* nemű s egyéniségű írók műveinek, mi által alkalmat nyerjen nyelvátalakító eszméjét minél több irányban létesíteni, ha köz részvét karolta volna fel »Egyveleg Írásai« gyűjteményét, melyet Marmontel »Szívképző Regéivel« 1808 nyitott meg. Szükségesnek látta tehát a levelezéseiben évek óta fejtegetett és védett tételt közönség elibe hozni. Hogy a köz figyelem annál biztosban meghódíttassék, s a kérdés általánosh és döntő megvitatás tárgyává legyen, először is a gúny és élesség fegyvereivel nyílt harcot izent az ügy ellenségeinek (»*Epistola Vitkovics Mihályhoz*«, »*Tövisek és Virágok*«); majd komoly nyugalommal és tudományosan tárgyalta azt Dayka és Báróczy életrajzaikban; végre gyakorlatilag érvényesítették azt ő maga, barátai és

tanítványai, élőkön a nem sejtett nagyságban feltűnt Berzsenyi, költői és prózai írásaikban. Lángba borult a magyar irodalmi világ. Írók és közönség két táborra oszlottak: egyfelül állt a »puristák«, »orthologusok«, az ósdiak tábor, védve a nyelv »szüzeségét«, tulajdonkép a megállapódást, melynek képviselői e párt szerencsétlenségére tehetség és izlés nélküli férfiak, de támogatva még a közönség legnagyobb része által; másfelül a nyelvrontóknak, és gúnyosan neologusoknak, újítóknak nevezett haladók felekezete, melyben együtt volt minden, mit a kor lelkességben, talentomban, előállító erő és művelt izlésben bírt, s részén a nemzet színe, tehát a kisebbség, s az ifjúság, tehát a jövő, de mely mohó túlzásai által az ügyet, bár mulólag, compromittálta inkább, mint előmozdította. A társas téren, gyűléseken, a sajtóban kongattatott a vészharang, s annál zajosabban, mert az ósdiak tiszta, de korlátolt meggyőződéséhez járultak a személyes rokon- és ellenszenvek is. Különösen a *keszthelyi* kör (Takács József, Kisfaludy Sándor, Ruszek, Horvát Endre stb.) gr. Festetics György vezérlete alatt, megtagadva mástól azon szabadságot, melyet maga elég bátran gyakorolt, tömött ellenzékképen lépett útjukba e lelkes igyekvéseknek; eleinte szintén csak szóval, magán és köz körökben, utóbb azonban a sajtó terén is a piritó hírre vergődött »*Mondolattal*« (1813), mely az avatatlan újítóknak harminc év óta elkövetett minden vétkeit *Kazinczy* nyakába tolta, s ezt, és mellette az újskolának ép' ekkor meteórként feltűnt legragyogóbb tagját, Berzsenyit, tűzte ki gúnynyilai tárgyaúl. Erre, nem javalandó de természetes visszahatásképen, az elmés gúnyos »*Felelet a Mondolatra*« következett *Szemere* és *Kölcsey*-től (1815). A két fél közti ellenkezés szenvedélyes gyűlölséggé fajult, mindenik túlment saját elve határain; s miután *Helmezy* 1814-ben *Kazinczy Munkái* nagyobb gyűjteményét lelkesedett szavakkal hirdetvén, az meg is indult *Kazinczy* gyakorlati feleleteképen: izgatás, lebeszélés, a kiadó Trattner ijesztése által a nagy vállalat, kilenc kötet után, megakasztatott; megyei gyűléseken *Kazinczynak* az írástól kormányi eltiltatása indítványoztatott; Veszprémből pedig egy második, érzékenyebb, csapás méretett fejére. T. i. az ő és *Kisfaludy Sándor* leveleik *Ruszek József* hahóti apáthoz, melyekre *Kisfaludy* neheztelése a *Himfy* bírálatáért szolgáltatott okot, s melyek csakhamar a nyelvújítás kérdésére, sőt *Kazinczy* személyes bántalmazására tértek át, egy füzetbe gyűjtve, számtalan másolatokban elterjesztettek a *keszthelyiek* által. Közönséges volt az izgalom mind a két részen, és — mint az egykorú *Teleki Jó-*

zsef festé az állapotot — »minden pártot nem fogott hazafiak, sőt még a két felek közül is a kevesbbé hevesek rettegve és lelkendezve várták a csata kimenetelét, a dolog bővebb kifejtését, a kérdés vég elhatározását. A győzedelmesnek dühe, akármelyik legyen is az, kerülhetetlen romlással fenyegeti nyelvünket.«

Irodalom. Kazinczynak fordított Egyveleg Írásai. I. Széphalom 1808. Rochefoucauldnek Maximái, Kazinczy F. Bécs és Trieszt 1810. Poetai Epistola Vitkovics Mihály barátombhoz, Széph. 1811. Tövisek és Virágok. Széph. 1811. Dayka Gábor Versei és Kazinczynak Poetai Berke, Pest 1813. Báróczynak Minden Munkái (az életrajz a VIII. kötetb.) Pest 1814. — »Mondolat, sok bővítményekkel és egy kiegészített újszótárral együtt« Dicsáhalom 1813. Felelet a Mondolatra. Pest 1815. — Kazinczy F. Munkái, 9 köt. Pest 1814—6. — Kazinczy Ferencnek és Kisfaludy Sándornak Ruszek József hahóti apátnak írott Tudományos Leveleik. 1816. (kézirat) Kazinczy Ferenc Glottomachusai, kiadta Kazinczy Gábor. Pest 1873.

78. §.

Folytatás. — Az újítási harc tanbírálati stádiuma. Vég diadal.

..... Kivivánk
A szép tudást, s most béke boldogít.
KAZINCZY.

A »kilenc kötet,« mely a fiatal ivadék által lelkesedéssel fogadtatott, csakugyan túlmént a határon, és az úgy higgadtabb barátaiban is, épen azért, aggodalmat gerjesztett. Használt ugyan Kazinczy számos hosszú, s gyakran nem jól hangzó származékok helyett elvont gyököket, továbbá új származékokat, avúlt és tájszókat, mik eléggé megbotránkoztatták az ősdiaikat, a mérsékelt olvasók által pedig csak sokalltattak, míg azok mai nap, kevés kivétellel, már közkincsévé lettek nyelvünknek, s többé fel sem tűnnek; de sokkal sűrűbben élt idegen, különösen francia szókkal, parancsoló szükség nélkül, mik bajosan olvadnak be a magyar beszédbe; s ismét idegen szókkal, azoknak sem eredeti alakjokban, sem magyaros, hanem szinte idegen, végzéseikkel (paradiz, phantasie stb.); s mi a legnagyobb tévedés volt, idegen szólások szó szerinti követésével, többnyire szükség nélkül: s im, különösen e neme az újításnak volt az, mely a nyelvet eredeti sajátosságából végre teljesen kivetköztetendő, méltó aggodalmakat költött. T. i. egyes hibás vagy darabos szók külső foltokat ejtenek a nyelven, melyeket az idő végre is kiírt, néha azonban tűr is, s így azok lassanként csak egyes s alig észrevehető foltok maradnak, míg az elhatalmazó idegen szólamód a nyelv szellemi

arcát vesztegeti meg. Szerencsére, a szűtyongatások által nevelt első hevedése csakhamar múlván, még »Munkái« bírálatának megjele-
nése előtt letért Kazinczy e sikos útról, s már 1817-ben, a mérsék szellemében látott hozzá egy második kiadás tisztázásához, de mely meg nem jelent.

Az alatt a nagy kérdés tudományos tárgyalásba vétetett. Az első ily tollharcot az újiskola ellèn Beregszászi Pál (71. §.) és szentesi mester Sípós József támasztották: amaz a m. szószármaztatás és kép-
zésről írt deák munkájában (1815), ez a főleg Folnesics, Pethe és Helmeczy ellen intézett »Ó és Új Magyarban« (1816); melyekre Kazinczy a »Tudományos Gyűjtemény« című haviiratban felelvén (1817. XII.), Beregszászi hallatta az utolsó szót »Pennaháborni nem-
zeti nyelvünk dolgában« című röpiratában (1820). Ez számtalan nyelvészeti tévedések mellett sok becses nyelvtényt, Sípós sok méltó gáncsot hoz a különösen a tudományos munkák ügyetlen fordítói ellen: mindkettőnek bal nézeteit a neologismus irodalmi és szépiészeti érvényéről lerontotta védveivel Kazinczy, gyakorlatilag az idő. A másik harcot a keszthelyi kör, de jól megőrzött névtelenség leple alól, indította egyenesen Kazinczy s a »kilenc kötet« ellen, ezek bírálatában s a »Recensiokról« elnevezett cikkben, melyekre Kazinczy »Antikritikájában«, s azon virtuositással írt értekezésében, melynek címe: »*Orthologus és Neologus nálunk és más nemzeteknél*« felelvén, a nyelvújítás történetével és elméletével a kérdést diadalmasan kivívta (Tud. Gy. 1818). Ezek közben a kor két folyóirása, s a politikai és gazdasági lapok is, nyelvészkedve, számos nagyobb-kisebb cikkekben apró harcot folytattak, mtg, Kazinczyt is megelőzve (még 1816), Helmeczy a Berzsenyi második kiadása előtt »Az úgynevezett újításokról a nyelvben« értekezett, s történeti úton állapította meg az újítás jogosultságát; a Marczibányi-Intézetnek 1817-ben kihirdetett jutalomkérdésére írt koszorús munkájával pedig: »*A m. nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóásmódok által*« az elfogulatlan, higgadt és mívelt gr. Teleki József a szélsőségeket szerencsésen kiengesztelte. Mert e philosophiai lélektől áthatott, rendszeres és kimerítő tárgyalásban a tiszta objectív felfogás, az ovatos, de nem kevesebb következetes középén-járás, s a mérsékkel párosult határozottság meglepő s meggyőző volt egyszersmind.

Még egy phasis volt hátra az újiskola életében. Az »Aurórákör« nem csak a költészetbe hozott nevezetes és üdvös változást: neki sikerült a nyelvújítás uralmát is, gyakorlatilag, általános ér-

vényre juttatni. *Kisfaludy Károly* a színpadra vitte az új nyelvet, s köz kedvességű munkái tarka seregével terjesztette, s elismertette azt a nővilág által is mindinkább szaporodó olvasó közönséggel. Munkásan hozzá csatlakoztak *Kölcsény, Szentmiklósy, Horvát Endre*, az új erők közül *Bajza, Czuczor, Vörösmarty*, az öszves fiatalsággal; vakmerő, sőt sokáig botránkoztató bátorsággal *Helmezy*, s az ennek s még mind a »kilenc kötet«-nek behatása alatt állva, szabály és mérték nélkül *Kovácsóczy és Schedel*, compromittálva ekép az ügyet s annak fejét: mire ismét duzzogni kezdett a kritika, *Döbrentei* pedig, *Kazinczy* elebbi híve, ezt tette felelőssé tülő követőinek nyelvrontásaiért. Röpiratkák jöttek, sőt egy új *Mondolat* ütötte fel fejét, az »*Új szellem*« (1824), vigjáték alakjában, több elevenességgel és elmésséggel a réginél, de szintoly igazságtalanul idegen vagy már elfelejtett vétkekért ostromolva a tanítványokkal együtt a mestert is. De a közönség nem nevetett többé, mint a régi *Mondolat* felett. Mint elkésett utójátéka a neologismusi drámának, hatás nélkül elpendült. Az előtt megyék nyugtalanzkodtak a nyelvújítás miatt: 1825-ben az országgyűlés szónokai széltiben éltek annak vívmányaival. Az úgy diadala teljes volt.

Irodalom. Beregszázai: Dissertatio philologica de Vocabulorum derivatione et formatione. Pest 1815. »A Tudom. Gyűjteményből kihagyatott két darab értekezés«: I. Pennaháború stb. Nem-Pesten (Patak) 1810. — *Sipos*: Ó és Új Magyar, vagy rövid értekezés, miképpen kelljen az ó magyarsággal együtt az újat egyesíteni? Pest 1816. — *Teleki*: Jutalomfeleletek a M. Nyelvőről, kiadta Horvát István. I. Pest 1821 — *M. és N.*: Új Szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra. Szeged, 1824.

79. §.

Széppróza. — Kazinczy Ferenc.

A *Kazinczy* nyelvreformjának hatása nem lett kevésbbé érezhető a prózai előadáson, mint a költészetben, sőt még inkább azon: mert míg a költői nyelv általa nemesült és tökéletesedett, a prózát művészetté egyenesen ő teremtette. Voltak egyes íróink előtte már, kik a prózának hathatóságot mint *Pázmány*, férfias csint mint *Faludi*, naiv kecsket mint *Mikes*, egy nemét a társas elegantiának mint *Bárczy*, antik egyszerűséget mint *Virág*, adtak: a gúncstalan szépség tökélyét az töle nyerte.

Kazinczy prózai munkái közt első helyt műfordításait kell említenünk, mert ezek által képezte ki ő maga magát, ezek voltak leg-

inkább elterjedve, s így a legnagyobb hatást is ezek gyakorolták. Fordítási elméletének velje e szavaiban foglaltatik: »Nem néztem elégnék csak a *munkát* hozni által: azon voltam, hogy *íróm* is általjőjön minden szeretett sajátjaival; azon, hogy ne én láttassam szólni az író *helyett*, hanem hogy ő általam.« Ehez képest ő sok szabadsággal élt a *dolog* körül, de hűséggel igyekezett visszaadni a *formát*, az eredetinek *szellemét*: mit őclassicus írók, névszerint *Cicero* és *Sallust* körül meg is közelített: ott különösen a cicerói szónoklat és levélpróza, itt a sallusti históriai irány szép másait állítva fel; de ámbár erre törekedett a *modern írók* hosszú soránál is a »kilenc kötetben« s azokon kívül, itt az nem sikerült. Adott ugyan *poetai prózát* (Herder, Gessner, Osszián, Pyrker), *elbeszélést* különféle nemekben (Marmontel, Sterne, Herder, Wieland, Goethe, Mailáth), *levélbelit* (Bácsmegyei, Yorick), *leíróit* (Brydon, Boufflers), *drámait*, a komoly, vig, sőt bohós nemben is (Goethe, Lessing, Molière), *philosophiait* (Rochefoucauld), *tanszerűt* (Herder pályairata a széptudományok befolyásáról, Wieland értekezései Horác Leveleihez stb.) stb.: de erős egyénisége mindenütt magának hódítá meg a felvett anyagot, és szépirodalmi lángelméje saját képére teremté át eredetieit. Másfelül, eltekintve a maga által tetteleg visszavont xenologismusoktól, melyek sokszor valódi foltokat ejtettek a legszebb helyeken; el a komoly drámai dictiótól, mely neki nem sikerült; s végre a népmesei előadástól, mely akkor általában még irodalmi stílusban szólott: Kazinczy, e hosszú sorával a derék műveknek, a *legmagasbat eredményezte, mit a magyar széppróza eladdig felmutatott*, sőt erőre, majd ismét lágyaságra, kényes ízlésre s a kifejezés bevégezett tökélyére nézve mind maig is felülmúlva, desőt elérve, sincs. E munkák tehát azok, melyekkel meg lön mutatva, hogy a magyar próza a rómainak komoly szépségét s a franciának minden kecsseit kifejezni képes: de a választott művek nagyobb részt elvesztették már ma vonzó hatásokat. Ellenben

Eredeti, valamint költői, úgy prózai *munkái* azok, melyek elavúlhatatlan tartalmi s formai szépségökkel — ha egyszer összegyűjtve, együtt világot látni fogtak — élni és hatni fognak, míg a magyar népből a szép iránti fogékonyság ki nem hal. Három fő csoportot képeznek azok, melyek is a következők:

1. *A nyelvet és irodalmat érdeklő, értekező, bíráló, vitázó írásai*. Az álláspont újsága s eszmegazdagság mellett azon szellemdús, eleven, s mindig elegáns módnál fogva, melylyel tárgyait minden oldalról

megvilágítja; a bebizonyítás parancsoló, a rábeszélés hódító erejénél, s azon nemességnél fogva, melylyel ellenzői irányában bánik classicus példányai az értekező és vitatkozó prózának.

2. *Történelmi írásai.* Archivális nyomozásokon alapvó kiadatlan dolgozatain kívül t. i., két nemét mívelte a történetírásnak: az *életrajzot* és *emlékirást*. Szeretettel és gonddal észlelve előkben és elhunytakban a külső, és gyakran csekélyeknek látszó, vonásokat, melyekben mindannyi mozzanatait leste fel a léleknek, azokból szintoly hű, mint vonzó jellemképeket alkot: így biographiai vázlataiban, s még inkább teljes életrajzaiban, melyek közül többek: *Dayka*, *Bárdczy*, a szigeti *Zrínyi*, *M. Terézia*, stb., a művészeti kezelés és classicai szín példányai. Nem kevesebb fényes mint tanulságos és gyönyörködtető mű a »*Pályám Emlékezete*«, mely, mémoires inkább mint önéletrajz, lelkes, eleven rajzolatokban, embereket és korokat ismerető vonásokban gazdag. — Ide sorolhatók még *utazási írásai* is, és közölők főleg az »*Erdélyi Levelek*« (1816), miket élénk festés, az egyéni felfogás érdekessége, változatosság a tárgyban, finomság az észrevételek-, eszméltető érintésekben s ezek előadásában, nép- és személyrajzi vonások, átszöve historiai emlékezőkkel, s a nyelv keresetlen eleganciája prózai mesterművé emelnek. — Koronáját végre Kazinczy prózai írásainak

3. *Levelei* teszik. Eddig tizenegy kötetben bírja az irodalom leveleit Kis Jánoshoz, Szentgyörgyihez, Sipos Pálhoz, és levelezéseit gr. Dessewffyvel, Berzsényivel, Kisfaludy Károlylyal és körével, Guzmicscsal, s a »nyelvharcosok«-kal (»Glottomachusok«); kisebb levelezéseket elszórva gyűjteményekben; s mind ezeknél jóval több várja még a közzétételt. Az *epistolographiában* Kazinczy Ferenc egyenrangú az ő és új világ legnagyobb íróival, s feltűnőleg rokon Ciceróval. E mindannyi mesterművek azzal, hogy soha át nem dolgoztattak, egy megbecsülhetetlen előnnyel bírnak más nagynevű szaktársaié felett, mely szerint t. i. e tartaléktalan bizodalmas ömléseken bizonyos pongyola kecs van, mint virágon a frisztő harmat, gyümölcsön az illetetlen hamv. Az ő Levelei öszvege kifogyhatatlan tárháza a kor történetének nem csak, hanem egy sokat gondolkodott, tapasztalt és élt világbölcs, nemes kedély és ritka szép lélek nyilatkozásainak is, melyből a jövő idők is gyönyörködve fognak tanulni bölcseséget, erényt, s a mindenható szépnak érzését. Tudniillik, ha Kazinczy soha nem ír is: csak azzal ami volt, ártatlan gyengéivel mérsékelt erkölcsi nagyságában: fennséges és egyszersmind szeretetre méltó

példánykép marad, s elidegeníthetetlen nemesítője nemzetének. S ez az egyéniség Levelei öszvegeiben él, enyészhetetlenül.

— (*Mutatóványokat* lásd az *Irodalomtörténeti Olvasókönyv* II. köt. 159—167. számai alatt.)

Kiadások. A kilenc kötet mellett felhozandók még: C. C. *Sallustius* épen maradt Minden Munkái. Buda 1834. M. T. Ciceróból Beszédök, Levelek és Scipió Álma. Buda 1837 (a kettő a m. akad. Római Classicusai I. II. kötetében.) — Herceg *Roche-foucauld*nak Maximái és Morális Reflexiói, kiadta Kis J. Bécs 1810. — *Lessing*: *Galotti Emilia*, Pest 1830 (Bajza Külf. Játékszinéb.); *Barnhelmi Minna*, Buda 1834. és: *Miss Sara Sampson*, Buda 1812 (az akad. Külf. Játéksz. VIII. XIX. köt.). — *Pyrker*: *A Szent Hajdan Gyöngyei*, Buda 1830. — *Wieland* értekezései: *Horatius Leveleiben* ford. Kis J. Pest 1833. az akad. által kiadva. — *Molière*: *A bot-csinálta doctor*, Buda 1834. és: *A kénytelen házasság*, ott 1839 (az akad. Külf. Játéksz. VII. és XV. köt.). — *Máldák*: *Magyar Regék, Mondák és Népmesék*. Kiadta Kazinczy G. Pest 1864.

Eredeti munkái prózában, elszórva folyóiratok s különf. munkák. Kiemelendő az I. és II. osztályból: *Pályám Emlékezete* (Tud. Gyűjt. 1828. — Bővebb kidolgozása kéziratb.). *Utazások*, kiadva Bajza és Toldytól, Kazinczy Ferenc Eredeti Munkái akademiái kiadása II. kötetéb. Buda, 1839 s újra Pest 1873 Ráth Mór Csáládi Könyvtárában. — *Levelei* Kis, Szentgyörgyi, ifj. Szilágyi Sámuel, Csokonai, Ercseibez: Eredeti Munkái II. osztályában, Bajza és Toldytól, 3 köt. Pest. 1842—5. Sípós Pálhoz, Brúz Lajostól. Lipcse, 1846. — *Levelezései* Kisfaludy Károlylyal s ennek kö.ével (Toldy, Vörösmarty, Bajza, Bártfay stb.) Kazinczy G.-tól. Pest, 1859. Guzmicsal, Gulyás Elektől. Ezterg. 1860. Berzsényivel, Kazinczy G.-tól. Pest, 1860 Gr. Dessewffyvel 3 köt. Kazinczy G.-tól. Pest, 1860—64. Kazinczy Ferenc Glottomachusai, kiadva ugyanattól az akad. költ. Pest, 1873.

80. §.

A próza állapota. Kazinczy iskolája.

A nyelvreformi mozgalom hatása prózánkra ez időszakban korántsem volt általános. A legtöbb egyházi és polgári szónokokat, s a köz és hivatalos iratok szerzőit számba sem véve, a nagy sereg, mely könyveket írt, s lapok- és folyóiratokba dolgozott, akár tudományos, akár szépirodalmi téren forgott, szabálytalan, darabos, tarka nyelvvel s izetlen, köz-, sőt alszerű előadással, botrányos írásmóddal élt. Mintha sem Révai, sem Kazinczy még nem születtek volna. S lelketlen kor volt azonfelül, minden emelkedés nélkül. Kik buzgón csatlakoztak is az újjiskolához, az ónak és újnak szép egységére nagyritkán tudtak felvergődni. Csak kevés kiválóbb szellemek, a régi s új classicus írók fogékonyabb tanítványai írásain volt érezhető a nemesb íz. *Kis János*, *Virág*, *Teleki József* egyszerű, férfias, *Kisfaludy Sándornak* tűzében is áradozó, *Berzsényi*, *Dessewffy József* lelkes, virágos, *Fáy András* eleven, plastikai előadásuk sem emelkedett még fel a

tiszta széphez, de még a nyelvtani correctióhoz sem mindenütt. Előadásuk nem művészet, bár nemesb naturalismus, de sokszor mármár művészet: t. i. rajtok is érezhető Kazinczynak észrevétlenül hódító hatalma, ha régebbi írásaikkal a későbbieket összevetjük. Ellenben egyenesen az ő nyomába lépett egy lelkesedett sereg, mely szorosan a *Kazinczy iskoláját* képezi, melynél ugyanazon emelkedettség, a kifejezés azon választékossága és újsága keresettség nélkül, a művészeti mondatalkotás, mely hol a római, hol a francia classicusok stúdiumára mutat, végre azon zengzetesség és numerus, mik együtt Kazinczy prózáját jellemzik, s mik az egyéni különbségek mellett is kiérezhetők, s félreismerhetetlenül a mesterre vezetnek vissza. Idő szerint első volt *Szemere Pál*, ki már a debreceniek és Kazinczy közt Csonkai sírköve ügyében folyt úgy nevezett »arkádiai pörben« közbeszólva (1807) nyitá meg a sort, s a nyelvizlésre és gazdagításra nem annyira kevés széptani írásaival, mint társas és időszaki téren, nyomosan és hűzamosan, hatott. Utána következtek, *Kölcsey Ferenc* (1817 óta), a széptani kritika tulajdonképi megkezdője, majd szerencsés értekező, elbeszélő, és szónok; *Szentmiklóssy Alajos* (1817 óta), értekező és bíráló, utóbb mese-prójájával; *Guzmics Izidór* (1814 óta), ki nem csak a szépzészet, hanem idővel a philosophia és hittudomány mezején is kitűnt választékos előadásával; *Fábián Gábor* (1825 óta), mester a műfordításban; *Bajza* és *Szalay László* (1828 óta), kik a szépzészet kritikában, az elbeszélő, s később a történelmi előadásban classicitásra emelkedtek; végre, kit Kazinczy maga méltatott követői és hívei közé sorolni, e könyv írója, *Toldy Ferenc* (1822 óta), ki kezdetben szinte az aesthetikai bírálat, utóbb az irodalmi szónoklat, s az életrajzi és történelmi előadás terein működött. — E prózairók munkáiról az illető szakaszokban lesz még szó.

81. §.

Az újiskola költéséze.

Hogy az újiskola költészetének irányát helyesen méltathassuk, egy pillantást kell vetnünk a nemzet életére ez időszakban, melylyel az irodalom is szorosan összefügg. A visszahatás tüze, mely a nemzetet József császár vég éveiben elfogta volt, miután az 1790-diki vívmányokkal az alkotmányt körülsáncolá, s a nemzeti nyelvet új életre költé, csak időnként, s mulólag, vetett lobbót Ferenc kir. országgyűlésein. Szójarássá vált a »magyar szalmatűz,« s a szó igaz

volt, de kevesebb igazságos. Az 1795-diki budai rémjelenetek szeleoltá azt el. A forradalmi eszméktől való félelem rendőri állammá tette az ausztro-magyar birodalmat; s ama nemes tűz a költői körök legbelső rejtekeibe vonúlt. A kor sem kedvezett a megkezdett politikai mű folytatásának. T. i. míg a nagy világmozgalom egész a házi tűzhelyig érezteté hullámverését, s a közbirodalom lételevel egyútt a hazáé is újra meg újra kérdésbe vala véve, csak *egy* érzés, a közmondásossá lett magyar loyaltásé, uralkodott a nemzeten. Ez tépte szét a győzödelmes Napoleon 1809-iki kiáltványait, s támogatta a királyi trónt az áldozatok minden nemeivel. De a hűség mellett végre ernyedésnek indúlt a szabadság, a francia hódító buktával végveszélyöktől megmenekült kormányok mindenhatósága mellett enyészni kezdett a polgári önértzet. Az 1823-diki események súlya kellett, hogy a nemzet, második álmából is, felriadva, az 1790. évet halottaiból feltámaszsza.

A politikai jelentéktelenség e korában az irodalom is nem a szabadság-érzet nyilatkozása, s mint utóbb táplálója volt: *egy* célja a nyelv kimívelése, hogy — s itt ösztön vezette inkább a legnemesb szellemeket is, semmint világos öntudat — hogy az irodalom azt egy szabad nemzet méltóságához illő erőben és tökélyben szállítsa át a maradékra: haugyan boldogabb idők jöendenek, melyekben mindazáltal senki sem hitt. *Kazinczy* volt az, ki a nyelvet kiemelve köznapiságából, valamint a magasabb prózára, úgy a költészetre is alkalmassá teremtette át. Eszményítette azt, mint az előadás minden formáit; *eszményiség volt széptádnak elve*; az eszményiség, tartalmilag az igazzal és jóval egyesülve, eredményezte nála a legfelsőbb szépet, mely, mint ilyen, megszűnt nemzeti és egyéni lenni. E bélyeget nyomta ő iskolája költészetére is, s annál több foganattal, mert az elsilányodott nemzeti élet közepett realitást a költő már csak az ideális világban lelt. E jellemmel bírnak *Kazinczy* költeményei felfogásban és kifejezésben; formában pedig ez által lettek az eszményi bevégeztség példányai, a classicitás maga. Tanítványai közül, legnemesb műveivel, *Berzsenyi* képviselte az óclassicai irányt, míg *Kölcsöy*, másfelül, a német költészet által lelkesítve, a sentimentális lyrának lett első bajnoka; de már egy önálló nemzeti költészethez egyengetve az utat. Jogosult irány volt mindkettő, különösen az *alanyi* költészetben, melynek úgy kell visszatükröznie az alanyt, miképen az, a kornak is befolyása alatt, gondolkodik, érez és nyilatkozik. A *Kazinczy* és társai culturája pedig *classicai volt, mikép az, módosúlva a*

régiakat követő újaknál fejlett ki, melynek formáira a még szűnyadó nemzeti sajtóság határozólag akkor sem folyhatott be, midőn tartalmat a hazafiúi érzés szolgáltatott.

Tárgya e költészetnek leginkább szerelem, barátság, erény, az élet örömei és bajai voltak. A hazafiúi érzés csak a »hűség« kifejezése volt. Ódáink a vitézséget dicsőítették, a régi hadi erényt keltegették (Berzsenyi); itt-ott egy hadi dal zendült meg (Helmezy); a szabadság szeretete, a nemzeti és politikai hanyatlás irányában, csak elburkoltan és más korok képében nyilatkozhatott erélyesben (Kazinczy: A szabad Erdély; Kölcsey: Zrínyi dala); különben a nemzeti nagyságot óhajtó kebelnek csak elegiai vagy dorgáló hangjai lehettek (Berzsenyi: A magyarokhoz; Kazinczy: Vajda-Hunyad; Kölcsey: Rákos nymphájához, Rákos, Hymnus; Kisfaludy Károly: Visegrád, Mohács; stb.).

Költői formái ez iskolának az antikok közül az óda, az anákreoni dal, a lyrai és martiáli epigrámn, s az epistola; az új népekéi közül a rhapsodia, cantáta, sonett, madrigál, rondeau, stanza, stb. *A technikai formák* amott leginkább az alcaei, glykoni, sapphói stróphák, a glykon-asklepiadesi verspár, a distichon, s a hexameter; gyakran elisiót (Kazinczy után Kölcsey, s néha Szentmiklóssy) és a hangzók összevonását is (a diphthongizálást, pél. gyötrelmejt) engedve, mely utóbbi szabadsággal későbbiek is (különösen Vörösmarty) szívesen éltek. A modern énekekben és dalban a láb- és sorozámra, valamint a rímváltásra és szak-alkatra (stróphaalkatra) nézve a legkülönbözőbb alakok képeztek, még pedig időmértékre véve: leggyakrabban jambusi (menő), nem ritkán trochaeusi (lejtő), néha daktylusi (lengedő) lejtéssel. Nyúgottabb jellemű költeményekben szélitiben a quinárius (ötös jambus) alkalmaztatott már, néha rímelve; sőt a régi alexandrin is, trochaeusi eséssel, és metszettel a hatodik tagon. Berzsenyi, zsengeiben általan, Vályi-Nagy s mások néha még mértéktelen rímcs sorokkal éltek a régi szabálytalanság szerint; tréfás, gúnyos költeményekben, célzatosan, Kazinczy (Nyírliget, Történet), és Kölcsey is (az antimondolati versezetekben).

82. §.

Folytatás. — Classicismus. Kazinczy Ferenc.

A tárgyalás eszményisége dacára Kazinczy, mint minden nagy költő, *real* alappal bír. T. i. saját élményeit alakítja meg költőileg ő is; átélt helyzetekből, tényekből, a gondolkodás és tapasztalás, a természet és művészet tényeiből indul ki, melyek őt költőileg hangolták: a conceptió az íhlet pillanata emelkedettségéről és tüzeről tesz tanu-

ságot: túl a perc izgalmán, szíve kifogyhatatlan melegével, világnézete azon derűtségével és művészi nyugalommal alkotja meg a művet, melyet annyi szenvedések sem bírtak elködözni. Innen e tisztaság, kerekdedség, a forma bevégzett tökélye. Görög szellem egészen: a reál és ideálnak harmóniai egyesülete; classicaí műveltsége folytán görög képzet- és kifejezésmóddal, kivevén pályája első időszakában, midőn, ifjusága s az új népek költészetének befolyása alatt még egészen modern, s egyszerűségével a népdallal rokon. Így azon kevés darab közt, miket ez időből fenntartott, találtattak már örök példányai a dalformának (»Fogy az élet«, »Égtem érted«, »Keresztes Bálint Tornai Margithoz a szent földről« stb), miket, általános és lelkesedett tettség tárgyait, minden ajak zengett. De 1794 előtt, s még azontúl is húzamosan, öszves gondjait a nyelv művelése vevén igénybe, előkelőleg költői kora akkor köszönt be, mikor a nyelv maga által már oda volt emelve, hol költészetének méltó kifejezőjeül szolgálhatott.

Kazinczy költeményeinek hat könyvében ódák és dalok, rhapsodiák, elegiák, nedélyes darabok, lyrai s gúnyos epigrammák és epistolák foglaltatnak. Változatosság, nem egyedül a formákban, hanem tárgyban és hangban, tűnik fel mindennek előtt. Derült bensőség érzékenység nélkül, uralkodik *sonettjeiben*, mely formát ő ültetett át költészetünkbe, *ritornelljeiben*, *elegiáiban*, melyek mindannyi édes bájos kis képei leélt életcscénáknak; *ódaiban*, *rhapsodiáiban* vallásos magasztosságra emelkedik érzése, majd hymnusi lendületet vesz (Tisztulás ünnepe), sőt dithyrambi tüzet és erőt (A szabad Erdély). De egész gazdagságát *lyrai epigrammaiban* és epistoláiban fejti ki költészete. Mig amott feltalálás, érzés és kifejezésben szerencsésen vetélkedik a görög anthologia legjobb költőivel, *epistoláiban* csak Horáchoz hasonlítható az ügyes compositió, a művészileg pongyola előadás, s tartalom és hang különféleségére, finom irónia, s azon mesterségnél fogva, melylyel mély, sőt száraz tárgynak is költői érdeket tud kölcsönözni. Új, s mind maig költészetünkben ritka, hangot pendített meg némely *szeszélyes* darabjaiban (Nyírliget; Történet stb); a *satira* ostorát valódi lángelmével forgatta Vitkovicshoz írt epistolájában, s a »*Tövisék és Virágok*« két könyvében. Az utóbbiak mint mű és mint tett egyaránt nevezetes jelenet valának irodalmunkban. Azok első könyve 1811-ben jött ki; folyóiratokban elszórva megjelent rokon darabjai »Poetai Munkái«-ban második könyvről találtatnak összeállítva. Tövissei, részint epigrammai alakban, az ósdi párt tehetetlensége, pedantsága, a lelketlenség, sekélység, irodalmi ál tanok ellen voltak intézve;

a Virágok költőileg dolgozott irodalmi arcképek alakjában az irodalmi és költői érdemet dicsőítették. Találtatnak, kivált a II. könyvben, tanszerű epigrammák is, mik széptani igazságokat tárgyalnak. E poetai hadjárat hatása roppant volt mind az ellentáborra, melyet szegény fogott el, mind a szerző híveire, kik mint iskolájok kánonait fogadták a mester enunciátumait. A költészet a didaxis költői megalkotásának példányait bírja e művekben. — Kiegészítik végre költeményei gazdag gyűjteményét idegen költők után lélekkel és tüzzel dolgozott darabjai, melyeket a »*Poetai Berek*«-ben állított össze.

— (*Mutatványokat* I. az *Irod. Olv.* II. köt. a 168—198. sz. alatt.)

Kiadások: Kazinczy Ferenc Eredeti Poetai Munkái, összeszedék Bajza és Schedel. Buda, 1836. Versei, Kazinczy Gábor által, Pest, 1858. és újra Pest, 1863 (válogatott kiadás). Kazinczynak Poetai Berke, Pest, 1813.

Kazinczy Ferenc Ér-Semlyént Biharban született, oct. 27. 1759. A német nyelv megtanulása végett 1768-ban Késmárkra küldetett, hol nyilvános iskolázását kezdte; a következő évben pedig Sáros-Patakra, hol a gymnásiumi és öt akadémiai (jog- s theologiai) osztályokat elvégezvén, miután a természet és nemzetek jogából ötvenhat tételt védelmezett, 1779 júl. 15., a köz szokás szerint perorációval vett búcsút az iskolától. Első írói kísérletei némely fordításokon kívül »Magyar Geographiája« Kassa 1775. és »Az amerikai podoc és Kázmér keresztényen vallásra való megtérése,« u. o. 1776. voltak, az utóbbi Bessenyei Györgynek egy német tanbeszélye után. Esem'nyek voltak fiatal életében 1777 nagybátyjával Kazinczy Andrással tett első bécsi útja, melynek alkalmával a cs. képtár látogatása költötte fel benne a képző művészetek iránti érzékot; s Báróczy és Baróti Szabó munkáikkal megismerkedése, melyek irodalmi irányára lettek döntő befolyással. Törvénygyakorlatra Kassára, majd Eperjesre, és végre Pestre adatván, e három városban megbarátkozott a német szép-irodalommal, Pesten egyszersmind a magyar irodalom fő embereivel. v Tiszti pályáját Kassán kezdte, hol őt b. Orczy Lőrinc főispán 1784 Abaúj megye tiszt. jegyzőjévé nevezte ki; 1786 pedig a kassai tankerületben királyilag a nemzeti iskolák felügyelőjévé emeltetett, mely hivatalt a közös iskolák eltörlötéséig (1791) viselt. Ez egész időt, valamint a következő harmadfél évet, melyet Regmeren, anyja házában élt le, élénk és hatásos irodalmi munkásság jegyzi, melyet, a Martinovics-féle összeesküvésbeli részvételtől vádatátván, elfogatása (1794. dec. 14.) szakasztott meg. A lefolyt tíz évben magyar Gessnere, Bácsmegyeiye, a kassai M. Múzeum alapítása, az Orpheus folyóirat, a magyar színészetnek a fővárosban megindítása és annak repertóriuma körüli fáradozásai, költői darabjai s számos külföldi classicus művek műfordításai által (63. 82. §§.) már ekkor vetette meg alapját azon nyelv- és

irodalmi reformnak, mely őt a nemzeti kultúra egyik leghatályosb előmozdítójává avatta fel. — A Martinovics-mozgalom némi részleteiről tudomása levén, s baráti tekintetekből a tudottakról a kormányt értesíteni elmulasztván, 1795 májusban halálra ítéltetett, de a Felség által megkegyelmeztetvén, Brünn, Kufstein és Munkács börtöneiben bűnhődék, míg 1801-ben a királyi kegyelem őt szabaddá tette. Itt kezdődik írói pályája második, harminc évre nyúlt, még fényesb része, mely alatt a rég munkába vett, fogságában is tovább fűzött művét a nyelv- s irodalmi reformnak, üldöztetések s nélkülözések közt ernyedetlenül folytatván, azt, támogatva egy általa nevelt új ivadéktól, végre szerencsésen befejezve látta. Az általa vívott nyelvújítási harc részletei, s újabb munkái hosszú sorából a nevezetesek már felhoztak (77. 78. 79. 82. §.). Rendes tagja az 1830-ban megalakított magyar akademiának, 1831. augusztus 22-kén az ázsiai epemirigy áldozata lett élte hetvenkettedik évében, Széphalmon, Újhely mellett, ahol hamvai saját kertében nyugszanak. Mit a nemzet az új irodalom alkotójától, annak életében, megtagadott, az elismerést és jutalmat, azzal, halála után, maga magát dicsőítette meg. T. i. születése százados évnapja, 1859-ben oct. 27-dike, Pesten az akademia, s a két haza számos helyein testületek, társulatok s községek, sőt a külföld több városaiban is az e végre egyesült magyarok által nagyobb-kisebb fénynyel, de mindenütt megható melegséggel s a nemzetet megtisztelő lelkesedéssel ünnepeltetett, utódai érdekében egy tetemes »Kazinczy alap« alkottatott meg, a széphalmi rokkant kastély helyét pedig egy görög stílusban emelt gyönyörű emlékház jeleli. — Eredeti munkáinak teljes gyűjteménye még mind e napig a jámbor óhajrasok közzé tartozik.

Irodalom. Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születése évszázados ünnepéről. Pest, 1859. — Életrajzi Emlék Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepére, kiadta a M. Tud. Akademia. Pest, 1859. (tartalma: Kazinczy Ferenc és Kora, írta Toldy Ferenc). — Számos nagyobb-kisebb korirat s költemény.

83. §.

Folytatás. — Berzsenyi Dániel. Kisebb költők.

Az újítási mozgalmak közepett, váratlan fényben és meglepő nagyságban, egy férfiú tűnt fel a magyar irodalomban, ki egymaga képes volt volna kivívni győzedelmét az új nyelvnek s az új költészetnek: *Berzsenyi Dániel* (1780—1836). Soká titokban, nem tudva senkitől, nem lépve világ elébe, dolgoztatott, míg Kis János a költőt véletlenül a munkán kapván, költeményeit 1808-ban Kazinczyval közölte. Oly mostohák voltak irodalmunkra nézve az idők, hogy azok

csak öt évvel utóbb, a pesti fő papnövelde több lelkes tagjai által összeadott költségen jelenhettek meg. Így 1813-ban vette azokat, Helmezy gondjai alatt, a bámuló nemzet; most még csak 3 könyvben, melyekhez majd egy negyedik járult; a legújabb, sorban hatodik és hetedik kiadásokban (1860, 1864) öt könyvre nevedekve.

Berzsenyi eleinte *szerелеmdalokat* írt, mértéktelen, rimes versszakokban, helyenként a leíró elemnek előtolakodásával, s itt gyakori visszaemlékezésekkel Salisra, Matthissonra. E zsengek már jól vannak szerkesztve, de a költői erőt, a nyelvet és rhythmust tekintve, kevés kivétellel, még jelentéktelenek (I. könyv). Magasabb lendületet majd Virágtól vett, kinek ódái vezették saját költői rendeletése megismerésére. Egész lélekkel a classicaik iskolához csatlakozott; s úgy látszik, most lett csak Horác fő, szinte egyetlen, példánya: ez vezette vissza a görögökhöz, innen ezentúl hősi, philosophiai s érzékeny *ódáiban* nem csak a külső forma (ez időtől fogva mindössze csak hét darabja készült rimes szchemákban), hanem az antik kifejezőmód, a mythoszi képzetekben, úgy sentenciákban dúskodás, s az olykori reminiscenciák a római ódaköltőre, de melyek egyes képek- s vonatkozásokra szorítkoznak, s nem a conceptióra, mint állítottatt; másfelül Kazinczy hatásától azon emelkedett, ideális nyelv s ez új szín, melyet, mesterén kívül Vörösmartyig, s ettől fogva is rajta kívül magyar költő nem alkotott meg. Berzsenyit az érzés heve, a fennség, nagy, erős gondolatok, lyrai csapongás és gazdag dictió Horác felibe emelik, sőt, mondjuk ki bátran, a világköltészet legnagyobb ódaköltői, a zsoltárdalnokok és próféták mellé iktatják. S dacára a classicaik külsőségeknél — melyek korának előuralkodó classicaik műveltségében lelik magyarázatukat s jogosultságokat, s ma már sok helyt commentárt kívánnak, de érdemlenek is — Berzsenyi költészete szellemben az új koré, azon bensőségnél és természetképeknél fogva, melyek a keresztény művészet sajátjai; s különösen magyar azon lángoló hazafiságával, melynek ily erőben kifejezése esemény volt a hazában. *A magyarokhoz* írt első ódája (*Romlásnak indult...*) vészharang hatásával bírt az olvasóra, míg *a szombathelyi táborban 1797 a felkölt nemesség* látásából merített lelkesült bizodalma (*Él még nemzetem istene!*) sorát idézte fel ébresztő, büszkítő és lelkesítő ódáinak; de melyeknek emelő hangjai közzé szüntelen intőleg zúgott a nemzet emlékezetében amaz elsőnek, az örvényt feltáró, megrendítő szózata. Ez Berzsenyinek történelmi jelentékenysége. Egyéb motívumai: mulandóság, ideál s való, életbölcse ség, barátság, szerelem, megelégedés, val-

lásosság (a páratlan »Fohászkodás«), melyeket mély, de szelíd érzéssel tárgyal. A reflexió is nála a szíven keresztül lép elé, s harmóniás lelke felett mindenütt nyugalom és derű ömlik el (II—IV. könyv). Ez jelleme *epistoláinak* is (V. könyv), mely formát, mióta ódai tüzen a tanszerű elem erőt vett, Kazinczy nyomán művelt, különösen 1815 óta, s mely költői élete harmadik időszakát jegyzi, bár azon innen is ereje néhányszor fel-felgerjedett (»Királyunknak«, »Szilági«). Élte utolsó szakában teljes erővel a szépeszetet űzte.

— (*Berzsenyi élete és műtárgyai láthatók az Irod. Olv. II. köt. 194—203. sz. alatt*).

A classica iskola e második stádiumának nevesebb férfiai, az iskola tárgyalt két főnöke után: *Vályi-Nagy Ferenc* (óda, Homer ford.; 1765—1820), *Vitkovics, Horvát Endre, Buczy Emil* (óda; aesthet. dolgozatok; Plató ford.; 1784—1839), *Döbrentei, Ungvárnémeti Tóth László* és *Szentmiklóssy Alajos* voltak. — Legteljesebb s kizáróbb kifejezője az antik classicismusnak *Tóth László* (1788—1820) volt, ki, egészen bele élve magát a görög világnézetbe és költészetbe, conceptióban s kifejezésben valódi antik műveket adott. Kisebb költeményeiben ugyan (ódák, epistolák, epigrammák, apológok) általán több a tudomány mint phantasia, az utáncépző mint a feltaláló erő; *Narcisz* című szomorújátékában mindazáltal költészete és mély beavatottsága a görög tragédia lényegébe valódi diadalt állott. T. i. a költő itt a címhős szép mythosát (az Ovid által ránk hagyott monda szerint) egészen görög formában, a lyrika alkalmazásaig, s görög szellemben, az őszinte szép emberiség megillető jellemzésével, alkotta meg. — *Vitkovics* és *Szentmiklóssy* főleg *epigrammáikkal* tartoznak ide, melyek hol lyraiak, a görögök és Kazinczy példája után, hol Martialis módja szerint gúnyosak: ezekben nem csak termékenyebbek minden más epigrammköltőinknél, hanem, különösen Vitkovics találékonyságra és sóra jeles is, amazokban a legjobbakkal vetélkedő. Mint Vályi, Buczy és Döbrentei, ő is az ódában kevés sikerrel kísérlette meg erejét; s majd a népies költészet terére lépett át, új koszorúkat érdemlendő. *Horvát Endre* az epistolát művelte: jelentékenyen azonban csak az eposban lett, amiért róla különösen alább leszen szó.

— (*Vitkovics élete és műtárgyai epigrammáiból láthatók az Irod. Olv. II. köt. 204—210. sz. alatt, Szentmiklóssytól s ennek élete u. ott 211—216. alatt*).

Kiadások. Berzsenyi: Versei, kiadá Helmecey Mihály. Pest. 1813. újra ott 1816. Ismét Döbrentei: »Összes Művei«-ben Budán 1842, kétszer, egy 4., és egy 8rét kötetben; egy utánnyomat Pest, 1859. Epyetlen hű kiadás: B D. Versei, a megrongált szöveget az eredeti kéziratok és kiadásokhoz egyengetve, kiadatlanokkal

és életrajzzal bővítve, a költő örökösai megbízásából kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1860. s újra a »Zöveg« Bernsenyi Dániel Munkái I. kötetében Pest, 1864. — *Vályi-Nagy*: Ódák Horác mértékein. Kassa 1807. — *Vitkovics Mihály*: Meséi és Versei, Pest, 1817; nagyobb része költeményeinek még összegyűjtetlen. — *Horvát Endre*: Kisebb Költemények. Pest, 1832. — *Buczy* versei az Erd. Muz. — *Ungv. Tóth László*: Versei, Pest, 1816. Görög Versei magyar tolmácsolattal. Pest, 1818.

84. §.

Érteményes lyra. Kölcsey Ferenc. Kisebb költők. — Mese-költészet.

Kazinczy közvetlen követőinek egy más körét azon *érteményes dalköltők* képezik, kik a görög kifejezésmódban még váltig elfogulva, a classicistákkal való összefüggésöknek világos jeleit viselik. Nálók azonban ama kifejezés már csak holt jelkép, költői műnyelv: a többnyire reál alapot nélkülöző eszményiség, az erős, jobbra sovár, borongó, csaknem enyelgő érzeménység, a gazdag színezet, a rhythmusos nyelv és modern szchemák, őket teljesen az újkori, s különösen a múlt századi német lyrika álláspontján mutatják fel. *Szemere* és *Kölcsey* folytatták első, s közvetlenül Kazinczy nyomán, már 1808 óta, ez új költészetet, s lettek a társas s az irodalmi téren annak legbuzgóbb pártolói; majd csatlakoztak *Szentmiklóssy*, *Helmezy*, némi darabjaival *Ungvárnémeti-Tóth* is, végre *Töltényi*; de uralomra az csak az Auróra korában, s főleg ez által, emelkedett, azonban kibontakozva mindinkább az idegen befolyásokból, s tartalom és kifejezésben a nemzeti szellem igényeinek megfelelőbb önállást fejtve ki, mint előadásunk folyamatából ki fog tűnni.

Szemere Pál (1785—1861) költői nevét kevés, de korukban ritka tulajdonokkal bíró mű alapította meg (Epistola Vida Lászlóhoz, sonettek, dalok); a költői érdem mellett correct compositio s a külső forma bevégeztsége őt ez iskola legjobbjai közé iktatják.

— (*Szemere* élete s néhány költeménye az *Irod. Olv.* 217—219. számai alatt).

Kölcsey (1790—1838) minden ízében költői természet; költő mint dalnok és itész, mint philosophus és szónok, amiért egy általa mivelt szakban sem tárgyilagosan gáncstalan, de mindenütt melegítő, hódító. *Dalaiban* homályos érzetek, tárgynélküli fájdalom és kéj, uralkodnak, mindenütt eszményi világ utáni sovárgás: azért kedélyelete folytonos belső küzdés, mely a jelenben soha megnyugvást nemelve, nem lelhetve, a megadásban keres orvoslát, vigasztalást a múltban és jövőben, emlékezet és reményben. Bolyongó phantasiája,

andalgásaiban, bekalandozza a mythoszi, a históriai, a természetvilágot, melyeknek minden ízeckéje nála mystikus étellel bír; alakjai a nap arany sugaraitól, vagy a hold halavány világától fénylő ködön keresztül, éles körrajzok nélkül, rezgenek át. Ezekhez képest ritkán állít szabatos, világos conceptiót elé (ilyenek még is: *Bú két velem, Cslnakon, Remény Emlékezet, Űtem én, Vágy* s még néhány). Zenészeti költészet vagy inkább zene az ő költészete, melynek ideái nem tiszták, nem határozottak, s azért meg nem foghatók, de mely *hangulatába* bennünket ellenállhatatlanul elmerít. Nyelve is szaggatott, fordulataiban merész, kifejezésében szabatlan, képekben dúskodó, szökellő; folyamatában pedig zengzetesb, dallamosabb minden más költőinkénél, bár szchémai gyakran minden szabályt megvetve, csak saját kényét látszanak követni. Ahol reális tárgyból indulva reflectál, feddő (*Igazság, Zrínyi dala*), sőt finom ironiai hangot is (*Vanitas*) vesz fel. — Formáit többnyire Kazinczytól kölcsönzi: nem csak rhapsodiáiban (*Ábránd, Küzdés, Rény* stb), hanem a dalban, ódában is (*»A Szabadsághoz«* szokottnál magasb emelkedést vesz); a sonettet s lyrai epigrammát is Kazinczy után mívelte. De első, ki a *balladát* ültette át költészetünkbe, Bürgertől véve lendületet (*Dobozia* mintaszerű); *románcaiban* mindazáltal a történet csak a lélekfestés végett van, s bennök ismét csak saját lyrai borús hangulatának nyit tért.

— (Kölcsey életét s mutatóványokat töle l. az *Irod. Olv.* 220—225. sz. alatt).

Szentmiklóssy Alajos (1793—1849) 1814 óta szinte Kazinczy nyomán alkotta meg érzékeny, majd enyelgő, s mindig könnyed és kecses *dalait*; s bár néha édeskés, érzelős, s elfogúlva ő is még a classicaei képzetmódban, mégis iskolája szerencsésb képviselői közé tartozik. Epigrammáiról már felebb tétetett említés (83. §.); apológjaihoz és Hunyadi Lászlójához még visszatérünk.

Helmecey Mihály (1788—1852), a nyelvújítás legrettenthetetlenebb bajnoka, főleg *költői fordításairól* emlékezetes (költemények Schillerből; Sophronia és Olind Tassóból, stb.), vakmerően, s gyakran szerencsével víva meg a technikai és tartalmi tapadó hűség nehézségeivel. Előadása azokban tömött és hatályos, bár többnyire a lágyság és jóhangzás rovására, s az újításban határokat nem ismerő. Azonban első volt, ki érezte, mit bírand meg a nyelv az idegen remekék átültetésében, ha az addigi kényelmes szabadság helyett, mely a műfordítóknál divatozik vala, több szigorral, de e bátorság s nem kevesebb fáradság mellett több mérséklettel és ízléssel gyakoroltatik.

Még *Töltényi Szaniszlót* (1795—1850 körül) kell itt megneveznünk, ki, szinte Kazinczy nyomán, és nagyban kezdte a *sonettet* művelni; de, bár feltalálásra és compositióra kortársai megett nem áll, technikája és nyelve a különösen e kényes forma által parancsolva követelt tisztaságtól messze elmaradt. Csak akkor kezdett ő nyelvnek és versnek urává lenni (*»Bakony«*; *»Pozsony«*), midőn kirekesztőleg a tudománynak szentelve életét, a költészettől végkép búcsút vett; s emlékezetes arról, hogy első támadta meg nyilván a classicisták és érzeményesek idegenszerű kifejezésmódját, melyekben pedig maga is el volt öntudatlanul fogulva, s melyet végre is az Auróra-kör irtott ki költészetünkől.

Kiadások. Szemere: Poetai Zsengék. Pest, 1806. Hat Sonett Kazinczytól és Szemerétől, kiadta Horvát István. Pest, 1811. Dalok azoknak, kik szeretnek. (Pest, 1812). Ezentúl is némi kevés vers, elszórva; s mindene e napig összegyűjtetlen. *»Talley-Ábrándok«* című nagy satirai költeménye, Pest, 1851, elnyomatván, az irodalomtörténet róla nem szólhat. — *Kölcsy Ferenc*: Munkái, kiadta Szemere Pál, I. k. Versek. Pest, 1832. Újra az Eötvös-Szalay-Szemere-kiadás (1840) és a Toldy-féle kiadás (1859) I. köteteiben; külön pedig Pest, 1863. — *Szentmiklóssy és Helmecczy* összegyűjtött verseik Toldynál várják a sajtót. — *Töltényi*: Sonetek (szám szerint száz). Pest, 1821.

A Kazinczy körének tanköltészete, az epistolán kívül, majdnem kirekesztőleg a *mese* formáját kedvelte. Legmunkásbak e téren *Vitkovics*, *Szentmiklóssy*, Fáy, s a vak Szigethi Mózes voltak. Az első kettő gyakran szerencsés a feltalálásban és előadásban, a fő rang mindazáltal e nemben *Fáy Andrásé* (1786—1864), ki az egyszerű állatmesétől az apológig és parabolaig, ritka lelékenységgel, mély pillantással a világ folyásába s az emberi lélek titkaiba, eleven költői előadást egyesít; s az általános igazságok mellett a jelenkori, különösen a társadalmi, néha a politikai s irodalmi állapotokra is figyelvén, a nemzet köz kedvességű meseköltőjévé emelkedett. *Szigethinél* e költésfaj már hanyatlásában mutatkozik: hiányzik a hű észlelésen alapvó cselekvény, s az ebből természetesen s önkényt kinálkozó tau-elem.

— (Apológok *Szentmiklóssytól* és *Vitkovicstól* az *Irod. Otv.* 226—231. számai alatt, *Fáytól*, ennek életével, u. o. 232—236. sz.)

Kiadások. Vitkovics Mihály Meséi és Versei. Pest, 1817. — *Szentmiklóssy* meséi 1814 től fogva sokfelé elszórva; összegyűjtve: Mesék Pest, 1840. — *Fáy*: Eredeti Mesék és Aphorismái, Bécs, 1810. kétszer; Pest, 1825. Újabb Meséi és Aphorismái Pest, 1825, s ismét 1828. Együtt Összegyűjtött Munkái I. II. köteteiben, Pest, 1813. — *Szigethi Gyula Mózes*: Eredeti Mesék két könyvben (kiadva Kazinczy F. által) Kassa, 1824.

85. §.

Formaszigor nélküli költők. — A népies elem újabb jelentkezése. Vitkovics.

Az új iskolának formaszigort sürgető igyekvéseit maga az iskola kebelében sem koronázta általános siker. Voltak mindig, kiknek a régi szabálytalanság már csak kényelmességénél fogva is kedves volt, míg oly költők példái, mint Kis, Himfy és Berzsenyi, nekik pajzsul látszottanak szolgálni. Jobb darabjaival ezek közzé tartozott a felekezete előtt egykor nem kis tekintetben állott sárospataki tanár *Vályi-Nagy Ferenc* (83. §.), philosophus költő, tartalmas, a leírásban némi erővel bíró, de a kedélyt ritkán melegítő (ódák, hymnuszok, cantáták, sonettek, leíró és tankölt.); ki minden iskolával ment, melyet ért, egyben sem kitűnő, végre is csak műfordításaival (Homer, Bion, Moschus) szerzett maradandóbb érdemet. Ingadozásaival hasonló hozzá, de őt modern kultúrájával s alakító képességgel meghaladó, *Döbrentei Gábor* (1786—1851), ki némely lyrai és tandarabjaival költött egykor figyelmet. Kifejezettebb egyéniségek Ilencfalvi *Szász József* (1782—1812) és Paszmosi gróf *Teleki Ferenc* (1785—1831); amabban nemzetünk idő előtt egy jeles lyrai költőt vesztett: dalait egyszerű kecs és megnyerő természetesség teszik kedvessé; míg Telekiéit kedélyes derült életbölcészet, néha enyelgő humor, továbbá a jó dalhang, s a verselésnek, szabadsága mellett is, zengzetessége ajánlja: úgy hogy e két erdélyi költő a kor szabad formájú költői közt a legkitűnőbb helyet foglalja el. Ide tartozik *Fáy András* is, hol érzékeny, hol tréfás dalaival, melyek sajnálnunk hagyják, hogy szerzőjük a lyrával oly hamar felhagyott. Egyike még a szebb költői tehetségeknek *Dukai Takács Jui-t*, költői néven *Malvina*, volt (1795—1836), ki a népköltészettől öntudatlanul el-lesett hangon kelt első románcai és dalai után ítélve sokkal biztatott, de Kis János költészetének túlszeretete az elmélkedést kedveltetvén meg vele, Horváth Elek hivatlan iskolázásai pedig a tudós formákat sürgetvén, más irányban folytatta útját, mint amelyre finom női érzéke által rendeltetve volt. Mindamellett a reflexióval egyesült szép érzés, lyrájában, így sincs hatás nélkül. Saját jelenetképen csatlakozik e csoportozathoz még gr. *Dessowffy József* (1771—1843), egy képzelemmel és szellemmel gazdagon megáldott, jelentékeny elme, soknemű tudománnyal és ritka műveltséggel, kinek költészete majd könnyű, elmés, csipős, majd

gondolatban, érzésben mély, mindig tiszteletes az érzület által, s hazafüti kifakadásaiiban emelkedett: ha mégis költeményeivel az irodalomban állást nem foglalt, az makacs dilettantismusának és szeszély által bírt izlésének tudandó be.

— (*Teleki Ferenc és Desseuoffy József* életök, úgy néhány költeményök az *Irod. Olv.* 237—240. sz. alatt).

Kiadások. Völgy-Nagy: Polyhymnia, két könyvekben (kiadva Kazinczy F. által). S.-Patak 1820. — *Döbrentei* versei elszórva az Erdélyi Múzeum, Szépliter. Ajándék, Auróra, Hébe, Minerva s Koszorúban 1814—28. — *Ilencfalvi Szász József* fennmaradt versei kiadva Döbrentei által az Erd. Muz. II. 1815. — *Gróf Teleki Ferenc* Versei, kiadta Döbrentei G. Buda, 1834. — *Dukai Takács Judit* Versei nálam várják a kiadást; amiket életében adott, az Erd. Muz., Keszthelyi Helikon, Haszn. Mulats., Auróra és Hébében vannak elszórva. — *Fdy* versei a Bokréta (1807), és Fris Bokréta (1818.) saját munkáiban; részint kéziratban forogtak. — *Gr. Desseuoffy József* versei az Aurórán, Hébén és Minerván kívül »Irodalmi Hagyományai« I—III. kötetiben találhatók. Pest, 1860—63.

Ez időben történt, hogy népdalaink jegyeztetni kezdtek. Becsúsztak ugyan egyesek már 1803-ban a váci énekes gyűjteménybe, mint később a sárospatakiiba is: de e gyűjtemények éneklő vidám társaságok körén túl még csak nem is ösmertettek. Irodalmi érdeken 1817-ben kezdettek *Kulcsár István* által közölni »Hasznos Mulatságaiban.« Az irodalom emberei előtt csakugyan e lapokban kezdenek a költészet ez igénytelen természetgyermekai némi figyelmet gerjeszteni. Találunk ugyan e kornak, még pedig azimént tárgyalt, költői közt már néhánynál, mint Fáynál, Malvína első kísérleteiben, Ilencfalvi Szásznál, népies reminiscenciákat, de a rác származású *Vitkovics* volt az, kinek keble húrjait a Kulcsár közlései mint rokon hangok illették; ezek költötték fel benne a gyermekkorától fogva lelkében szűnyadozott gyöngyörű rác dalok emlékezetét, s őt azon *népies dalok* költésében ihlették (Megelégedés, Füredi pásztor dala, stb.), melyek a kedélyesség keresetlen, egyszerű, naiv kifejezésével nem csak a műköltészetnek mutattak ki egy, a közel jövő legjelesbjei által mivelendő, új tért, hanem a nép ajkaira is elszármazván, népies valódiságuk a legszebb diadalt ültötte. Nem keveset lendített ő a *szerb népköltészet* némely darabjai átdolgozásával is (Bácskai népdal, »Szerb rege«) a nép költői felfogása méltánylására, mi által később műköltészetünk is egy új fejleményi stádiumba tereltetett.

— (*Vitkovics* két népies költeménye az *Irod. Olv.* 241. 242. sz. alatt).

Irodalom. Énekes Gyűjtemény, összeszedett ártalan mulatághára az érzékeny szíveknek. Először Vác, 1803, s még sokszor év nélkül. Érzékeny és Vig Dalok Gyűjteménye. S.-Patak 1826. Ugyebben 1834. — *Vitkovics* ide tartozó művei

1822—1831. a *Hasznos Mulats.*, *Minerva*, s a kor almanachjaiban láttak világot, összegyűjtve nálam várják a kiadást.

Amit az említett költőkön kívül ez időben a lyrai nemben kapunk, figyelmet nem érdemel. Jelesbjeink szolgálai utánzói, saját fény nélkül. Így *Hubay Csokonaié* (1810), *Hoblík Berzsenyié* (1814), *Sebestyén Himfyé* (1819), *Ponori Thewrewk József Kazinczyé* (1822 óta), *Makáry Kisfaludy Károlyé* (1824 óta) stb.

86. §.

Eposi kísérletek. Horvát Endre.

Eddig a szépprózát, s a verses költészet nemei közül a lyrát, láttuk az újiskola által, ennek antik, modern, sőt, noha még csak félénken, népies formáiban is, mivelve, s már maradandó műveket is alkotva; de lépés történt az epos felé is. Az úttörés dicsősége kétségtelenül *Pázmándi Horvát Endréé* (1778—1839). Sajátlag eposi alkotásai költészetünk következő stádiumába tartoznak ugyan, sőt már nálánál fiatalabb és fényesb hivatású elmék befolyása alatt keletkeztek; egy azonban, mi övé, miben senki által meg nem előztetett — vagy, ha az öreg Baróti Aeneisét (1810—15) kívánnók is számba venni, utól nem éretett, — minek hordereje lehető nagy volt: az *eposi dictió* megpendítése, az óclassicai szellem s nemzeti tartalom benső összeforradásával. Első, és általános figyelmet költött, kísérletei — *A felkelő nemzethez* (1809), továbbá egy valódi poetai pamphlet: *A nemesszívű magyarokhoz a pesti nemzeti theatrom ügyében* (1815), a Lajos és Mátyás királyok védőjéhez *Horvát Istvánhoz* (1815) — alkalmiak voltak: ódák, vagy epistolák ha úgy tetszik, eposi nyelven és előadással. T. i. a hazafiúi érzésnek ódai lendülettel és tüzrel nyilatkozásai azok, de az epos szélességével, leírások, hasonképek, festő melléknevek, eposi fordulatokkal, a hexameter méltóságos, harsogó folyamában. Mintha egy-egy darabka antik epost olvasnánk. Messze túlhaladta ezeket, mint kiterjedésben, úgy tartalmasság és formában: *Zirc Emlékezete* (1814), melyet egy évtizeden át valóságos eposnak tekintett a magyar, bár inkább tanköltemény volna, miután a régi zirci apátság történeteinek elbeszélése itt nem annyira magáért van, mint inkább hogy philosophiai s hazafiúi reflexiók hordozója legyen. De az eposi fennség, a sententiosus előadás, a plastikai nyelv, s a hexameter zengzetes kezelése kétségkívül előkészítőjévé tették e költeményt azon hősköltségzetnek, mely nem sokára oly magas fokára

volt hágandó a jelességnek. Közvetlen hatása azonban csak egy pár műben mutatkozott, melyek csak is ezért érdemelnek megemlítettetni. Ugyanis a polygraph *Perecsenyi Nagy László*, ki egykor a népies iskola epikusai közt foglalt vala helyet, most, a világ békéjét meghozott legújabb küzdelmeket, a Napoleon 1812—5-ki harcait s vég legyőztetését énekelvén meg *Galliásában* (4 ének 1816), kísérletet tett egy hőskölteménynek szinte classicaei szellemben megalkotására. Már a modern, s azonfelül újdonság tárgynak választása is szerencsétlen volt; s ő azt történetileg tárgyalta, nem költőileg: de Lucán nagy érzülete nélkül. Elhangzott, mint *Szép János*nak nagyon józan *Botondja* is (1821). Más erőnek volt fenntartva a diadal.

Kiadások. Horvát Endre: Kisebb Költemények. Pest, 1832. Zirc Emlékeztető, először és külön Budán 1814. 4-rétű kiadásban jelent meg. — *Perecsenyi*: (halljuk a nevezetes címet :) *Galliás*, azaz a franciákkal előbb, azután a franciák ellen viselt 1812. 13. 14. és 15. esztendőbeli háborúkról. Pest, 1816. — *Szép*: A magyaroknak konstancinápolyi táborozások Zoltán fejedelem alatt. Pest, 1821.

87. §.

Drámai mozgalmak. Bolyai és Gombos.

Drámai költészetünk fejlődése szoros kapcsolatban van színházi állapotainkkal. Mig Erdélyben a rendek által még 1795 felkarolt és (főleg az idősb Wesselényi Miklós által) áldozatokkal is támogatott ügy ennek halálával elhanyaglott, s az 1811-ki országgyűlés rendeletéből folytatott építése egy állandó nemzeti színháznak újra, és ismét sokára, félbeszakadt: Magyarországon az egy magán tudós, *Kulcsár István*, bátor és kitűrő mozgatásai folytán lett valahára (1811) törvényhozási tanácskozások tárgyává. S bár az általa sürgetett »pesti nemzeti játszószínház« csak nagykesőn létesült, az ő becsületes küzdései győzték vala le a lelketlenség által szított baliteletet (»a magyar nem komédiásnak való«), az ő esdeklései, buzdításai tartották szőnyegen az ügyet, s *Thalia* vándor maradt ugyan még most, de mind inkább gyökeret verve a magyar földben s a *Vida László* pesti (1808—10), s utóbb a *Fejér vármegye társasága* (1818—24) már most növeldeivé váltak a magyar színészetnek. S íme ez igyekvések idéztek elé némi drámaköltői munkásságot is. Ugyan is Magyarországon dolgoztak *Gorove László* (1806—7), *Vitkovics* (1807—9), *Kisfaludy Károly* (1808—12), *Katona József* (1812—15), *Gombos Imre* (1812—16), *Horváth Ádám* és *Kisfaludy Sándor* (1816); még az öreg *Virág* is hozta áldozatát (1817 Bessenyei Hunyadi Lászlóját

dolgozva által); míg Erdélyben a kolosvári nemzeti színház reménylett megnyitására néhány előkelő hazafi tragédiai jutalmat tűzött ki (1814). Ez volt az első magyar drámai pályázat. Tizenkét mű közül *Tokody János*énak (Pártosság tüze) íteltetett oda, átdolgozás feltétele alatt, a díj, de a feltétel nem teljesítettén, díj és nyomtatás elmaradt. A pályázók közt volt Katona is Bánk bánjával, volt *Bolyai Farkas* három szomorújátékkal, de melyeket, be nem várva azok sorát, két mással szaporítva kinyomatott; sőt készült vala *Berzsenyi* is, de ez, darabját (Kupa támadása) be nem végezvén, a versenytől elmaradt.

E nevezetes évtized drámai állapotai szomorú benyomást tesznek a vizsgálóra. Kifejezett képességek aránylag meglepő számmal, de csábító példányuk többnyire Kotzebue, a német színpadnak akkori ura: egy, feltalálásban, helyzetalkotásban, szerkesztésben erős talentum, de erkölcsi érzés, lélektani mélység és költőiség nélkül. Ő uralkodott vándorszínészeink padain is, nem csak magyarra fordított s honosított darabjai, de némely jobbaink eredeti művei által is, melyek széltiben előadattak. Így *Katona* »nézőjátékaiban«, *Gombos* »érzékeny- és szomorújátékaiban«; sőt ennek *Esküvésében* is (tragédia 5 felv.) mely, a nagyszerű conceptió és ügyes színi szerkezet dacára, mik azt minden egykorú daraboknál tovább tartották fenn a színen is, társaival együtt az iskola eredendő bűnében, a szigorú jellemrajz s valódi költészet hiányában szenved. Függetlenek voltak e példánytól *Kisfaludy Sándor* Hunyadi Jánosában, és *Bolyai* öt szomorújátékában (*Pausanias*, v. a. Nagy ravágyás áldozatja, 5 felv.; *Mohammed*, v. a. Dicsőség győzedelme a szerelmen, 3. felv.; *Kemény Simon*, v. a. Hazaszeretet áldozatja, 3 felv.; *A Virtus* győzedelme a szerelmen, 5 felv.; *A Szerelem* győzedelme a virtuson 5 felv.; és: *A párizsi per*, érzékenyj. 5 felv.). De *Kisfaludy* nem bírta tárgyát drámailag megalkotni, adván inkább dialogizált epost ennek szélességével és sokott szétáradó bőbeszédűségével, mint egy szabatosan organizált cselekvényt; míg *Bolyai*, a conceptióban és ragyogó gondolatokban gazdag elme, s kétségtelen de ki nem mivelt drámai képesség, szinte nem bírt correct szerkezetre, kimerítő indoklásra, következetes jellemzésre felfergődni, hosszas, nem ritkán egészen felesleges jelennetekkel, s bár rendesen tartalmas, de gyakran még is erőltetett és homályos, képes dictiójával pedig, melylyel minden személye, minden helyzetben, a legközönségesb dolgokról úgy, mint az indulat perceiben, még haldokolva is, különbség nélkül él, hidegen hágy és fáraszt.

Szinpadra így Bolyai nem kerülhetett, de, Erdélyben legalább, olvasztatott: teremtő ereje imponált, Kisfaludy Károly pedig két művéhez tárgyat és lelkesedést tőle vett.

A színi fordítmányok közül végre irodalomtörténeti jelentékenysége az egy *Körner Zrinyié*nek volt, Szemerétől (1818). Első jambusos darabunk ez, mely a nagy közönséggel azon nemes komolyságot és méltóságos zengést éreztette, melyre a magyar tragédiai dictio képes.

Irodalom. Gorove László: Fecid és Haba, avagy a féltés és meghasonlás, szomorúj 5 felv. a m. játszószínpadra alkalm. Buda 1806. Az érdemes Kalmár, hazai történeten épített eredeti dr. 5 felv. Buda, 1807. — *Vitkovics*: II. Rákóczi Ferenc Rodostóban, szomorúj. 3 felv.; Más Vénussal Murány alatt, nemzeti vitézi játék 5 felv.; s több fordítás; mind nyomtatatlan. — *Kisfaludy K.*: A Gyilkos, szomorúj. 3. felv. 1808; A Tatárok Magyarországon, szomorúj. 5 felv. 1812; Zách Klára, dráma 5 felv. 1812; Brutus, szomorúj. 5 felv. Voltaire után; mind ezek csak később jelentek meg. — *Katona József*: Fársághi Utazás, vígj. 5 felv. 1812; Monostori Veronka, szomorúj. 5 felv. 1812; Ziska a Calico, nézőj. két részben, 4—4 felv. 1813; Jeruzsálem pusztulása, szomorúj. 5 felv. 1814; Comarunna, dráma, 1815; Luca széke, dr. 3. felv.; Doboka vára; Nagyidai Cigányok; A horzasztó torony, nézőj. 5 felv.; Hédelvári Cecília, s több fordított darab; mind nyomtatatlan, némelyek közülök el is veszték. Egy Bánk Bánja is 1815 készült, de az, melyet mi ismerünk, úgy látszik, ettől sokban különbözik. — *Gombos Imre*: Báváriai Albert, szomorúj. 4 felv. 1812; A testvérek, vígj. 1. felv.; A szekrény s rózsabokor, vígj. 1 felv.; Elek és Polyxena, szomorúj 5 felv.; mind nyomtatatlan; Az Esküvés, szomorúj. 5 felv. Pest, 1816. — *Horváth Ádám*: A tétényi Leány Mátyás királynál, vígj. 5 felv. Pest, 1816. — *Kisfaludy Sándor*: Hunyadi János, hist. dráma 5 felv. Buda 1816. — *Bolyai Farkas*: Öt szomorúj. írta egy hazafi. Szeben 1817; A párizsi per, érzékenyj. 5 felv. M.-Vásárh. 1818. — *Virdg*: Hunyadi László, tragédia. Buda, 1817. — *Szemei Pál*: Zrinyi Szigeten, szomorúj. 5 felv. (Élet és Lit. I. kötet, Pest, 1826.)

88. §.

A nemzeties műköltészet időszaka. Kisfaludy Károly.

Ilyek voltak költészetünk állapotjai a század második tizede végén. A költői nyelv el volt válva a próza nyelvétől, képes az érzés és gondolat különmemű színei és fokai visszaadására; képes követni az óda lendületét, kecsesen lebegni a dalban, kifejezni az epos komoly méltóságát; az antik mértékben úgy mint a modern európai költészet több saját formáiban a correctnességgel hangzatosságot, az erővel bájt párosítani. De maradandó műveket csak az *alanyi költészet* mutatható volt; s nyelve, a szép eszmény valóstítása közben az élet nyelvétől mindinkább eltávolodott. Az *elbeszélő költészet* még nem támadt fel

újra: az eposnak, még pedig az antiknak, csak hangjai pendültek meg, műképzésre még nem emelkedett. A verses beszélyben Verseghy, a regében Kisfaludy Sándor, a balladában Kölcsey, teljesen magokra álltak. A regény fordításokra szorítkozott, még pedig a német ephemer divatickekére: ami nem fordításnak vallotta magát (Verseghy, Csery Péter, Pálffy Sámuel stb.), nehéz meghatározni, mennyiben követés, vagy csak átalakítás. Az elbeszélésben Kármán kezdeményezése 25 éven át követő nélkül maradt, Fáy még csak egy közéleti beszélyt kísérlett vala meg. Dráma kevés, tárgyban jellemben többnyire idegen, drámai és színi élet nélkül. Ekkor lépett fel *Kisfaludy Károly*, hogy költészetünknek tartalomban és formában új irányokat adjon. Az ő költészetét addigi költőinkétől különböző előzmények határozták. Viszontagságos, szenvedelmek és szenvedések által kipróbált és tisztult élet tapasztalásai és konkrét elmékedések képzik azon gazdag reál készletét, mely a *tárgyilag* költészetben alkotott magának tért, s ezt tartalom és nyelvben az élettel szorosb kapcsolatba hozta. A külső világból vette tárgyait, sőt lyrája is élményekből indult; miveltségénél fogva pedig, mely a classica-literatúrai alapot nélkülözte, s kirekesztőleg az új irodalmakra támaszkodott, az elvont eszménységnek, s az óclassicai kifejezésnek a költészetben, természetes negatívója volt. Példája s élő szavának hatása által emancipálta a költői előadást a görög mythologiai képes kifejezésmód s a classica népek életére célzó vonatkozások alól, midőn érzésmódunk és felfogásunkkal egyező kifejezést sürgetett. A dráma és beszély útján, a nemzeti tárgyakkal együtt, *nemzeti életet, alakokat, kifejezést, vitt be az irodalomba*, s így maga és követői a költészet és élet közt már tátongó hézagot szerencsésen áthidalalták. *Így lett ő egy új időszak alkotója a költészetben*: t. i. az újiskola vívmányai fenntartása mellett, a reál s nemzeti tartalom és formák felvételével, *egy eredeti s tisztán nemzeti műköltészet megkezdője*, melyben a fejedelemséget nem sokára *Vörösmarttyval* barátságos egyesülésben megosztandó volt.

Kiadások az eredetieken kívül: Munkái, Toldy Ferenc által, 10 kötet Buda, 1831; másodszor Pest, 1842, harmadszor 1843 egy kötetben; negyedszer 6 köt. Pest, 1848, 4; ötödször 8 köt. Pest, 1859, 60. — Egyes munkák külön is.

Kisfaludy Károly, Sándornak testvér öccse, Téten, Győrvárm. február 5. 1788. született. Győrben iskolázott, de a historián kívül minden egyéb tanulmányokat elbanyagolván, s atyját, ki különben is e fiút, mert születése anyjának életébe került, nem szeretve, kemény bánásával elmacacsította volt, korlátlan viseletével s játékonysági érzékből származott költekezéseivel felbűszít-

vén, ez 1803-ban a győri katonanöveldébe adta. Már 1804 a tizenhat éves ifju az Eszterházy-ezredbe lépett, s öt év alatt, miután az olasz és németországi hadjáratokban vitézül részt vett, fokónként zászlótartó, al, s majd főhadnagy lett. A béke beálltával, s kedvesével házassági tervet szövén, a sereget, atyja híre nélkül 1811 elhagyta, minck folytán ez kezét végkép levonta róla. Így segedelem nélkül a világba kutasztva, kedvese által magát elhagyatottnak vélve, szükség és önmeghasonlás martalékvá levén, s büszkeségből testvérei jótéteményeit elfogadni nem akarván, kibújdósásra szánta el magát, csekély anyai birtokrészt eladta, s Bécsbe ment, hogy ott magát a képirásban bővebben kiképezze, s jövőndjét ecsetére alapítsa. De majd könnyelműen elköltvén pénzét, Oroszországba volt kivándorlandó, ha egy új viszony nem tartóztatta volna. Így ott maradt, s néhány évig hol kedvezőbb, hol szűkebb állapotban, csakugyan festményei után élvén, végre szerelmi viszonya felbomlása és csökkent keresete Bécsnek is elhagyására bírták őt; amidőn egyszerre rokonai és ismerősei szeme elől pár évre eltűnt. Bújdósása ez idejét homály borítja; annyi bizonyos, hogy Németország, Schweiz, Francia s Olaszország több részeit bevándorolta, helyről helyre arcképfestés után keserűen keresve kenyerét. E mellett világ- és emberismeretét soknemű viszontagságok közt nevelve, de végre bele fáradva hányatásaiba, s honszeretettől is zaklatva (több szép költeményei részint ez időben, részint ez érzés s ez idő emlékezéseinek befolyása alatt támadtak), s díszesebb pályát ohajtva, haza tért. Atyjának kiengesztelése nem sikerült ugyan testvéreinek, némi kis segedelmet azonban tőle kapván, 1817 végén Pesten telepedett le. — Kisfaludy, testvére Sándor munkái által jókorán felébresztetvén benne a költészet szeretete, már 1805 óta dolgoztatott a lyrai, 1808 óta, a színügyi mozgalmak következtén, a drámai nemben is; különösen ez utóbbi irányt nevelte benne bécsi tartózkodása éveiben az ottani színházak látogatása s több jeles színművészekkel folytatott társalgása; de a viszontagságai folytán félbeszakasztott e pályára végre is a székesf.-jérvári színtársaság fellépése ragadta ismét, miután ez »*A Tatárok Magyarországbán*« című szomorújátékát lelkesedett tapsok közt előadta. Megjelenvén most e társaság 1819 és 1820 Pesten, s a városi (német) nagy színházban játszván, az imént említett darabon kívül a következők érték egymást a színpadon, fokozott hatással: *Ilka, v. Nándorfejérvár bevétele*, dráma 4 felv.; *Stibor Vajda*, dr. 4 felv.; *A kérők*, vigj. 3 felv.; *Szécsi Mária, v. Murányvár ostromlása*, dr. 4 felv.; *A Pártütők*, vigj. 3 felv.; *Kemény Simon*, dr. 2 felv.; *A Gyilkos, v. Mikor pattant, nem hittem volna*, vigj. 1 felv.; kettő azonban: *Züch Klára*, dr. 5 felv.; és *Salamon király* (elveszett) a censúra által az adatástól eltiltatott; négy szomorújáték: *Dobozi, Vak Béla, Belizár, Estoras György*, s három vigjáték: *I. és J., A magyar honjába, A korcsnázi vásár* maga által elnyomatott;

a *Barátság és Nagylelkűség*, dr. 1 felv. megjelent, de színpadra, melyre nem volt rendeltetve, nem került; végre *Iréne* is, szomorú. 5 felv., most jött ugyan ki, de a fejevári társaság csak 1824 jelenvén ismét meg Pesten, szinte csak ez évben adatott először. Míg Kisfaludy ekép a kor legünnepeltebb költőjévé vívta fel magát, s úgy az előkelő, mint az irodalmi körök által felkeresztetett; másfelül barátja Gaál György, ki több műveit német fordításokban a budapesti német színpadokra is hozta, őt a sokat-írástól óvta, Helmezy pedig a nyelv és verselés gondosabb kezelésére intette — nem siker nélkül. Munkában volt egy történelmi drámája: *Konstantinápoly veszelelme*, két szomorújátéka: *Első Ulászló*, és *Zách nemzetség*: de mély történelmi stúdiumokba merülvén, hasonló szorgalommal állván a nyelv tanulásának, úgy Kazinczy s az újkola jelesb munkái olvasásának, s majdan *Aurórá*t, egy társulat megbízásából, melynek élén Horvát István állott, tévén gondjai legfőbbikévé, végre a m. előadások is megszűnván Pesten, s velők a sietés ingere, azok töredéktől maradtak. Egészen új színben jelent meg már 1821 végén, az imént nevezett almanachban, melyet mind halálaig folytatott, s melyben az újkola valamennyi kitérőseit, úgy az újdön fellépő erőket egyesítette; maga pedig a költészet majd minden formáiban mintaszerű darabokat adott, a novellát meghonosította, tíz kisebb drámát és vígjátékot közölt; ezeken kívül hármat más gyűjteményes munkákban (köztök: *A Leányőrő*, vígj. 3 felv. és *A Csalódások*, vígj. 4 felv.), míg végre a rég előkészített *Csik Máté* által a történelmi drámáról nagyszerű felfogását megvalósítandó, azt elbetegesedése dacára 1829 végén munkába vette. Azonban ennek dolgozása közben érte el őt, súlyos szenvedések után, a halál november 21. 1830, midőn éppen a megalkotott magyar akadémia első rendes tagjává neveztetett volt.

89. §.

Drámai költészet. Kisfaludy Károly annak megalapítója.

A magyar színiköltészet virágzása voltaképp Kisfaludy Károlyllyal kezdődik. Fiatalkori kísérletein, valamint azon majdnem rögtönzött darabjain, melyekkel 1819 és 20-ban a megújult színpadot tartotta, még a Kotzebue uralkodó befolyása ismerszik meg, több gond lévén mindenütt a szövevény által feltételezett színi sikerre, s e kívül a nemzeti irányra, mely a dicsőség és önértet felkeltését minden úton vette célba, mint a jellemrajzra s a lélektani indokolásra. Mindazonáltal már ezen ephemer becsű színdarabok által ki volt határozottan mutatva a hármas forrás — a nemzeti monda, történet, s a magyar társas élet — melyből nemzeti drámánknak merítenie, s az érzés, mely-

hez szólnia kelljen. Kisfaludy komoly drámái közül első *Stibor Vajda* volt, melyben magasabb törekvés nyilatkozott (1819). Benne erősen ecsetelt korrajz lep meg, nagy érdekek és ellentétek, hatalmas szenvedélyek működése, erőteljes jellemzés, s itt tűnik fel egyszersmind először egy sociális alapeszme, amennyiben az egész mű az elnyomott emberiségnek ünnepélyes tiltakozása a kiváltságos kényuralom ellen, mi azon időben a közönség egy részét kedvetlenül érinté ugyan, de eszméltető hatását el nem hibázta. Azonban még itt egy nagy hibával találkozunk, midőn a katastroph, a mondához híven, isteni bosszu által eszközölve, nem az előzményekből, s nem szükségkép, fejti ki; valamint a tisztult izlés sőt minden jobb érzés mély sérelmével, midőn (a III. felv. végén) az emberégetés a néző szeme előtt megyen véghez. — Annyival nemesben látjuk Kisfaludy tragédiai talentomát *Iréne* szomorújátékában kiféselve, melyben a kétes becsű esközzel erejét meghaladó cél felé törekvő erény bukik, de bukásában megdicsőül. A tisztán megalkotott magas-tragikum, a létegesen fejlődő cselekvény, szabatos szerkezet, szigorú lélektani indokolás és éles jellemrajz, a nyúgott fennség bélyegét viselő gazdag költői dictióval kapcsolatban — dacára a helyenkénti lyrai áradozásnak s a tökéletlen nyelv s gyarló verselésnek — e szomorújátékot első rangú költői munkáink közé emeli. — Harmadik nagy műve költőnknek *Csák Máté* leendett, ha időelőtti halála annak elkészülését nem gátolja. Történeti drámát akart alkotni, mely, az ő értelme szerint ikertestvére az epoeának, egy egész nemzetet szerepeltetve, ennek öszves köz életét egy nagyszerű országos történet phásisain által vezeti a néző elébe. Tárnya a nagy interregnum utolsó időszaka, az 1808-ki rákosi országgyűléstől a rozgonyi ütközetig, a két országos nagy pártnak küzdelmeivel: a nemzetinek, a szabad királyválasztást s azzal teljes nemzeti függetlenséget követelőnek, melynek fő képviselője Trencsényi Csák, s az olaszoknak, Omode nádorral az élén. A csak másfél felvonásra terjedő csonkamű már a történet magasságára állítja az olvasót, honnap a helyzetekre, elmékbe, szívekbe elhat tekintete; nagy vonásokban vezeti elé a pártok vezéreit, azok politikai és magányos viszonyait, szándékait, cselekvésök nyílt és titkos rúgóit, Csák készületeit, a zavaros rákosi gyűlést, az Omode ház belső harcait. Itt a kor hatalmasainak termeiben vagyunk, hol királyok beszédeit vélnél hallani, ott a szerelem suttogását, amott a nép egyszerű józan eszében, kedélyes elmésségében, jóakaró fogásaiban gyönyörködünk, míg

épen a döntő küzdelem előtt, a töredékében már nagyszerű mű megszakad.

A magyar vígjáték is egyenesen Kisfaludyt vallja alkotójának. Már a fejérvári társaságnak Pesten szereplésekor (1819,20) ragadta el a közönséget néhány vígjátékaival (*A Kérők*, 3 felv.; *A Pártitűtők*, 3 felv.; *A Gyilkos*, 1 felv.), melyekben először látunk magyar életet, magyar alakok képmásait tűnni fel a színpadon. Ezeket az Aurórában (1825—29) egész sora követte az egyfelvonásos vígjátékoknak (köztök *Mátyás dedk*, *A Vígjáték*, *Ilűség Próbája*, *A Fősvény*, *Három egyszerre*), melyet másutt két nagyobb (*A Leány-örzű*, 3 felv.; *Csalódások*, 4 felv.) fényesen egészített ki. Komikai jellemek rajzolásában, mulattató helyzetek bonyolításában Kisfaludy amily eredeti, oly kimeríthetetlen; s habár nem hiányzanak a komikumnak külső eszközei is: átöltöztetések, személy- s névcserék stb. (*A Gyilkos*, *Szeget szeggel*, *Kénytelen Jó-zivűség*; *Három egyszerre* stb.), fő motívumai mégis többnyire a jellemekből vétetnek. Ilyek az üres fejű és szívű külföldies báró Szélházy, a szeles báró Kényeszy, a pedáns de talpig derék gondolkodású ügyvéd Perföldy, a tettetett nőgyűlölő Sziklász, a tervkovács Lombay, Mokány, ez ösképe egy régi világbeli becsületes falusi nemesembernek, ki ép eszű, jó szívű, őszinte, de nyersség és nagyvilágbeli járatlanságból minduntalan bele ütközik a convenientiába, a fősvény Bajszöví, az elmés szerelmes udvari bolond Vidor, az őseire büszke Lorányiné, stb.; ilyek hosszú sora a fiatal kalandoroknak és vén szerelmeseknek, a naív, az érzékeny, a dévaj fiatal leányoknak, a kacér vagy regényeskedő aggszűzeknek s szerelmes özvegyeknek, a furfangos, majd bohó, hű és álnok házicseledeknek, különféle népembereinek stb., kik, hol erős körvonalokban, hol részletes ecseteléssel előállítva egészítik ki, e kedélyesen mulattató vidám világot, melynek hatását a soha nem bágyadó, sebes, ép és elmés dialóg emeli. Emesz úgy ötletekben gazdag, mint az életől elvont, éles, gyakran mély megjegyzésekkel tartalmas, s élcz és gúnynyal fűszeres, mely epe és fulánk nélkül van. Általában Kisfaludy komikumán szeretetre méltó nyájasság s azon kedélyesség ömlik el, mely alapjában mindig nemes, nyilatkozásában illemes, igazságszolgáltatásaival pedig az erkölcsi érzést teljesen kielégíti.

— (Egy jelenet *Csák Mátéből* látható az *Irod. Olc.* 243. sz. alatt; a vígjátékok közül *Mátyás dedk* n. o. 244. sz. alatt).

90. §.

Folytatás. — Katona József. Kisebb költők.

A drámai mozgalom, melyet a fejevári színésztársaság pesti működése előidézett, több régibb és új erőt vont e pályára. Első azok közt, s a legnevezetesebb, *Katona József* volt, ki számos jelentéktelen s kétes eredetiségű darab után, melyekkel a múlt tizedben a vándor színészetet segítette, Erdélyben sikeretlenül pályázott s (1819) átdolgozott, de a színpadtól eltiltott őt felvonásos drámáját *Bánk Bánt* bocsátotta most közre. Olvasatlan maradt rossz nyelve miatt; de tizenöt évvel később végre előadásra kerülván, a közönség politikai, s így annál élénkebb, rokonszenvével találkozott, míg költői becsét a kritika mutatta ki. Egy tragédiánkban sem egyesülnek nagy hibákkal oly nagy erények, mint Bánk Bánban. Egyfelül kettős cselekvény: Petur összeesküvése, s a Bánk családi szerencsétlensége, melyek egymásba játszanak ugyan, de a nélkül, hogy egyik szükségképen támogatná a másikat, mindenik függetlenül magára bonyolodván s fejlődven ki. Másfelül a főbb jellemek hibás conceptiója: az érthetetlen Gertrúd; az örökké habozó Bánk, ki még feleségének sem hisz, egy politikai Hamlet, kit elhatározatlansága örökös passivitásra kárhoztat, s kinek bosszútette is csak a perc által parancsolt önvédelemnek tűnik fel; a gyanúságig szenvedőleges Melinda, ki mégis egyetlen oda vetett szótól rögtön megőrül; a vízesző s mégis szerencsés csábító, gyáva, s mégis hármass gyilkos Ottó, ki még tolvajjá is tétetik; az ostoba intrigáns Biberach, ki magamagát minden ok nélkül elveszti; a szánsalomig gyenge Endre király stb. De másfelül néhány éles és határozott egyéni jellem (az összeesküdteké) mellett, a szenvedélyek erőteljes kibélyegzése, a lélektani fejlesztések szigora egyes momentumokban, s a valódi, nálunk páratlanul drámai, dictió, teljes méltánylást érdemel, bár ez a dictió is gyakran az érthetlenségig szaggatott és homályos; míg a nyelv mind hibátlanság mind csín tekintetében még korától is elmarad; a vers pedig kortársaiénál semmivel sem jobb. Bánk Bán, egészben, kétség kívül magas tehetséget bizonyít, de inkább megrázkodtató mint vonzó, mert fennség nélküli, mű: hiányozván benne azon emelő hatás, melyet a tragikum a külsőleg bukó, de erkölcsileg győző, erény által hoz elő.

(*Katona élete és Bánk bánból egy jelenet az Irod. Olv. 245. sz. alatt áll*).

Ez időben még *Szentmiklóssy Alajos* (1820), *Szommer József* (1821,2), *Kisfaludy Sándor* (1825,6), Erdélyben *Fogarasi Nagy Pál* (1828,9), továbbá *Vörösmarty Mihály* (1827-től) léptek fel a komoly nemben; *Sebestyén Gábor* (1821), *Fáy András* (1824-től), *Kovács Pál* (1828-tól) stb a vígjátékban; kik közül többen gyenge, még e kortól is elmaradó darabokat adván, itt csak a nevesebbekről lehet értekeznünk.

Öccse sikerei *Kisfaludy Sándor*t újra a drámai pályára vonták. *Históriai drámája* (*Kún László*, 5 felv.) nem jobb Hunyadiánál, legfeljebb korrajz, állapotok és érzések ábrázolása; a darab, elejétől végig áll, míg végre Lászlót megölik. Az *Emberszívnek Örvényeiben* (5 felv.) már tragédiát akart adni. Ebben sincs bonyolódás, tehát kifejlődés, de sőt tragikai hőse sincs, Maróthy nem azért büntettetvén meg amit vétett, Malforti pedig, ki gyilkosságaért lakol, részvételünket nem bírván. Szerencsésb volt *Kisfaludy Sándor* az érzékenyjátékban, két darabot adván: *A Dárday-ház*, 5 felv.; s *A lelkes Magyar Leány*, 4 felv., melyeket ő »magyar nemesházi rajzolatoknak« nevez. Ezekben hódolva az uralkodó irodalmi szellemnek, a hazafíti gondolkodást akarja dicsőíteni, s így annak méltatására, követésére ösztönözni. Ennyiben iránydarabok; és csakugyan e hatásra céloz minden inkább, mint a költőire. S ha ezt, a *Dárday-házban* az általános emberinek rovására tevén, nem éri is el, s a kifejlődést külső eszköz által intézi, a jellemrajz mégis mindkettőben dicséretes, a dialóg pedig, mely *Kisfaludynál* mindenütt a túlságig szétfolyó, »*A lelkes M. Leány*«-ban kisebb mértékben szenved a költő e vele született bűnében.

Szerencsésebb volt a színiköltészetben *Fáy András. Két Báthorya* (1827) ugyan szinte csak kor- és jellemkép, nem szomorújáték, mi lenni akart, bár erőteljes vonásokkal; de *Fáy* mezeje a vígjáték volt. Legkorábbi darabja: *A régi Pénzek* (5 felv. 1824) érzékenyjáték ugyan inkább, mint vígjáték, aminek címezve van, komoly életviszonyok körül forogván a cselekvény, de a költő talentoma még is inkább a furcsa helyzetek és jellemekben nyilatkozik, mely többi, már a következő időszakokba átnyúló, vígjátékaiban még tisztábban, bár nem annyi élességgel jut érvényre. *Fáy* komikuma, lényegében, *Kisfaludyéval* rokon, de kevesebb praegnáns; feltalálásban kevesebb eredeti, mindig külső motívumokra támaszkodó; fő ereje a dialógban van, mely elmés ötletek s hasonlításokkal gazdagon van fűszerezve.

Nagy hévvel működtek a drámában *Töltényi Szaniszló* (84. §.), ki nyolc szomorújátékot dolgozott, melyek közül némelyek vidéki színpadokon megis fordultak; és *Szenvey József* (92. §.), ki szomorú-, víg és nézőjátékokat írt, szám szerint tizenegyet, azonkívül Schillernek hét tragédiáját fordította: de mindezek, némely Schillerféléken kívül, kéziratban maradván, drámai költészetünk előbbre vitelére nem hatottak.

A kisebb írók közül *Sebestyén Gábor* (179?—1864) és *Szontagh Gusztáv* (1793—1858) említhetők, kiknek elseje találékonyssággal, bonyolító ügyességgel, s nyers komikai érrel, emez inkább kedélyes gúnnyal rendelkezett; de amannál, ki egészen Kotzebue tanítványa, az indokolást és jellemzést valóságos cynismussal találjuk kezelve, ennél a drámai élet lassúbb. *Kovács Pálnál* (szül. 1808) komikai scénák, néhány jó alak mulattatnak, de a szerkezet gyenge, s hiányzik a mélyebb jelentés, mely Kisfaludy műveit bélyegzi.

Irodalom. Katona: Bánk Bán, dr. 5 szakaszban egy előversengéssel. Pest 1821. Újra Nagy Ignác Színműtárában, I. k. 1840; Kecskemét 1856 és 1866 Horváth Döme által; ötödször szorosan az eredeti szerint Pest 1863. gyémántkiadásban. — *Szentmiklóssy*: Hunyadi László, szomorúj. 5 felv. Pest 1820. — *Szommer*: Zombory, v. a Titok, nézőj. 3 felv. Pest 1821.; Skanderbég, v. a haza szabadítója, vítézi ját. 4 felv. Pest 1822. — *Kisfaludy S.*: Eredeti Játékszín, 2 k. Buda 1825, 26. és Minden Munkáiban Toldytól 1848, negyedről, s ismét a nyolcadról kiadás V. VI. köt. — *Fogarasi Nagy Pál*: A véres Örökség, szomorúj. 5 felv. Kolosv. 1828. Színjátékjai, I. k.: A külső szín csak csalja a világot, vígj. 3 felv.; A Mágnes-álmjáró, szomorúj. 3 felv. M.-Vásárh. 1829. — *Fáy*: A régi Pénzek, v. az Erdélyiek Magyarországbán, vígj. 5 felv. a Kedvesapongások II. köt. Pest 1824. és Összes Munkái V. köt. Pest 1844. A két Báthory, szomorúj. 5 felv. Pest 1827. A Külföldiek, vígj. 2 felv. (Auróra 1837 és »Búzavirágok és Kalá-zok«. I. köt. Pest 1853.) A közös ház, vígj. 1 felv. (Emlény 1833 és Összes Munk. V.) A mátrai Vadászok, vígj. 3 felv.; Az időjós, 1 felv.; A régi szerelem nem avúl el, 1 felv. (Hulló virágok, Pest 1861.). — *Töltényi*: Péter király, 5 felv.; Kaunusz és Biblisz, 5 felv.; Niobe, 3 felv.; Veszprém várának esete, 2 felv.; II. Lajos király, 5 felv.; Mohácsi veszedelem, 4 felv.; Jafte, 5 felv.; Gizela királyné, 2 felv. — *Szenvey*: A Babonák, A sírtünet; Belizár; A Játékos; A kálnoki Dúsgazdag; A Mesterlövés; A két férj Hitvese, szomorújátékok; Egy éjszaka a Bakonyban; A Sorsszám; A Násznagyok, nézőjátékok; Az Ördögűzők, vígj.; Schillerből: A Haramják, Fiesco, Ármány és Szerelmek, Don Carlos, Stuart Mária, Az Orleansi Szűz, A Messinai Hölgy; többekből mutatványok jelentek meg, egészen csak az utolsó (a M. Akadémia Külf. Játékszíne XIII. kötetében Pest 1836.) — *Sebestyén*: Asszonyi Praktika, 5 felv., és: Kacki Pál, vagy a megtalált arany gyűrű, 3 felv. I. Víg és Érzékeny-játékai, I. Pest 1821. — *Szontagh*: Babelünkől egy jelenet, vígj. 1 felv. (I. Kossorú 1828.) és Beszállásolás, vígj. 1 felv. (Árvíakönyv, IV. 1840.) — *Kovács Pál*

vígjátékai e tizedből: A Klavirmester (Uránia 1829); Magának akart, másnak kért; Mindennek van haszna (Koszorú 1829); Öreg Kérők; Melyik a sok közül? (Koszorú 1830), mind 1 felvonásos. Későbbi, de mind e minőségű darabjait l. Thalia. 3 köt. Buda és Győr. 1833—7. s különféle gyűjteményekben.

91. §.

Folytatás. — Vörösmarty első fellépése a drámában.

Ez időszakba tartozik még *Vörösmarty Mihály* (1800. †1855) előbb drámaival. Shakespeare stúdiuma, és Kisfaludy Károly igyekevei egy nemzeti dráma megállapítása körül, már 1821 tétetének vele kísérletet e mezőn. Első nyomtatott darabja *Hábador* (1826) inkább dialogizált történet, mint drámai költemény volt; ezt *Salamon király* (szomorú. 5 felv. 1827) és *A Búdosók* (színmű 5 felv. 1828) követték: két történeti kép, melyek mindenkében a hazai állapotok eleven színekkel festvék. A cselekvény mindkettőben egyszerű, s természeténél fogva egyhangú és lassú, amiért a költő amott a hős belső küzdéseivel igyekezett a háborús képbe drámai mozgást hozni; itt pedig a drámai haladás hiányát, kevésbbé helyesen, mellékcselekvényekkel eltakarni, melyek azonfelül a fő actióval csak igen lazán függenek össze. Az indokolás is még általában elégtelen, a dictió pedig, kivált a Búdosókban, szónokiasb és egyszínűbb, semhogy drámai és jellemző lehessen. Dicséretet a históriának költői felfogása, s egypár egyéni jellem (Salamon, Vid, Zsigmond kir.) érdemel. Annál nevezetesebb mű: *Csongor és Tünde* (színj. 5 felv. 1830), tulajdonképp drámai tündérrege, melyben Vörösmarty regényes költészete, feltalálás és színezetre nézve, egész gazdagságában és fényében nyilatkozott. Az actió észrevétlen haladása dacára a figyelem, sőt részvét, feszített helyzetek, váratlan összeütközések, s azon metsző ellentétek által folyvást működésben tartatik, mikbe egész serege az élesen kibélyegzett tündér és daemoni, eszményi és alszerű alakoknak hozza azt; azon humor által, melylyel szenvedély és tréfa, tüdőrdet és valóság, reflexió és lyra, vegyítve vannak; s a ragyogó és zenei dictió által, mely mindent, mit költészetünk e részben eladdig felmutathatott, meghalad.

Ekép drámai költészetünk e tizedben nemes költői művekkel gazdagodott ugyan, de kölcsönhatása a színpaddal, ennek hosszabb számkivetése óta a fővárosból, mindinkább szűnt, míg Vörösmarty ezzel teljesen szakított. A vidéken is újdonságok kellettek, s így az

egy Kisfaludy Károly mellett, főleg írni nem tudó színészek által fordított és »alkalmazott« darabok járták; be-beférkezett, az izlés és nemzeti jellem kárával, a bécsi német népszínmű, mellettök a melo-dráma, sőt *Pály Elek* által az *opera* is! míg a következő időszakban a fővárosba ismét befogadott magyar színészet, s ezzel a drámai költészet is, új phásisba volt lépendő.

92. §.

Az Auróra-kör. — Lyrai költők. Kisfaludy Károly, Bajza, Vörösmarty.

Új lendületet adandó szépirodalmunknak, *Kisfaludy Károly* 1821-ben alapította diszes almanachját, az *Aurórát*, mely tíz éven át fő organuma volt azon hatásnak, melyet ő költészetünkre gyakorlott (88. §.). Maga köré gyűjtötte az újkola jeleseit minden kivétel nélkül, kik közül többen, maga Kölcsey, sajátkép ez úton jutottak köz ismeretbe; magához vonta az új erőket, melyek itt, s az ő buzdításaira s befolyása alatt, léptek fel, működtek, s híresedtek el. Hódító egyénisége, minden művészetekre kiterjedő elméleti, gyakorlati és irodalmi avatottsága, őszinte ítéletközlései, melyek épen úgy nem kimélték saját munkáit, mint szeretettel utasítottak minden tehetséget, rövid időn középpontjává s vezérévé tették őt az új költészetnek. *A lyra* levetköztetelassanként idegenszerűségét, gazdagodott új formákban, s új elemül felvette a *népiest*, mely Kisfaludy előtt csak kevés, szórványos, kísérletek tárgya, melyet maga már a vigjátékban és elbeszéléseben érvényesített, s most népdalai és későbbi balladáit által, követve Czuczor és Vörösmarty által, lyránkban is meghonosított. Az *Auróra* vívmányai közül valók: a *románc* és *ballada* (Kölcsey, Kisf. K., Bajza, Vörösmarty, Czuczor), a költői beszély és *kisebb epos* (Döbrentei, Makáry, Horvát Endre, Czuczor, Vörösmarty, Kisf. K.), az *elbeszélés* és *novella* (Mailáth, Kisf. K., Kiss Károly, Gaal György, Szenvey, Paziázi, Kovács Pál stb.), az első valóban költői *regény* (»*Tihamér*« Kisf. K.); végre azon nyelv- és formabeli tisztaság, mely nem csekély részben a szerkesztői szigornak érdeme volt.

Az *Auróra-kör* lyrikusai közül első helyt magát *Kisfaludy Károlyt* kell emlitenünk. Az ő örömekre termett lelke, alapjában, vídám, s az életet derült oldaláról felfogó, s ha mégis lyrai költeményein, bár haza vagy szerelem legyen a tárgy, megillető melancholiai

hangulat vonúl át, az nála nem költői fictió, mint érzeményes lyrikusainknál, hanem azon hosszú és komoly életiskolának, melyen ő átment, saját élményeinek, s azon veszteségeknek szüleménye, melyeket szíve szenvedett: valódi másod természete. Ezért *népdalai* is, a népies forma dacára, sentimentálisak. A *Szülőföldem szép határa*, a *Sárga levél*, *sárga levél*, épen úgy szakadt saját szívéből, s a *Rákosi szántó* épen úgy ömaga, mint az olajfák vándora, ki a *Honvágyban* eped és sovárog. Hogy ily elegiai kedélyállapot mellett a reflexió sem marad-hata el (*Élet és Phantasia* stb) természetes; valamint hogy épen érzeménysége adja komikai erével azon vegyületet, mely némely dalai-ban s valamennyi víg műveiben elmét és szívet együtt annyira érdekel és vonz. Elsőbb *balladái* is ugyanezért még inkább lyraiak, s mintegy az érzés festése végett vannak; később mindinkább tárgyias tartalmat vesznek fel, végre népies hangot is.

— *Kisfaludy* kisebb költeményeiből *mutatónyokat* I. az *Irod. Olv.* 246—257. sz. ala(tt).

Másképp *Bajza Józsefnél* (1804—1858), kinek költői pályája 1822-től harminc évre nyúlik ugyan ki, de egy léteges egészet képezve, s classikai eszménységével s önmérséklésével egyfelül, másfelül tisztán modern bennsősége s nemzeti kifejezésével egészen a *Kazinczy-Kisfaludy*-kor sajátja, és egyik fő disze egyszersmind, teljesen ide tartozik. Nála amaz elegiai hangulat lelkenek lelke volt; melyből ép ezért szenvedésektől úgy, mint erős szenvedelmektől megkímélt, nyugodt és szerencsés ifjúsága dacára, ki nem bontakozhatott. Hogy tehát tárgy nélküli melancholiájának, mely, ha sokáig producál, könnyen mértéket vesz, és szűk körben forogva, végre újra meg újra maga magát ismétlendő volt, tárgyias alapot, s ezzel némi változatosságot s külső igazságot kölcsönözzön, művészi öntudattal a *helyzetdalt*hoz folyamodott, mely költött személyeknek költött helyzetben szólaltatja meg érzéseiket. Így: ott egy magában evődő leány, itt egy búcsúzó vitéz, egy rendeltetését elvétett apáca, egy holtak menyasszonya, amott egy kibújdosó, egy gyermekét veszített anya, egy bajnok özvegye stb képeben ad szót az élet különféle szenvedései felett érzett saját fájdalmas részvételének; s ekép teremtette meg azon mély és forró, de szemlélődéssel mérsékelt, s ez által minden lelki érzékeinket harmóniai működésbe hozó dalokat, melyek az alkotás és kifejezés nemes egyszerűsége, s a forma bevégeztsége mellett, a m. lyrai költészetnek soha el nem avúlható mesterművei maradnak. Midőn itt eképen a

szelid, a resignált fájdalom szól politikai és hazafiúi dalaiban (*Rabköltő, Apotheosis, Sőhajtás, Vezér bucsúja, Honfidal* stb) lángoló érzések, erős gondolatok, sokszor ódai emelkedettséggel, utóbb, a közszerencsétlenségben, az iróniáig elmérgesedett keserűség nyilatkoznak, míg az ő, mindig és mindenütt harmóniai egyensúlyra törekvő lelke végre is vallásos hittel egy jobb kor reményében találja fel megnyugvását.

— (*Bajza* élete s némely költeményei az *Irod. Olv.* 258—264. sz. alatt).

Vörösmarty lyrája is e tizedben pendült meg, s már most minden másénál nagyobb kiterjedésben, változatosságban, s eredetiségben. Minden forma, melyet később mívelt, meg volt már most kísértve, a dal, epigramm és ódától kezdve a lyrai beszélyig, annak legkülönbözőbb fajaiban. De legsajátabb táplálátát a következő tizeddel feltámadt világtörténeti, nemzeti és társas élettől vette, s így akkor fejtegette ki azon erőt és nagyságot, mely őt a világ első lyrai költői közé emelte; s így ott kellend őt a maga egészletében vizsgálatunk körébe felvennünk.

Egyik szaporább lyrai költője az Auróra-körnek *Szenvey József* volt (1789—1857). Tanszerű, mélység nélkül, meleg, szenvedély nélkül, a formában mégis, melyre nézve 1825 óta egészen e körhöz állt, s mely correct, tiszta és nemes volt, messze túlhaladta azon meglehetősen számát ez évtized lyrai költőinek, kik részint itt, részint a költészet többi organumaiban (*Széplít. Ajándék, Hebe, Uránia, Minerva*) mind inkább az új irányhoz csatlakoztak. Fő érdeme mindazáltal műfordításaiban van, adván több mint hatvan költeményt *Schillerből*, köztök számos balladát, melyek, ha nem oly szigorúan hívek is, mint *Helmeczyéi* szinte az Aurórában, de könnyebbek és költőibbek.

Czuczor Gergely is (szül. 1800) főleg itt adta első kevés lyrai kísérleteit; de még csak előjelül azon jelességnek, melyet e téren később kifejtendő volt.

Irodalom. Auróra, hazai almanach, kiadá Kisfaludy Károly. Budán s Pesten 1822—31. 10 folyam. — *Szépirodalmi Ajándék* a Tudományos Gyűjteményhez. Pest, 1821—7.; ez után *Koszorú* címmel, s szerk. Vörösmarty által 1828—30. 10 köt. — *Zsebkönyv*, kiadta Igaz Sámuel, Bécs 1822, ezentúl *Hébe* címmel 1826-ig, 5 köt. — *Uránia*, nemzeti almanach (szerk. Szeder Fábian) Eszterg. 1828—32. — Felső-Magyarországi *Minerva* (negyedes írás. Kassa 1825—36. — *Kisfaludy Károly Versei*, kiadta (először összegyűjtve 1831) Toldy F. ötször mint M. Munkái I. kötetét; külön, gyémánt kiadásban, 1858 és 1864. — *Bajza Versei*, Pest 1835. 1844. 1851. (az Össze gyűjt. Munkák I. köt.); negyedik teljes kiadás Toldy által Pest 1857, újra 1861. a

Összegy. Munk. Toldy-féle kiadása I. kötetűl. — *Szenvey versei összegyűjtötlenek.* Schilleri költeményeinek egy jogtalan kiadását bírjuk: *Schiller Fridrik Versei.* kiadta magyarul Soproni Fidler Ferenc. Kolosv. 1836.

93. §.

A classica-i-nemzeti epos. — Annak kezdete. Székely Sándor.

Aranyas-Rákosi Székely Sándoré (1797—1852) a dicsőség, hogy kised bár, s a nagy közönség figyelmét teljesen elkerült hőskölteményével: A *Székelyek Erdélyben* (3 énekb. 1822) alapját vetette meg a classica-i-nemzeti eposnak, mely költészetünk egyik legragyogóbb oldalát volt képzendő. (Tárgya az Irnak húnjainak honfoglalása Erdélyben, vagyis a székelység megtelepedése a mai testvérhazában, melyet a költő, örök emlékezetre méltó tapintatossággal, a székely ősmonda némi vékony szálaiból szőtt. Egy égjel mutatja ki a vándor népnek Dáciát jöendő hazául, maga a nemzeti isten (Székely azt Haddúrnak nevezi) pásztor képében fedi fel vezerei előtt a »Tündérkert« titkait, melyben arany alma tenyészik, de őrizve oroszán által. Az oroszán a dák fejedelem Kaimbár, az arany alma Alirán, a régi dák istenek végső leány maradéka, kinek, jóslat folytán, szívét, s Kaimbár legyőztével a tartományt, a Tündérkertet, szerencsésen meghódítván Irnak, húnjait ebben telepti meg. Conceptióban egy nagy epos áll előttünk, kivitelben csak vázlat, egy epopea *in nuce*, de egy csodálatos sugallat műve. Oly világot nyit az szemeink előtt, oly hang üti meg benne füleinket, amilyen költészetünkben azelőtt soha.) Tartalma tisztán *regényes*, minden idegen zamat nélkül nemzeti, egyesülve antik szép formákkal az előadásban; maga a nyelv sajátosra szép, tömött s erőteljes; sőt hexameterre is, bár gyakran incorrect, egészben meglepőleg festői s hatályos. — Még háromszor kísérlette meg Székely az epost: irt egy *Nándor Ostromát*, egy *Buda Visszavételét*, egy *Mohácsot* (ezt 4 énekb. 1828): de az utolsó mutatja, hogy a más kettőnek kéziratban maradtával költészetünk nem vesztett semmit. A tisztán történeti tárgy nem volt Székely mezeje: a compositio hía, a csodálatosnak ügyetlen alkalmazása, a haszontalan epizódok, sőt még a nyelv és technika példátlan gyarlósága is teljesen hasonlatlanná teszi e művet amaz elsőhez, mely költészetünk történetében örökké nevezetes marad.

— (Székely élete s első eposának I. éneke látható az *Irod. Olv.* 265. sz. alatt).

Kiadások. A Székelyek Erdélyben (a Hébe második évfolyamában, Bécs 1823).
— *Mohács, hősi költ.* 4 ének. (a Koszorú első folyamában, Pest 1828).

94. §.

Folytatás. — *A classicaí-nemzeti epos fejlődése. Czuczor.*

Senki sem beszélt az új költeményről: annyira nem voltunk a valódi epos élvezhetésére elkészülve, mely mondát tárgyalt, teljes tárgyilagossággal, lyrai és tanszerű digressiók nélkül. De két ifjú élt a haza külön részeiben, érdekes találkozással mindenik a lefolyt század utolsó havában születve (1800 decemb.), a valódi költészet és nemesb honszeretet lángjával kebelökben, eltelve a nemzeti történelem szeretetével, s az ősi dicsőségtől lelkesedve: *Vörösmarty* és *Czuczor*. Mindkettő lyrai költeményekben zengette — magának — fiatal érzéseit amaz azonfelül alkotó vágyával már komolyan és munkásan a dráma felé fordula, annyira nem sejtven legsajátabb rendeltetését, hogy *Egyed Antalt*, a római elegia művelőjét, ismételve is a honalkotás eposi megéneklésére tüzelgette: midőn 1822 végén, *Vörösmarty* Tolnában, ahol nevelősködék, *Czuczor* a pesti papnövelde »muzeumában«; *Székelyt* olvasák, s költői sorsok, s a magyar classicaí hősköltészeté, el volt döntve. Mindkettő, egymásról nem tudva, egyformán lobogó láng lett, és sovár nyugtalansággal tárgy után tekintettek. *Vörösmarty* csakhamar el volt határozva a honalapító *Árpádot* egy nagy hősköltemény által visszateremtteni a nemzet szívébe, míg *Czuczor* a tizedik századbeli hősmondának egyik fénypontjánál állapodott meg: az ágostai diadalnál (910. évb.), mely egyszersmind a későbbi, szinte ágostai, veszedelem szomorú tudatát fogta enyhíteni. *Vörösmarty* nagy feladata gondosabb tervezést, hosszabb időt követelt a kivitelre: *Czuczor*, a türelmetlen szenvedély betege, a kórszobában, lázas érlükte-
tések közt öntötte árként rohanó hexameterait, s *Kisfaludy Károly* szerető bátorításai mellett, ki másod kézből vette volt az első éneket, be volt egy pár hónap alatt végezve az első kísérlet; s megelőzve *Vörösmartyt*, még azon évben jelent meg az *Aurórában* az *Augsburgi Ütközet*, 4 énekben. A mai olvasót e hősköltemény meglehetősen hidegen fogja hagyni, lévén az egy, minden compositió nélküli egyszínű kép, teli fegyvercsattogás és öldökléssel, s hont védő haragos hősökkel, egyéniség nélkül, s általánosan tartva, mint magok a harcok leírásai is. De nem illik felednünk a kort, melynek nem volt jelene, jövőndője

alig, a múltból pedig az egy hadi dicsőség ragyogott által a színetlen jelenbe: az arra emlékeztetés volt tehát egyedül képes önérzetet költeni a nemzetben; s vajmi jól esett, köz és magasb társas élet, nagy egyéniségek s nagy tettek hiányában, azon egy erényt dicsőítve látni, mely maga ki nem halván a nemzetből, maga nem hagyható ezt kétségbe esni jövődjé felett. Ezen erényt, mely lelkesedését a hon-szeretettől vette, táplálták Virág és Berzsenyi, ódáikban, Kisfaludy Sándor, regéiben, Kisfaludy Károly, drámaiban: ezt Czuczor, első eposában, s így kétségtelenül nagy része volt a köz, a zajos tetszésben, melylyel fogadtatott, a nemzeti érzület és büszkeségnek; de volt a költő érdemének is, kinél a nemzeti érzés oly erőteljesen, oly határozatosan nyilatkozott, mikép e formában eladdig egy új költőnél sem. — S ím fordulat állt be: 1823 óta hatalmasan ébredezett a politikai élet, 1825-ben a nemzet kibékült fejedelmével, és Czuczor legközelebbi műve egy tisztán politikai epos lett: *Aradi Gyűlés*, öt énekb. (1828), dicsőítése a magyar loyálisnak, mely a haza s király iránti hűséget mindenha egy szoros egységbe foglalta. Tárgya a Vak Béla alatt Borics pártján országosan vett bosszu. Elbeszélő drámának lehetne mondani, oly drámailag alkotja meg a költő e történetet, a jellemekre fektetvén a cselekvényt, melyek nem leiratnak, hanem beszédek és tettekben fejledeznek, s lélektani belátással, gyakran valódi homéri vonásokkal, igazi egyénekül vannak alakítva. A correct compositió, szigorú indokolás, a karöltve fejlődő emberi és politikai érdek, e ritka erő, dagály nélkül, s a nyelv és technika bevégezett szépsége azt költészetünk legnemesb művei közzé emelik. — Új oldalról, t. i. regényes alapeszmével, jelenik meg Czuczor, harmadik művében: *Botond*, 4 énekb. (1834), melyben a címhős byzanti hadjárata szerelem által indokoltatik, Polydóra visszanyeréseért támadván meg Botond a görög fővárost, melyet ki is vív. A kevés harc s a párbajok háttérbe lépnek azon érdek mellett, melyet Botond, szenvedélyével, s ennek énekes apródja, Szende, gyermekded szerelmével költ: mégis a futó kéz, mely mind a laza indokolásban mutatkozik, mind a két fő személy, Botond és Polydóra, irányában a mélyebb érdekpontosítást elmulasztotta, melyek azért kellőleg ki sem emelkednek: sok kívánni valót hagyott. — Fő műve leendett Czuczornak, s antik jellemű, tisztán tárgyilagos, nemzeti hősköltészetünk legdicsőbb zarköve: »*Hunyad*«, melyben a már keresztyén magyar nemzetet kívánta egy nagy epopoeában dicsőíteni. Beható történeti tanulmányok, s a hely

színén, az alvidékeken Nandorfejevárig, tett utazás után 1830-ban csakugyan hozzá fogott, de midőn már a VI. éneken túlhalada, azt, — miről számos megjelent töredékek kezeskednek — költészetünk kétségtelenül pótolhatatlan veszteségére félben hagyta, azon innen főleg a lyrai költészetet üdvén, míg végre a magyar nyelvészetbe merülve, ez új irány minden költői munkásságtól elvonta.

— (Czuczor élete, az Aradi Gyűlés I. éneke, s egy mutatvány Hunyadból az *Irod. Olv.* 266, 267. számai alatt).

Kiadások. Augsburgi Ütközet az Auróra III. folyamában, 1824-re, jelent meg. *Aradi Gyűlés*, hőskölt. 5 énekb. kiadta barátja Toldy F. Pest 1828. *Botond, az Auróra* XII. foly. 1834-re. *Hunyadból* töredékek 1824—47 közt többfelé. Az első három együtt »Czuczor Poetái Munkáiban« Buda 1836. és, de az Augsburgi Ütközet nélkül, s viszont Hunyadból kilenc töredékkel »Czuczor Költeményei« III. kötetében, Pest, 1858.

95. §.

Folytatás. — A classici-nemzeti epos tetőzése. Vörösmarty Mihály.

Venio nunc ad fortissimum virum. *Corn. Nep.*

A nemzet még csak egy mutatványból értesült vala *Vörösmarty* Arpádjának léteztéről (az Aspásia útján 1824), midőn az, *Zalán Futása* címmel, 10 énekben, a következett évben megjelenvén, a költő hírét, szinte rögtön, országossá tette. Zalán nem csak költői mű, hanem egy, a nemzet ébredésével összefüggő, politikai tett is volt. Megérte volt még *Vörösmarty* azon nyomorú időt, melyet felebb érintettem (81. §.), melyben a hazafiúi érzés csak búsongani, de tette lelkesezni még nem tudott. Ennek lankasztó tudata nyilatkozott Zalánnak azon elegiai részleteiben, melyekben a költő, alanyi érzéseinek szabad ömlést engedett; de nem jelci nélkül a visszahatásra gerjesztő iránynak. Mert »a gyáva kor« ostromozása ébresztendő, a régi nagyság dicsőítése önérzetre izgatandó volt. Ezért hátrált a tiszta tárgyilagosság az öntudatos alanyi felfogás előtt; innen lengi át, az antik epos nyugalma helyett, ódai tűz az elbeszélést. *Vörösmarty* (mint történetünk folyamából láttuk) nem volt első, s nem maga, ki így érzett; de az ő mély lelke érezte a súlyedés fájdalmait legelevenebben, az ő ódonszerű érzülete akarta a feltámadást leghathatósban. A nemzet szíve volt az, mely az ő kebelében oly hangosan dobogott, a nemzet érzése az, mely az ő szája által szólt az erő és önméltóság egész hatalmával. Így ő, a köz érzés legvalódibb letéteményese, lett annak legprágnásabb kifejezője is. Az 1823. év eseményei párhuzamosan

hatottak ugyan Zalánnal, de avatását a bekövetkezett visszahatás a költőtől vette volt, midőn az 1825-ki törvényhozás megszólalt. Ez Zalán roppant hatása, ez annak históriai jelentése.

Az epopoea tárgya Magyarország Árpádtóli meghódításának befejezése a Zalánon kivitt diadal által. Mint költői mű hibás *szervezetű*: a történetek tarka egymásba fonódása a figyelmet terheli, a gyakran változó színhely a képzelmet megerőlteti; hiányzik az arányos tartás (Haltung), mely a hatásokat úgy csoportozza, s egymáshoz úgy mérsékli, nehogy az érdekek egymást zavarják és gyengítsék. Az epizódok, sőt némely események is, helyen kívül berendezvék; amazok még a költemény későbbi, már csak a kifejlés felé irányítani kellő, énekeibe is átjátszván, az istenek harca idő előtt soroztatván be stb. Legtöbb nehézséggel a *csodálatosnak* megteremtése járt, melyet a költő ily műben nem nélkülözhetett, s melyre nézve nem támaszkodhatott néptudatra. Hadúrt és Ármányt, mint a jó s rossz elv képviselőit, Cornides után a perzsa Ormuzd és Ahriman nyomán alkotta meg, s ebben, az alapeszme általános érvényénél fogva, megnyughatnánk; de ő azokat egy sereg tündérrel és jelves személylyel veszi körül a nélkül, hogy hitregei világába bizonyos rendszert hozott volna. Annál szerencsésb volt a költő a tárgy megválasztásában, mely a mondai és történelmi kor érintkező pontjáról vétetett, még pedig annak döntő momentumától; és nagyszerű annak felfogása, mely szerint Árpád úgy jelenik meg, mint egy világtörténeti missióval megbízott hős, Magyarország megalapítása úgy, mint egy, szerveződni nem bíró földrész regenerációja: a nagy művet elhatározandó esemény pedig csak egy népek harca által —, sőt, a feladás nagyságának éreztetésére, a földöntúli hatalmak közbenjövetelevel — eldönthetőnek tüntettetik fel. Nagy erőt és változatosságot fejt ki személyei megalakításában, s azoknak mind nemzeti, mind (az előtérbe lépők-nél) egyéni tulajdonaik ethnologiailag és lélektanilag valók. A legkülönbözőbb kedélyállapotok, szenvedélyek és indulatok festése erőteljes, csatáinak leírásai elevenek, nagy vonásokkal hatók, általános emberi érdekekkel összeszővődésök által pedig részvételünket élénken foglalkodtatók. Művészi bölcseséggel alkalmazza költőnk hasonlításait és hasonképeit; ezek t. i. nem ékesítésül, hanem mindig fontos momentumokban, belső állapotok vagy külső cselekvények hatályosb érzékítése végett, vannak. Végül bámulatra ragad a nyelv teremtfői kezelése. Vörösmarty nyelve újszerűbb minden újítóénál, de nem új

képzések, hanem fordúlatai s a kifejezés által, melyek mindamellett mindig tösmagyar jelleműek, hatályosak, szépek. A hexameter pedig, melylyel eposi költeményeiben él, majd pompás, méltóságos, majd rohanó, vagy játszi, de mindig jellemző; s annyi zengzetességgel (numerussal) bír, minővel egy költőknél sem. Mintha ő találta volna fel azt, mintha vele a világ nyelveit versenyre hívná ki.

Így Vörösmarty, ki lyrai alanyiságával s dúslakodó képzelmével, mely földet és eget, történetet és tündérvilágot egymásba sző, s a psyche lajtorjájának minden fokain játszik, egész lényege szerint regényes költő; s midőn a regényes tartalmat az antik epos műformáival legbensőbbben összeolvasztja, ezzel a classicai-nemzeti epos körében egy új, Czuczor és Horvát Endréétől különböző, Székely által megindított, nemnek, a *classicairegényesnek*, fő képviselője lett.

Még egyszer tervezett (1827) Vörösmarty egy nagy költeményt, mely az ősmagyarok ázsiai nemzeti életét fogta költőileg megalakítani (*Magyarvár*), de mondai és történeti anyag hía miatt végre is abban hagyta azt. Ellenben készült több nagyobb-kisebb elbeszélő költeménye, melyek közül főleg két történeti epos: *Cserhalom*, 1 én. (1825) és *Eger*, 3 én. (1827) kiemelendő. *Cserhalom* kicsiny terjedelemben is egy nagy mű érdemével bír, mind alkotás s élesen rajzolt sokféle alakokra, mind a hősi, hazafiúi és tisztán emberi motívumok arányos szép összehatására nézve. Itt, és a remek részletekben dús Egerben, Vörösmarty költői előadásának varázsa, erőteljre úgy, mint gyöngédségre s ragyogó színezetre, fő fokát érte el. A költői előadás teszi két költői beszélyének is — *Széplak*, 1 én. (1828) és: *A két Szomszédvár* 4 én. (1831) — fő érdemét, de melyeket, eltekintve ott a gyenge indokolástól, itt a szertelenségektől, a zordon, és egy nyájas sugár által sem enyhített, tartalom örömtelenné teszen. Egészen elhibázott művek pedig: *A Délsziget*, másfél én. (1826), egy nagyobb jelves (symbolicus) költemény eleje, melyben a kalandos képzelem a bizarrig tévedez, s célzásaiban teljesen érthetatlenné lesz; *A Rom*, 1 én. (1830), hol e tan: »Mérsékeld vágyaidat« gyönyörűen van ugyan jelezve, de a Romisten helytelenül tétetik az emberi sors intézőjévé. Mind ezekben, mind *Tündérvölgy* (1 én. 1826) című tündérmeséjében, hol Csaba vitéz, bűvös kardjával a nap fiától elragadott kedvesét visszavívja, a költő, nem érezve, hogy a tündérvilág hagyományos törvényeiben is van bizonyos rendszer, mely a tündérmese-költészetnek némi belső valóságot kölcsönöz, korlátlan önkénnyel teremt, s

így nem leli az olvasónál azt a hitet, melylyel ez a valódi népi tündérmesék jelentős szép játékaiknak magát átengedni szereti. Minden érdemük tehát e költeményeknek a sokszor elragadó szépségű, hol szenvedélyes, hol idylli, naiv részleteikben van; a Tündérvölgyben azon felül a formában, mely Zrínyi sajátos szépségeit észjárásban, kifejezésben, s nyelvfordulatokban művészi kézzel tündökölteti, s ezzel egyszersmind régies és népies színt ölt.

— (Zalán expositója s belőle mutatványok az Irod. Olv. 268. száma alatt).

Kiadások. Zalán Futása, hőskölt. tíz énekben, Pest 1825. Ez és a kisebb elbeszélő költemények Vörösmarty Munkái, 1833, 48, és 64-ki kiadásában.

Vörösmarty Mihály 1800 dec. 1. született Pusztá-Nyéken Fejér v., nemes, de kevés módú szüléktől. Első oktatását otthon atyjától vette, ki gazdasízt volt. Gymnásiumi tanulmányait Székesfejérvárra s Pesten, a bölcsészetieket itt végezte. Korán elvesztvén atyját, magántanítás és nevelősködésből tengett. A jogot magánlag tanulván, 1823 a kir. táblához esküdt feljegyzőnek; a következő évben pedig ügyvédi oklevelet nyert, de az ügyvédséget soha sem gyakorlotta. Korán fejlett ki költői hajlama, főleg a classica iskola költőinek befolyása alatt; majd az újiskolával és Shakespearrel ismerkedvén meg, új irányok felé fordult. Lyrai, majd Kisfaludy Károly drámai fellépése folytán drámai dolgozásokat kísérelt meg, köztök »Salamon Király« már 1821, »Zsigmond Király« 1823-ban készült; első fellépése azonban egy pár epistolával 1822, s néhány dallal történt 1823 az Aurórában. Majd Homer, Tasso és Zrínyi olvasása az epos felé fordíták figyelmét, s már most ismervén fel Árpádot egy magyar nemzeti epos legfennségesebb tárgyaúl, Egyed Antalt, az Ovid derék fordítóját, kivel költői levelezésben állott, buzdította annak megénekelésére. De alig olvasá, 1822 végén, Székely Sándor regényes eposkáját »A Székelyek Erdélyben«, s ime az keble rokon húrjait hatalmasan megilletvén, maga fogta fel azon tárgyat, s 1823—4 évben, a lelkesedés hevéből sürgetve, tizenegy hónap alatt teremtette meg nagy hőskölteményét: »Zalán Futása« tíz én., mely 1825 megjelenvén, országos híret rögtön megalapította. Ezt 1831-ig nyolc kisebb epos és költői beszély követte Kisfaludy Aurórájában, kihez a legbennsőbbben csatlakozott. Ezeken kívül szaporodtak dalai is, s jelent meg több drámája, t. i. az újból dolgozott »Salamon« szomorú. 5 felv. Pest 1827, »A Bújdósók«, színj. 5 felv. Székesfej. 1830, és »Csongor és Tünde« színj. 5 felv. u. ott 1831. Időközben, 1828, a »Tudományos Gyűjtemény« és »Koszorú« szerkesztőségét elnyervén, azt öt évig folytatta, s amabban számos nyelvészeti és irodalmi, emebben különféle költői dolgozatokat adott. 1830 az imént megalakított akademiában nyelv és széptudományi osztálybeli második, Kisfaludy

Károlynak nyomban közbe jött halála folytán, ennek helyébe, első, fizetett rendes taggá neveztetett ki, s mint ilyen Révai nyelvtani rendszerének elfogadására döntő befolyást gyakorolt, s az akadémia nyelvtani munkái kidolgozásában előkelő részt vett. Az 8 gondolai alatt jelent meg, részint általa fordítva is, az »Ezeregy Éjszaka, arab regék« első tizenegy kötete 1829—33; buzgón támogatta Bajzát a Kritikai Lapok és az új Auróra körül, amott álnevű kritikai, itt lyrai, elbeszélő és drámai dolgozatokkal; 1837—43-ig pedig Bajza és Toldyval az »Athenaeum«-ot adta ki. Lyrai és eposi munkáit először 1833 gyűjtötte össze 3 köt. s ez óta egész lélekkel a dráma felé fordulván, megjelentek: Vernász, szomorúj. 5 felv. Pest 1834; Árpád Ébredése, előjáték. Pest 1837; Marót Bán, szomorúj. 5 felv. Pest 1838; 1840 pedig: »Újabb Munkái« 4 köt. beszélyein, újabb versein, s imént említett drámáin kívül az Aurorában megjelenteket hozták: ú. m. Kincskeresők, sz. j., A Fátyol titkai, vigj., s két újat: Julius Caesar, sz.-j. Shakespearból, és az Áldozat, sz.-j. 5 felv.; 1845 pedig: Cillei és a Hunyadiak, tört. dr. 5 felv. jött ki. Ugyanekkor indultak meg »Minden Munkái« Bajza és Toldy által kiadva tíz köt., 1845—8., és 4-rébt. egy köt. 1847. Az 1848-ki politikai változások folytán mint a jankováci választó kerület képviselője az alsóházba lépett. 1849 a kegyelmi törvényszék közbírája lett, a forradalom után pedig Fejérvármegyébe ment, hol szülőtte helyén Nyéken megvonulva s leveret kedélylyel élt, csak ritkán fogadva el a Músa látogatásait; míg végre elbetegesedvén, Pestre tette át lakását, hol kevés hónapok múlva, 1855. nov. 19. a nemzet köz fájdalomára elhunyt. Halála után jelent meg »Lear király« Shakespeare szomorújátéka 5 felv. s »Minden Munkái« Gyulai Pál által szerkesztve 12 köt. Pest 1864.

96. §.

Folytatás. — Debreczeni. Horvát Endre.

Eposi nagy költőink harmadika *Debreczeni Márton* (1801—1851) ki, Zalán Futása által felgerjesztve s lelkesítve, s annak egész képzetjárását és nyelvét magába felvéve, 1826-tól fogva, radnai regényes magányában, mély titokban, mind halálaig senkitől nem tudva, alkotta lángelmejének örökké dicső nagy művét, mely azonban elkésett megjelenésével s a költői divat szele változtával hatás nélkül maradt, s csak az avatottak által fogadtatott lelkesedve, miután az gr. Mikó Imre szerető gondolai által napfényre lépett (1854). »A *Kiói Csata*« címe és tárgya a tizenhat énekből álló epopoeának, mely, bár két utolsó éneke töredékes dolgozat, de hézagjait a tervrajz pótolván, tel-

jes és ép nagyságában áll előttünk; s így, mint szülemlésével és szellemében ez évtizedé, utólagosan is itt követeli helyét irodalmunk történetében. A kiói esemény, mint történeti tény, egyik tagja lévén csak a honfoglalási költözésnek, nem bír a Zalán tárgyának fontosságával; de a költő azt, a csodálatosnak a történetek minden szálaival összefonása — s az által, hogy ez úton jut Árpád Atila kardjának birtokába, melylyel Magyarországot meghódítandja, nemzeti jelentőségre s az epopoea magasságára emeli, a működésbe tett emberi érdekek által pedig élénk részvétet táplál. Debreczeni ereje általában kevésbbé meglepő részletekben, mint a feltalálásban és alkotásban van. Nem éri el Vörösmartyt alakjai egyenítésében, s gyakran allegorikai személyeket használ (milyek nála a Meghasonlás, Irigység, stb.), hol pedig az emberi kebel mélyeiből meríthet éndokait; de nem hiányzanak hathatós helyzetek, lelki állapotok hű festései sem, s van bizonyos öserő alakjaiban, mely őt a jeles költők közzé iktatja. Dictiója nem oly ragyogó, de egyszerűségével is hódító, nyelvtisztaságra azonban, s verselésének zengzetességére nézve, előképétől messze elmarad.

Hat évvel Zalán után jelent meg végre, mely classica-i-nemzeti eposunk körét bezárja, *Horvát Endre* nagy hőskölteménye 12 könyvben, tizenkét év nagy gondú szüleménye. Horvát nem egy fő és egy-séges történetet alakít meg *Árpád*ájában, mint Vörösmarty, ki a honalkotás utolsó gátló sziklája megtörését vette tárgyúl, hanem a nemzet egész kiköltözését adja elő utolsó ázsiai székeiből, s Magyarország részenkénti elfoglalását Zsolt fejedelemmé emeltetéseig; mi által egy históriai, de nem organikus költői, egészet kapunk, tulajdonképi compositió, érdekcsoportosítás, s ennek egy pont köré gyűjtése nélkül. Történelem költői öltöztetésben, mely nem fejlík, hanem nyúlík; melynek a költő nem mert, vagy nem tudott, a csodálatos által magasb jelentést kölcsönözni. Ily felfogás mellett szerencsés találmány volt a fejedelemségre törekedett Lebed ellenséges működése, mely az egész eposon átvonúl, s legalább némi erkölcsi küzdelmet hoz a harcos képbe. Nem hiányzanak itt-ott költött epizódyszerű részletek sem, változatosságot hozandók a hosszú lélekzetű műbe, a nélkül még is, hogy a történetek menetelére mélyebb befolyást gyakorolnának. A jellemrajz is szétfolyó, nem oly plastikailag kikerekített, mint Vörösmartynál; hősei többet beszélnek mint tesznek. De a kedélyállapotok festésében Horvát ecsete tagadhatatlan erővel és lélektani igaz-

sággal bír: előadása hatályos, méltóságos, sententiósus; tősgyökeres magyar nyelvét antik egyszerűség, nyers erő s régies szín bélyegzik, s *ővé classici eposi nyelvünk es hexameterünk megteremtésének dicsősége*; mindkettő mintaszerű, s tanulmányozásra méltó: amaz egyzersmind kimeríthetetlen forrása a nyelvi szépségeknek, s maga elégséges műveinek maradandó becsét biztosítani, ha költői érdeme kisebb, s hazafiúi érzülete tiszteletünket oly hathatósan követelő nem volna is.

Árpádot Horvát néhány kisebb eposi költeménye előzte meg, ú. m. *Gritti Lajos* (1821), *A Sziszeki Győzedelem* (1827); sőt ide tudható *Borbély Helena, a magyar Amazon* is (1825). Sziszek, dacára hogy harc és háboru az egész, változatosságával a küzdelek leírásában, s a főbb alakokban érvényre jutó lélektani momentumok érdekénél fogva hathatós mű; valamint Borbély Helenában is e nő lélekállapotai megható igazsággal festvék.

— (*Horvát Endre* élete, Árpádjának expositiója és egy töredéke az *Irod. Öv.* 269. sz. alatt).

Így futotta meg a classici-nemzeti epos, kevés évek alatt, a maga körét. S bár egy műve sem emelkedik fel művészi bevégeztségre az eposi világköltészet legmagasb vonaláig, de gazdagságával s nemzeti jelentékenységgel költészetünk legfennsőbb vívmányai közé tartozik az, s nem lesz idő, melyben, bármint változzanak az irodalmi s politikai irányok, a magasabban hangolt lelkeket, költői szépségeivel s emelő tartalmával, gyönyörködtetni, lelkesíteni, nemesíteni megszűnhetnék.

Nem maradhatott ez eposi kör utánczók nélkül. A következő évtized szépirodalmi gyűjteményeiben széltilben akadunk kisebb ily költeményekre, melyeken leginkább Vörösmarty befolyása vehető észre, vagy legalább az ő hangjai ütnek meg füleinket. Ki némi reményeket költött vala, *Baksay Dániel* (Tündérvár, 1 é. 1834; Tékozló Fiú, 4 é. 1835), korán felhagyott a költői pályával; *Garay János* pedig, az egyetlen, ki nagyobb művel lépett fel (Csatár 9 képben 1834), Vörösmartyban elfogúlva, de az ő teremő szelleme nélkül egy későbbi kor hatása alatt, s más formákban, volt érdeklendő korszorakat. Elmúlt volt az az idő, mely, főleg a hadi erénytől várva s reménylve fennmaradását, ez iránt oly eleven érzéssel bírt; az az idő, mely egyedül a régiségtől lelkesült, honnan a hősi alakok oly hódító fényben magaslanak ki; s el azon római lelkület, mely legro-

konabb táplálását az óvilág költészetében találta fel. Az 1830-ki párizsi világesemény mind a politikának, mind az ettől befolyásozott költészetnek más irányokat adott.

Kiadások. Debreczeni: A kióvi Csata, hősköltemény, kiadta gr. Mikó Imre. Pest 1854. — *Horvát Endre:* Árpád. Pest 1831. Többi művei »Kisebb Költeményei« közt, Pest 1832. — *Bakaay* költeményei a »Lant«-ban, Debrec. 1834,35. — *Garay:* Csatár, Pest 1834, s újra Összes Költeményei közt Pest 1854. — *Takácsi Józsa* (1829), *Szabó Dávid* (1831—3), *Miskolczy István* (1834—6), *Fusztay Sándor* (1835) sm. kísérletei az Uránia és Koszoróban jelentek meg.

97. §.

*Tudományos irodalom. Országos törekvések a m. nyelv érdekében.
M. tudományos intézetek.*

Oly hathatós lendületet, mint a nyelv széptani művelése s a költészet, ez időszakban a tudományok magyar nyelven művelése még nem vett. Kivevén a reformátusok collegiumait, hol némely felsőbb tudományok is már magyarul adattak elő, általános tannyelv, a gymnasiumok első osztályától kezdve egész az egyetemig, még folyvást a deák volt. Tett ugyan a nemzeti nyelv ez időben új meg új foglalásokat a nyilvános élet terén, míg végre az 1830-ki 8. törvény a helytartó tanácsnak meghagyta, hogy a hozzá magyarul író megyékhez intézményeit magyarul küldje; a királyi cúriának, hogy a hozzá magyarul felterjesztett pereket magyarul tárgyalja; megengedte, hogy a kerületi táblák, a megyei és városi törvényszékek, s polgári ügyekben a szentszékek előtt magyarul kezdessenek a perek, azon törvényszékek pedig, hol addig a magyar nyelv még nem használtatott, magyarul is tanácskozhassanak; meghagyta továbbá, hogy az ország határai közt senki, a magyar nyelvet nem bíró, ezentúl köz hivatalban ne alkalmaztassék, 1834-től kezdve ügyvédi vizsgálatra ne bocsáttassék; másfelül az országgyűlés két táblája tette megkezdte izeneteinek magyar nyelven váltását: de mind ez csak csekély mértékben nevelt a magyar tudománynak közönséget. A tudományos irodalom belterjű fejlődésének eszközeiben is alig gyarapodtunk. Az 1790-ki törvényhozás előtt először megpendített ügye egy magyar tudós társaságnak emlegettetett ugyan az 1807-ki országgyűlés némely szónokai által, de a közelítő háboru s a pénzalap hiányánál fogva siker nélkül. Tudományos fejlődésünk nyert ugyan egy új, hathatós, alapot a halhatatlan gróf Széchenyi Ferenc nagyszerű hazafiti áldozatából, midőn ez magyar könyvtárát, melynek eszméje »mindent tartalmazni, mi magyarok által, Magyar-

országban, s Magyarországot illető iratott*, és éremtárárt az országnak ajándékozta; József nádor pedig e gyűjteményeknek egy magyar nemzeti muzeummá kiterjesztését tervezvén, mely a hazai régiségek, ritkaságok, természeti kincsek és kézműmutatványok egyetemes tára legyen, az 1808. évi 8. törvény ezt országos segedelemmel és tekintélyvel életbe léptette: de eleinte a háborús idők, majd az alap elégtelensége, azt minden részeiben a köz használatnak megnyitni még nem engedték.

E szomorú viszonyok közt mégis létesült egy intézet, melynek közvetlen célja a magyar irodalom emelése, s ez a *Marczibányi-Intézet* volt. T. i. a felejtethetlen *Marczibányi István* (1750—1810) látván a tudóstársasági igyekvések sikertelenségét, némi pótlékul, s írmagúl a jövődönök, egy magyar irodalmi jutalomalapítványt hagyott nemzetének örökségül, melyből évenként egy a nyelvmívelést illető kérdés volt kitűzendő, s a legjobb magyar elmemű jutalmazandó. József nádor, kinek oltalma alá helyeztetett az, szeretettel karolta fel az eszmét, a kezelést, egy maga által nevezett elnök alatt, egy Pest vármegyei bizottmányra ruházta, a nemz. muzeum befolyása mellett; a jutalmakat pedig, a kisdéd díjhoz nyilvános megtiszteltetést csatlandó, maga fogta időnként egy ünnepélyes köz ülésben kiosztani. Így történt 1817. 20, 23-ban, s utolszor 1834-ben. Elnökei 1816—1820 gróf Teleki László, 1821—23 b. Podmaniczky József, 1823—36 gr. Cziráky Antal, 1840—45 Majláth György országbíró, jegyzői egymás után a megye főjegyzői, lelke: Horvát István. Az intézet sikere azon tudományos munkásságban nyilatkozott, melyet kitűzött kérdései által költött, s azon irányokban, melyeket e munkásságnak adott, még pedig több téren (történet, törvény- és természettud.), miután az eredeti alapítványhoz időnként még több kisebb alapítvány és ajánlatok járultak, de azon diszben is, melylyel a magyar irodalmi törekvéseket körülvette. S ha mégis e siker nem állott arányban a lehetőséggel, az részint az alap csekélységének tulajdonítandó, mely miatt több pályamű kiadatlan maradt, részint a bizottmány lassú és szabálytalan működésének; amiért is ez intézet, hosszas szünetelés után, 1845-ben az akademiába olvasztatott.

A Marczibányi-Intézetnek a nádor által életbe léptetése Erdélyt is felvillanyozta, s összeállának, mindjárt 1818 elején, a kis haza lelkesb fiai a már rég eloszlott *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* (66. §.) feltámasztására. A Döbrentei által készült új előrajz vala-

mennyi tudományt felvett annak körébe, szép sikerrel indultak meg részére a hazafiúi ajánlatok, s a kormányzó gr. Bánffy György felvigyázata alatt a működések is megkezdettek. De azok csak 1819 octóberig folyhattak, mert, mielőtt a társak még eredményt mutathattak volna fel, üléseik folytatása királyi helybenhagyástól függesztetett fel, mely azonban be nem következett soha.

Felderült végre az epochális 1825. év. Ekkor, november 3-dikán, hangzott Pozsonyban az országos rendek teremében *Felsőbüki Nagy Pál* megrázó szózata, mely a *Magyar Akademiának* végre valahára lételt adott. Elléállván t. i. utána gr. *Széchenyi István*, Ferenc fia, letette nagyszerű áldozatát a haza oltárára; kinek még azon ülésben követvén példáját *Vay Ábrahám*, gr. *Andrássy György* és gr. *Károlyi György* (első négy alapító), a rendek erélylyel és hévvel támogatták az indítványt, a nádor kivítva annak törvénybe iktattatását (1827: 11. tcikk.) s az intézet, több akadályok legyőzése után, 1830. nov. 17-dikén meg is alakítottott, új időszakot alapítandó irodalmunk történetében.

Azon tizenhat év alatt, melyekre a Marczibányi-Intézet működése kiterjedt, vagyis, 1815—30 (1831-re már az akademia adván ki kétszáz aranynyi nagy jutalmát), a Marczibányi nagy jutalommal (400 vftban) a következő munkák tiszteltettek meg, mint évtársaik közt legjobbak, mit ez időszak jellemzésére jegyzek fel 1816-re *Pethe Ferenc* Természethistóriája; 1816-ra *Virág M. Századai*; 1817-re, eredeti munka hiában, *Fejér György* Hübnerféle Geogr. Lexikona; 1818-ra *Kisfaludy Sándor* Regéi, második kiadásukban; 1819-re *Mokry Benjamin* Biographiai Lexikona; 1820-ra *Horvát István* Gyökeres régi nemzetségei; 1821-re *Vályi Nagy Iliásza*; 1822-re *Kövy Sándor* M. Polgári Törvénye; 1823-ra *Szlemenics Pál* Polgári M. Törvénye; 1824-re *Fáy Újabb Meséi*; 1825-ra *Vörösmarty* Zalánja; 1826-ra *Kisfaludy Károly* Aurórája; 1827-re *Bitnicz Lajos* M. Nyelvbeli Előadástudománya; 1828-ra *Özuczor* Aradi Gyűlése; 1829-re *Baldsházy János* Tanácsolatai a M. Gazdaság körében; 1830-ra gr. *Széchenyi István* Hitele.

98. §.

Tudományos folyóiratok.

Mig ezek így folyának, némely tudósaink a tett mezejére léptek, s megalapították a magyar *tudományos időszaki sajtót*, mely egyfelől az írók e nemű munkásságának nyitott tért, másfelül a magyar olvasóban is ébresztgette s táplálta a tudományos ismeretek iránti érdekeltséget. Nem lehet itt említés nélkül hagyni a két haza német tudományos lapjait, valamint nem azon ausztriai tudományos folyóiratokat

sem, melyek, már e század kezdetétől fogva, figyelmüket Magyarországra s a magyar irodalomra is irányozva, s hazai tudósainkat érdekökbe vonva, ezeket különyszerű vizsgálatokhoz, s kisebb értekező, bíráló, tudósító cikkek írásához szoktatgatták, s ez által némileg előkészítették a magyar tudományos időszaki sajtót. T. i. megvoltak az emberek, elkészülve az elmék, működésök iránya kifejezetten nemzeti: csak toll volt német. Tért kelle nyitni: az erők részen állottak. Ezek mellett előkészítőleg hatott politikai lapjaink azon szokása is, mely szerint közölgettek már apróbb ily cikkeket (a »*Hazai Tudósítások*« 1806 óta, míg a nem-politikai dolgoknak 1817-től fogva a »*Hasznos Mulatságok*«-ban nyitottak külön tért, a bécsi »*Magyar Kurir*« kezdetétől fogva már). Ezek könnyű csatározókként segítének közönséget alkotni komolyabb ily vállalatoknak.

Ilyenek elseje az *Erdélyi Múzeum* lett, melyet *Döbrentei Gábor* indított meg Kolosvárt 1814-ben, de a közönség hidegsége miatt csak 1818-ig folytathatott. Mindamellet nagy és hűzamos volt e derék organum hatása azon magasb műveltségre irányzott törekvés által, melyet kiválólag képviselt. Ugyanis számos *irodalomtörténeti és életrajzi cikkek* által első terjesztett a csupán magyarul olvasók közt bővebb és behatóbb tudomást a külföld szépirodalmáról; *széptani és költői dolgozatokkal* elméleti ismeretek s egy jobb ízles terjedésére, *bölcsészeti* és *nevelésiek* által pedig az általános műveltség emelésére folyt be.

Szerencsésebb volt, s egy magyar tudományos irodalom és közönség megalapítására nagy befolyást gyakorlott a *Fejér György* által indítványozott s Pesten 1817-ben meg is indított »*Tudományos Gyűjtemény*«, mely különféle szerkesztők alatt (két évig egy bizottság szerkesztette; *Thaisz* 1819—27; *Vörösmarty* 1828—32; *Horvát István* 1833—6, és *senki sem* 1837—41), egy fertály századig folyva, a nyelv-, irodalomtörténet, úgy a *história*, s főleg ennek segédágai részére számos becses adalékokat hozott; *kritikai s tollharcai* által sok irodalmi és széptani, helyes, gyakran nem helyes, eszméket s ismereteket hozott forgásba; érintette a *philosophiát* s az *exact szakokat* is; tért nyitott sok próbálkozó új erőknek, s élénkebb érdekeltséget költött irodalom s tudomány iránt. De általában ritkák még benne a behatóbb és szigorúan tudományos dolgozatok, álláspontja műkedvelő levén inkább mint szaktudósi, s raktár, tarka gyűjtemény inkább, mint valamely öntudatos és egységesen működő szellem organuma. De akkor ilyen kellett. Még a nyelv grammatikai s aesthetikai keze-

lése sem nyert általa, azon elv levén kezdetben már felállítva, s mind végig fenntartva, hogy szabad fejlődést kell annak engedni, miután még sem nyelvtan, sem ízlés megállapítva nincsen (Révai és Kazinczy után!); s ím a huszonötödik év e két tekintetben a Tudományos Gyűjteményt ott találta, ahonnan az egy ivadék előtt kiindult volt.

E folyóirat súlyozódása már Thaisz alatt, adott lételet a »*Felső Magyarországi Minerva*«-nak, mely gr. Dessewffy József által indítványozva, ennek vezérlete, s titoknoká Dúlházy Mihály szerkesztése alatt 1825 elején, évnegyedi kötetekben, Kassán, megindulván, tizenegy évig élt. A Minerva, mint előtte az Erdélyi Múzeum, tisztán humanisticus irányt követett: nyelv, irodalom, széptan, régi s új classicusok ismertetése, főleg műfordítások által, költészet (versben és prózában, s ez a leggyengébb rész), de *philosophia*, *história* s életrajz is voltak képviselve; *redélék* csak kivételkép csúsztak belé. Míg a Tudom. Gyűjt. eredetiek közlésére szorítkozott, amiért igen is gyakran még a középszerűnél is gyengébb dolgozatokkal volt kénytelen köteteit betölteni: a Minerva, a fordításnak nagy tért engedve, több jót adhatott. Amaz, hosszú pályáján, több becses *anyaggal* nevelte tudományosságunkat: ez tartalmasb és mivelőbb volt.

Irodalom. Ungrisches Magazin Windischtl. 16 füzet 4 kötetben, Pozsony 1781,82 83,87. Neues Ungrisches Magazin, szinte töle, 8 füz. 2 k. u. o. 1791,98. — *Siebenbürgische Quartalschrift*, 28 füzet 7 köt. Szeben 1790—1801. — *Zeitschrift von und für Ungern*, Schediustól. 36 füzet 6 köt. Pest 1802—4. — *Ungrische Miscellen* Lübecktől, 5 füzet, Pest, 1805—7. — *Seivert: Siebenbürgische Provinzialblätter.* Szeben, három füzetes kötetekb. I: 1805, II: 1807, II : 1803, IV: 1813. V: 1824. — *Annalen der Literatur und Kunst in d. Öst. Staaten.* Bécs 1802—12-ig; szerk. Schultes, Sartori, Glatz, ismét Sartori. — *Vaterländische Blätter f. d. Öst. Kaiserstaat.* Bécs 1808—13.; szerk. Ambruster; 1818—20. szerk. Sartori, hozzá járulván a *Chronik d. Öst. Literatur.* — *Hesperus*, Brünn, majd Prága, 1809—21. szerk. Andre (ezentúl Stuttgartban). — *Archiv f. Geogr., Historie, Staats- und Kriegskunst.* Bécs 1810—29. b. Hormayr, innen 1833-ig változó szerkesztések alatt (*Ungrische Miscellen aus d. Archiv für Geogr.* 3 füzet, Bécs 1817—18). — *Taschenbuch f. vaterl. Geschichte v. Hormayr u. Mednyánszky*, Bécs 1820—29. (ezentúl csak Hormayrtól Münchenben).

Erdélyi Múzeum. I. (Kolosvár) 1814. II—IV: 1815. V: 1816. VI—IX: 1817. X: 1818. (ezek Pesten). — *Tudományos Gyűjtemény*, Pest, 1817—41. 300 havi kötet. — *Felsőmagyarországi Minerva*, Kassa, 1825—36. 44 negyedes kötet.

99. §.

Széptudományi mozgalmak.

A műköltészettől, mely ez időszakban oly szerencsésen üzetett, természetesen a *széptudományokhoz* vezetettünk. A classicismusra emelkedett költészet hatalmasan fejtette és nemesítette az ízlést; mégis íróink közül csak kevesen nyomozták az ízlés műveiben munkáló szépnak okait s törvényességét. Két jeles szépész, *Greguss Mihály* és *Schedius Lajos* élő szóval és irodalmilag fejtegették a szépet, amaz Bouterwek nyomában haladva, ez éles észszel új rendszert alkotva: de latinul, amiért az iskola falai közül ki nem hatottak az életre. Így *Verseghy Ferenc* sem, kinek avúlt szempontból kiinduló terjedelmes Széptana, szinte latin s egy bal ómenű munka része levén, nem olvastatott. *Pucz Antal* Eberhard Aeshetikáját adta magyarul (1817), de nem bírván érthető és szabatos műnyelvet alkotni, e munka halva született. Mélység nélkül, de világosan, s a korhoz mérve jó nyelven, tárgyalta *Bitnicz Lajos* a szépnak s a szép előadásnak elméletét (1827), amiért csak az ő munkájával kezdtek némi összefüggő széptani ismeretek tágabb körben terjedni. Folyóiratokban is nagyritkán pendültek meg *bölcsészeti* vizsgálatok a szép körül, legnyomosabban *gr. Dessewffy Aurél* által a Minervában; valamivel gyakrabban *szépműtaniak* egyes nemek elméletéről s történetéről (*Kis János*, *Döbrentei*, *Buczy sm.*); ezek közül állandó becsűek *Kölcsey* fejtegetései a drámáról (Körner Zrínyie bírálatában) a s komikumról (1826,7), s *Bajzától* »az epigramma theoriája.« *A széptani kritikát* szerencsésben *Kazinczy*, *Kölcsey*, *gr. Teleki József* üzték; *Toldy Ferenc* pedig a bőven beereszkedő elemző ítészetre adott, első, példát Aeshetikai Leveleiben (1826,27): mindössze igen kevés, de komoly, tudományos, részrehajlatlan törekvés jelei. Nagyobb kiterjedésben hatott széptudományi eszmék fejtésére *Szemere* és *Kölcsey* időhöz nem kötött folyóiratuk, a *Muzáron* (kezdetben »Élet és Literatúra«), mely 1826—29-ig, négy kötetben, *philosophiai*, *aeshetikai* és *költői* nagyobb-kisebb, részben töredékes, darabokat adott, többnyire bírálatok- vagy legalább kritikai észrevételekkel, néha különmemű, sőt ellendarabokat is egymás mellett, hogy olvasóit összehasonlításra és saját ítéletök kifejtésére gerjeszsze. Gazdag tára a széptani és szépműtani nézeteknek, s példánya a nemesb tanszerű előadásnak.

— (*Mutatóványok Kőlcseyből I. az Irod. Ötv. 270, Bajzából u. o. a 271—273. sz. alatt*).

Irodalom. Verseghy : Vnus Aestheticus linguae Hung. (Anal. Instit. III.) 2 k. Buda, 1817. — *Greguss Mihály* : Compendium Aestheticae. Kassa 1826. — *Schedius* : A szépség tudománya, Auróra 1822. Principia Philocaliae, seu Doctrinae Pulcri, ad scientiae normam exacta. Pest 1828. — *Pucz* : Aesthetika, vagyis a széptudományoknak theoriája, írta Eberhard G. A. Pest 1817. — *Büncz* : A magyar nyelvbeli Előadás Tudománya. Pest 1827. — *Gr. Desseuffy Aurél* (»A« névjegygyel) Az Ízlésről, és : A Szépről, Minerva 1825. I. II. — A többi említett írók cikkei a 98. §-ban említett folyóiratokban s a Muzáronban; *Kőlcsey* és *Bajza*éi ezek »Munkái«-ban. — *Toldy* : Aesthetikai Levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról. Pest 1827. (és Összegyűjtött Munkái VIII. kötetében.) — Élet és Literatura, I. 1826. II. 1827. Muzáron III. IV. 1829. Új folyam, I. 1833.

100. §.

A theologiai irodalom feléledése.

A theológiát magyar nyelven, *rendszeresen*, ez időszak alatt is csak protestánsok tárgyalták, miután collegiumaikban (különösen Pápán, Debrecenben, Patakon) a század kezdete óta már magyarul kezdett az is előadni. Mindamellett öszvesen is csak három író emelhető ki e téren: *Varga István* debreceni tanár, ki bibliai magyarázattant (1807—18), *Szathmáry Dániel* pataki tanár, ki ágazattant írt (1815), és *Tóth Ferenc* pápai tanár (69. §.), ki Erkölcsi Hittudományával (1817) fejezte be munkásságát, melylyel a kathol. hittudósok méltánylását is kivívta. Egy új kor előjeleképpen lépett fel ez időszak vége felé *Somosy János* pataki tanár »A Dogmatica Theologia első vonásai«-val (1827), de az ő súlypontja későbbre esik. A protestáns *szónokok* *Diószegi Sámuel* debreceni pred. (a fűvész, 75. §.) *Láczai Szabó József* pataki pred. és tanár (1813—19), *Báthori Gábor* pesti pred. és superintendens (1820), *Lengyel József* depr. pred. (1828) és *Kolmár József* komáromi pred. és esperest (1830) voltak, kik közt azonban csak Diószegi és Kolmár tűntek ki jól elrendelt, tartalmas, és tűrhetően nyelvezett erkölcsi beszédeikkel; Kolmár mindazáltal, rationalisticai hajlamaival, az orthodox protestánsoknál is némi aggodalmat szült. — A katolikusok közt számosan termetes kötetekben adták egyházi beszédeiket, sőt ez időben jelentek meg Bourdaloue, a híres francia egyházi szónok szentbeszédei is magyarul (10 köt. 1814, 15); de kiemelésre méltókká, mint valódi művész szónokok, csak ketten lettek: *Horváth János* veszprémi kanonok s utóbb székesfejérvári püspök

(1769—1835) és *Májer József* székesfejvári plébános és kanonok (1785—1834): emez az újabb katolikus magyar szónoklat első dísze.

Azonban 1820-tól fogva a kathol. tudományos irodalomra nézve új időszak nyílt. Több tényező eredményezte a szerencsés fordulatot. A m. egyetem hittudományi tanárai (főleg Alber, Fejér, Tumpacher, Láng, Vass) *theologiai vitáik*, melyekben az ó és új kor látszott egymással küzdeni, adtak első lendületet az önálló vizsgálatnak, s szültek egy új ivadékok, mely haladását a *Horváth János* által Veszprémben 1820-ban megindított, »*Egyházi Értekezések és Tudósítások*« című egyházi évnegyedes írásban tüntette fel, egy szigorúan tudományos, s egyszersmind szabadelmű és nemzeties organumban. Ez, és *Horváth jutalomtételei*, s ezekkel egykorúlag némely fontos ügy szőnyegre került új életet öntöttek *theologiai irodalmunkba*, mint: a *philosophia benyomulása* a *theológiába*, mely leginkább a *kantiánus Márton István* pápai ref. tanár (69. §.) »*Keresztyén Morális Katekizmusá*«-ban (1817) nyilatkozott, s mind protestáns, mind kathol. részről élénk harcoknak szolgáltatott tárgyat; továbbá a két egyház egyesülése, vagy is az *unió kérdése* (1822—27), melyben a széplelkű *Guzmics Izidor* pannonthalmi tanár (1786—1839) éles esze, mivelt és meleg tolla először vonta magára minden felekezet méltató figyelmét, s mely két ügy egy egész kis irodalmat idézett elő; végre a *pozsonyi zsinat* (1822), hol a szentírás magyar fordítása *revisiójának* szüksége jött szőnyegre, bár még közvetlen eredmény nélkül (innen keletkezett *Rudnay* primás meghagyásából *Verseghy* »*Dissertációja*«).

Mégis, *terjedelemre* nézve nem sok az, mit az új irány elérte. A legbecsesb rész *Horváth* folyóiratában foglaltatik, mely a *theologia* öszves körét művelte, ide tudva az egyházi jogot és történetet, s mely a szakirodalmat is bíráló figyelemmel követte. Önálló rendszeres munkákat — egy *Liturgikát* (1823—6) és később egy *Ágazatos Theológiát* (1832) — az egy *Rácz András* Esztergom megyei plébános adott, de melyek csak mint első kezdeményezései az új időnek érdemelnek említést.

Irodalom. *Varga István*: *Exogetica Theologia*, 3 köt. Debr. 1807—18. — *Szalhmáry Dániel*: *Keresztyén Hittudomány* 2 köt. Patak 1815. — *Tóth Ferenc*: *Keresztyén Erkölcstudomány*. Pest 1817. — *Somossy János*: *A Dogm. Theologia első vonásai*. Patak 1827. újra 1835. — *Diószegi*: *Erkölcsei Tanítások* *predikációkban*. 2 köt. Debr. 1808. — *Lácsai* *Predikációi*, 3 köt. Patak 1813—19. — *Báthory Gábor*: *Emlékezetkövekkel megrakott Temetőkert, v. halotti predd.* 2 köt. Pest 1820, 21. — *Lengyel*: *Predd.* 3 köt. Debr. 1828. — *Kolmár*: *Ker. katedrai Taní-*

tások. 2 k. Pest 1830. Újabb ker. katedrai Tanítások, 2 köt. nagykesön halála után: Szarvas 1854. — *Horváth János* Ékesszólás a Koporsónál (elmélet és beszédek). Veszpr. 1816. — *Májer József*: Homiliák, 3 köt. Szeferjév. 1823., újra s bővítve kiadta Ihász Gábor. 2 köt. Eger 1856. — *Horváth*: Egyházi Értekezések és Tudósítások. Veszpr. 1820—24. 20 köt. — *Márton*: Keresztény Morális kis Katechismus a hely. vallástétellel megegyezőleg. Bécs 1817. A »Ker. Mor. Katechismus« nevű munkára tett Recenziók, az azokra tett feleletekkel együtt. Bécs 1818. (s ezen túl még több). — *Guzmics*: A keresztényeknek vallásbeli egyesülésekről írt Levelek, 2 köt. Pest 1822. A vallási egyesülés Ideájának, és a rom. kath. és prot. keresztények között fennálló Únióknak vizsgálata. Győr 1824. Az ... Únióknak másodszori vizsgálata. Győr 1826. — *Versey*: Dissertatio de versione Hung. Scripturae S. Buda 1822. — *Rácz András*: Liturgika, 3 köt. Eszterg. 1823—26. Ágasatos Theol. 3 köt. Pest 1832.

101. §.

A bölcsészet emelkedése. Köteles. — Jog s államtudományok.

Nem kevesebb örvendetes mozgalom következett be a bölcsészetben is. Megindította azt *Fejér György* (1766—1851) Anthropologiájával (»vagyis az ember esmerete« 1807), mint szükséges előfeltételével philosophiájának, mely neki sajátkép az volt, aminek legközelebbi munkáját nevezte, t. i. az »Ember kimiveltetése« (1809). Ezt évvel később logikája, és — közbe esvén irodalmi pályája két más, ú. m. theologiai és históriai, időszaka — csak igen későn követte metaphysikája (1835) és etikája (1842), mikkel a maga által megvont kört teljesen kiegészítette. Fejér eklektikus philosophus volt; nem alkotott saját rendszert, de terjedelmes, mély és egészen soha fel nem függesztett tanulmányai nyereiményeit önállón s gyakorlati irányban dolgozta fel. Józan és tartalomdús; s ha még nem oly sikeres, mint épen ez iránytól várni lehetett, ez a szigorú alkotás, a szabatos és világos műnyelv, s azon előadási kellem hiányától van, melyet a gyakorlati cél enged, a népszerűség pedig, melyet igénybe vett, feltételez. Szinte később a philosophiai rendszerek kritikáját üzte, mely a tárgyalat korbelt irányától különbözöt mutat, s így még elő fog fordulni. Nyomban követték őt Veszprémben *Ruszek József* apát (1779—1851), egy kevesebb önálló, de világos fő, ki egykor nagyon elterjedt s kedvelt »Előjáró Értekezéseiben« (1811, 12) az alapphilosophiát, a bölcsészet encyclopaediáját és történetét —, és debreceni tanár *Ercsei Dániel* (1781—1836), ki a sensuáli-racionális empirismus alapján teljes rendszerét adta a bölcsészetnek (1813, 17), s külön e tudomány

történetét is (1825), melyben főleg a régi rendszereit éles körvonalokban rajzolja. De fő dísze e kornak a mélyelmű *Köteles Sámuel*, m.-vásárhelyi, aztán enyedi tanár (1770—1831), ki a philosophiai műveltségnek, lelkes előadásai s jeles munkák által, Erdélyben tetemes lendületet adott. Logikája (1809), Erkölcsi Philosophiája (1817), Philosophiai Anthropológiája (csak halála után adva ki) s a *Philosophia Encyclopaediája* (1829) a rendszeres megalkotás, tudományos megalapítás, a nemesen egyszerű irány s a szabatos kifejezésnél fogva, a még meg nem tisztult s alkalmatlan műnyelv dacára, tudományos tankönyv-irodalmunk mintaművei közé tartoznak; s általuk ő egyszer s mindenkorra, a Hetényi által úgy nevezett *egyezményes bölcsészet megindítója lett*. Szinte egykorulág lépett fel *Szilágyi János* szigeti tanár (1813) egy észjogi tankönyvvel Kant szellemében, nem-meddő rövidséggel és szigorú módszerrel, ki, bár tökéletlen nyelven, teljesen terjeszti elő tárgyát, melyhez képest a jóval későbbi Újfalussy János »Hármas Természeti Törvénytudománya« (1825) már visszalépés volt. Bezárta rendszeres íróink körét, ki legelterjedtebb hatással volt ez időben philosophiánk irányára, az eklektikus *Imre János*, egri, majd egyetemi bölcsészettanár (1790—1832). Ez, 1818 óta új meg új kiadásokban megjelent bő deák munkái után a bölcsészetet, különösen a logikát és metaphysikát, magyarul is fejtegette (1829), inkább bátran mint szerencsésen keresztülvitt műnyelven; mindazáltal mint tiszta s erős gondolkodó nagy reményeket költött, melyeket kora halála megghiúsított. — Végre az alkalmazott philosophia terén a neveléstudományt, első rendszeres munkául, vettük *Szilassy János* akkor még szombathelyi hittanártól (1795—1853), egy olvasott, tapasztalt és öngondolkodó fő s emberszerető meleg szív művét (1827).

Nem sok mindössze két évtized alatt, s a nemzeti szellem oly hathatós emelkedéséhez képest a költészetben: de tekintve, hogy philosophiánk csak kevéssel azelőtt kezdett a scholasticismusból kibontakozni, alapvetésül, felgerjesztésül, irányadásul annál nyomosabb mozgalom, mert magyar bölcsészeink, mind az eklektikusok (Fejér, Ruszek, Imre), mind a Kant és Krug követői, már elébb Márton, Sárvány (69. §.), most újra Márton (100. §.), Köteles, Szilágyi János lépést tartva a tudomány egyetemes fejlődésével, nem pusztán átverői voltak idegen tanoknak, hanem az áthatás és meggyőződés erejével tárgyalták az emberi ész legfelsőbb kérdéseit. S a mozgalom már nem is csupán tankönyvekben, de pamphletek s folyóiratokban is

nyilatkozott; s itt nem csak Kant mellett és Kant ellen (emezek közt a legéleseb csatár *Rozgonyi József* pataki prof.), hanem más rendszerek szellemében is megindult a philosophiai vizsgálat (a Fichtét követő *Sipos Pál* tordai pred., a Schellinget valló *Balogh Sámuel* serkei pred-nál), és, amiben épen a magyar jellem érvényesíté magát, folytonos vonatkozással az életre, tehát gyakorlati irányban. Ha mégis a philosophiát csak későn és lassan látjuk irodalmunkban helyet foglalni: egyetemes tudományos fejletlenségünkön s nemzetünknek az elvont gondolkodásra csekély hajlamán kívül, korlátozó tanrendszerünk s a sajtó szabadtalansága gátolta azt, mihez még a nyelv engedetlensége járult, melyen a kor tudósai, kívül állva a Révai és Kazinczy hódít-mányain, nem bírva a szóképzés törvényei ismeretével, sem szóalkotó bátorsággal s talentommal, erőt nem tudtak venni.

Részben ez akadályok, részben a nemzeti nyelvnek a jogi iskolából folyton tartó száműzetése, gátolták a *jog- s államtudományok-nak* is irodalmi virágzásokat. Az elsőbb szakban csak a magyar magánjog műveltetett. *Czövek István* ref. tanár Kelemen Imre epochális munkáját adta magyarul (1822); egyidőben *Kövy Sándor* pataki híres jogtanár (1763—1829) önfordította magánjogi rövidletét; majd *Szlemenics Pál* pozsonyi jogtanár (1783—1856) szinte saját deák munkáját magyarul, kimerítő előadásban, s teljesen átdolgozva (1823), mely a tanok logikai szigorú elrendezésével s a műnyelv szerencsésb megalkotásával valamennyi elődeit felülmúlta; míg Erdély magánjogát *Vajda László* kolosvári jogtanár hozta elsőben rendszerbe (1830) egy, forrástanulmányra támaszkodó, alapos, kimerítő s világoselőadási munkában.

Az *államtudományi* tér, az 1823 óta támadt élénk politikai mozgalom dacára, a sajtó szigora miatt még teljesen meddő maradt. A hírlapok is csak az újdonságok pusztá regestrálására voltak szorítva. *Gr. Széchenyi István* ugyan már 1828-ban kezdte meg irodalmilag is a nemzet szellemét átváltoztató hatását, de e hatás a következő időszakon uralkodik, s így ott fog tárgyalatni.

Irodalom. Fejér György: Anthropologia, Buda 1807. Az ember kimíveltetése I. Pest 1809. (II. kötet:) Az Ember kiformáltatása gondolkodó erejére nézve, vagyis a közhasznú Logika. Pest 1810. (III. kötet:) Az Ember kiformáltatása eszmérő erejére nézve, vagyis a közhasznú Metaphysika. Buda 1835. 2-szor 43. u. o. (IV. köt.) Embernemesítés, vagyis természeti Erkölcstudomány. Pest 1842. — *Ruszek*: A Philosophiának előljáró Értekezései. 3 köt. (I. Bevezetés) Veszpr. 1812. A Philosophiának summás Rajzolatja, vagyis Encyclopaediája, ott 1811. III. A Philosophiának rövid Históriája, ott 1811. — *Ercsei*: Philosophia, 2 k. Debr. 1813, 17. A

Philosophia Historiája Debr. 1825. — *Köteles*: Községes Logika, v. az értelem tudománya. Kolosv. 1809. ismét s átdolg. 1815. újra Enyed 1829. Az Erkölcsei Philosophiának elei, egy kézikönyv. 2 kötet. M. V. 1817. Philosophiai Anthropologia (a szerző kéziratából átdolgozva Toldy F.) Buda 1839. A Philosophia Encyclopaediája, Enyed 1829. — *Szilágyi János*: Oskolai tanítókönyv, a Tétet Philosophia második része: Természeti Törvénytudomány, 2 rész 1 kötet. Sziget 1813. — *Imre János*: A Bölcselkedés. 2 kötet. Pest 1829. Az ifjú magyar Bölcselkedő. Pest 1830. — *Szilágyi János*: A Nevelés tudománya, 2 kötet. Buda 1828. — *Rozgonyi deák* munkái kivül ide tartoznak: Észrevételek a Kant ízlése szerint készült munkára nézve, melynek neve Erk. tud. megrostálása. Pest 1813. A Pap és Doctor a sínlődő Kant körül. Pest 1819.

Czövek: A magyar hazai Polgári Magános Törvényről írt tanítása Kelemen Imrénék. 3 kötet. Pest 1822. Planum Tabulare, deákul és magyarul. fol. Buda 1826. — *Köry*: A magyar Polgári Törvény rövid sommája. Patak. 1822, újra 1837. — *Szemenics*: Közsé. törvényszéki Polgári magyar Törvény. 4 kötet. Pozsony 1823 újra 1845. — *Vajda*: Az Erdélyi Polgári Magános Törvényekkel való Esmeretseg. 4 kötet. Kolosv. 1830, 1. Az Erdélyi Polgári M. Törvények Historiája. Kolosv. 1831.

Virág Benedek 102. § § §
Történetírás és segédtud. — Virág. Horvát István.

Végre valahára a történetírásban is új szellem ébredezett. *Virág Benedek* egy új, nemzeti, iskola kezdődik. Az ő »Magyar Századai« (1808—16) nem csak a történet dolgok elbeszélése, hanem egy nemzeti paraenesis is, nem declamációk, hanem a történetből szóló nemzeti szellem, ezen, önállását fenntartani büszke szellem, kifejezése és dicsőítése által. Forráskészlete az egyházi évkönyveken kívül főleg hazai eszközökre szorítkozik, s ítésete nem annyira az adatok megigazítása, mint inkább a történetek erkölcsi megítélése körül munkás. Római érzülete, az erény és nemzetének rendülhetetlen szeretete, szegénysége dacára függetlensége minden külső tekintetektől, s az a komoly és bátor nyíltság, melylyel korait és embereit bírálja, tiszteletessé tesz őt, művét pedig, mint e lélek kifejezését, örök becsüvé. Előadása antik egyszerűségű, rövid szinte a köirályig; s bár a kútfők gyakor beszéltetése miatt egyenetlen, de annál közvetlenebb.

— (*Virág élete az Irod. Ölv. I. kötet. 111. sz. előtt; mutatványok a Századokból a II. kötet. 274. sz. alatt*).

Virág tüzeinek hatása alatt *Horvát Istvánnak* (1784—1846) eleinte a nyelv- s irodalomtörténetre irányzott tanulmányai mindinkább az országtörténet felé fordultak. Szellemének előkelőleg kritikai

iránya őt nem történetíróvá, hanem történetvizsgálóvá rendelte volt. Ilyennek lépett ő fel már 1810 óta több történeti vitáiraiban, s majd a Tud. Gyűjtemény kötetei során elszórt irodalom-, jog- és őstörténeti értekezéseiben. A nevezetesbek: »Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres m. királyoknak védelmeztetések a nemzeti nyelv ügyében« Schwartner ellen (1815), tényekben gazdag adalék nyelvtörténetünkhez; Schwartner Diplomatikájának terjedelmes bírálata (1819), melylyel kezdődik tulajdonkép a »magyar« okmánytan; s »Magyarország gyökeres régi nemzetségei« (1820), mely viszont a nemzék- és jogtörténetre váratlan világosságot hintett. De Horvát fellépésének jelentékenysége nem egyes állítások és tények felderítésében van. Harc volt az a hagyományos kényelemmel berögzött nézetek ellen a történetben; követelése a források közvetlen tanulmányának minden, bármi csekélynek vagy már megoldottnak látszó, kérdés körül; kétségbe vétele az öszves történeti anyagnak, mely, mihelyt különyszerű térre szállánk, elégtelennek bizonyodott; s tiltakozás oly idegen felfogás ellen a hazai történetírásban, mely saját kútfőinkkel s a nemzet és történetének öntudatával öszhangzásban nincs. E működése által Horvát István megindítója lett az újabb bírálati iránynak történetírásunkban, és sürgetője, felélesztője a forrástanulmányoknak. Ily érdem mellett az irodalomtörténet csak fájdalommal érintheti azon nagyszerű tévedést, mely őt őstörténetünk vélt fényre derítésében vezette, midőn, végre is a népnevek hang s jelentés szerinti hasonlatosságán indulva, nem kevesebb éles elmével mint bámulandó adatkészlettel, a magyar nemzetet úgy igyekezett feltüntetni, mint egyikét a legrégibb műveltségű népeknek, mely, különféle nevek alatt, az óvilágot Spanyolországtól és Afrikától a Kúmaig, tetteivel és műveivel betöltötte. Ez irányának első nyilatkozata voltak az elhírhedett »*Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből*« (1825), melyeket hasonló feladatú, számos és nagy kiterjedésű fajtörténeti dolgozatok követtek (Tud. Gy., Muzáron, s külön) majd szinte haláláig: roppant fáradalomnak, a magyar *fajok* ismeretére vetett némely világsugarakon túl sikertelen, sőt veszedelmes eredményei, amennyiben ez imposáns példa sok erőt a pozitív történelemről e meddő térre csábított.

— (Horvát István életét l. az I od. Olv. II. köt. a 275 sz. előtt, s utána *mutatványt* »Nagy Lajos«-ából).

Egyidőben Horvát mozgatásaival, több tényező kedvezett a különyszerű történeti vizsgálatnak, mint a muzeumi könyvtár, s külö-

nöbbsen a tetemesen szaporodó kéziratár megnyílása, *Jankowich Miklós* (1773—1846) gyűjtései, az egyetemi könyvtárnak *Fejér György* igazgatása alá jutása. Valamint Horvát, úgy e két férfiú is, nem kis számmal adott, külön s a Tud. Gyűjteményben, történeti adalékokat, s mellettök egyebeken kívül főleg *b. Mednyánszky Alajos*, *Gyurikovics György*, *Czech János*, kik már előbb a fenn említett austriai organumokban (98. §.) működtek közre, de mely dolgozataik a magyar olvasók nagyobb száma előtt ismeretlenek maradtak. A köz és családi levéltárak itt-ott megnyitni, kútfők, habár még kisebb kiterjedésben, kiadatni (Engel, Endlicher, Romy, Székely Mihály, Horvát Istv.), mindezek által sok egyes részei és pontjai történelmünknek felvilágosíttatni, a történeti érzék és érdekeltség ébredezni kezdtek; míg *Fejér György* ez időszakot óriási *okmánytárának* Árpádkori részével tizennégy kötetben bérekesztette (1829, 30).

Az országos történet mellett, bár vékonyan még, az *egyházi* (Tóth Ferenc) a *fajttörténet* (Horváth Ádám és Péter, Kállay), az *életírás* (Kölesy, Melczér, Kazinczy stb), s a *helytörténet* (Szirmay, Mocsáry) is megindult. A segédtudományok közül az *okmánytan* és a magyar *statistica* nyertek jó kézikönyveket (Perger, Magda); a *földrajz* pedig részint már nagyobb mérvben műveltetett (Katona Mihály, Ferenczy, Dóczy, Lassú). Nagyobb részt azonban compilációk és fordítások gondoskodtak a mindennapi szükségéről: világtörténetet Verseghy és Ajtay; egyetemes biographiai lexikont Mokry Benjamin; nagyobb földirati szótárt Fejér György, utazásokat Kis János, mások egyebet, adva.

Irodalom. Virdg: Magyar Századok. I. k. XI—XIII. század. [Buda 1808, s ismét ott 1816. II. k. 1487-ig, Buda 1816. Újra Toldy Ferenc által 4 kötetben. Pest 1862. s az 1437—1526-iki idő a szerző töredékes kézírataiból 5-dik kötetül Pest 1863. — *Horvát István* a szövegben említettekén kívül, melyek az ott feljegyzett években Pesten jelentek meg, kiemelendők még, 6s- és fajttörténeti irányú több képviselői gyanánt: A Magyarokról mint Ágarénusokról (Tud. Gy. 1828: XII.); A »Kaján« magyar szóról a Teremtés könyvében (Muzáron IV. 1829.); Jászok: I. A Jászokról mint magyar nyelvű népről és nyilazókról (Tud. Gy. 1829: VII. VIII. IX.); II. A Jászokról mint toxótákról, fonokról, pannonokról, pelasgokról, paeonokról és hellenekről (u. o. 1830: VII—IX. befejezetlen); Piringer »A m. nyelv ágazatai« című munkájának bírálata, melybe hat értekezés van beszöve I. a bisenus nyelv, II. a kún nyelv, III. a chazar nemzet nyelve, IV. a jász nemzet nyelve, V. a székel nemzet nyelve, VI. a palóc nemzet nyelve (Tud. Gy. 1833: VI—XII. és 1834: I—XII.); A Vas (scythia) Nemzetéről, Pest 1839. (a 208. lapnál megakad a nyomtatás, s tovább nem folytattatván, meg sem jelent, példányai pedig

tíznek hián 1849-ben megégték). Idegen népeket is bevont vizsgálati körébe: A Dentschok Mózesstől Tacitusig: J. A. Deutschok mint Németek (Tud. Gy. 1831, VI.); A Szlavínokról, azaz kerkédokról, a trójai háborútól Justinianus császárig. (Alázánok, Aucháták, Auchéták, Euchéták, Alubok, Chalubok). Pest. 1844. — Jogtörténeti apró, de fontos cikkein kívül a csupán német fordításban külföldön megjelenhetett ez önálló iratát hozzuk fel: Ueber Croation als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreiches Ungarn wirklichen Theil, aus d. Ungr. Leipz. 1844. — *Engel*: Monumenta Ungrica. Bécs 1809. — *Endlicher*: Anonymi Belae R. Notarii de Gestis Hungarorum Liber. Bécs 1827. Chronicon Dubnicense (Jahrb. d. Lit. 1826). — *Rumy* (és *Kazinczy*): Monumenta Hung. azaz Magyar Emlékezetes Írások. 3 k. Pest 1817. — *Szekely*: A nemes székely nemzetnek Constitúciói. Pest 1818. — *Horvát István*: Verbőci Emlékezete, II. k. (a Hunt-Páznán nemzetség diplomatáriuma.) Pest 1819. — *Fejér*: Codex Diplom. Hungariae ecclesiasticus ac civilis. 43 k. Buda 1829—44. — *Tóth Ferenc*: A Magyar és Erdélyországi prot. ekkleziák Históriája. I. Komárom 1808. A Túládunai reform. Püspökök Élete. Győr 1808. A Túlatiszai ref. Püspökök Élete. Győr 1812. — *Horváth Ádám*: A Magyar, Magóg patriarchától fogva I. István királyig. Pest 1817. — *Horváth Péter*: A Jászoknak és Kúnoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotokról. Pest 1823. — *Kállay Ferenc*: Hist. értekezés a nemes Székely nemzet eredetéről. Enyed 1829. — *Kölesy Vince és Melczér Jakab*: Nemzeti Plutarchus, 4 köt. Pest 1815, 16. — *Kazinczy* életrajzai folyóiratokb. — *Szirmay Antal*: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári Esmérete 2 k. Buda 1809, 10. (Zemplény és Ugocsa deákul jelentek meg). — *Mocsáry Antal*: Nógrád vármegye históriai stb. Esmertetése. 4 k. Pest 1826. — *Perger János*: Bevezetés a Diplomatikába. Schwartner után (Horvát István bírálatának használatával s bővítve) 3 k. Pest 1821. — *Magda Pál*: Magyarországnak legújabb statistikai és geogr. leírása. Pest 1819. — *Katona Mihály*: A föld matematika leírása. Komár. 1814. Közöséges természeti Földleírás, Pest 1824. *Ferenczy János*: Közöséges Geographia. Pest 1809. újra Pest [1823. 3. kiad. 184? Kanya Páltól 1847? — *Dóczy József*: Európa Tekintete. 12 köt. Bécs 1829—31. — *Lassú István*: A Statistikára való Bevezetés és Európának statist. geogr. és hist. rajzolatja, s a tudósok és tud. rövid históriája; Britannia; Franciaország; Orosz birod.; Prusszia; Lengyelország; Török, Austriai birod.; Svécia, Norvégia, Dánia. 9 köt. Pest, 1827—9. — *Verseghy*: Az emberi nemzetek története. 3 k. Buda 1810, 11. — *Ajtay József*: A világ története. 2 k. Pest 1814 (Lóhr ut. bővítve.) — *Mokry Benj.*: Közös. historiai-biograpsiai kézi Lexikon. 4 k. Pest 1819. — *Fejér György*: Nemzeteket, országokat stb. esmertető Lexikon (Hübner és Spornl ut., a régi és magyar geographiával bővítve) 5 k. Pest 1815, 16. — *Kis János*: Utazások Tárháza, 8 k. Pest 1817—19.

103. §.

A nyelvtudomány hanyatlása. — Classica literatura.

Nyelvészetünk történetének legszomorúbb időszakához értünk. Míg a jelesb elmék, bízva Révai elveinek megdönthetetlenségében, egész figyelmöket kirekesztőleg a nyelv széptani művelésére és gazdagítására fordították, Révai ellenese *Verseghy Ferenc* (72. §.), a lelketlen Sággy Ferenc mesterkedései folytán az ország hivatalos grammatikusává fogadtatott, s az öszves magyar birodalom iskoláiban kötelezőleg behozandó nyelvkönyvek szerkesztésével megbízott. Elfoglalván most a nagy férfiú halála által megürült tért, roppant mérvben fejtette ki kártékony munkásságát. Nyelvünk szellemét kiölő, törvénytességet megsemmisítő durva empirismusát teljes rendszerbe hozva, hét év alatt nem kevesebb mint tizenöt nagyobb-kisebb kötetet betöltő nyolc munkában, s három nyelven, hirdette, az iskolákban s azokon kívül, akadálytalanul, s annál bátrabban, tanait, mert Révai tanítványai, helytelen kicsínylésből, hallgatással mellőzték tudományos dűlásait. Első helyt a kor nyelvtani kérdései közt a szóképzésé állott. Révai nem csak lágelmű, de ki is vívott, felfogása szerint nyelvünk minden izecskéje élő s jelentő része a nyelv élő organismusának: Verseghy ennek helyébe a maga mechanikai felfogását iktatta, mely mindenütt »holt gyököket,« magokban semmit nem jelentő képzőket és ragokat, minden ok és értelem nélküli »syllabákat« látott, melyek szerinte csupa »euphonikák« volnának. E szerint a nyelv neki holt tetemekből összeálló aggregátum, melytől az organikus törvénytességet megtagadván, azt az örökké változó s rontó »szokás« uralma alá vetette. E felfogáshoz volt alkalmazva alakтана, ehhez helyesírása is. Innen azon magával tehetetlen vergődés a műnyelvalkotásban, mely a kor tudományos íróit bélyegzi; innen azon ingadozás a nyelvtani formákkal élésben; innen azon képtelen zavar a helyesírásban, mely mind jutalomkérdések, mind hivatlan magán buzgólkodás útján számos hozzászólót látott, a nélkül hogy csak egy pont is elvszerű s helyes megoldást lelhetett volna. A Marczibányi-Intézet kérdései közöl is csak azok nyertek józan s tudományos tárgyalást, gr. *Teleki József* által, melyek a szótárszerkesztést s nyelvbővítést (78. §.) tűzték ki tárgyúl; és csak az eredményezett legalább termékeny adatokat,

mely a nyelvjárások ismertetését kívánta (*Horváth Ádám; Gáti István*), s mely tárgyra ezentúl a Tud. Gyűjt. is becses adalékokat hozott. Minden egyéb — nyelvészeti értekezések és nyelvtanok — haszontalan, vagy káros, volt; az utóbbiak még módszer tekintetében is elégtelenek.

Igy a szótárak is. *Márton József* folytatta e téren előbbi munkásságát (73. §.), nem több szerencsével. *Maloveczky János* névtelen kétnyelvű szótára (1827) bővebb, de az új nyelvmozgalom vívmányait ő is csak félénken vette fel, épúgy mint *Mokry Benjamin*; diák magyarjába (1823), noha Sándor István húsz évvel előbb a bátor szorgalomnak oly jeles példájával előzte meg. Az egy, ma is becsűs bíró, szókönyv ez időből *Simai Kristóf*é (1809, 10), mely ugyan mint rímtár, mi lenni akart, használhatatlan, de sok másutt fel nem vett szókat tartalmaz, és végtagok szerint levén rendezve, a nyelvészre nézve, különösen a szóképzés nyomozásában, nélkülözhetetlen segédeszköz. — Származtató szótárt, de a magyar nyelv kölcsönzött szavaira szorítkozót, *Leschka István*, adott (1825), ki a hasonló nyelvészet elveit nem ismerve, tudománytalan, a szláv nyelv dicsőítését tartva inkább szem előtt mint a kritikai nyelvészet érdekét, elfogult álláspontján, nyelvünk etymológiájára közvetlenül keveset lendített; még is használható anyagot nyújtott, mely szókincsünk eredeztetésében a más oldali elfogultságot még ma is ovakodásra intheti. — *Műszótárak* is keletkeztek: egyetemesek (*Verseghy* 1826), és, az 1805-ki mozgalom folytán (73. §.) tiszti szótárak Baranyában, Fejérben, a legkedveltebb *Puky Károly* által (1830): de melyek mind együtt kevés maradandót hoztak. Műnyelvi váltságunk más térről volt kiindulandó (105. §.). — Új kútfőjét a nyelv s régi phraseológiának végre *Dugonics* nyitott *Magyar Példabeszédeivel* (1820), egy hosszú figyelmes élet örökségével, mely a nép emlékezetében még fennvolt apró történetecskékkal világosítva, egyzersmind a népszellem ismertetésére állandó becsű adalék volt.

Irodalom. *Verseghy*: Epitome Instt. Gramm. linguae Hung. 5 kötet (a II. — VI. osztályok számára). Buda 1816. *Exercitationes idiomatis Hungarici*. Ott 1816. *Analyticae Instt. linguae Hung.* 4 köt. Ott 1816, 17. *Magyar Ortografia* (így) avagy *Írástudomány a nemzeti iskolák számára*. Ott 1817 smég többször. *Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány, a m. nemz. iskolák számára*. Ott 1818. újra 1821. *Ung. Rechtschreibung zum Gebr. d. Nationalschulen*. Ott 1818. *Ungarische Sprachlehre zum Gebrauche der ersten latein. u. Nationalschulen in Kgr. Ungarn u. anderen Kronländern*. Ott 1818. ismét 1823. A philosophiának talpígazásaira épített Fe-

lelet a nemzeti muzeum nevében a magyar nyelv iránt tett . . . kérdésekre. Buda 1818. (a négy kérdés a m. nyelvjárást a nyelvváltást, a szótárt, a helyesírást tárgyalta). — Jutalomfeleletek a Magyar Nyelvről a nemz. muzeum 1815, 16, 171 eszt. kérdéscire, kiadta Horvát Istv. 2 kötet. Pest 1821. (bennök: I. k.: A m. nyelv dialektusairól. Pálóczi Horváth Ád. A m. nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szó-lásmódok által, gr. Teleki J. II. k.: Egy tökéletes m. szótár elrendelése, készítése módja, gr. Teleki J. Próbátétel a m. helyesírás philosophiájára, Kolnár József. A m. helyesírás fő rendszabásairól, Georch Illés. Elmékedés a m. dialektusról, lexikonról és helyesírásról, Gáti Isv.)

Maloveczky: Német-magyar és m.-n. Szókönyv, a többek közt Holzmann, Scheller., Párispapai és Márton után dolgozva. 2 kötet. Pest, 1827. — *Mokry Benjamin*: Deák-Magyar Lexikon. Pest 1823. *Simai*: Végtagokra szedett Szótár. 2 k. Budán 1809, 10. — *Leschka*: Elenchus Vocabulorum Europaeorum cumprimis Slavico-um, Magyarici usus, Buda 1825. — *Verseghy*: Tudományos deák, m. és német Mesterszókönnyv. Buda, 1826. — *Puky*: Honni Törvénysszótár. Pest, 1830, újra Pozsony 1831. — *Dugonics*: M. Példabeszédek és Jelesmondások. 2 k. Szeged 1820.

A classica literatura körüli munkásság sem mutatott magasabb lendületet. A múlt időszak embereinek virgiliusi és horáci fordításaikon kívül, melyek csak most láttak világot (59. 64. §.), *Horác* újabb fordítót lelt Édes Gergelyben (1819). *Ovid* több munkáit Homonnay Imre (1823—7) és Egyed Antal adták (1823—51), *Petróniust* Somogyi Gedeon (1819), *Juvenált*, *Persius*t, *Ferenc* egy darabját Kis János (1825, 9); a prózairók közül *Sallustot* Szentgyörgyi (1811), ki *Nepost* (1817), és *Kazinczy*, ki *Cicero* némely munkáit is, *Columellát* Fábrián József (1819), *Tacitus*t Baricz és Rácz (1822, 26); a görögök közül *Homért* Vályi-Nagy, *Theokrit*ot Guzmics (1824). Ha mind ezen igyekvéseket a műfordítás magas követelményeihez mérjük, melyeket *Kazinczy Ferenc*, elhíresült »Előszavában Sallustjához«, 1824-ben felállított, csak az ő, s tán Guzmics fordításai, s minden esetre *Kölcssey* homéri kísérlete (1826), közelítik meg a művészet magasabb postulatumait; mely művek által mind a nyelv aesthetikai művelése, mind a nevezett classicus írók alaki felfogása nyeresémet látott. — Végre mint a classica philologia behonosítására ható igyekvések említésre méltók itt Barthélemy *Anacharsisa*, fordítva Deáki Fülöp Sámueltól (1820) és báró de Theis *Polykletusa*, v. Római Levelei Kis Jánostól, a görög és római szellem ismeretébe bevezető két örök becsű munka.

Irodalom. *Horác* Munkái, magyarázta Édes G. 2 k. Pest 1819. — *Ovid* Szomorú Verseinek öt könyve (Tristium), ford. Homonnay Imre, Pest 1823. Pontusi Levelei, Ibis, Diófa keserve és Orca orvossága, u. az. Buda, 1827.; Bús Verseinek IV. könyve, ford. Egyed Antal. Pest, 1823. Keservei 5 könyvben, u. az. Sz.-Fejérvár, 1826., újra dolgozva Pest, 1847. Pontusi Elegiái, u. az. Pest, 1839

újra dolg. Pécs. 1845. Átváltozásai u. az. Post, 1851. — *Petrónius* nevezetesebb Versei, Somogyi Gedeontól. Veszpr. 1819. — *Juvenalis* Satirái, részszorint folyó részeszerint kötött beszédben, jegyzésekkel Kis J. Pest 1825. — *Persius* Satirái jegyzésekkel u. az. Sopron 1829. — *Terenc* Andrászi Leánya (prózáb.) u. az. Kassa 1828. — *Sallustius* Szentgyörgyi Gellérd magyarázásával, 2 k. Buda 1811. »Kazinczy Előbeszéde az általa fordított Sallustiushoz.« Kassa 1824.; a fordítás maga csak később, az akademia Rom. Class. első kötetében jelent meg, Buda 1836. — *Nepos*: A jeles hadvezérek Életéről, Szentgyörgyitől. Pest 1817. — *Ciceró*ból Beszéddek, Levelek és Scipió Álma, Kazinczytól, az akad. Rom. Class. II. kötetéb. Buda 1837. — *Columella* XII könyvei a Mezői Gazdaságról, Fábian Jómseft. 2 k. Pest 1819. — *Tacitus* Munkái, Bariez Gy. I. Bécs 1823. Németország fekvéséről, Rácz Istv. Pest, 1826. — *Theokritus* Maradványai Gusmiciótól. Győr 1824. — *Barthélemy*: *Anacharsis* Utazása Görögországban, franciából Deák Fülöp Sám. 8 k. Kolosv. 1820. — *De Theis*: Polykletus Utazása vagy Római Levelek, Kis Jánostól. 2 köt. (a Minervában 1826—36. a 45-dik levélíg; s így fájdalom nem teljesen, sem külön).

104. §.

Az irodalomtörténet újabb stádiuma. — Magyar jelestrók kiadásai.

Irodalomtörténetünk, mint láttuk (53. 74. §.), egész ez ideig jobbára csak életrajzi és könyvészeti munkákból állott. Nagykésőn nyert az Wallaszky által némi históriai alakot, de akkor is a szellemi fejlemények összefüggő és okadatos előadására, írók, művek és korok históriai és széptani megítélésére még nem emelkedett, sőt az anyag kritikai méltatására sem. Egy szerző a másikat írta le, s így számtalan hiba szinte megöröködött irodalomtörténetünkben. A nemzeti irodalomra szorítókozó *Pápay Sámuel* »A Magyar Literatúra Esmeretében« (1808) sajátkép nyelvtant ad, s rövid irodalmi részében jobbára csak írók és munkák elsorolását, újat nem hoz, de már ő némi időszaki tagolást kísért meg. S most megállapodik a compiláció: *Horvát István* e téren is nyomozóként tűnik fel (1806 óta). Az új adatok kezdtek becsülni. Ilyeket nyújtottak *ő* és *Jankowich Miklós* (1811 óta), főleg nyelvünk külső történetére, régi kéziratok s ritka könyvek ismeretére tartozókat; *Bartholomaeides László* és *Miller Jakab* külföldön iskolázott hazánkfiairól (1817 és 21), *Németh János* nyomdászatunk (1818), mások különféle iskoláink történeteiről, tudósok életeiről, írtak. Első kísérletei az organikus előadásnak *Kazinczy Ferencé*, ki egy, mind maig nyomatlan, pályamunkájában (»A m. nyelvnek polgári nyelvvé emelése felől« 1808) egy rövid fejezetet szánt »A m.

literatúra története futó, de szellemes, átnézetének; és gr. Mailáth Jánosé, ki németre fordított magyar költőit »*A m. költészet története átnézetével*« vezette be (1825). Ebben nem kevés új adatokon kívül (Horvát István közléséből) már az aesthetikai álláspontot is érvényesítve találjuk; de hiányzik még a történelmi belső folytonosság, a korok és irodalmi csoportok kellő jellemzése, s a sok név helyett a valódi képviselőknak, habár csak rövid, méltánylása is. E feladás megoldására törekedett Toldy Ferenc, ki — miután az akkori idő sok művelt és előkelő, de a magyar olvasáshoz simúl ni még nem akaró magyarjai, valamint a külföld kedvéért már 1822 óta, német folyóiratokban, közlött volt irodalom-, s különösen költésztörténeti szakaszokat, — a magyar költészet kézikönyvében (1828) bő magyar anthológiát adván, a m. költészet rövid történetét, úgy a költők életeit, szinte németül, elbeszélte; s ez úton szerencsés volt mind itthonn, mind a külföldön alaposb irodalomtörténeti ismereteket terjeszteni, hol is ez óta a német egyetemes irodalomtörténetek a magyar irodalmat is felvették, s erről még sokáig csak e munkából merítették előadásait. — Bérékesztette a rövid sort Gruber Antal, »a m. nyelvnek« deákul írt s hibáktól hemzsegő történetével (1830), mely a m. nyelv rövid ismeretetésén s némi külső-történeti vonásain kívül, ismét csak könyvcímeket adott.

Az irodalomtörténetész munkásságának szükséges kiegészítője az irodalmi emlékek és jelesírók kiadója, ki mind azt, mi bármely tekintetben kiválóbb mértékben tanulságos, vagy egyszersmind nemesítő s életszépítő hatással bír, vagy halottaiból feltámasztja, ha feledékbe ment, vagy, ha épen kiadatlanul lappang, forgalomba hozza, s ez által a nemzet irodalmi vagyonát épségben tartani, nevelni, ennek hatását állandóítani igyekszik. Már az előbbi időszakban kezdett ily munkásságot Révai, midőn »Költeményes Gyűjteményét« és Faludt kiadta; követték vala Kulcsár, ki Mikest mentette meg (1794), Sándor István, ki Heltai Krónikáját adta újra (1796), Dugonics, ki Gyöngyösit (1796), és Virág, ki Telegdit költötte új életre (1803). Most Kazinczy Zrínyit (1817), Daykát és Báróczyt (1813, 14), Márton Csokonait (1813), Bacskányi Faludi verseit (1824), Toldy némely régibb költők maradványait (1828) vívták vissza az irodalomnak.

Irodalom. Bartholomaeides: Memoria Vugarorum, qui in . . universitate Vitebergensi a tribus seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt. Pest, 1817. — Miller: Regestrum Bursae Cracoviensis Hungarorum, ex autogr. cod. bibl. craco-

viensis. Buda 1821. — *Németh*: Memoria Typographiarum Hung. et Transsilv. Pest 1818. — *Kazinczy*: A m. irodalom története, Erd. Muz. I. k. 1814. — *Mailáth*: Magyarische Gedichte. Stuttg. u. Tüb. 1825. — *Toldy* cikkei: a m. irodalmi sajtó tört., a sonett tört., a magyaroknál, Révai élete stb. a Pannonia folyóir. 1822, 23; a m. epos története: Iris 1825 stb. Handbuch der Ung. Poesie, 2 köt. Pest és Bécs 1828. — E munkák nyomán: Poetry of the Hungars, preceded by a sketch of the language and literature of Hungary, by *John Bowring*. London 1830. — *Gruber*: Historia Linguae Hung. Poson. 1830.

Az írók kiadásai az illető szerzők tárgyalásánál láthatók. *Toldy* »Magyar Költői Régiségei«-ben, Pest 1828, a Szendrői Névtelen »Császárlánya«, II. Balassa Bálint Átká, s Amadeféle kiadatlan dalok foglaltatnak.

105. §.

Természeti, szám- és hadi tudományok. — Művelési nagy reform.
Bugát Pál.

A természettudományi téren, tartalmi tekintetben, nem tagadhatni, némi haladás volt észre vehető. A természettant bővebben elődénél, Molnárnál, dolgozta ki *Varga Márton* váradai tanár (1808); a természetrajz magyar olvasói előtt Bonnet híres munkája »A természet vizsgálása« *Tóth Pál* által fordítva (1818), physiologiai tárgyalásával új világot nyithatott vala; a természetrajzban e kor legavatottabb írója *Pethe Ferenc* (1762—1832), ki tíz kötetre tervezett munkájának csak elsőjét, az emlősöket, adhatta ki (1815), állattanában a súlyt szinte a physiologióra fektette: de a tökéletlen művelés minden sikert lehetetlenné tett. *Kovács Mihály* kilencnyelvű ásványtani szótára (1822), a hibás nyelvi alapelveknél fogva, holtan született munka volt.

Az alkalmazott természeti tudományok közül az orvosiak némely ágai *Fodor András*, *Gebhardt Ferenc* és *Bugát Pál* —, a gazdaságiak különféle ágai *Pethe*, *Angyalffy Mátyás*, *Nagyváti* (75. §.), *Balásházy János*, *Pák Dénes* sm. által műveltettek, *Pethe* (1814—18) és *Angyalffy* újból szakbeli folyóiratokat kísérlettek meg.

A matematikai téren szinte *Pethe*, s egymaga, adott rendszeres munkát; az építészethen *Beregszászy Pál*, a gazdasági mérnökségben *Udvardy János*; a hadtudománynak végre az 1809. évi nemzeti felkelés adott némi csekély lökést. Azon hivatalos munkákon, t. i. a több rendbeli »Regulamentumokon« kívül, mik azon évben a nádor-főkapitány rendeletéből készültek, *Zalárdi Jákkó Lászlótól* van ez időből egy fordított »hadtudományunk.«

Hogy az exact tudományokban saját és általános becsű munkák nem létesültek most sem, az a különösen e szakokat nyomasztó viszonyok természetes következtetése volt; de hogy eltekintve ettől, tulajdon irodalmunkban sem foglalhatott kitünőbb állást egy is, azt a kezelhetetlen, hogy ne mondjam lehetetlen, *műnyelv* okozta, mely esetlen, körülállásos, s a fogalmakat így is csak nagy-ritkán kifejező volt. S im e nyomorúságnak is bekövetkezett valahára vége. T. i. ez időszak utolsó éveiben, egyetlenegy férfiú sugallatszerű, bátor fellépésével megindult azon döntő hatású reform, mely az összes tudományok terén a *szabatos, világos, könnyű, sőt elegáns nyelvi előadás, s ez által azok szorosán tudományos tárgyalhatása feltételeit örök időkre megteremtette*. E férfiú *Bugát Pál* (egyetemi tanár, sz. 1793. † 1865) volt, s az általa gyakorlatilag kivívott *műnyelv-reform, irodalmi történetünknek egyik legkihatóbb eseménye*. Az örökké nevezetes munka, mely e reformnak alapját vetette meg, »Az egészséges emberi test Bonctudományának Alapvontjai Hempel után« (1828), melyet saját »Közönséges Körtudománya« és »Éptana,« majdan Hahnemann Organumának fordítása (1830), későbbben még három sebészeti, egy természettudományi munka, és »Természettudományi Szóhalmaza« (1843) követtek. Bugát eljárási módja, melyhez a lendületet *Schuster János* (egyetemi vegytanár 1777—1838) szerencsés kísérletei egy magyar vegytani műnyelv feltalálása körül adták meg, abban állt, hogy hosszas, sokszor körülíró, s ezért származtatásra meddő összetételek, sőt szöfűzetek helyett, az alapfogalom megjegyzésére egyszerű, többnyire elvont gyököket az avúlt, táj és közhasználatú szókincsből vevén, ezekből, nyelvünk ritkább képzőinek segédelmével (acs ecs, am em, any eny, asz esz, or ör stb) *rövid származékokat* alkotott, melyekből viszont egyfelül a közönséges képzőkkel igen alkalmas mellékneveket és igéket, másfelül az összetett fogalmak kifejezésére aránylag *rövid összetételeket* képezett, jóval rövidebb- s kényelmesbeket az európai divatú idegen műnyelvekenél. Ez úton sikerült Bugátnak a tudománybeli fogalmakat helyesben, élesben, s a közéleti szóktól, mint kell, eltérő formákban, kifejezni, a rokon fogalmakat pedig azonagy gyökből különbözőleg alakított szókkal egymástól gondosan megkülönböztetni. E műnyelvi roppant vállalatban minden szavai nem sikerülhettek egyformán; a szerencse és könnyűség gyakran vakmerővé s a szükség is túlmenővé tették; sok szava mellőztetett, soknak helyét még rövidebbek, kifejezőbbek, szebbek pótolják: de *ezer meg ezer szava* el

van fogadva, különösen ugyan a bonc-, gyógy- és sebészettanban, de a természeti tudományok más ágain is: *példájának hatása pedig az elfogulatlan tudomány-embereire villanyyszerű és egyetemes volt.* Állott ezóta a meggyőződés, hogy minden ismereteket tudományos formában, szabatosan, kifejezőleg és bizonyos takaros csinnal előadhatni nyelvünkön; s minden téren, még a társas életén is, az ő műnyelvészete lett uralkodóvá. S mégis, élve bár minden nyomon az ő rendszere vívmányaival, a csak előre néző jelenkor a jótétemény felett elfelejtette a jótévőt. De az irodalmi történetnek kötelessége kimondani, hogy helyesen szólni Réva² szépen Kazinezy, műszabatosan Bugát Pál tanították a nemzetet.

Irodalom. Varga Márton: A gyönyörű Természet Tudománya. 2 köt. Várad 1808. A csillagos égnak és a föld golyóbisának az ő tüneményeivel együtt való természeti előadása. Várad 1809. — Bonnet: Természet vizsgálása. franc. Tóth Pál. 3 k. Pest 1818, 19. — Pethe Ferenc: Természethistória és Mesterségtudomány. I. k. 49 tábl. Bécs 1815. — Kovács Mihály: Lexicon Mineral. Eneaglottum. 4 k. Pest 1822.

Fodor András: Szülést segítő Tudomány. 2 k. Pest 1817. — Kovács M.: Állati Mágnesség mérőserpenyije. 2 k. Pest 1818. Orvosi Törvénytud. (azaz törvénytud. orvostan, Henke után.) Pest 1828. és több népszerű orv. munka. — Gebhardt: Útmutatás az orv. gyakorlásra, Pest 1827. A különös Orvosi Nyavalya- és Gyógyítástudomány, 2 köt. Pest 1828, 58. — Bugát: Az egészséges emberi test Bonctudományának alapvonatai, Hempel után németből (műszótárral.) 2 köt. Pest 1828. Közöséges Kórtudomány. Pest 1830. Éptan. Pest 1830. Hahnemann Organuma. Pest 1830. Tapasztalati Természettudomány, Tscharnerb. ford. 2 k. Buda 1836, 7. Kisded Sebészi Eszköztár, Fritze ut. Buda 1837. Sebészesség Chelius ut. 1. 2. k. Buda 1839. A nevezeteseb sebészi véres Műtételek Fritze ut. Pest 1839. Természettud. Szóhalmaz. Buda 1843. — Schuster János műnyelvét tartalmazza Frantz Gy. 1827-ki (Veszpr. 1827.) vegytani értekezésén kívül: Gyógyszeres Értekezések, melyeket ... Schuster J. vezérlése alatt a magyar növendék gyógyszeresek kissabott készítményeik előállításakor elmondottak (1826, 29. és 1830.) 2 köt. (55 értek.) Pest, 1829, 30. Gyógyszerek Árszabása. Buda 1829. (egy valódi gyógyszerműszótár három nyelven, mely azonban az akkori vegytani rendszerre levén alapítva, ma már elavult).

Pethe: Szarvasmarhatenyésztés, Bécs 1814. Méhtenyésztés. Bécs 1814 és Pest 1817. Baromorvos, Rohlwe ut. Bécs 1824. Földművelési Chemia S. Humphry Davy ut. angolb. Bécs 1815. és több népszerű irat; úgy: Nemzeti Gazda, Bécs és Pest 1814—18. 9 köt. — Angyalffy Mátyás: Juháskáté. Pest 1830. Mezei Gazdák Barátja. [Pest 1824—30. 11 köt. — Nagyvidi: Magyar házi Gazdasszony. Pest 1820. Magyar Gazdatiszt. Pest 1821. Magyar praktikus Tenyésztő. Pest 1822. M. prakt. Termesztő. Pest 1824. — Balásházy: Gyűjtemény a Juhtenyésztésről. 2 k. Kassa 1827. Tanácsolatok a honi gazdasági szorgalom akadályairól, jutalmazott munka. Patak 1829. Okos gazda, Pest 1830. — Pák Dienes: Vadászattudomány. 2 köt. Pest 1829. (az egyetlen, nyelvénél fogva mindeddig el nem avúlt, munka e körből.)

Pethe: Mathesis. 2 k. Bécs 1812. Európai Mértéktár. 2 köt. Kolosv. 1829, 30. —

Beregszászi Nagy Pál (a nyelvész 71., 78. §.): *Az Építés tudománya*, 2 k. Debr. 1819, 24. *A Rajzolásstud. kezdete*. Debr. 1822. *A szabad kézzel való Rajzolásstud. kezdete*. 1823. — *Udvardy*: *Gazdasági Földmérő*. Sz.-Fejérvár 1826. *Gazdasági Víz-mérő*. Fejérv. 1827. — *Regulamentum a m. felkelő nemesség számára* (műszótárral), 5 db. Pest, 1809. — *A Szolgálat — s a Gyakorlás Reg. az erdélyi felkelő nemesség lovasságának számára*. 2 db. Kolosv. 1810. — *Zalárdi*: *Az új Haditudománynak lelke*. 2 k. Pest 1809.

106. §.

Az úgynevezett Conversations-Lexikoni pör. — Az időszak vége.

Az időszak vég évében egy irodalmi harc merült még fel, mely az irodalom iránti érdekeltséget még a nyelvújítási harcnál is nagyobb mérvben felgerjesztette, a magyar íróközönség viszonyaira pedig, s közvetve a kor irányára, oly mély hatást gyakorolt, miszerint az az első rangú irodalomtörténeti események közt foglalt helyet. Keletkezett ez a Tud. Gyűjt. azon »Kérdése« folytán, melyben a »Közhasznú Esmeretek Tára« iránt annak kiadója Wigand pesti könyvtáros interpelláltatott. Mindkét részről többen szólaltak fel s vegyültek a vitába: amott Döbrentei, a bevallott szerkesztő Cserneczky, Balogh Pál, Thaisz, végre gr. Dessewffy József; itt Bajza, Bugát és Fenyéry Gyula (Zádor György). Vitairataik eleven képei a kor tudományos és nyelvi állapotainak; a harc részletei e helyt nem érdekelnek: irodalmi becsesül csak *Bajza* három irata közül a két utóbbi (»Válasz Döbrentének« és »Gr. Dessewffy József ellen«) bír, azon győző logika, ügyes dialektika, csipős humor, komoly érzület, s élénk és elegáns előadás által, melyek azokat a polemiái ékeesszólás mintaművei közé iktatják. A vita közvetlen haszna a kérdésben levő munkának nagyobb erőfeszítéssel és gondnal létesülte lett, s azon szigorú igények elismerése, miket a támadó fél az irodalom részére követelt. De hasonlíthatatlantúl nagyobb jelentékenysége az irodalmon kívül feküdt. Harc volt az minden ál tekintély, s végül a születési tekintély ellen is. T. i. ennek negatívója, a kor hajlamaival találkozva, volt azon eszme, mely Bajza utolsó védelmét intézvén, annak képzelhetetlen sikerét közvetítette, s majdan ily harcnak a politikai életben folytatására példát és ösztönt adott, miután a főrendek politikai hosszas és makacs reakciója által gyűnyaggal saturált légkör csak a szikrát várta.

S még forrtak a keblek, a köz figyelem még éber volt, midőn Bajza ennek behatása alatt magát azon kritikai organum életbe-lépte-

tésére szánta el, mely már 1826-ban terveztetvén a Kisfaludy Károly köre által, 1830 végén meg is indult: értjük a »Kritikai Lapok«-at. De ezek épen azon időszak vég napjaiban indultak meg, melyet a Kisfaludy halála fejezett be (nov. 21.) Hatásuk tehát már az akadémia egyidejű megalakíttatásával megnyílt újabb időszakba szolgált által.

A *Conversations-Lexikon*i pör actáinak sora, némely utójátékaival egyetemben, új Kézikönyvem II. köt. 515. lapján látható.

III. Széchenyi kora, vagy a nyelv s irodalom egyetemes virágzása életben, tudományban, költészetben.

1831—1849.

107. §.

A kor fő tényezői. — A Kisfaludy Károly köre.

Azonelláthatatlannéptömeg, mely Kisfaludy Károly tetemeit nov. 23. örök nyugalomra kísérte, ünnepélyes nyilatkozat volt az irodalom mellett, s intő felhívás vezér nélkül maradt barátaihoz a nagy veszteség pótlására. S ím e napságtól fogva tömött phalanx gyanánt látjuk a *'Kisfaludy Károly körét* az irodalom minden terén működni, s egy évtizeden túl, a jövődőt biztos de lassú lépéssel előkészítő akadémia mellett, a nagyobb mozgékonytságot, munkásságot és hatást gyakorolni. Először mint »Kisfaludy-émlék-társaság« fordult a nemzethez mintegy bizalmi szavazatért, az elhunyt munkái kiadását ajánlva fel, s adományt kérve a neki állítandó emlékre. A *conversationslexikon*i pör óta két pártra oszlott író s olvasó közönség irányában az ügy pártkérdés színével bírt: a nemzet válaszolt: a kívánt tíz ezer forint összegyűlt. Kisfaludy *szépirodalmi* igyekvéseit a kör az *Aurórában* (1831—37) s utána az *Athenaeumban* folytatta (1837—43), mind kettőt *Bajza* szerkesztése mellett). *A színi ügyben* mindjárt 1834 óta vívta ki magának a fő befolyást, még pedig mint »akadémiai bizottmány« a repertóriumra, a művezetésre a többször viselt igazgatóság által (*Fáy, Bajza*), a színművészetre a bírálat kezelésével (a *Krit. Lapok* és *Athenaeumban*). *Tudományos téren* elvesztette ugyan 1833-ban tekintélyes organumát, a Vörösmarty által szerkesztett *Tudom. Gyűjteményt*, de

e helyett hatalmasan forgatta az itészeti pálcát a *Kritikai Lapokban* (1830—6, szerk. *Bajza*) s folytatólag, de már nyugott vizsgálat hangján s tartalmával a *Figyelmezőben* (1837—40. szerk. *Toldy*); s miután egy különszerű tudományos havi iratot alapított (az *Orvosi Tárt* 1831—3, *Toldy Bugáttal*, 1838 óta Bugát Flórral), az *Athenaeum* fő részében minden tudományoknak nyitott mezőt. Tért foglalt a *politikai* sajtóban is, a már haldokló Kisfaludy által engedményül nyert *Jelenkor* étesítésével (1832—48. szerk. *Helmezy*), melylyel egy encyclopaediai melléklap is járt, a *Társalkodó* (szerkesztő *Bajza*, utána *Szenvey*). Az *akademiában* eleinte mindjárt elfogadtatásra segítvén az elhatalmazott nyelvtani ziláltság ellenében a Révai rendszerét, az ósdiak ellenében a nyelvújítást, az érvénykedni próbáló francia classicismus ellenében a romanticát, s felvállalván s elkészítvén az első *akadémiai* (zseb)szótárt (*Vörösmarty, Toldy, Bajza, Bugát*, stb.), végre 1835 a titoknok-választáskor mindenkorra győzdelmeskedett, s az óta folyton növekedő többséggel intézte az *akadémiai* munkásságot, s vívta ki azon csendes átalakulást, melyben ez intézetet a forradalom találta (108. §.). Végre a *széptudományi* téren hatását állandósítandó, a *Kisfaludy-Társaságot* alapítá, mely kezdetben (1836) csupán széptud. és költői pályáztatásokra, majd, 1842 óta, »*Magyar Széptudományi Intézet*«-képen királyi sanctiót is nyerve, munkái, kiadásai, jutalmazásai és eszközzései által ez időszak nagy hatású s egyszersmind legnépszerűbb egyesülete lett. S valóban, a Kisfaludy-kört illeti az *akademiában* s azon kívül főleg az érdem, hogy a nyelv mind szélesb kiterjedésben hibátlanúl és kényesben kezeltetett, az előadásbeli ízlés tisztult, az új, szabatos és szabályos műnyelv meglepő gyors és általános elfogadtatást nyert; a tudományok iránt pedig azon élénkebb érdekeltség gerjesztetett fel, mely az *akademiának* is készített közönséget; végre általa terjesztettek helyesb itészeti nézetek, és sürgettetett szépirodalmiakban is a tanulmány, az addigi műkedvelőség helyett

A Kisfaludy-körnek ekép minden irányban és téren uralkodó befolyása nem maradhatott ellenhatás nélkül: az *akademiában* választási és jutalomügyi küzdelmek, az irodalomban egy soha nem nyugvó ellenzék folytonos harcot viselt ellene: az Auróra mellé ellen-Aurórát, a *Kritikai Lapok* ellen egy Új Muzáront állítván, az *Athenaeum* ellen az öszves időszaki sajtót fellázasztván, és színbíráló működéseit törvényszéki tilalmakkal s perekkel igyekezvén megakasztani: mindamellet a kör erkölcsi hatalmát egész az időszak végeig meg nem

törhette. Sőt az újabb nemesb erők is, szinte kivétel nélkül, hozzá csatlakoztak, nagyobb részök egyenesen e kör organumaiban és versenytérein lépett fel; s bár a költészetben kívülötte kezdett egy új irány érvényre jutni, ellentét a kör s az új nemzedék közt nem volt.

108. §.

A Magyar Akademia.

Főrangú tényezője az irodalom és tudománynak, mindjárt az időszak elejétől fogva, a »Magyar Tudós Társaság, vagyis *Magyar Akademia*« lett (97. §.), mely működését 1831 januárban kezdte meg. Általa teremtetett egy magyar írói kar, díszes társadalmi állással; benne ismertetett el az irodalom országos intézménynek. A nyelv és széptudomány, philosophia, történet, törvény, matematika és természettudományok művelése tűzetett ki a *hat osztálynak*. Életének első évtizedében az akademia kénytelen volt jutalmazásokra, pályáztatásokra, értekezésekre, egy encyclopaediai folyóirat s némely idegen munkák kiadására szorítkozni. Annyira elégtelen volt t. i. jövedelme, hogy sem a történeti osztály kútfőnyomozásokról, sem a természettudományi, kísérletek és utazásokról nem álmodhatott. Az egy nyelvtudományi osztály, melyhez fordult vala minden igény, eszközölt, nyelvtani és szótári társas munkákon kívül, egyfelül nyelvemlékek kutatását, másfelül a színügyet tartotta, éveken át, új repertóriummal, s ez úton hatott jótévéleg mind egy csinosb és correct nyelv, mind általán jobb műzslés terjesztésére. De szegénységénél is károsabb volt a hibás irány és szerkezet, melyet az akademiának »Rendszabásai« adtak. Ezek, az akademiai eszme megsemmisítésével, a tudományok meghonosítását és *terjesztését* állíták előtérbe, azok *tovább-fejítése* helyett; az erők összpontosítása helyett, hallatlan példával, azok szétszórását decretálták (az obligát vidéki tagság, a levelező tagoknak az ülésektől távoltartása, az osztályoknak az öszves akademiában felolvasztása által), az illetékesség helyébe a műkedvelőséget iktatták (öt idegen osztály elibe utalván a hatodiknak szakkérdéseit eldöntés végett); az usus végre, az élő előadások s velök a tudományos eszmecsere kizárásával, az akademiai üléseket ügyleti értekezletekké alacsonyította. Mindamellet sok az, mit dacára ily organikus bajoknak, az akademia, ez első évtizedben már, eredményezett s előkészített, mint az részletes előadásunkból ki fog tetszeni. Mégis tétlenséggel vádolták, s nem

nyújtottak eszközt hathatós tevékenységre; hibáztatták, hogy többet nem nyomat, s nem vásároltak könyveit; leszólták működését, s nem igyekeztek azt ismerni sem; tekintetre nem méltatták azon láthatatlan hatást, melyet védelmezett elvek, kitűzött irányok, kebelén kívül is gerjesztett munkásság, s a nyelv mintaszerű kezelése által gyakorlott, holott e hatások alatt magok a vádlók is állottak, és gyarapodtak.

Élete második tizedében a mind kizáróbbá lett politikai pezsgés mind inkább elnyelvén a tudomány iránti érdekeltséget, az akadémia kifelé-hatása is csökkent. A Tudománytár megszűnt (1844), a többi kiadások lehető kevésre szorítottak. Annál nevezetesebb lett ez idő az akadémiai eszme létesítésére célzó *szervezkedő mozgalmak* s azon belső csendes működésnél fogva, melyek azt sajátképp az akadémia felsőbb iránybani önfejlése szakává tették. Ügyrendi módosítások alakjában, mert az alapszabályokhoz nyúlni tanácsos nem volt, lényeges reformok létesültek: valamennyi tagok osztályoztattak, osztályi ülések szerveztettek, a szakkérdések osztályuk illetékéhez utasítottak, úgy hogy 1846-ban az *osztályok emancipációja* már kivívottnak tekintethetett; az ülések pedig, az ügyleti tárgyak lehető megszorítása mellett, tudományos előadások és *tudományos eszmecsere* színhelyévé lettek. Kezdetben az előadások tárgyai még általánosak voltak, de lassanként a részletes nyomozások is bátrabban léptek elő, s így gyakorlatilag meg lett törve az akadémiai eszme útja: az akadémikusok öntudatába lépett sajátképi hivatásuk: a tudomány hézagjait pótolni, függő kérdéseket felderíteni, a tudomány magasságára törekedni, *honnan azt tovább lehessen vinni*. »Akadémiai Értesítő« létesült az akadémiai ülésekről, az Évkönyvek súlya növekedett. De legnevezetesebbé mégis ez évtized magok a *szellemek észrevétlen átalakulása, a tudományos nyomozó irány ébredése s erősödése* által lett. Nem hiányozhattak különféle kezdeményezések, vonatkozó a történeti s jogi kútfők kinyomozására, a hazai régiség megismertetésére, a haza természettudományi viszonyai kifürkészésére, melyek, bár a pénzerő hiánya miatt életbe nem léphettek, de ez eszmék örökségül maradtak egy jobb korra. Csak a levéltári kutatások (Petrovics, Döbrentei) s némely ethnologiai s nyelvészeti utazások (Gegő, Jerney, Reguly) létesültek, részben nagyszerű hagyománytól szinte a jövőnek. A társas munkálatok közül a nyelvtaniak, s főleg a nagyszótár munkába vétele, legfontosabbak. Így nem többé az 1830-ki magyar tudós társaság, hanem egy teljes öntudatú tudo-

mányos akademia volt az, melyet zajtalan, de nyomos munkásságban lelt és felfüggesztett az 1849. év.

Irodalom. Az akademia történetei és értekezései 1830—48-ig követk. kiadványokban találtnak: A M. Tud. Társaság *Évkönyvei*. I—VIII. köt. Pest és Buda 1833—46 és 60. — *Tudománytár*. 12 köt. Buda 1834—6. Új folyam, 16 köt. ott 1837—44. Emehez járult egy »Literatúrai Rész« 8 köt. u. ott s akkor. — *M. Akad. Értesítő*, 1840—1. 1843—4. 1847, 1848. — *M. Akad. Névkönyv* 1832—48. 16 füzet. — Minden egyéb kiadásai egy vagy más osztálytól indultak ki.

109. §.

Egyesületek, intézetek. — Irodalmi időszaki sajtó.

Az akademia mellett, s részben ennek létezése és példája által gerjesztve, több szaktudományos, művészeti és gyakorlati, de az irodalom útján is működő, s kivétel nélkül a magyar irodalomra visszaható, egyesület és intézet keletkezett ez időszakban. Így a széptudományok és művészet terén a már említett *Kisfaludy-Társaság*on kívül (1836 óta), s a kezdetben (1837) Pestmegyei, *Nemzeti Színház* mellett a *Pesti Műegyesület* (1840) említendő, mely, bár irodalmilag nem működött, de, valamint az 1846. megnyílt nemzeti muzeumi *Pyrker-Képtár* is, a műérzék kifejtése s a képzőművészi munkásság ápolása által az irodalmi ízlésre is vissza kezdett hatni. Más irányokban munkálkodtak a *Gazdasági Egyesület* (1835 óta), a *Magyar Iparegyesület* (1841—8), a *Kir. Magyar Természettudományi Társulat* (1841 óta), a *Budapesti kir. Orvosegyesület* (1842 óta), melyekhez a *M. Orvosok és Természetvizsgálók vándor gyűlései* sorakoztak (1841 óta), valamint a *Kir. József-Ipartanoda* (1846 óta); míg 1847 *Nevelők Társasága* is szerveződött. Másfelül a számos *tanodai egyesületek* közül többek (Patak, Pápa, Kolosvár stb.) irodalmi kitünőségek bölcsői is lettek, a *Pesti Növendékpapság Magyar Iskolája* pedig (1830 óta) körében messze kiható jelentőségre emelkedett. Legtöbbjei ez intézeteknek mind maig fennállanak, s részint szaklapok, évkönyvek, v. időhöz nem kötött közzétételek, részint előadások, eszmecsere, sőt tudományos vizsgálatok s kísérletek által is a magasb tudományos kifejlődés derekas eszközlő, részben végre ily ismeretek terjesztői, s ez irányokban az akademia kézre-dolgozói, valódi kiegészítői lettek.

Míg e minden iránybeli munkásság a tudományos szellem ébresztésére, a tudományok *belterjes* előmozdítására, s egy valódi tudós rend nevelésére, úgy szakképzettség terjesztésére hatottak: egy élen-

ken sürgölődő, a múlt időkéhez képest becsben és elterjedés szerint sokkal hathatósab, *időszaki sajtó* viszont a tudományos munkásság eredményeinek, közhasznú ismereteknek, az ízlés műveinek, s így öszvesen az egyetemes nemzeti értelmiségnek szélesebb körökbe elszármaztatásán működött. A komolyabb tudományos irány követői közül, az előbbi időből erre átszállott *Minerva* csak 1835-ig állt, a *Tudományos Gyűjtemény* 1841-ig; ellenben keletkeztek újak is, mint a *Sas* (*Thaisz* szerk., 1831—3), az akadémia által alapított *Tudománytár* (*Toldy; Csató; Érdy és Balogh Pál* szerk., 1834—44), s az *Athenaeum* (1837—43); az irodalmi ismertetés és bírálat számára pedig a *Kritikai Lapok* (1830—36), a *Figyelmező* (1837—40), s a jelentéktelen *Literatúrai Lapok* (*Kovácsóczy* szerk., 1836 és 41). A zárjelek közzé vetett évszámok mutatják, hogy a csoport 1844-ben teljesen megszűnt, megfosztva közönségétől egyfelől a mind magasban hullámozó politikai ár, másfelől a szépirodalmi s a szakbeli folyóiratok által, melyeket az illető helyeken említünk fel. Az egyetemes tudományos organumok sorsában osztozva, a *vegyes közhasznú ismereteket* hozó lapok sem bírtak állandóságra vergődni, mint az illusztrált *Garasos Tár*! (*Vajda* 1834) és *Fülfő* (*Orosz*, 1834, 5); a *Szemléltető* (*Kovácsóczy*, 1833—6; 1841-ben, ismét, »Közlemények« címmel), s a *Honművész* (*Mátray*, 1833—41). Ez öszves tért leghúzamosban a politikai lapokra támaszkodott társlapok tartották meg: a régi *Hasznos Mulatságok* (a Nemzeti Újság mellett 1817—48-ig), a *Sokféle* (Bécsi Kurir, 1831—4), a *Nemzeti Társalkodó* (Erd. Híradó, 1831—48), a pesti *Társalkodó* (Jelenkor 1832—48), a *Századunk* (Hírnök, 1837—45), a brassai *Mulattató* (Erd. Hírlap, 1838, 9) s a *Hon és Külföld* (Múlt és Jelen, 1841—8), miknek egyik s másikába koronként tudományos becsű cikkek is me- nekültek. Annál nagyobb virágzásnak örvendettek a *szépirodalmi lapok*, melyek a költői és művészeti körön túl a »társas élet« cím jogán bizonyos *egyetemességet* vettek igénybe, s minden ügyhez szólva koronként szinte tudományos tárgyakat is pengettek. Ilyek voltak: a szépirodalmi részével ide is tartozó, szigorú irányú és ízlésű, *Athenaeumon* kívül a *Regélő* (*Mátray* 1833—41; *Garay, Erdélyi*, 1842—44), a *Rajzolatok* (*Munkácsy*, 1835—8), *Honderű* (*Petrichevich Horváth Lázár*, 1843—48), *Életképek* (*Frankenburg*, 1843—7. *Jókai*, 1848), s a *Regélő* helyébe lépett *Pesti Divatlap* (*Vahot Imre*, 1844—48), melyek, részben a divatképek sajnos eszközével, roppant elterjedést nyertek, és, ami fő érdemök, végre a nővilágot is, a felsőbbet sem véve ki (külö-

nösen a Honderü), addig nem ismert mérvben hódították meg a magyar olvasásnak.

110. §.

Széchenyi István. — Politikai időszaki sajtó.

Gróf Széchenyi István (1791—1860) fellépésével a közélet terén új aera kezdődött a nemzet életében, mely döntő hatást gyakorolt az irodalomra is. Országgyűléseken kívül alig volt politikai élet, és amelyet csak ez táplálhat, igazi köz szellem. Ennek felköltésére ő mindennek előtt az egyesületi eszmét hívta életbe, mely a hazafiakat köz célok létesítésére képesítse: s míg ilyekül első vonalban az anyagi jólét eszközei megteremtését tűzte ki, a *szellemi haladást* tartotta főleg szemmel, melynek feltételeivel szegény nemzet nem bírhat; a *nemzetiség megerősödését*, mely a magyar viszonyok közt nem vala lehetséges áldozatok nélkül: a kettőben együtt pedig, t. i. a valóban *nemzeti értelmiség* súlyában, látta végre is a szabadság legerősebb biztosítékát. De félre nem ismerte ő a cél- és korszerű törvényhozás fontosságát sem a nemzeti virágzás emelésében, amiért a megyei s országgyűléseken eladdig uralkodott inkább védő s passiv politikának más, t. i. alkotó, építő, javító irányt törekedett adni. Izgatott, buzdított, oktatott, a társas téren úgy mint egyesületeiben, a megyei s az országos gyülekezetekben: de a nemzet szelleme megváltoztatására használt eszközei közt a leghathatós, mert mindenüve elható, s az mely főleg a mi történetünkbe tartozik, az *irodalom* volt. Senki előtte könyvekben és hírlapokban, ily kiterjedésben, nem tárgyalt a köz felvirágzást és politikai felvilágosodást érdeklő kérdéseket, bár a sajtót nehéz bilincsek nyűgözték. T. i. a hírlapoknak az okoskodás, politikai ügyek vitatása, sőt még a törvényes politikai gyülekezetek tanácskozásainak közlése is tilos volt; a törvényhozás naplói, a megyék hivatalos munkálatai censúra alatt állottak; közjogi kérdések noli me tangere voltak: hisz még az udvari szellemű gr. Cziráky Antal státusministernek deákul írt közjoga is sok évig, s hiába, várta az imprimáturt. Széchenyi személyességének súlya, ügyessége, s erélye kellett, hogy a sajtót használhassa; s még így is kénytelen volt kizárólag politikai munkáját (a Stádiumot) külföldön nyomtatni.

De épen az általa minden téren megindított élénk és bátor eszmemozgalom folytán, az 1832—6-ki országgyűlés küzdelmei a szólás-

szabadságért s egy szabad országgyűlési hírlapért, Kossuthnak ezt pótolni akaró kézirati »Országgyűlési«, majd »Megyei Tudósításai«, s a most már fokenként mind hangosabban nyilatkozó köz kívánság végre fordulatot eredményeztek. Először fogadva b. Mednyánszky Alajos javaslata, melynek alapján a helytartó tanács kebelében egy könyvvizsgáló szék a hozzá felelőző ügyeket szabadelvűen fogta elintézni, a hírlapoknak pedig a politikai vitatkozások s a törvényes gyűlések tanácskozásainak közlése megengedett; s az új rendszer, a javaslónak elnöklése és felelőssége mellett, 1840 életbe lépett. S ímcsak ettől fogva lett lehetővé a politikai lapsajtó. Mérsékkel éltek vele a már fennállott lapok: a még szintelen, utóbb egyházi és conservatív, *Nemzeti Újság* (1806—48), a Széchenyi organuma: a *Jelenkor* (szerk. Helmezy, 1832—48), lelkesebben a conservatív *Hírnök* (szerk. Oroz József, 1837—45), legbátrabban a most (1841-ben) támadt *Pesti Hírlap*, a magát Széchenyi tanítványának valló Kossuth Lajos vezérlete alatt, ki, támaszkodva a legtöbb megyékben nem ugyan többség, de erély és mozgékonyosság által túlsúlyra kapott radicális pártra, talentummal, tudománnyal, s tekintettel és mérséklettel nem ismerő tüzével rövid időn teljeseen kezébe kerítette a mozgalmat. Míg a közönség legnagyobb része az elragadó szónokias előadásban gyönyörködék, gr. Széchenyi, látnoki szellemmel felismerve a múlhatatlan és közel veszélyt, fel kívánta a nemzetet riasztani gondtalanságából »Kelet Népe 1841-ben« című munkájával, mely egész irodalmát idézte fel a cáfoló vagy nyugtató iratoknak, mik a pártok erejét világosan constataáltak. Ez óta minden érdekeltséget az irodalomban a politika nyelt el; megalakult a szabadelvű conservatív, majd a központosító pártis: amaz a nagy lapok legújabbikát, a *Világ*ot vevén birtokába, azt gr. Dessewffy Aurél, s ennek halála után gr. Dessewffy Emil vezette (1841 óta Borsos sm. névleges szerk. mellett), míg helyébe 1844 az utóbbi által alapított *Budapesti Híradó* lépett (saját nevén 1847-ig; Szenveyén 1848); a centralisták viszont a Pesti Hírlapot vették kezökbe (1844—5 Szalay L., 1846—8 Csengery Antal szerk. alatt). Erdélyben két lap képviselte a két nagy párt érdekeit: az *Erdélyi Híradó* (1831—48; fő, 1842 óta névleges szerk. Méhes Sámuel, lapvezetők pedig Szentiványi Mike, b. Kemény Zsigmond, Kovács Lajos) a szabadelvűekét, a *Múlt és Jelen* (Szilágyi Ferenc szerk. 1841—48) a conservativekét.

Mind ezeket a bekövetkezett forradalom elnémitván, egy, magát minden korlátokon túllevő, és rendkívüli élénkséget kifejtett, hírlapi és

röpirati sajtó lépett helyökbbe, mely csak is a nap szenvedélyeinek szolgálván, inkább történeti, mint e helytt irodalmi, érdeket vesz igénybe.

111. §.

A nemzeti nyelv általános elterjedése, s országos vég diadalma.

Lényeges befolyást gyakorolt végre az irodalom gazdagodására, terjedésére, s főleg a tudományos irodalom valahárai felvirágzására a nyelvnek teljes nemzeti rangjába beiktattatása. T. i. az elébbi időszak vívmányai s a köz érzés áramlata folytán általános lön az ország összes népségei közt a meggyőződés, hogy a nemzeti nyelv vég diadalma már csak idő kérdése; minden nép és osztály komolyan és készséggel vetette magát annak elsajátítására, számtalan nyelvtan s egyéb segédkönyv érte egymást, tót, szerb, vend, horvát, orosz, oláh, olasz, de főleg német nyelven; a gyermekszobától a salónig mindenütt az oly soká elhanyagolt nyelv lön a tanulás első tárgya; a társas élet negédleni kezdte annak használatát: végre a hivatalos téren és iskolákban is készülődés, sőt a törvény megelőzései tünedeztek fel úgy, hogy a közbejött »hosszú országgyűlés« (1832—6) csekély eredményei ez ügyben sem gyengitheték a köz érzés ellenállhatatlan erejét, mely annak az 1830—40-ki törvényhozás útján immár szélesb alapot vívott ki. T. i. az 1836-ki törvény (3. tc.) a törvények magyar szövegét jelentette ugyan ki eredetinek, de a cúriát még csak magyarul vitt perekben kötelezte magyar ítélet szerkesztésére; csak ott rendelt magyar anyakönyveket, hol a hitszónok is e nyelvvel élt; a hiteles kiadványok bevezetése és záradékaiban a magyar nyelvet még csak engedményezte: míg 1840 óta (6. tc.) az országos és hatósági feliratok, a helytartó tanács intézvényei és körlevelei az ország határai közt már csak magyarul szólhattak; így köteleztettek levelezni a hatóságok, még az egyháziak is a világiakkal; a m. udvari kamara s a m. ezredek így felelni a hozzájuk magyarul felíró hatóságoknak; így szerkeszteni a káptalanok, kiadványaik bevezetéseit és záradékait; lelkipásztorságra, valláskülönbség nélkül, csak magyarul tudó egyének voltak bocsátandók; s az anyakönyvek minden községekben három év múlva magyarul szerkesztendők. S jött a dicső 1843—4-ki hongyülés 2-d. cikkelye. Általa a kir. leiratok, a törvény s az országgyűlés nyelve kirekesztőleg a magyar (a kapcsolt Részek követői még

hat évig latinúl szavazhatván); magyar az udvari cancellariáé kibocsátványaiiban, a helytartó tanácsé és cúriáé minden ügyviteleikben s az országon belüli kiadványaikban; minden egyházi és világi ítélőszékeké, s az *öszves közoktatásé* (a theológián kívül). Be levén ekép a nyelv jogos igényeibe helyezve, a következett *hongyülést, 1847. nov. 12. a Felség is magyar beszéddel nyitotta meg*, s ezzel a nemzetiség befejezett épületébe maga iktatta be a zárkövet, a haza lángoló és színtelen hálaörömei között.

Így vívta ki az irodalom által II. József óta megindított és táplált mozgalom a nyelv országos győzödelmét; a megmentett nyelv viszont az irodalomnak biztosította életét, szélesítette ki mezejét. Az irodalom lett, mint az imént láttuk, a politikai életnek fő organuma, az lett a társas élet szépitője, a nevelés, oktatás, a műveltség és tudományos haladás közvetítője: Magyarországnak egyetemes, *csak ettől fogva valóban nemzeti*, irodalma.

112. §.

Tudományos irodalom. — Általános tekintet.

Mind azon tényezők, melyek ez időszakban irodalmunkat határozzák vala, s mikkel eddig megismerkedtünk, a tudományt állították az előtérbe, még pedig mind három iránya szerint: felsőbb jelentésében mint öncélt, továbbá mint oktatási tárgyat, s mint külső gyakorlati célok eszközét. Az első irány nem annyira nagyobb s külön munkákban érvényesítette magát, semmint inkább a tudomány továbbvitelére irányzott vizsgálatok s búvárkodásokban, milyenekkel különösen a *bölcsészet, matematika és történelem* köréből, az akademiában s némely folyóiratokban, találkozunk. Nagyobb tért foglaltak el szükségkép az oktatásra rendelt *tan-, kézi és segédmunkák*, melyeket a tan nyelv változása idézett elé. Mint az elébbi időszakban Debrecen, úgy most *Patak* fejtett ki legnagyobb tevékenységet tankönyvek előállításában majd minden szakban, de Pápa, 1845 óta pedig a katolikus tanférfiak is, részben a helytartó tanács eszközléséből; úgy, hogy csak kevés hézag maradt a tudományok és nyelvek tanítása öszves körében, s mindnyájokon, tartalom és módszerre nézve, tetemes haladás lett észrevehető a múlt idő bármely nyelvű taneszközeihez képest. Komoly figyelemben kezdtek a többi szakok mellett részesülni a *redliák*, melyeknek nem csak tudományos, hanem az életre kiható

gyakorlati fontossága is mind általánosban elismertetett, mely elismerés szüleménye, s majd viszont nevelője, első vonalban a kir. József-ipar-tanoda lett.

Tudományos irodalmunk, *álláspontját* tekintve, egészben inkább közelítette meg a színvonalt, mint az előbbi időké: mindazonáltal aránylag kevesebb munka magaslik ki e kor elég szapora könyvirodalmából, mint a megelőzőben, midőn több tudományos munkák, ha maradandó becsűvel csak részben, vagy nem is, de az úttörés érdemével, igen is, bírtak, s többször, bár csak a viszonyok által feltételezett hatásukkal történeti jelentőségre emelkedtek. S a sajátképi, s legön-állóbb, eszmemozgalom nem is a könyvirodalomban, hanem az időszakai sajtóban, a testületek évkönyveiben, s a pályaművekben nyilatkozott. Ehez képest az egyes szakok fejleményeinek részletes előadása innen kezdve kiválik a nemzeti irodalomtörténetből, s az egyes tudományok különyszerű történetírásának lesz tárgyává: míg annak feladása a csoportozatok általános vázolója mellett, a mozgalmak jellemét, vivőit, s az általános becsű műveket csak röviden megismertetni.

113. §.

A theologiai irodalom tovább-fejlése. Guzmics.

A theologiai irodalom ez időszakban mind hathatós lendületet vett. Az 1830-ki országgyűlésen megpendített, a következő hongyűléseken élénken folytatott, a külföldön egykorúlag támadt mozgalmak által táplált, s az 1844-ki vallási törvénnyel befejezett vallásügyi viták a köz figyelmet e térre is vonták. A katolikus irodalom, mely az előbbi tized folytán az únió kérdésében a protestantismust magához vonzani igyekezett, most, szemben a törvényhozás irányával, visszaható állást vőn, s számos, nagyobb-kisebb munkákban és szaki folyóiratokban, tárgyalta a kor kérdéseit; míg 1848-ban a pamphlet-irodalom egyrészt az egyház ellen fordult, de annak emlékeztét az idő méltán eltemette. Az így felébredt buzgóság a tudományos theológiának is hasznára szolgált. T. i. a Horváth János folyóirata megszüntével félbe szakadt időszakai munkásság 1832-ben *Kovács Mátyás*, s majd *Osváld Ferenc* pesti egyetemi tanárok, s egyidőleg *Guzmics Izidor* bakonybéli apát által két új organumot nyert, amannak *Egyházi Folyóirásában* (—1834), mely a vallási és egyházi tárgyakat szorosan tudományos —, emennek *Vallási és Egyházi Tárában* (—1839), mely

azokat inkább széptani, buzgalmi és erkölcsi, tehát gyakorlati, oldalairól felfogva tárgyalta. A Tárnak Guzmics halálával megszűnté után, s a mellette felmerült nyavalyás *Magyar Sionnak* is elmúltával (1838—41), *Szaniszló Ferenc* apát, utóbb váradi püspök, 1841 alapította a »*Religio és Nevelés*« című lapot (1843 szerk. Somogyi Károly, 1848 Danielik János), melyhez 1848 még az ekkor keletkezett »Jó és olcsó könyvkiadó társulat« által alapított »*Kath. Néplap*« járult. Ez időszaki sajtó három fő organuma számos jeles, a theologiai kör minden ágaira, az egyháztörténetre is, kiterjeszkedő dolgozatokat hozott, az egyházi közönséget a kor színvonalával ismertette meg, s némely időhöz nem kötött gyűjteményeket is idézett elé (*Rozsnyói Egyh. Töredékek* 1834—7, *Pécsi Egyh. Tör.* 1846), mik mellett a »Pesti Növendékpapság Magyar Iskolája Munkálatai« (1833 óta) méltán említendők, amennyiben több későbbi hitirodalmi kitűnőség e társulatban kapott tüzet, s neveltetett íróvá. Másfelül követték e példát a *protestánsok* is, kik közül *Salamon József* kolosv. tanár 1833 indított meg egy »*Erdélyi Prédikátori Tárt*« (—1839), melyet 1842—8 Pesten a »*Prot. Egyházi és Iskolai Lap*« követett, *Taubner Károly*, *Török Pál* és *Székács József* által, részben már élesebb polemiai iránynyal, főleg a Somogyi lapja ellenében. — Legszebb maradványai ez öszves élénk és munkás mozgalomnak kétségkívül Guzmics Izidornak nagy számú írásai (a Tárbán), melyek egy, nagy tudománnyal egyesült éles ész mellett, az eszmény érzésének s a kedély és meleg emberszeretetnek uralma alatt álló léleknek mindannyi nemes emlékei.

— (*Guzmics* éle'te s tőle mutatványok az Irod. Ötv. 267. sz. alatt).

A *hítségoklat* is, tartalom, szerkezet és nyelvi előadásra, egészben véve, tetemes haladást tanusított. Mégis a katolikusok közt, ki a sok közül leginkább s méltán elhíresedett, *Szabó János* apát és erdélyi kanonok (1767—1849), művészetre az előbbi időszak nagyait el nem érte; míg a protestánsok közt elődeiket messze túlhaladták *Szoboszlai Pap István* tiszántuli superint. (1786—1855), *Szilády László*, s ki őket nem ugyan hírre, de műbecsre megelőzte: *Szeremlei Császár Ábrahám*, valamint *Székács József* pesti ev. pred. s később superintendens, felekezetének eddig utól nem ért szónoka.

Ez időszakban éledt fel százados pangásából a *bibliai irodalom* is. A pozsonyi zsinat folytán (100. §.) erre fordult figyelem első gyűmölcsének tekinthető *b. Szepesi Ignác* pécsi püspök (1780—1838) áldozatos működése, ki, leginkább megyéje több tudós papjai által, ké-

szittetett, saját hozzájárulása mellett, egy új fordítást a vulgáta alapján, Káldi bibliája szemmel tartásával, jegyzésekkel gazdagon kiállítva, s azzal a magyar katolikus egyházat 1834—61 megajándékozta. A nagy tudománynyal létesült mű azonban nem nyerte meg az illetékesek helyeslését. A fordítás felhasználta ugyan a kor haladásait exegesisben és nyelvben; de, amazt gyakran a szövegbe vivén be, körülíróvá lett, mondat-alkotásban pedig és kifejezésben nélkülözi az eredetinek egyszerűségét s megillető primitív színét. *Guzmics* igyekvései is ide tartoznak néhány ótestamentomi könyvek fordításaival (Zsoltárok, Jób, Predikátor, 1832—9), melyek, bár inkább a héber szöveg, mint a vulgáta követésére mutatnak, mégis főleg széptani jellemet viselve, nem annyira egyházi, mint szívképző, épületes művekül tekinthetők. — Új időszakot kezdett, bár még ekkor közvetlen követés nélkül maradva a biblia terén, egy, életkorát megelőző tudománynyal bíró, s mély vallásos lelkesedéssel eltelt fiatal izraelita, Bloch (utóbb Ballagi) Móric (szül. 1816), ki 1840—2. adta héber szövegét, abból készült magyar fordítással, *Mózes* öt könyvének és *Józsua*nak; becses jegyzésekkel kísérve. Egy az ifjúi erő és tűz erényei és hibáival teljes mű ez, mely minden lapjain, a sietés nyomai mellett, a betűt és hangot híven követve, bibliai irodalmunkban eladdig utól nem ért szépséggel adja Mózesst; és csak Józsuaiban érezteti a fárasztó munka lankadását. Pár évvel később ugyanő, *Székkács Józseffel* egyesülve, elkészítette az egész *Újszövetséget*, szinte az eredeti szövegből: de ebből csak mutatóványok láttak világot. T. i. a két protestáns felekezethöz ezek uniója iskolában és egyházban, egyidőleg előtérbe lépven, ez, másfelül pedig a bár avúlt és tökéletlen, de kánonszerű tekintetben álló s a nép kezében is forgó Károli-bibliához való még általános ragaszkodás; és végre a forradalom, ez úttörő igyekvést megakasztották. Mégis, úgy a Károli, mint a Káldi-biblia tekintélye meg volt az elsorolt kísérletek által ingatva, s a jelenkornak e téren beállt mozgalmai épen e kísérletekkel kétségkívül genetikai összefüggésben állanak.

Legkevesebbé diszlott most is a *rendszeres* hittudomány. Katolikus részről egyedül *Szilasy János* pesti egyetemi tanár »Lelkipásztor-ság-Tudománya« (1842), a protestánsokéról *Somosy János* »Kereszttyén Hittudománya« (1838) tartották fenn becsöket. Minden egyéb jelentéktelen.

Ez időben merült fel végre, és pedig 1840-ben, s összefüggésben azon politikai mozgalommal, mely a zsidók emancipációja körül

keletkezett, némi magyar izraelita hittudományi irodalom is. *Ballagi* adta Párisban 1840 »A zsidókról« irt pamphletjével a lendületet, melyet, hitsorsosai számára, fennemlített bibliája, s utána mások vallási tan- és buzgalmi munkáik nyomban követtek. Az ügy azonban a törvényhozás útján nem boldogulván, a néhány lelkes férfi irodalmi igyekevei a zsidók által oly hidegen fogadtattak, hogy maga a kezdeményező, kétségbe esve népére hathatása s ennek jövője felett, 1843-ban a keresztyén egyház kebelébe tért. A fonal megszakadt; annak felvétele itt is más időnek s más erőnek maradt fenntartva.

Irodalom. Egyházi Folyóírás, Pest 1832—4. 5 köt. — *Egyházi és Vallási Tár*, Pest 1832—9. 14 köt. — *Religió és Nevelés*; s vele: *Egyházi Tudósítások*, Pest 1841—48. 16 köt. — *Rozsnyai Egyházi Töredékek*, Rozsnyó 1834—7. 6 füz. — *Pécsi Egyh. Töredékek*, Pécs 1847. — *Munkálatai a Pesti Növendékpapság M. Iskolájának*, Pest 1833—47. 15 köt. — *Erdélyi Predikatori Tár*, Kolosv. 1833—9. 9 füz. — *Protest. Egyházi és Iskolai Lap*, Pest 1842—8. 14 köt.

Szabó János: *Egyházi Beszédei*, Kolosv. 1848. — *Mások összegyűjtött beszédei*: *Gegő Elek* 1834, *b. Szepey Ign.* 1840, *Kolossváry Sándor* 1843, *Orosz Ádám* 1844—8. stb. *Magyar Egyh. Beszédek* Gyűjteménye, kiadta *Szalay Imre*, Pest 1832—4. 6 köt. Új folyam, ott 1845. 4 k. — *Szoboszlai Pap István* Ünnepi, alkalmi és közöns. Egyh. Beszédei, közzé tette Révész Bálint. Debr. 1857. 3 k. Halotti Egyh. Besz. Debr. 1858. 3 k. — *Szilly L.*: *Egyh. Beszédek*, Pápa 1840. Papi Dolgozatok gyűjteménye. Kecskemét 1863. Különb. viszonyokra vonatkozó Papi Dolg. 2. kiadás Kecskemét 1863. — *Szeremlei Remek* harmincöt papi beszédekben. Rozsnyó 1840. — *Másoké*: *Kiss Ád.* 1836, *Beke Sám.* 1837, *Pap István* 1839, 40, *Papp Ferenc* 1840, *Fübián Dán.* 1841, *Felső Andr.* 1845, *Herepei Gerg.* 1846. stb. *Egyházi Beszédek*, szerk. *Török Pál*, Pest 1841, 5. 2 köt. — *Székkács* beszédei elszórva, és *Török* gyűjteményében.

B. Szepey Ignác: *Szentírás*, magyarul Káldi György után, a közöns. diák fordításból, az eredeti betűre is figyelmezve, jegyzésekkel, Pozsony 1834—5. 6 k. — *Vég István*: *Világosító Jegyzemények sz. Máté evangyeliomjára*. Pest 1840. — *Guzmics*: *Zsoltárok*, Pest 1832. Jóbb, ott 1836. Predikátor, ott 1839. — *Bloch*: *Mózes öt könyve*, magyarra ford. és jegyzetekkel fölvilágította. Buda 1840, 1. 5 köt. Első Jósok: *Józua*, Buda 1842. *Bibliai Táborozások*, mutatóványokkal (*Prot. Egyházi Lap* 1844).

Szilasy: *Lelkipásztorság tudománya*. Buda 1842. 3 köt. 2-szor 1846. — *Somosy*: *Keresztyén Hittud.* Patak 1838. 2 köt.

Zsidó-m. irodalom: *Jizrael Könyörgései*, ford. *Rosenthal Móric*. Pozs. 1841. Buda 1843. *Dávid kir. Énekei*, I. Buda 1841. *Toldoth Izrael*. *Neumann Salamon*, ott 1841. A régi rabbik *Erkölcstudománya*, *Rosenthal M.* ott 1841. *Zsidó Hit és Erkölcstan*, *Rokonstain Léopold*, ott 1841. *Selomoh Hasoulatai*, *Bauer Márkfi Hermán*, ott 1844. *Imádságok izraelita hölgyek számára*, ford. *P. D. (Pik Dávid)* Pest 1848.

114. §.

Bölcsészeti mozgalmak. — Neveléstudomány.

A század első tizedeiben felébredt philosophiai mozgalom a jelenben mind élénkebb lett. Bölcsészeink, megbarátkozva a külföld haladásaival e téren, nagyobb-kisebb szerencsével és önállással igyekeztek azokat követni. Az első években a Schelling nyomain indúlt *Nyíry István* pataki tanár (1776—1838), ki deák munkáiban már előbb éleselmű s különösen erős rendszerező főnek tanusította magát, s mestere rendszerét módosítani is merte, most, magyarul, az elméleti, gyakorlati s alkalmazott bölcsészet több részeit úgy igyekezett megalkotni, hogy a philosophiát az exact tudományok fokára emelje; míg másfelül *Moçay Mihály* természettudományi dolgozataiban hódolt e rendszernek. — A critica philosophiát újabb phásisaiban folytatva, különösen két férfiú tűnt ki ez időszakban: *Fejér György* és *Vecsei Amazt* 1835 óta látjuk ismét e mezőre térni (101. §.). A külföld élénk mozgalmait közt tájékozást keresve, tanulmányozta és ismertette egyes cikkekben a német bölcsészet újabb fejleményeit, sőt ép ezek által mind messzebb a régibb korokra visszavezetettve, azok előzményeit is, s valamint Tud. Gyűjteménybeli számos értekezéseiben, úgy a »*Philosophia Bevezetésében*« (1836), *Metaphysikájában* és *Ethikájában* (1835, 42), határozottan *Hermeshez* csatlakozott; míg *Vecsei József* debreceni tanár (1800—55), genialis, éles és józan gondolkodó, (Kruggal) az eszméletet tette a philosophia egyedüli kútfejévé (syneidismus), céljává pedig az embernek, saját rendeltetése irányában, tökéletesítését. E szellemben működött *Vecsei* a philosophiai téren, élő szóval, értekezve, küzdve. T. i. nem az iskola, hanem az élet tudományának tekintve a bölcsészetet, az *Athenaeum* és *Figyelmező* terén (1838—42), zaklató harcot viselt a német egyetemekről protestáns tanárjelelteink által importált *hegelismus* ellen, melyet addig csak *Kállay* és *Fejér* ismertettek vala meg futólag (1833 óta) irodalmunkban, *Tarczy Lajos* pápai tanár pedig szinte azóta tanszékeről hirdetett, amiért 1836-ban nyilván megtámadtatván, a tanodai főhatóság által attól eltiltatott (!). A nagy érdekeltséget gerjesztett athenaeumi tusában is nem ez, hanem *Warga János* körösi tanár vette fel a keztyűt, s azt, bár nem győztesen, de mind végig megállotta, belé vegyülvén a harcba a nálánál orthodoxabb hegelista *Szeremlei*

Gábor ref. pred. is; kik, és *Taubner Károly* pesti ev. tanár, a bölcsezet különféle tárgyait és részeit is, értekezésekben és önálló munkákban, méltánylást érdemlő, de csak részben szerencsésb, igyekvéssel kidolgozták. Mig ezek így a nagy közönség előtt folytak, az akadémia falai közt az, ki magyar bölcseiszeinktől mélység, szigorú módszer és szabatos nyelvre mindedig utól nem érve áll, *Harvath Cyrill*, akkor szegedi, most egyetemi tanár (sz. 1804), csendesesen rakogatta le új rendszere alapjait, melynek felépülését tudományosságunk a jövőtől várja. — A szemlélődő bölcsezet e tevékenysége közben s ellenében, egy más, a nemzet józan közérzetére hivatkozó, felekezet, az egyezményes bölcsezszeké, lépett fel: *Hetényi János* (1786—1853) és *Szontagh Gusztáv*. Amannak a philosophia tisztán gyakorlati tudomány: »szépelettan, biokalia, életphilosophia« volt, melynek célja a szép, jó s igaznak egyezményes létesítése egyénileg és társadalmilag; melyet ő több értekezésekben, részint egy prózai tankölteményben is (*Sarolta és Adalbert*, 1844), nem annyira kifejtett mint vázolt, hiányozván nála a szoros philosophiai lehozó s kifejtő tehetség, s a tisztán tanszerű előadás. S ezért kérdés, be volt volna-e valaha fejezendő »Magyar Parthenonát«, melynek húsz évi munka után csak »Előcsarnokait« építette fel. Módszeresb gondolkodó és tudományosb előadó *Szontagh Gusztáv* (1793—1858), az egyezményes philosophia fő bajnoka, melyet »magyar« philosophiának szeretett nevezni; ki rendszerébe az öszves nem csak gyakorlati, hanem elméleti tanokat is beölelvén, miután híres *Propylaeumaiban* (1839) a philosophia fogalmát, mód- és rendszereit s legújabb történetét adta, azok második részében (1843) elvét a társaságra, — utóbb pedig, akademiái előadásaiban, különféle értekezések s egy saját röpiratban (1853) egyezményes philosophiáját alaprajzban vázolván, a philosophia külön tanaira is alkalmazta. — Ez örvendetes mozgalmakra visszapiillantásunkat egy keserű érzés kíséri, mely a bevégezetlenség felett támad: Nyírynek, teljes rendszerét előterjesztő munkája halála után elveszett; Vecseié kiadatlan maradt; Hetényi és Szontagh pedig elhaltak, mielőtt rendszerök alkotmányát, melyhez csak az alapokat rakták le, befejezheték.

— (*Harvath Cyrill és Szontagh* életök és *mutatványok* írásaikból láthatók az *Irod. Ölv.* 277—9. sz. alatt).

E mozgalmakon kívül néhány *bölcsezsztörténeti és lélektani* dolgozat érdemel említést, különösen *Fejér György* e tárgyú értekezé-

sein kívül, *Péterfi Károlytól* a régi bölcsészet története, *Balogh Pál* és *Helényi János* akadémiai pályamunkáik a philosophia történetéről Magyarországon; míg a lélektanban *Rónay Jácint* bencés tanár és *Szűrics Jenő* munkáik gerjesztettek figyelmet; *Soltész János* fordítmánya pedig (Hartmann: Az ember szelleme) érzékeny hézagot szerencsésen pótol. — Másfelül *tankönyvtiroink* közül *Csatskó Imre* győri jogtanár (észjog), *Vandrák András* eperjesi tanár (lélektan, erkölcs-tan), de főleg *Purgstaller József* váci tanár, utóbb a kegyesrend főnöke, érdemesült, ki első adta a bölcsészet teljes rendszerét (az észjogon kívül) és történetét, tanférfiúi biztos tapintattal szerkesztésben és előadásban.

A neveléstani és ifjúsági irodalom végre a kor szükségétől s részben az akadémia jutalmai által szokatlan lendületet vett; a módszertan, az iskolaügy (egy prot. egyetem eszméje folytán is), a nép- és nőnevelés kitűnő tárgyalókat leltek. *Warga János*, *Wargha István*, *Beke Kristóf*, *Mocsi Mihály*, *Tavasz Lajos*, *Szönyi Pál*, *Beely Fidél*, *Fáy András*, *Májor István*, *Ney Ferenc* és mások a soká elhanyagolt téren új világosságot terjesztettek.

Irodalom. Nyíry: Nőjogtan, M. Akad. Évk. III. A tapasztalati lélekismeretből lehozott Széptudomány, Tudománytár I. Az álom philosophiája, ott X. Hátrahagyott munkája: A mathesis intensiorum alkalmazása a philosophia tudományaira. — *Mocsi*: A természettud. befolyása a józanabb philosophiára, Ttár, új foly. I. stb. — *Fejér*: Bevezetés a Philosophiára. Buda 1836. Hermes; Kant és Hermes, Tud. Gy. 1835. Fichte, Schelling és Hegel; Hermes védelme; Az új philos. és Cartesius: Leibnitz; Wolff; ott 1836. Kant és Kritikája; A philosophia az első nyolc századokban; Schelling; 1837. — *Vecsei*: A philosophusi rendszerek; A test és a lélek egybeköttetése, TGy. 1833. Az élet és annak okfeje, ott 1834. A mindenisténítés története, ott 1836. A philosophia jötevő befolyása a státusz és egyes emberek boldogságára, s minden haszna mellett a tőle való idegenségnek okai, Debr. 1837. Cikkei a hegelisták ellen *** jeggyel az Athen. 1838. és Figyelm. 1839. A vádlott kétségváltás mentsége; A természetphilosophia feladatai Schelling szerint, TGy. 1841. Schaden Logikája, Athen. 1842. Hátrahagyottak: Lélektan; Gondolkodástan; Elvtan; Ismerettan; Észjog; Erkölcs-tan; Országlástan. — *Warga*: A társi, nyilvános és nemzeti észjog alapvonatai, Ttár 1834,5; Philos. nézetek a társasági alkuról, egyenlőségről, szabadságról, jogról, Athen. stb. — *Szeremlei*: Hegel amint van; Ath. 1838. Az új philosophia szellemvilági fejletében, Pest 1841. Politika, Patak 1844; Neveléstan, Pat. 1845. Jogbölcsészet, Pat. 1849. Dogmatika. Pat. 1853. — *Taubner*: Bírálati vizsgálat Hegel bölcselkedése felett, Pest, 1838. A Lélekeszme bölcsészeti-történet-bírálati szempontból, különös tekintettel Hegelre. Pest 1839. Párhuzam Aristoteles és Hegel közt, Ath. 1839. — *Térey*: Elmélet és Szemlélődés, a Propylaeumok bírálatául, Pest 1843. — *Horváth Cyrill*: A philos. rendszerek méltatása, Akad. Évk. IV. 1837. Az isten és világ közötti viszony, ott V. 1842; Az isteneszme eredete,

ott VII. 1846. A bölcsezsét eszméje, az Akad. Értesítő 1850, 52, 53, 54-ki kötetiben. A philosophiai módszerek jelen állapotjáról, Pest 1867. A philosophiai módszerek akadályairól, 2 füzet Pest 1868,9. (az akadémiai »Értekezések« közt). — *Hetényi*: Az észphilosophia új védelme, Ttár 1840. Az egyezményes rendszerről. Ath. 1841; Sarolta és Hedvig, Pest 1844; Az ész és philosophia fölségéről, Akad. Évk. VI. 1845. A társadalmi élet szépsége az egyezménytan világánál, ott VII. 1846. Gr. Széchenyi István mint nemzeti nagyevű bölcseledőnk jellemzése, M. Akad. Ért. 1850. Az ósrómaiak philosophiájának főbb jellemvonásai, ott 1851; A Magyar Parthenon Előcsarnokai, Pest. 1853. — *Szontagh*: Propylaeumok a Magyar Philosophiához. Pest, 1839; A német szemlélődő philosophia berlini táborozása, Ath. 1842. A M. Philos. alapelve és jelleme, Akad. Évk. V. 1842. Propylaeumok a Társasági Philosophiához, Pest 1843. Tarczy ellen, Ath. 1843. II. Az alanyi világszemlélet tudományban, művészetben és életben, Ak. Ért. 1850. Az egyoldalú realismus tudományban és életben, ott; A polgárosodás reformja korunkban, Szilágyi Virgíl Értesítője 1852. A szép és rút, Új M. Muz. 1854; A magyar Egyezményes Philosophia ügye, rendszere és eredményei, Pest 1853; Eszmecsere az egyezményes bölcsezsét körül Szalai Istvánnal, Ak. Ért. 1857; Az egyezményes elv, és alkalmazása a philos. külön tanaira, ott 1857/8.

Péterfi: Philosophusok és philosophia hist. I. k. M.-Vásárh. 1833. — *Balogh Pál*: Felelete, Philos. Pályamunkák, kiadta a M. T. Társ. I. k. Buda 1835. — *Hetényi*: A M. Philos. történetírásának alaprajza, Ttár 1837. — *Rónay*: Mutatvány a tapasztalati Lélektan köréből, Győr 1846. Jellemisme, ott 1847. — *Szárics*: Lélektan az agytani módszer nyomán, Szabadka 1848. — *Soltész*: Az ember szelleme Hartmanntól, Patak 1847. — *Csatkó*: Bevezetés a term. jogba, s a tiszta általános term. jog. Győr 1839. — *Vandrák*: Lelkileges Embertan, Eperj. 1841. Elemi Logika, Eperj. 1844. Lélektan, 1817. Philos. Ethika, Lőcse 1842. — *Purgstaller*: A Bölcsezsét elemei, Buda 1843. 2 k. újra 1846,7. 4 köt. és Pest 1851. sk.

Warga János: Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra, Buda 1837,8. 2 k.; Neveléstan, Kecsk. 1844. 2 k. — A Lélektudománynak nevelési fontosságáról, *Hetényi*, *Beke* és *Wargha Istv.*: Philos. Pályam. II., III. köt. Buda 1844,5. — *Mocsi*: Elmélkedések a physiologia és psychologia körében, különös tekintettel a polg. és erk. nevelésre, Buda 1839. — *Fáy*: Nőnevelés, Pest, 1841. — *Májer*: Népineveléstan, Pest, 1845 — *Ney*: A népinevelés hatása Magyarhon népeinek erkölcsiiségére, az Akad. által koszorúzva. Pest 1848. — A Pesten felállítandó főiskola tanítási rendszerét tárgyzó jutalmazott Pályamunkák, Pest, 1843. 2 köt. — *Tavaszy*: Nevelési Emléklapok, 6 füzt. P. 1847,8.

115. §.

Jogtudományi irodalom. Szalay László.

A magyar nyelvnek biztosan reménylett s majd be is következett felvétele a közoktatásban, másfelül a törvényhozás reformmunkódése lökést adott valahára a jogtudományi irodalomnak is. Az elsőbb tényező első vonalban a *tankönyvek* szaporodásában nyilatkozott. A

magyar köz és magán-, az egyházi, fenyítő, váltó- s úrbéri jog terén számos nagyobb-kisebb munka érte egymást. Mind ezek közül egy vagy más tekintetben jeleskedtek: Kövy Sándor nagyobb kézikönyvének *Fogarasi János* által készült, helyesben elrendezett, és kiegészített magyar kidolgozása (1839), mely a szerző »Műszókönyvével« együtt (1833) a műnyelv megalapítása által döntő befolyást gyakorolt e szakban; *Frank Ignác* egyetemi tanár (1788—1850) magánjogi munkája (1845), mely, folytonos hivatkozással a törvények szövegére s ügyelettel a történeti momentumra úgy, mint az általános igazság elveire, fejtegeti s bírálja a hazai jogot, eligazítja a vitályos kérdéseket, s a hiányok kimutatásával a törvényjavítást is előkészíti: főrangú mű jogtudományunkban, méltó arra, hogy nyelvezeti különösségeit elnézzük, s eltérő műnyelve nehézségeivel megküzdünk; továbbá *Udvardy Ignác* veszprémi tanár Egyházjoga (1843); *Fogarasi János*-nak tudományosan fejtegető Kereskedési és Váltójoga (1841), *Császár Ferenc* ugyan e szakbeli több kézikönyve, s végre *Szlemenics* (1836) és *Szokolay István* (1847) fenyítőjogi kézikönyveik. — Nem maradt figyelem nélkül a kútfőtanulmány sem. Verbőci Hármaskönyvének akadémiai magyarítása, Hilibi Gál László és Incze József erdélyi diátaik, Krajner és Botka vizsgálataik, »Törvényeink története« Szlemenicstől egyszersmind becses segédeszközök a magyar jogtörténet jövőndő megalakításához. Másfelől számos jogi korkérdések — hitbizomány, ösiség, örökváltság, fogságügy, halálbüntetés, eskütszék, ügyvédreform, vegyesházasság, codificáció, írójogi törvény stb — beható fejtegetéssel tárgy altattak folyóirások s önálló iratokban; s már itt, egészen véve, az új jogtudomány színvonalán találjuk irodalmunkat, s átlengve a tudomány által kivívott magasb jogeszméktől. Ez irányban a fő érdem *Szalay Lászlóé* (1813—64), ki Themisében már reá mutatott a mívelt világ jogtudományi fejlődéseire s a solidáris velehaladás szükségére. E szerint a jogban is a tudományos alapot sürgetve, annak magasabb szempontjait érvényesíteni, azokat jogintévényeinkbe beoltani törekedett (Codificáció; Büntető eljárás s eskütszék stb); s lett ő a *philosophiai iskolának megalapítója* a történelmi ellenében, hatva irodalmi s törvényszerkesztési úton, mert a büntetőjogi országos választmány »büntető-törvénykönyvében«, e nemes műben, mely nem csak törvényjavaslat, hanem rendszeres munka, a tudomány magasságán álló, melyet az illetékes külföld is örvendő meglegyetéssel s méltatással fogadott volt, Deák és Dessewffy Aurél

mellett Szalay, mint tollvivő, tetemes részt vett. S ezen innen törvényhozásunkon is felismerhető lett az európai álláspont.

Irodalom. Fogarasi: Magyarhoni Magános Törvénytudomány elemei Kövy S. után, Pest 1839. hatodik kiad. ott 1847. — *Frank: A Közigazság Törvénye Magyarhoni*, Buda, 1845, 6. 2 k. — *Udvardy: Római ker. kath. Egyházi Jogtan*, Buda 1813. 2 k. újra Veszprém 1846. — *Cherrier: Egyházi Jog*, N.-Szomb. 1843. 2 k. — *Gózon: Egyházi Törvénykezés Magyarországb.* Pest 1841. — *Fogarasi: Magyar Kereskedési és Váltójog*, eredeti alaptannal, Pest 1840. másodsz. 1846. — *Császár: M. Váltójog*, 2 k.; Váltóóvások; Irománypéldák; mind Buda 1840; A magyar Csödtörvénykezés, Pest 1847. — Ugyan töle: *Beccaria: A bűnök és büntetésekről*, Zágráb 1834. — *Szlemenics: Fenyítő-törvényszéki magyar Törvény*, Buda 1836. harmadszor Pest 1862. — *Szokolay István: Büntető Jogtan*. Pest, 1847. 2 k.

Verbőci István Hármaskönyve az 1517-ki eredeti kiadására ügyelve magyarul kiadta a M. T. Társ. Buda 1844. 2-szor 1864 (e nevezetes dolgozat szerzői Bertha, Fogarasi, Érdy, Szalay és Tóth Lőrinc). — *Hilábi Gál László: Az erdélyi Diéták Végzéseinek nyomdokai (1529—1791.)* Kolosv. 1837. — *Incze József: Erdélyország újabb Országgyűlési Végzései 1744—1811. magyarosítva.* Kol. 1845. — *Krajner: A magyar nemesjóság természete Verbőci koráig.* Pest 1843. — *Botka: Az 1843-1844-iki országgyűlési időszakból néhány ismeretlenebb közjogi tárgy és megrögzött balvélemény felvilágosítása.* Pozs. 1844. — *Szlemenics: Törvényeink Története országunk keletkezésétől az Árpádok kihaltáig, Évk. VI. A vegyes házakbeli királyok alatt, Évk. VII. A dicső ausztriai ház alatt 1740-ig, Évk. VIII. 1740—1848. Évk. IX. k.*

Műszótárak. Fogarasi: Műszókönyv a magyarhoni törvény- és országtudományból, Pest 1833, harmadszor P. 1842. — *Kir. Curia: M. Törvénykezési Szótár*, P. 1837. — *Tiszántúli diatr. tábláé* Debr. 1837. — *Törvénykezési Szótár*. Kol. 1843. — *Udv. Cancellaria: Hivatalos Műszótár*, Bécs 1845. — *Kovács László: Tisztírási Szótár*, Buda 1846. — *Császár: Váltójogi Műszótár*, Buda 1840.

Szalay munkáit l. a 120. §. után álló élettrajzban.

116. §.

Politikai irodalom. — Gróf Széchenyi István.

Irodalmunknak, hatása nagyságát, egyetemességét, életfontosságát, úgy a benne feltűnt jeles elmék számát tekintve, legnevezetesebb ágához értünk ez időszakban: a politikaihoz. Nem mintha sorát vetjük volna a kitűnő eredeti és fordított, rendszeres és más doctrinális munkáknak az államtudományok különféle ágai felett. Mert csak nagykesőn adta *Karvasy Ágost* győri, most egyetemi, tanár »A Politikai Tudományok« teljes rendszerét (1843); némely ide vágó kisebb jeles értekezéseken kívül pedig (a Tudománytárban) a külföld classici művei közül mindössze csak kettő, bár első rangú, ültetett át hozzánk: Montesquieué »a törvények lelkéről,« mint azt az ugyan nem classici fordító Kovács Pál nevezi (1833), és Tocquevillé »a de-

mokratiáról Éjszak-Amerikában, melyet Fábíán Gábor jól is, szépen is adott (1840—6). De, igen is, tűnt fel egy lelkes sereg, mely, a nemzeti átalakulás nagy munkáját irodalmi tárgyalás útján is előmozdítani törekedve, oly szellemi műveket adott, mik nem csak hatalmasan, sőt döntőleg folytak be a korra, s közvetve a nemzet sorsára, s ezért történelmi fontossággal bírnak, hanem általános és konkrét igazságaiknál s az érzületnél fogva, mely azokat lelkesíti, tudományos és erkölcsi magas becsöket állandóan megtartják.

Ez irodalom megteremtöje, mint már érintetett, *gr. Széchenyi István* volt, s első munkája e téren, mely a nemzet átalakulási mozgalmait megindította, a »*Hitel*« (1830). Pangásunk okait nyomozva, azokat a magyar feudális intézményekben, az általok táplált előítéletekben, a meddő sérelmi politikában, s mindig másra vető tétlenségünkben leli. Tagadja, hogy hátramaradásunk oka csak a kormányban van, s minden saját kezünkben levő eszköz felhasználására ösztönöz; tagadja, hogy »voltunk,« sőt kikiáltja, hogy »leszünk«; túkröt tart a nemzet elibe, melyben beteg állapota tisztán meglátható, s kijeleli a gyógyszert; végre a jövőre utal, melyet meg kell, meg lehet, és ha tenni, helyesen tenni akarunk, meg is fogunk hódítani. S mind ezt a lángész újságával és mélységével, a higgadtan számoló ész biztosságával, a reformatori szilárd meggyőződés elszántságával s egy költői gazdag és meleg kebel varázserejével. A hatás roppant volt. A régi hazafi ellenzék a féltékenyen őrzött alkotmány megrendülésétől elijedve, irodalomban és életben feljajdult: de az új nemzedék felismerte a megváltót, s töle vett tanulságot, lelkesedést mind, irányt is többnyire, kik utóbb e pályán ragyogtak, az ó-ellenzéki Wesselényi és conservatív Dessewffy Auréltól kezdve, a centralista Szalayig s a radikális Kossuth Lajosig. S a »*Hitel*« nem csak lángelmű könyv, hanem országos tett, a század egyik legnagyobb eseménye volt. Már egy év múlva követte azt a »*Világ*« (1831), az ó-rendszer pártolói s névszerint a tiszteletet érdemlő *gr. Dessewffy József* cáfkönyve (»*A Hitel Taglalatja*«) ellen intézve. Bővebben fejtegeti abban Széchenyi a »*Hitel*« eszméit, s ezeken túl az egyesületi szellemről, az értelmi és anyagi központosítás szükségéről a fővárosban, a nemzeti nyelv országos igényeiről szóló tanait; még nagyobb bátorsággal, tüzzel, győzőbb dialektikával, s egyszersmind a harag és gúny lelkesedésével letiporva ellenét, mi a teljes diadal elismerésébe fájdalom érzését vegyített. De a gyökeres reform ellenei e könyvvel meg voltak sem-

misítve, az ő idő eltemetve, a *regeneráció politikája kivíva*. Most még a »*Stádium*« következett (1831, megjel. 1832), módszeres kézikönyve azon reformoknak, melyeket Széchenyi a közelgető országgyűlésen kivitetni óhajtott, tizenkét törvényre visszavive, melyek tartalmát magáévá tévén a nemzet, nem szűnt meg azt sürgetni, míg végre életbe léptette. E három munkában Széchenyi általános politikai reformjai tárgyalását befejezván, ezentúl egyes reformi kérdések, úgy közgazdasági s nemzetiségi ügyek felett szóló önálló munkákban, röpiratok és nagyszámú hírlapi cikkekben, egész 1848-ig bámulatos irodalmi munkásságot folytatott, mely különösen 1841 óta — midőn a Pesti Hírlappal aggasztó módon fellépett Kossuth moderát inkább, mint gyökeres irányát megtámadta — gyakran vitázó volt. S épen e vitázó könyvek (*Kelet Népe*, 1841-ben; *Akademiai Beszéd*, 1842; *Politika Programm*, 1847), bár közvetlen siker nélkül maradtak, de azon világhosszágnál fogva, melynél a férfi nagy és mély lelkébe pillantanunk engednek, lélektani és életrajzi magas beccsel bírnak; míg a többiek között »*A magyar Közlekedési Ügy rendezéséről*« szóló munkája (1848) a közgazdasági és nemzeti érdekek szerencsés egyeztetésénél s a műtani avatottságnál fogva, a politikai bölcseségnek s egyszersmind a tudományos alaposságnak valódi remekműve.

Ha már Széchenyi gazdag és szapora írói munkásságára visszatekintünk: mindenek előtt azon roppant, sőt elhatározó siker tűnik szembe, melyet általában az irodalomra gyakorolt. T. i. nem csak politikai irodalmunknak lett megteremtője, hanem egyszersmind a magyar irodalom *gyakorlati* fontosságát soha azelőtt nem bírt fokra emelte, megalapította annak általános érvényét minden osztályoknál, s meggyökerezettette azon cultust, melylyel ez idő óta a nemzet, irodalma iránt viseltetni kezdett. E sikerrel pedig egyenes irányban áll Széchenyi munkái belső becse. S bár működése első szakában (1830—40), melyben a tájékozatlanul neheztelő és tétlenül ellenzéki nemzetet ellenállhatatlan szellemi hatalommal az öntudatos, cselekvő, regeneráló politikai pályájára ragadta, munkái az eszmék újsága és igazságával, a dialektika erejével és ügyességével s a gúny élességével nem csak győzők és félelmesek, hanem tanulságosak és képzők: mégis a »*Kelet Népe*« óta a forradalomig megjelent írásai képzik a magyar állam- és életbölcsesség legmagasabb termékeit, akár az általános és gyakorlati igazságokban dúskodást, akár, különösen polemiáiban, a meleg, s ismét forró, majd megillető, majd megrendítő előadást tekint-

jük, mely a képzelem és kedély hathatós eszközeivel gyakran a legvalódibb költőiségig emelkedik. De legnagyobb súlya, és soha nem csökkenhető irodalmi becsé e munkaöszvegnek abban van, hogy az az ő személyiségének hű nyilatkozása, ama fejtő, nevelő, emelő, nagy személyiségnek, mely e kor legnemesb öröksége; hogy benne lüktet szíve és élete a legnagyobb magyarnak, kitől érezni, gondolni, akarni és cselekedni tanuland a nemzet, ha teljesen megismerendi, a legkésőbb időkben is.

Ily egyszerű jelentékenység mellett Széchenyi irányának hibái kicsinységül tűnnek fel. Hibák kétségtelenül ezen a szokottól saját észjárás folytán eltérő, sajátos makacs izlés, a bonyodalmas mondatalkotás, a csapongó, számos közbevetések által fásaszto hosszaságra nyúló, áradozó beszéd, de mely gazdagon ömlő eszméi nem-mértékelhetésének következtése. Irálytan és szépiészet joggal megrója e hibákat: de bár a gondolatmenet követését sokszor nehezítik, s így az élvezetet korlátozzák, le nem szállíthatják e művek tartalmi becsét, míg gyakori még előadási szépségek által is azok nem ritkán enyhítettnek.

— (*Mutatványok a Hitel, Világ és Stádiumból láthatók az Irod. Olv.* 280—282. sz. alatt).

— *Gróf Széchenyi István*, Ferencnek és gr. Festetics Juliannának fia, Bécsben 1791. sept. 23. született. Tökéletlen házi oktatást vett: de annál mélyebb volt szüleinek, különösen nagyszívű anyjának hatása vallásos-erkölcsi és nemzeti érzéseinek kifejlésére. Egy ehez 1817 int 'zett versében mondjátöbbi közt:

Te oktattál,
Tanácsoltál,
Te plántáltad szívemben a jót, melyben vagyok szellessék;
S ami önkélt Istent, uram, a hazámért utóbb teszek,
A Te munkád!

1809-ben a magyar nemesség fegyverre szólíttatván a francia invázió ellen, a tizenhét éves ifjú a felkölt sereg zászlói alá sietett; annak eloszlása után pedig a Hessen-Homburg nevét viselt huszárezredbe lépven által, 1815-ig a francia háborúk majd minden nagy ütközeteiben részt vett, s Lipszénél magát egy lovasszázad élén különösen is kitüntette. Világtapasztalásait Széchenyi különösen Párisban, a szövetségesek kétzerei otlléte, és Bécsben a congressus korában gazdagította, bejáratos levén a legfelsőbb körökben, s észlelve, vizsgálva, tanulva mindenütt. A világbéke helyreállításával éjjeli-nappali tanulással igyekezett pótolni azon hiányokat, miket a házi oktatás, képzésében, hagyott; utazásokon pedig, melyekhez mindenkor módszeresen készült, s melyek Németországra, Angliára, Francia, éjszaki Spanyol, Olasz, Görög és Törökországra terjedtek ki egész Kis-Ázsiáig, azon élő tudományát gyűjté a világnak,

népeknek és intézményeiknek, melyek későbbi reformátori működéseinek alapul fogtak szolgálni. Mert már ekkor érzett ő hivatást, ösztönt, s érlelődött feltétele „*egykor tenni a hazáért*,” de akkor még sem teljesen elkészülve nem volt, sem idő s alkalom nem kedvezett. Jött végre ez is, az 1825-ki országgyűléssel, melyen a felső táblán még ritkán, és csak a nemzetiség kérdéseiben, szólott, de új példával magyarul, miután már nov. 8. a kerületi ülésben meghozta volt nagy áldozatát a m. akadémia felállítására (60 ezer pft). Már ekkor tisztán állt lelke előtt *a nemzeti átalakulás útja*, keblében az elszánt akarat, s elméjében készen az eszközök egész rendszere. S most, 1826 Estei Ferdinánd főbg által megintetvén, miszerint katonalétére a politikától tartózkodjék: hogy az egyesületi, irodalmi s municipális téren függetlenül s minden ideje s ereje feláldozásával működhessek, 1826 kilépett a hadseregből, s az országgyűlés után Pesten telepedvén le, megkezdődött azon bámulatra méltó, *alkotó tevékenység és hatás*, mely bármely nemzet történetében, magán polgártól kiindulva, majdnem példa nélküli. Csak érinteni is a tettek hosszú sorát nagyobb tért követel, mint amennyi e szakasznak itt juthat: s így a mondottakhoz (110. 116. §) elég legyen ennyit adni: 1830 óta húsz évig az akadémia másodelnöke, 1845-től a m. kir. helytartó tanácsnál az ő sürgetéseire megalakított országközlekedési bizottság elnöke és titkos tanácsos; az 1847-ki országgyűlésen Mosony vármegye követe, az 1848-ban megalkotott magyar ministerium tagja, melyben a közmunka- és közlekedésügyi tárcát vállalta el. Azonban augusztusban már eltűnő a békés kibontakozás utolsó reménye, a forradalom küszöbéről nem látva egyebet a vérbe fülő haza képénél, érzékeny lelke megtört e képen, szellemét-őrültség vette körül, s september 5-kén már úthban volt azon szomorú ház felé, mely Döblingben, Bécs mellett, tizenkét évig rejtette el a világ elől, s melyet akkor sem hagyott el, mikor elméje a lózasztó homályból már kiépült: nem merte többé látni hazáját. Az 1859. év második fele óta mutatkozó ébredés új aggodalmakkal töltötte el szívét, melyek, folyvást nevekdvén, egy új rohamot eredményeztek; s ez alatt, 1860. april 8-dikán, a hazáért annyit munkált és szenvedett nagy ember maga vetett véget életének.

Kiadásai. Lovakról, Pest 1828; Hitel, P. 1830. 4. kiad. 1831; Világ, vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s olóitélet oligasztására, P. 1831; Magyar Játékszínről, P. 1832. Gr. Andrássy György és gr. Széchenyi Istvánnak a budapesti hídegyesülethez irányzott Jelentése, midőn kölföldről visszatérének, Pozsony 1833; Stádium, 1831-ben, I. rész, Lipcse 1833. Néhány szó a Dunahajózás körül, húsz cikk a Társalkodóban 1834—36. (külön kötetb. csak németül Párizsi és Toldytól, Buda 1836); Hunnia (a nemzetiség ügyében) 1835 (kiadva csak P. 1858); Néhány szó a Lóverseny körül, P. 1838; a Minimum kérdése (Társalk.

1839. 45. sz.); Némely Orosz tárgyakról (Társalk. 1838. 71.72. sz.); Selyemről, P. 1840; ehhez: Függelék, Sopr. 1840; Kelet Népe 1841-ben, P. 1841. A M. Akadémia körül (közülési beszéd) P. 1842; Wesselényi és Kossuth (Jelenkor 1843, 6—12. sz.); Üdvölcde, P. 1843; Posti Kikötő 1843 (röpirat, P.); A Jelenkorban megjelent Adó és Kétgaras, P. 1844; Magyarország kiváltságos lakóihoz (telokdíj), 2 füzet, P. 1844; Akadémiai közülési beszéd 1844 (M. Ak. Évk. VII.); Polemiai cikkek a Jelenkor 1843, 44, 45-ki foly.; Balatoni Gözhajózás, P. 1846; Eszmetöredékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg, Pest 1846. Politikai Programmtöredékek, P. 1847; Javaslat a m. közlekedési ügy rendezéséről, Pozs. 1848 (jan. 25.); Véleményes Jelentés a Tiszaszabályozási ügy fejlődéséről, Pozs. 1848 (jan. 30.). — Ide tartoznak még: Töredékek gr. Széchenyi István Hátrahagyott Munkáiból, P. 1860; Gr. Széchenyi István Végrendeletének fő pontjai, P. 1860; Gr. Széchenyi István Politikai Iskolája, saját műveiből összeállítva, 3 k. Pest 1863, 4; Magyarország sarkalatos Törvényei, s államjogi fejlődése 1848-ig, gr. Széchenyi István hagyományaiból. P. 1864 Pesti Por és Sár, P. 1866. Mind e kiadásokat Török János szerető gondjainak köszönjük. — Mелдіг fognak még az illetők késni a halhatatlan hazafi és író munkáinak teljes kiadásával, szellemi nagy szükségünk pótlására, irodalmunk becsületének megváltására?

117. §.

Folytatás. — Wesselényi Miklós.

Széchenyi tanítványai közül első, ki hozzá szorosban csatlakozott, báró Wesselényi Miklós volt (1796—1850). Ez az antik, erőteljes természet, melyet Széchenyi hódított meg a közéletnek, melyet szerető gonddal fejtett s reformi törekvéseiben segédeül nevelt, a gyakorlati téren csakhamar eltérő útra szállt, de az irodalomban mind végig mestere nyomaiban járt. Széchenyi első könyve után (Lovak-rul) »A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól« (1829), a »Hitel« után a *Balítéletekről* (1831), a híres akadémiai beszéd után *Szózatot írt a magyar és szláv nemzetiség ügyében* (1843), és Széchenyi »Lóversenye« után »Teendőket a Lótenyésztés körül« (1847). Ide a két középső tartozik. A »*Balítéletekben*« hű rajzát és éles bírálatát adva erkölcsi, társas és politikai állapotainknak, számos, azokban nyilatkozó, balvéleményeket mutat ki és igazít el. Wesselényi gyakran meglepőleg erős, pszichológiai boncolgatásaiban; míg a historiai momentumokban, melyekkel politikai tárgyalásait világosítani igyekszik, nem ritkán gyenge. S a könyv, politikai részeiben, sajátkép csak a Széchenyi eszméit commentálja; ennek híres nyilatkozatát: »Sokan azt gondolják: Magyarország volt, én azt szeretem hinni: lesz« taglalva bizonyítgatván, Széchenyi fő reformeszméit a moralista és his-

toricus fejtegető, körülményes, kimerítő módja szerint tárgyalja. Eltérése mesterétől a megyei hatalom erősítése s a vis incertiae elméleteiben van. Előadása szorosan tanszerű, velősmondatokban gazdag, gyakran egyegy szerencsés hasonlat vagy kép által nem kevesebbé, mint szigorú okoskodásaival meggyőző; de egészben nehezkés, s nem ritkán ismétléseivel fárasztó. Mégis e munka mohón ragadtatott, hibáival együtt szerettetett, s kétségtelen hatásánál fogva az irodalom egyik legnevezeteseb tüneménye volt. Egy évtizeddel később jött a *Szózat*. S ím az időközben testileg megtört, szemevilágát veszített férfi, ki ez előtt csak elméletileg vala reformer, gyakorlatilag öellenzéki, most, mint nyíltan látó pozitív státuseMBER, a nagy politika terére lépén, meg nem hallgattatott. Adatok és tényekkel igyekszik felriasztani Ausztriát és Magyarországot a szláv nemzetiségben lappangó, sőt mármár jelen veszély bebizonyításával; mentőszóval a közbirodalomnak alkotmányos szövetség alapján való egyesítését ajánlja, a magyar nemzetnek uralkodó házához szoros csatlakozását győzőleg és melegen sürgeti; s európai állaspontra emelkedve, keleti Európa polgárisodása és szabadsága feltételeit vizsgálva, arra is kiterjeszti javaslatait, s Ausztria és Magyarország életérdekeit vele összehangzásban mutatja fel. S ím a határon túl nem tekintő magyar ügyvédi politika által figyelembe nem vett munka, bár a pamphlétek során elhangzott, irodalmi történetünkben kiemeltetésre méltó, mint amely a legmagasb színvonalról tárgyalja a kérdést, s első hozza az ausztró-magyar közbirodalomnak foederalisticus alapon átalakíttatását szőnyegre. A történet máskép, és ránk nézve szerencsésben, oldotta meg a gordiusi csomót.

— (Wesselényi élete s egy mutatódný a² Balilételekből látható az *Irod. Olv.* 283. sz. alatt).

Irodalom. Balilétekről. Bukarest 1833. *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*, Lipcse 1843.

118. §.

Folytatás. — *Politikai hírlapirodalom.* Kossuth Lajos.

Gr. Dessewffy Aurél.

Míg ezek szerint Széchenyi István egy új tért, a politikait, hódította meg az irodalomnak, s hatott kétség kívül a sajtó korlátai megtágulására is, *Kossuth Lajos* (sz. 1802) »Pesti Hírlap«-jával 1841 óta a magyar politikai *journalisticának* lett megteremtője (110. §) P...

gyógó vezércikkei megtűjtötták, sőt naponkénti, folytonos és egyetemes működésök által, még felülmúlták a »Hitel« felrázó hatását is; de valamint azok, a fennálló törvényes érdekek sérelme nélkül nem valósítható eszmék mellett izgatva, utólag igazolták azon hazafiúi mély aggodalmakat, melyeket gr. Széchenyi, intő szövegében (Kelet Népe), akkor meg nem hallgatva, kifejezett: úgy tudományos és irodalmi érdemök, némely közgazdászati cikkek kivételével, roppant népszerűséggel szinte fordított arányban áll. Általános, »világerővel ható« eszméket állít fel, megragadó jelszavakban, melyek gyakran többet mondanak, mint maga sejtí; azok valóítását »az örök jog és igazság« nevében követeli, sokszor fenyegetőleg, a »milliók érdekében,« még a tulajdont sem tisztelve, s így elégületlenné téve a meglevővel, sőt az egyedül teljesíthető javításokkal is; s terveket ajánl, melyeknek elhallgatja nehézségeit, nem vizsgálja kivihetőségöket, nem számítja ki horderejüket. Minden oldalú nyomozás után nyert érvek helyett lélekemelő szónoklattal él; az ész helyett a lelkesedéshez, a méltány helyett a szenvedélyekhez fordul; kábit és elragad, tanítás, rábeszélés, megnyugtató helyett. S míg így e journalistikai működés szomorú történeti nevezetességre emelkedett, irodalmi nyoma csak az elleniratok jelességében maradt fenn, melyeket előidézett.

Ez elleniratok legjelesbjei főleg gr. Dessewffy Aurél (1808—42) tollából folytak. E vezércikkek szerzője (Világ, 1841) kormányférfi, amennyiben erős, de törvényes, kormányt akar; szabadelvű: pártolója az örök megváltásnak, népnevelésnek, az ösiség módosításának, lelkes védője a helyhatóságoknak, de melyeket rendezni kíván; a nyilvánosságnak, tanácskozásban és sajtóban; a nemzetiségnek, mely körül soha nem alkuszik; s végre conservatív, de csak a destruktív irány ellenében. A meglevőből indul tehát ki, a jogok, erkölcsök és érdekekből; elismeri az avúlt és hátrányos pozitívumot, óhajtja ennek az igazság és méltány elvei szerint átalakítását, de rázkodások nélkül, nehogy az orvosság ártóbb legyen a betegségnél. Miveltsége magas álláspontjáról betekinti a historia, a politika, a kül- s belföldi törvényhozások terét, s ezekkel hazai s megyei tapasztalásait kiegészítve, soha nem veszi el a biztos alapot lábai alatt. Egyébiránt Dessewffy Aurél inkább bíráló és védő állást vett, mint indítványozót és támadót: súly az óraműben, mely nem gátolja azt forgásában, hanem mérsékli és szabályozza. — Ezekhez képest előadása is tisztán tanszerű és nyugodt, férfiasan egyszerű, érzélgés és virágok nélkül; szabatos, táltömöttség —,

világos, bőség nélkül; tartalmassága súlyával pedig a már eldöntött kérdéseket is túlélő, művelő és tanulságos.

Ezek után még az *erdélyi* journalisták sorából b. *Kemény Zsigmond* (szül. 1816) kiemelendő, ki kezdetben némely vezércikkekkel (az Erd. Híradóban 1842), majd a nagyobb hazában is *Korteskedés* című röpiratával méltó figyelmet gerjesztett. Ő itt a Magyarország megyéiben 1841 óta félelmes mérvben feltűnt, részben véres, pártharcok el nem maradható következtetéseit a helyhatósági rendszerre, s ezzel magának az alkotmánynak jövőjére is, nemes bátorsággal és mély belátással kimutatta, s azok ellenszereiről értekezett. De teljes súlyát, mint első rangú politikai író, Kemény már azon időben vala kifejtendő, mely jelen történeti előadásunk határain túl fekszik.

— (*Kossuth Lajos* élete és *mutatódnok* írásaiól láthatók az *Irod. Olv.* 284—7. sz. alatt; *Dessewffy Aurél* élete és szinte *mutatódnok* u. ott a 288, 289. sz. alatt).

Irodalom. *Kossuth*: Vezércikkei a Pesti Hírlapban 1841 elejétől 1844. jun. végéig és Hetilap 1846, Ellenőr 1847 (összegyűjtve nincsenek). Felelet gr. Széchenyi Istvánnak, Pest 1841. — *Gr. Dessewffy A.*: Vezércikkei a »Világ« 1841-ki folyamában; s összegyűjtve: XYZ-Könyv, Pest 1841. Magyar Nyelv és előkelőink nevelési rendszere (Árvizkönyv, III. k. 1839.). Néhány nevezetesebb darab gr. D. A. Hátrahagyott eredeti magyar Munkáiból és Országgyűlési Beszédeiből, összeszedte gr. Dessewffy Emil. Pest 1843. Magyar Nyelv és Ellenzői (kiadva gr. Széchenyi Istv. által ennek »Üdvölet« című munkája mellett P. 1843.). — *B. Kemény Zsigmond*: Korteskedés és Ellenszerei. 2 füz. Kolosv. 1843, 44.

119. §.

Folytatás. — Nemzetgazdászati iskola. Gr. Dessewffy Emil.

A nagy politikai kérdésekkel kapcsolatban végre az *anyagi érdekek* is előtérbe léptek. Széchenyi után és mellett egyetemes figyelmet gerjesztett gr. *Dessewffy Emil* (szül. 1812 † 1866) fellépése a »Századunk«-ban (1839, 40), utóbb pótlékokkal külön is megjelent *Alföldi Leveleivel*, mikben urbértűgy, örökváltság, közlekedési eszközök, háziadó, bank, hitelintézetek s országos pénztárról hallatta szintoly méltányos mint szabadelvű és alapos nézeteit. Az utóbbi kérdést még a Budapesti Híradóban bőven megvitatván, e tárgyú cikksorát conservatív elvbarátaihoz intézte, a »*Fizessünk!*« jelszót írva az azokat reprodukáló könyve homlokára (1847); melyet nyomban *A magyar vám és kereskedési ügyről* értekező munkája követett. Dessewffy

mind e kérdések körül nálunk szokatlan készültséggel, mely belátással s a számoló ész nyugodt, biztos meggyőződésével forog, a belbecsen túl minden hatási eszközt megvető egyszerű, világos előadásban. S már ekkor *Kossuth* izgató vezércikkeinek egy része, *Széchenyi* hosszú levélsora a Jelenkorban, *Trefort Ágoston* a Budapesti Szemlében, táplálták az ez érdekek iránti rokonszenvet. Ezekkel összefüggésben megpendültek a bankügy, úgy a robot és dézma, a hitbizományok kérdései, e két rendbeliek pályázati úton is több becses munkák tárgyai; a közlekedési eszközök meghányása, mely téren a remeklő *Széchenyi* mellett egy utóbbi közgazdászati kitünőség *Lónyai Menyhért* kísérlette meg erejét (először 1847); végre, egész körét anyagi érdekeinknek összefüggésökben s egymásra-hatásokban átölelve, tudományos és tapasztalati avatottsággal, alaposan és szellemesen tárgyalta *Erdélyi János* (egykori jószágigazgató, kit az azonnevű költőtől meg kell különböztetnünk; † 184?). Ennek »Nemzeti Ipar« című munkája, s a *Sárváry Antal* által irodalmunkba egykorúlag (1843) átültetett List Frigyes-féle »Politikai Gazdálkodás nemzeti rendszere« által a nemzet közgazdászati nézetei új, az ipar felé nehezkedő, irányt vettek, melylyel viszont *Kossuth* bár rövid életű intézményei a társas téren függöttek össze: a védegylet, az iparegyesület, a kereskedelmi, a gyár-alapító, a m. tengerészeti társaságok. Eszmék pezsgése és cseréje, felvilágosodás mindenütt s cselekvésre gerjedés az irodalom által, hol azelőtt álom és tespedés, míg e szellemi, s az általa közvetített gyakorlati mozgalomnak is az 1849-ki események vetettek egy időre határt.

Irodalom. Gr. Dessewffy Emő: Alföldi Levelek és néhány toldalék. Buda 1842. Fizessünk! mennyit becsülettel elbírnunk, magunknak, magunkért. Pest 1847. A m. vám és kereskedési ügy, és annak vég eligazítási módja. P. 1847. — *Trefort:* Az anyagi érdekekről 1840. (Budapesti Szemle I.) A nemzeti gazdaságnak rendszerei 1842. (Tudománytár XII.) Bankügy, P. 1842. — *Lónyai M.:* Hazánk anyagi érdekeiről. I. Közlekedési eszközök, 2 füzet. P. 1847, 48. — *Erdélyi János:* Nemzeti Iparunk, bővítve s jegyzetekkel kísérve kiadta Fényes Elek. Pest 1843. — *Sárváry:* A Politikai Gazdálkodás nemzeti rendszere List Fr. után, 3 k. Kőszeg 1843.

120. §.

Folytatás. — Központosító iskola. Szalay László. B. Eötvös József.

Ezek mellett az átalakítási küzdelmek sikeretlensége, vagy lassú s tökéletlen eredményei, s a megyék mindenhatóságra törekvése, mely

kormány és törvényhozás felibe kerekedett, s széltilben már a vagyon- és személybiztosságot is fenyegette, egy rendszert hoztak az eszmecsere terére, mely az 1844 közepén Szalay László kezeibe átment. Pesti Hírlapban találta indítványozóját, s főleg e férfiban, s társai közül b. Eötvös Józsefben, legalaposabb kifejtőit. Minden gyökeres reform szerintök csak független törvényhozásból indulhatván ki célszerűen, és csak erős kormány által létesülhetvén sikeresen, s így a haladás biztos záloga is csak ily két hatalom összeműködésében találathatván: *a központosítás és felelős kormány* elméletét állíták fel, mely tehát egyfelül a megyei túlnyomóságot leszállítva s a kebelbeli közigazgatásra szorítva, ezzel a rend és szabadság —, mint másfelül az alkotmány biztosítását foglalja magában. Szalay László tűzte ki a zászlót. Belátta, mit már egy pártszínezet sem tagadott, hogy a létező állapot tarthatatlanná lett; belátta, hogy foltozással többé be nem érhetni; be végre, miszerint a régi idő lejárván, az új kor csak új alapokon emelkedhetik üdvhozólag, s hogy »vagy alkotmányszerűleg kell központosulnunk, vagy alkotmány-nélküliesen fogunk.« Szalay az átalakulás ezen rendszerét *vezércikk*ekben tárgyalta, melyek mindannyi mesterművei az írott szónoklatnak. E belső méltóság, mely egyiránt megveti a sophismákat, mikkel mások az olvasó gyengeségével visszaélnek, mint az értelem és igazság nélküli szavakat, mikkel az együgyű hitet megvesztegetik; e termékeny tudomány, érlelt gondolkodás, világos látás az idők, emberek és viszonyok szövedékébe, s innen a biztos elhatározás, e műveket örökké tanulságosakká teszik, s szerzőjüket úgy a jeles státusemberek, mint az ódonszerű jellemek sorába iktatják. S amely tanokat Szalay itt elméletileg fejteget, azokat a *Státusférjak és Szónokok Könyvében* (1846—50) az alkotmányos nemzetknél történelmileg mutatja fel eredményeikben. Gyakorlati államtan ez, a magas politika iskolája, s egyszersmind historiai munka, mely az éles lélektani és politikai felfogás, a művészi alakítás, s a tömör, hathatós és antik szabású előadás által, az első rangú prózaművek közt fog helyet.

Másik kitűnősége ez iskolának b. Eötvös József (szül. 1813), ki, miután a büntető, a közjogba s a népgazdászathoz tartozó mély tanulmányai által legjelesbeink sorába lépett, szinte *vezércikk*ekben, a Pesti Hírlap útján, majd pedig egész kiterjedésekben tárgyalta az ez irányval kapcsolatos kérdéseket *Reform* című munkájában (1846), az alkotmánynak és megyei életnek tapasztalati bő ismeretével, a

központosítási rendszert mint minden egyéb szükséges reformok alapját mutatva be; mindenütt azon szorosan módszeres, világos és begyőző előadással, mely tárgyat minden oldalról teljes fénybe helyezi, s a következtetéseket elutasíthatlan szükségességökben tünteti fel. — Mégis a kor nem hitt e tanban, mely leginkább az irodalomban találta védőit; ellenben amint a mozgalom, a fejlemények vas következetessége szerint, kitört, minden felekezet rögtön elfogadta azt, fényes diadalmául első hirdetőinek, de már azon gyümölcsözés nélkül, mely a lassú előkészítése lehete, mikép az a szerzőknek is céljok volt. Azonban ezek már a politikai történelemben tartoznak.

— (*Mutatványok Szalay munkáiból az Irod. Ölv. 290, 91. —, Eötvöséiből u. o. a 292. sz. alatt láthatók.*)

Szalay László 1813 apr. 18. Budán született, hol atyja Péter helytartótanácsai elnöki titkár volt. Középiskoláit Budán és Székesfejervárratt végeztén, 1826—31 bölcsészetet és jogot az egyetemen hallgatott. Legmélyebb hatással voltak reá tanárai közül Horvát István és Frank, amaz nemzetiség tekintetben, ez a jog ítészeti felfogására nézve; a m. irodalomba »A M. Költészet kézikönyve« vezette be, melyet Virágtól kapott. Most felkereste Szemerét és Kölceyt, levelezett Kazinczyval, s ezek befolyása alatt kezdte írói pályáját kritikai (Észrevételek a Muzáronról, Pest 1830) és költői kísérletekkel (Bimbók, P. 1831, 32; Alphonse Levelei; Fridrik és Katt, P. 1832). E szépirodalmi gyakorlatok, előadására és nyelvkezelésére döntő befolyással voltak. 1831-ben Kölcey mellett, s majd a kir. táblánál, töltött törvénygyakorlat után a helytartó tanácsnál fogalmazó gyakornok lett, 1833 pedig ügyvédi oklevelet nyervén, hivataláról lemondott. Atyja könyvtárában az 1790-ki pamphlet-irodalmat elég gazdagon képviselve lévén, ennek felbúvárlása történeti és közjogi stúdiumokra gerjesztette; gr. Széchenyi »Hitele« a hazai állapotokra, a közbejött európai nagy események végre a világpolitikára fordítván figyelmét, historiai és politikai tanulmányokat üzött, mely fordúlatról a következett években az Esm. Tárában, Tudománytár és Athenaeumban adott cikkei tanuskodtak. Már lev. tagja és segédjegyzője az akademiának, első önálló fellépése a törvénytudományban (Themis, P. 1837—9. 3 füz.) neki az akademiái rendetagságot szerezte meg a törvénytud. osztályban, melyet »Kollár Ádám Ferenc mint jogtudós« című előadásával foglalt el (Évk. V.). Ismereteit 1838, 9 Németországban, Belgiumban, Párisban, 1840 Holland és Angliában tett tapasztalásaival gazdagította, s a kor némely notabilitásaival levelezésbe szövedött. Tisztán állt előtte hivatása, midőn barátaival, b. Eötvös József,

Lukács Móric és Trefort Ágostonnal, egyikében a legszebb frígyeknek, mely majdan történeti jelentékű fogott lenni az irodalom körén túl is, a »Budapesti Szemléte« megindította (1840. 2 kötet): egy új idő előjelét, még most csak a választottak által méltatva, s azért csakhamar megszűnve. De fontos tér várt rá. Mert megjelenvén irata »A Büntető Eljárásról« (1841), ez év vége felé a büntetőjogi orsz. választmány tollnokának hivatott meg. 1843-ban Korpona városa országgyűlési követéül választva, mint ilyen mondta ki első, sept. 27. tartott történetileg nevezetes beszédében, az új kor programját, melyben kevesebb mint öt év múlva a nagy pártok megegyesültek. 1844 közepétől t. i. egy évig mint szerkesztő, azontúl 1848 közepéig mint egyik vezértag, lelkesen működött a Pesti Hírlapban a községrendszer, népképviselő, parlamenti felelős kormány s ennek intézményi érdekében (Publicistai Dolgozatok, Pest 1847. 2 k.). Az ezekben elméletileg tárgyalt elveket a történetben feltüntetni volt iránya a »Státusférjak és Szónokok Könyvé«-ben (Pest 1846; új folyam 1847—50). Most az 1848-ki fordulat, mely az ő politikai rendszerét létesítette, őt magát is a történelem színpadára hívta. Alig kezdett saját terén, a törvényszerkesztésén, mint az igazságügyi miniszterium codificáló osztályának főnöke, működni, májusban már, Pázmándy Dénessel mint Magyarországnak a német nemzeti gyűléshez küldött meghatalmazottja Frankfurtba ment, hol, társa visszatérte után a német birodalmi kormánynál mint nagykövet képviselte hazáját, rövid ideig, s a viszonyok erejénél fogva siker nélkül, de méltósággal. Ezóta a külföldön visszavonultan élt, s Rohrschachban, Schweiznak szentgáli cantonjában letelepedvén, egész lélekkel a történetírás felé fordult. Itt írta »Magyarország Történetét« (I—IV. k. a nemzet Európában költözésétől: a linci békeig; Lipcse 1852—4). 1855 nyarán haza térvén, Budán vonult meg, hol, míg magán viszonyait rendezheté, Ciceró könyvét »A Kötelességekről« fordította (Pest 1857); majd Pesten vevén állandó lakást, a választott új szakban roppant munkásságot fejtett ki. Ugyanis folytatta Történetét (V. VI.: 1, 2, 3. füz. mely az 1707. évnél szakad meg, Pest 1857—62); s e mellett jöttek: A Tatárjárás Magyarországon, Pest 1856.; M. Tört. Emlékek, 5 k. Pest 1856—65; Verancsics Antal Összes Munkái, I—VII. Pest 1857—65 (az akadémia Monumentái közt); Adalékok a m. nemzet történetéhez, P. 1859; és: A m. történelemhez, I. Erdély és a Porta 1567—78. Pest 1860. E munkásságában feltartóztatta az 1861. év, melyben mint Pest városi képviselő tagja az országgyűlésnek a közjogi téren működött szóval és írásban (A Magyarországi Szerb Telepek jogviszonya az államhoz; Fiume a magyar országgyűlésen; A Horvát kérdéshez; mindhárom Pest 1861), az év végén pedig, dec. 21. a lelépett Toldy

Ferenc helyébe egy értelemmel az akadémia titoknokává választott. Ez állásában is folytatva történetírói pályáját, miután »Gr. Eszterházy Miklós Magyarország Nádora« P. 1863. I. kötetét, és II. Rákóczi Ferenc. Bújdosását (1. 2. füz. P. 1864) adta volt, e dicső munkásság közepett, rövid de súlyos szenvedések után, külföldön, hol épülést keresett, névszerint Salzburgban, 1864. júl. 17. elhunyt; ritka példánya a lángész, politikai jellem s minden magán erények legjobb egyesülésének: egész férfiu a szó legnemesb értelmében.

B. Eötvös József Budán született 1813; az egyetemet Pesten elvégezvén s az ügyvédi vizsgálatot letévén, Fejér vármegyénél viselt aljegyzőség után 1835 a m. udv. cancellariánál alkalmaztatott, 36-ban udv. fogalmazó, majd az eperjesi ker. tábla közbírája lett. Irodalmi pályáját 1830 kezdte meg Goethe Götz-ének fordításával, mely azonban meg nem jelent. Első fellépése 1831 történt egy, Bajza ellen intézett feddélylyel: »A Kritikus Apotheosis« melyet több lyrai vers és néhány értekező cikk követett zsebkönyvek és folyóiratokban, sőt néhány drámai dolgozat is: »A házassulók« vigj. Pest 1833 »Bosszú« szonj. P. 1834; »Angelo« Hugo Victorból P. 1835, ez egy figyelmet gerjesztett bevezetéssel. A m. akadémia örvendve a lelkes ifju buzgóságának, az utóbbi évben levelező tagsággal kívánta őt szorosban az irodalomhoz kötni; s Eötvös a benne helyezett reményeket nem sokára fényesen igazolta. Sietett szabadságot venni egy külföldi utazásra, mely alatt végkép lemondva a tiszti pályáról, kizárólag az irodalmira határozta magát el. Útját 1836—7-ben Németországon, Schweizon, Németalföldön keresztül Franciaországba és Angliába folytatta, mely az ifjunak már is ritka tudományát világismerettel és tapasztalással egészítette ki. Költői nagy tehetségének ezekkel egyesülve tanuságát első nagyobb, s classici munkáink közé tartozó regénye »A Carthausi« tüntette fel, mely a pesti árvíz által tetemesen megkárosodott Heckenast Gusztáv könyvkiadó érdekében általa kiadott »Árvíz-könyv« I. III. V. köteteiben jelent meg 1839—40. Míg ez örökké szép mű a fiatal- és nővilágot egészen meghódította, s a bel- és külföldi kritika méltánylatát is kivívta: első tudományos munkája, melyben az éjszak-amerikai hallgató börtönrendszert pártolja: „Vélemény a fogházjavítás ügyében“ (P. 1838), szakbeli tanulmányai s utazási észleletei alapján készítve, a nyilvános élet emberei figyelmét ragadta meg, s ennek következtén az 1840-ki országgyűlés által a börtönjavítás ügyében kiküldött országos bizottmány tagja lett, miután az ez évi hongyűlésen a felső táblánál mint szónok is fel kezdett tűnni. E két munkájának köszönte a huszonhat éves férfiu 1839 akadémiai tiszteleti taggá választatását is. 1840-ben Szalay László barátjával, az angol review-k módjára egy évnegyedes írást indított meg, a „Budapesti

Szemlét,“ melynek feladata volt főleg a politikának és törvényhozásnak tudományos értékezesekkel kezére dolgozni, a közönség részvétlensége miatt azonban csak két kötet jelenhetett meg, melyek legbecsesőbb darabjai közül valók Eötvöstől egy nemzetgazdászati (Szegénység Irlandban) s egy politikai dolgozat (A zsidók emancipációja). Az 1843—4-ki országgyűlésen a felsőtáblai ellenzéknek, eszmékben gazdag stónoklatával, már legkitünőbb bajnoka volt. Az utóbbi évben a Pesti Hírlap Szalay L. kezére szállván, ezzel kezdődött meg E. pályájának is leggyümölcsözőbb időszaka. T. i. itt és ettől fogva fejtette s mutatta ki, európai színvonalra emelkedve, Magyarország regenerációjára egyetlen biztos rendszerül, a parlamentáris felelős kormányzatot (cikkeit tudományos-rendszerű munkái dolgozva »Reform« cím alatt Lipse 1846 és újra Pest 1868, s kiegészítve részletes tárgyalásokkal »Teendőink« című cikksorozatában a P. Hírl. 1847 adta), mely a legnagyobb rész előtt örökké valósíthatatlan szép álmoknak tetszett; mindazonáltal sikerült, real-alapú jeles beszédei által Pest vármegyében a municipalista Kossuth Lajos ellen annak az országgyűlési utasításokba felvételét kivinni. Ez irányban működött Eötvös mint költő is: vígjátéka »Eljen az egyenlőség« (adva 1840, kiadva az Aradi Vészlapokb. 1844) a jogegyenlőséget ajánlja egy fordított képben; »A falu jegyzője« regény 3 köt. (P. 1845. újra 1864) a megyei rendszer tarthatatlanságát tünteti fel konkrét történetekben; »Magyarország 1514-ben,“ szinte 3 kötetes regény pedig (P. 1847) közvetve a jobbágyság felszabadítását célozza: mind oly eszmék, melyek kellőleg kifejtve s a költészet minden eszközeivel a köz érzésbe beoltva, nem sokára megoldást voltak nyerendők. Bekövekezett t. i. az 1847—8-ki (utolsó pozsonyi) országgyűlés, s a párizsi forradalom hatása közben épen Kossuth Lajos ügyes és bátor fellépése segédelmével megvalósult az Eötvös által vég czközül kitűzött állami és társadalmi reform; s ekép *Magyarország új alkotmányának szellemi szerzőjévé ő lett.* Az első magyar ministeriumba mint cultus- és közoktatási minister belépván, több fontos törvényjavaslatot készített, melyek közül itt a gymnásiumi szaktanítást s az egyetemen a tanszabadság behozatalát illetők kiemelendők, a szomorú fordulat azonban, melyen az ország nem sokára átment, nem kedvezett a kivitelnek; a forradalom kigyúladása végre lehetetlenné tevén működését, külföldre vonúlt, és 1853-ig Münchenben lakván, bölcsészeti és történelmi stúdiumait folytatva, ismét az irodalomnak élt. A birodalom újjá-alakítása körüli gondjainak eredménye volt egy német röpirat (Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten, Leip. 1850), melyet 1851—4-ben fő munkája követett: »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az állodalomra“ 2 kötet Pest (németül Lipse 1854). Haza térvén, itt egymást érték költői, bölcsészeti, politikai és

szónoklati munkái, név szerint: „A Nővérek,” regény 2 köt. Pest 1857 (újra 1860); Elbeszélések P. 1859; Kéltéményei, P. 1869. — Gondolatok, P. 1864. — Die Sonderstellung Ungarns. Leipz. 1860 (magyarul Toldy Istvántól: Magyarország különállása, P. 1861); A nemzetiségi kérdés, P. 1865. — Miután a Kisfaludy-Társaság elnökségét 1847, a m. akadémia másod elnökségét 1855 óta viselte, 1866-ban ennek első elnökévé választatott. Az 1861, 65 és 69-ki országgyűléseken Buda első kerületét képviselte az alsóházban, s a kiegyenlítés után az Andrássy-ministeriumban a vallás- és közoktatási tárcát vitte haláláig, mely 1871. febr. 2. vetett véget életének. — Akadémiai beszédei „Magyar Írók és Államférfiak” cím alatt jelentek meg összegyűjtve Pesten 1868; politikai beszédeinek egy része Toldy Istvánnál a M. Polit. Szónoklat Kézikönyve I. kötetében. Azóta megindult összes munkái kiadása is Pesten Ráth Mórnál.

121. §.

Politikai szónoklat.

Az új kor rendi és képviseleti gyülekezeteiben a tanácskozás és vitatkozás természete hozza magával, hogy a nyilatkozatok többnyire rögtönzött, gyakran felaprózott, védő, magyarázó, igazító, módosító hozzá- és közbeszólásokból álljanak, és csak ritkábban a tárgyat minden oldalról kimerítő, s a szónoki művészetnek, mikép azt a régiek alkották meg, befolyása alatt a meggyőződésre, s a képzelem és szív útján a megindításra s rábírásra célzó, készült beszédekből. Még a hosszabb s előre elkészített, többnyire indítványozó vagy támadó vezérbeszéd is, a mai törvényhozások tárgyainak sok részletű alkatanál fogva, szükségkép értekezőkké válnak, s így inkább az elemező tárgyalás és gyakorlati célszerűség kívánalmait tartják szem előtt, mint a felsőbb műszónoklatéit. Nálunk is így, sőt itt még kevésbé kedveztek a viszonyok a felsőbb politikai szónoklat kifejlődésének. Másfél század óta hazánk tényleg bele levén olvadva az alkotmánytalan közbirodalomba, nagy politika üzésére nem nyílt tér; sajátságos viszonyai folytán pedig az alkotmány védelmére, körülsáncolására utasítva, a parlamenti működés is nem annyira alkotó, mint ügyvédség, a közjogra alkalmazva. De így is nagy tárgyas érdekekkel bír politikai szónoklatunk, mint a nemzet gondolkodása, érzései és törekvéseinek tanuja az államéletben. Bévezet a nemzet tűzhelyéhez, meg-

győződése, fájdalmai, örömei és bizakodásai tudatába; historiai kűtfő és tényező, s így, amennyire az irodalomba is bement, tudományos és gyakorlati jelentőségű egyszersmind. S voltak országgyűlési szónokaink közt minden időben, kik rátermettség, erély, érzület, néha forma által is nem közönséges hatást idézve elő, kortársaik közt méltó hirre emelkedtek.

Az új kor nevezetes szónokai sorát *Felsőbüki Nagy Pál* (1777—1847) nyitja meg, ki 1825-ben, sőt már 1807 óta 1848-ig, a nemzetiség erélyes sürgetője, a pénzügyi kérdések avatott tárgyalója, bátor megrovója a visszaéléseknek, s az elnyomott osztályok nem csüggedő véde volt, s ekép tulajdonképi atyja a szabadelmű pártnak. Nagy Pál, beszédeiben eszmegazdag, lángoló, sokszor élces, sujtó, de epe nélkül, s mindig elragadó, bár tűzében is határt tudott tartani a gondolatokban, s bizonyos illem terjedt el formáin; nyelvkezelése azonban még elmaradt az irodalmi haladástól. — Első, ki műszónoki érvényre törekedett, *b. Wesselényi Miklós*, az ellenzék vezére az 1830- és 32-ki magyar, s az 1834-ki erdélyi országgyűléseken. Beszédeit az eszmék szabatos előadása s a forma irodalmi választékossága jellemzi; eleinte azokban több tűz és hatáskeresés volt, mint státusférfiúi tapintat és szónoki eszély; később mérsék mellett súlyosb érvek; 1848-ban elszigeteltsége érzetében hanyatlott hatalmas szava, s tanszerű hosszas előadásával fárasztóvá lett. — Saját jelenet volt már a szatmári megyei teremben (1830 óta), majd az 1832-ki országgyűlésen *Kölcsey Ferenc*. Az óclassica literatúra emlőin nevelkedve, s közvetlenül Kazinczy nyelvművészetének nyomdokaiba lépve, e tényezőknek igyekezett volna érvényt szerezni a zöld asztalnál is. Philosophiai fej, a hazai történet és törvény derék ismerője, s költői kebel, inkább általános elvek s a magyar tételes törvény alapján s emberszerető szíve befolyása alatt áll, mint az államtudományé alatt; inkább a jogérzetre támaszkodik, mint gyakorlati viszonyokra; kevésbbé gazdag eszmékben, mint erős a kérdések historiai kifejtésében, s a bizonyítás és cáfolásban; legerősb meggyőződéseinek a szív mélyéből fakadó előadásában, s ekkor ünnepélyes, magasztos, megindító. Beszédei szerkezete jól rendezett, kerekded; kifejezése mindig szabatos, választékos, és támadásaiban élesség mellett is nemes. — Ezen hongyűlésen még két nagy szónok, két több tekintetben hasonló szellem, vált ki a több jelesek közül: *Lonovics József*, akkor az egri káptalan követe (sz. 1793 † 1867) és *Deák Ferenc* szalai követ (szül. 1803). A lángelme

minden tulajdonai — gondolat- és felfogásban újság és könnyűség, világosság és mélység, alkotásban készség — mellett, mindkettő államférfiúi készütséggel s európai műveltséggel rendelkezik; mindkettő éles ítéletű s szigorú logikájú fej; mindkettő tanszerű, szenvedélytelen, inkább az észhez, mint a szívhez szóló, s rögtönzés dacára irodalmilag képzett előadó: de míg amaz, azon hálátlan téren, melyen egymagának kelle a többség támadásait feltartania, bámúlatozó emlékezete tárházából gazdagított s a rhetori művészet eszközeivel ragyogó szónoklatával talentomának —, Deák, érzülete és okai erejével, a legbonyolultabb kérdések gyakran váratlan, teljes megoldásával s átlátó egyszerűségű előadásával, ügyének diadaláról mindig biztos.

Új lendületet vett politikai szónoklatunk a következő 1839—40-ki országgyűlésen a főrendi tábla számos jeles szónokai közül főleg két kitűnőség által. *Gróf Dessewffy Aurél*, a conservatív párt fejének beszédei lángeszének legsajátabb nyilatkozásai. Nagyobb szónok mint író. A legzavartabb ügyállásba fényt vetett világos felfogása s a mód, melylyel azt tisztába hozta, csodálatos sebességével az inspiráció közvetlen adományának látszott inkább, mint a gondos vizsgálat eredményének, melynek még is biztosságával bírt. S e rögtönzési páratlan könnyűség a kifejezés szabatosságával s pipere nélküli szépséggel párosult. Másfelül az ellenzék soraiiban *b. Eötvös József* tűnt ki. Az ő tere nem bonyolult ügyek szálainak szétszedése, a nehéz megoldatúaknak a pozitív alapon megoldása, mint Deáké és Dessewffy Aurélé, hanem inkább azon nagy kérdések philosophiai szerencsés megalapítása, melyek az emberi és társas legszentebb jogokkal s a kedély követelményeivel állnak kapcsolatban. Ily vezérbeszédekben őt senki sem múlta felül a felfogás magas, de mindig gyakorlati, megalapításában, az okok ereje, újsága s módszeres kifejtésében; és senki sem érte el, a kornak tán minden szónokai közt, beszédei művészi szerkezetére, a kifejezésnek ékesgetés nélküli szépségére, komoly méltóságára, s költői nemes egyéniségének melegítő hatására nézve.

Az 1843—4-ki országgyűlés első rangú szónokaink számát *Szemere Bertalan* borsodi követtel szaporította (szül. 1813 † 1869). Beszédei ereje nem a képekben van, melyeket szeretett, nem is a melegségben, mert ezzel nem bírt; hanem a tartalmasságban, az irány azon szigorú szabatossága s a műgondos nyelvben, mely ily mértékben leginkább csak készített beszédek jellemez. Ministerkorában erősödött a rögtönzésben; szónoklása könnyűséget nyert, s

bár pongyola lett az előadásban, maradt a meggyőző okoskodás, s párosult vele azon nemie a követelő határozottságnak, mely a forradalmi idők sajátja szokott lenni.

A kor többi szónokai közül említendők még, és pedig a felsőtábla tagjai közül *Széchenyi István* (1825-től 1844-ig) és *gr. Batthyány Lajos* (1839-től 1848-ig; szül. 1809, † 1849), kik mindig magas politikai avatottsággal és lelkesen beszéltek. Amaz inkább a társalkodó szónoklat nemében mozgott, mikép azt az angoloknál találjuk, és többnyire pongyolán, rendetlenül, mindamellett eszmegazdagon, ügyesen, s nem ritkán meghatón; míg emez a tárgyat mindig új oldalról világítva meg, többnyire röviden nyilatkozott; néhányszor azonban éles esze s bátor jelleme egész hatalmát kifejtő kivittebb beszédekkel is meglepett. Művészileg azonban a szónoklatot egyik sem kezelte. Az alsó tábla sok talentomos és, állásoknál fogva már, szereplőbb szónokai felett még *Szalay László* korponai követ kiemelendő, kinek avagy csak a városok ügyében (1843. sept. 27.) mondott beszéde helyt ad a jelesebb politikai szónokok sorában. E beszéd historiaiilag is nevezetessé lett, mert, eltekintve műbecsétől, új jelenet volt e házban az európai színvonalnál fogva, melyre abban emelkedett, s azon magas felfogásnál fogva, mely szerint a tárgy által engedett szűk keretben egy egész rendszert vázolt, cáfolhatatlan alapon és minden következményeivel. És ez volt egyszersmind első parlamenti megpendítése a politikai öszpontosításnak, mely már kevés évvel utóbb a törvényhozás által létesített is.

A kitűnő szónokok sorát a nagyobb körben csak az 1847 és 48-ki hongyüléseken feltűnt *Kossuth Lajos* (szül. 1802) rekeszti be, ki a nevezett években, a viszonyok hatalmánál fogva is szónoklata erejével csaknem feltétlenül uralkodott az alsó házon. A mozgalmas korban mindazáltal parlamenti majd mindig rögtönzött s izgató szónoklásai, természetöknél fogva már, inkább történeti, mint irodalmi fontosságúak. Eleme az ellenzéki, a polemiai álláspont, az izgatás, azért gondosan megválasztja a hallgatóknak tetsző okokat, azok szenvedélyeinek, vágyai s reményeinek szövetségesévé teszi magát, páthosával az indulatokat, virágos előadásával a képzelmet, általános elvek követelő felállításával az akaratot hódítja meg. Valódi tartalmaságra szinte csak az erdélyi részek visszakapcsolása mellett (1848. jan. 14.) mondott beszédében emelkedik, hol, miután gazdag történelmi tárgytanulmánynyal és éles ítélettel erős, reál, alapot vetett a

sokáig kérdésnek, ott a harag lelkesedésével ostromol, itt a rhetori mesterség minden fegyvereivel megindítva győz. Praegnáns tanúja a ritka képességnek, de melyet az idő s a pongyola rögtönzés nem engedének művészetté fejleni.

— (*Deák* életét és két beszédét l. az *Irod. Öv.* 298, 294. sz. alatt. — Beszédekét *Dessowffy Aurél* és *Éötvösetől* u. o. 295—97. sz. alatt. — *Kossuth* martius 3-kai epochális szónoklatát u. o. 298. sz. alatt).

Irodalom. A nevezett szónokok beszédei az országgyűlési Naplókban találhatók elszórva. Összegyűjtve: *Kölcsényi* Minden Munkái VI. kötetben; *Dessowffy*éi, de nem teljesen, Hátrahagyott Munkái közt; *Széchenyi*éi »Politikai Iskolája« III. kötetében; *Szalay*éi a Publicistai Dolgozatok I. köt.; *Kossuth*éi »Parlamenti Élete« cím alatt, 2 köt. Pest 1850. s ismét »Beszédei« cím alatt 1867. — Ezekon kívül: *Deák* (és *Hertelendy*): Követjelentés az 1839—40-ki országgyűlésről. Pest 1842. — *Szémere Bertalan* Követjelentési Beszéde, Miskolcon jan. 9. 1845. Miskolc (Lipcsé) 1847. — L. főleg *Toldy István*: A magyar Politikai Szónoklat Kézikönyve, vagyis a kitűnőbb politikai szónokok életrajzi adatokban s jellemző mutatóványokban feltüntetve. 2 köt. Pest 1866.

122. §.

Történelem. Horváth Mihály.

A Horvát István által sürgetett *kútfőtanulmány és történetvizsgálói irány* ez időszakban uralkodóvá lett historiánkban, támogatva az akadémia jutalomkérdései által is. Ez intézet ismételve foglalkodott kiadatlan kútfők közzététele tervével, de elégtelen anyagi állása még akkor olyaknak csak nyomoztatására (*Petrovics*, *Zsivora*, *Szalay* külföldi működéseik ide tartoznak) s részben másoltatására szorítkoztatta. S így az első rangot e téren még mindig *Fejér György* igyekvései tartották meg, ki *okmánytárát*, részint pótolva, részint *Hunyadi Jánosig* folytatva, újabb huszonkilenc kötettel nevelte (102. §.). Az *írók* kiadását, kritikai készlettel ellátva, a szorgalmas *Podhradczky József* indította meg Kézaival, *Hartvikkal*, a *Budai Krónikával*, s némely kisebb, részint kiadatlan, kútfőkkel. Következtek a buzgó erdélyiek: *gr. Kemény József* (1795—1855) és *Nagycsáti Kovács István*, erdélyi történetíróikkal, melyekhez felvilágosító okmányok adtak; *Benigni József* Somogyi Ambrus *Historiája* II—IV. könyveivel, és *Trausch József*, szász krónikásaival. Másfelül államkötésekre és békeértekezletekre tartozó actákat *Szász Károly* és *Gévay Antal* adtak: amaz a lipótféle erdélyi ügyszökhöz tartozókat, ez I. Ferdinánd és II. Mátyás korabelieket. Mások ismét jogkönyveket, mint

Michnay és *Lichner* a budai és szepesi, *Wenzel Gusztáv* a selmeci s némely dalmát városi statutumokat: ismét mások (*Teleki, Petrovics, Jászay, Érdy, Thewrewk, Ötvös* stb) kisebb részben okmányos, emlékeket. És hálás említést érdemelnek itt még *Jancsó Imre* erdélyi és *Jászay Pál* magyar udv. titkárok, kik közöl amaz kézirati és ritka nyomtatott történeti emlékeket gyűjtött, melyek most már az akadémia könyvtárát gazdagítják; emez negyven kötetnyi történeti acták és levelezéseknek az eredetiekből hű másolásával hagyott a jövőnek becses örökséget (jelenleg a nemz. muzeum birtokában).

Párhuzamosan ez igyekvésekkel folyt a *kritikai történetvizsgálat*, melynek eredményei részint gyűjteményes munkákban (Tud. Gyűjt., az akadémiai Évkönyvek, Tudománytár, Pályamunkákban, az Árpádiában), részint önálló egyediratokban vannak letéve, s történetünk számos egyes részeit és kérdéseit felderítik. Legtöbb érdemet e téren a vizsgálatok kiterjedése, alaposága, új adatok vagy combinációk által *Fejér György, Podhradczky, Czech János, Jerney János, Érdy János, Waltherr László, Jászay Pál, Horváth Mihály* tettek. Az erkölcstörténethez tartozik az utóbbiak legelső kísérlete (1836), mely az akadémia által Marczibányi-díjjal koszorúztatott, t. i. *Párhuzama az Európába költözködő magyar nemzet s az akkori Európa polgári s erkölcsi műveltsége között*; a közjogtörténetben *Horvát István* fejtegetései Horvátország viszonyáról az anyaországhoz, és *Palugyay Imre* éi jeleskednek a megyealkotmányról; a helytörténetben *Podhradczky* (Budapest), *Bárany Ágoston* (Torontál, Temes), *Kozma Pál* (Zaránd) fáradoztak; az ipar és kereskedelem történetében *Horváth Mihály* tört utat; a magyar egyháztörténelemben végre az ernyedetlen nyomozó *Lányi Károly* érdemesült, kinek munkái, ha kritika és szerkesztés dolgában ki nem elégítők is, de historiai anyagban meglepőleg gazdagok. »Az unitária vallás története« *Székely Sándor*tól, soványsága mellett, egyháztörténetünknek egy érzékeny hiányát inkább kiemelte, mint pótolta.

Más irányban hatott történelmünk haladására *Pulszky Ferenc* (szül. 1814). Athenaeumi dolgozata: *Eszmék Magyarország Történetének Philosophiájához* (1838—9), új vezéreszmék szerint tüntette fel történetünk fejlődéseit az uralkodó irányok és határozó befolyásoké szerint; mely historiánknak az addigitól eltérő, annak philosophiájára fektetett, felfogását és felosztását eredményezte.

— *Pulszky* élete s egy mutatóvány látható az *Irod. Olv.* 299. sz. alatt).

Annyi szorgalmas és szerencsés történetbúvár közül azonban historiai alkotó tehetséget ez időszak csak kettőt tüntetett fel. Első helyt áll *Horváth Mihály* hatvani prépost és 1848 csanádi püspök (szül. 1809), ki, miután az akademiától három munkája koszorút nyert (Párhuzam; Kereskedelmi történet két része), s több kisebb, részint akadémiai, dolgozataiban magát szellemes történetvizsgálónak bizonyította, végre, egy jelentéktelen rövidlet után, öszves történetünk kidolgozását vette munkába: *A Magyarok Története* címmel, II. Lipót halálaig, 4 kötetben (1842—6). Az Árpádkor tárgyalása mind az adatok kritikai megállapításában, mind a történetek szelleme felfogásában elmarad a következő időkétől; az Anjoukor már részletes kútfőtanulmányról s az erősödő politikai ítéletről tanuskodik; míg az új kor, s főleg a XVIII. század történetében, a vulgus hízélgéseitől és ellenszenveitől egyformán függetlenül, melegséggel méltatva az erényt és nagyságot, a tévedéseknek pedig lélektani és politikai belátással mutatva ki kútforrásaikat, a historiai ítéletet, szigorral és szelidséggel, kellő álláspontjára és mértékére visszavezeti. A hazafiúi érzület, mely mégis az objectív nyugodt felfogást el nem homályosítja, a történetek belső összefüggésének, s viszonyának a korok felett elnöklő szellemhez felismerése, a nemzeti élet minden jelenségeinek gondos megfigyelése, s e mellett az alkotás világossága és kerekdedsége, valamint az előadás egyszerű, keresetlen szépsége Horváthot a kitünő s nemesb értelemben népszerű történetírók közzé iktatják. (E munka helyébe 1860 óta egy új dolgozat lépett hat, 1871 óta pedig egy legújabb, nyolc kötetben).

— (*Horváth Mihály* élete s munkáiból mutatványok láthatók az *Irod. Ötv.* 300—302. sz. alatt)

A kor másik jelese *Jászay Pál* (1809—52), mintán éveken át a forrásnál, a cs. titkos levéltárban, gyűjtötte újabb történetünk addig nagy részt ismeretlen adatait, s több becses egyedíratot ada, egy nagy művet tervezett: »*A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*« melyben történetünket a mondott időponttól kezdve, többnyire archivális kútfők alapján, a legapróbb részletekig, festeni inkább mint elbeszélteni készült. 1846-ban indult meg a rendkívüli érdekeltséggel várt munka, melynek első kötete, terjedelme dacára, csak öt hónap dolgait adja elő. Alanyibb a felfogásban Horváthnál, s nálánál kevesebbé elfogulatlan; előadása pedig, a historia komoly egyszerűsége helyett, regényes színezetű, s a hatásvadászattól nem ment: mindazon-

által adatheli gazdagságával, a kútfők gyakori megszólaltatásával, melyek az olvasó saját ítélletének kulcsot nyújtanak, s a történetek belső kerekletébe vetett pillantásoknál fogva nagy becsű, s valóságos forrásmunka. A bekövetkezett időknek, úgy saját magának hangulata sem kedvezett a folytatásnak; s így a viharok múltával Jászay a régi történet felé fordulván, az őskorral kezdte meg. Kísérlet volt ez historiánkat a nemzeti eszme hordozójává tenni, miben ugyan nem volt első, de az egyoldalúságig határozott annyira, hogy a tizedik század polgárisító változásainak megmentő hatását is csodálatosan felre ismerte. Kísérlete nem egy új kritikai feldolgozásnak, hanem oly népszerűsített történeti olvasókönyvnek, mely, míg egyfelül gondosan beszövi a nemzet szellemére világot vető elemeket; másfelül mind azon apró vonásokat ügyesen tudja érvényesíteni, mik ezen adatokban parlag kor emlékein elszórva, szint és életet adhatnak a tárgynak; azon ragyogó ecsettel pedig, melyet már első nagyobb művében használt, érdeklő, gyönyörködtető, lelkesítő képek sorát tüntet fel. E munka is egyébiránt töredékül maradt reánk, mert épen, midőn az aranybulla koráig ért, idő előtti halál ragadta el lelkes íróját.

Ezek mellett szaporodtak a magyar történeti tan- és kézikönyvek is, mik közül azonban önálló becsre egy sem emelkedett, a *Péczely József* debreceni tanáré (1837) sem, mely különben csinos és lelkes előadásaért kedveltetett. Csak *Petrovics Friderik* synchronistikai táblái említendők még, mint első kísérlet e nemben, mely a birodalom terjedési változásaira, a jog s kulturai momentumokra, és a párhuzamos világtörténetekre is kellő figyelemmel van.

Méltatást érdemel még képes irodalmunk, amennyiben az országos s a hely- és néprajzi történetet illusztrálván, nem csupán a historiai érzéket segíté felgerjeszteni tágabb körökben is, hanem szövegeiben, egy vagy más tekintetből újat és tudományos becsüt is nem keveset hozott. Első helyt e téren kiemelendő »*Magyar és Erdélyország Története* rajzolatokban,« Geiger Péter jellemzetes rajzművei magyarázatakép, *Wenzel Gusztávtól* (szül. 1819). Csonkasága s a szerzőnek még akkor gyarló nyelvezete dacára jelentékeny munka, sőt ennél több: valódi mű, mely tizenhét szakaszban a haza történetét a honfoglalástól a nagy interregnumig, philosophiai felfogással, széles ecsettel s jellemző alakításban mutatja fel. Fontosak kritikai-lag dolgozott adalékaikkal némely illusztrált gyűjteményes munkák is, mint a Szerelmei Miklós által kiadott »*Magyar Hajdan és Jelen*«,

mely főleg őstörténetünkkel foglalkodott, előkelő archaeologiai iránynyal (1847); a *Vahot Imre* által szerkesztett »*Magyar Föld és Népei* eredeti képekben« (1846,7), fő tekintettel a jelenre, de mindig történeti hátmöggel; *Häufler József* Visegrádi Albuma (1847), *Szatmáry Papp Károlytól* Erdély képekben (1847) stb.

Az egyetemes, a külföldi, s az egyházi történetek terén most is csak önállástalan szerkesztmények és fordítások (Lassú, Kopeczky-Bajza Tört. Könyvtára; Cherrier, Körmöczy stb) gondoskodtak a köznapis szükségéről. Az egy *Bajza Világtörténete* (1845) emelkedik ki minden előzői közül. Bajza is másod kézből dolgozik, de értelmes választással, a kútfők szemmel-tartásával, sőt a fontosb részekben s jellemrajzaiban közvetlenül azokra támaszkodva, s különös gondot fordít a néprajzi s kultúrai momentumokra; az egészet pedig azon emberi és polgári nemes érzület lelkesíti, mely, a classicaei előadással együtt, ezen, egyébiránt csak a régi világ történetét adó, műnek nem egyedül oktató, hanem művelő hatást is kölcsönöz. — A különszerű munkák sorából is csak egy: a *Szilágyi Ferenc* kolosvári tanár »*Kliója*« kiemelendő (1832—6), ki magát az államtörténetben talentomos, önálló s politikai belátással bíró történetésznek tanusította. Minden egyéb *Bajza* »Történeti Könyvtárában« jól választott eredetiek fordításából áll.

— (*Mutatvány Bajza Világtörténetéből az Irod. Olv. 303. sz. alatt*).

A segédtudományok közül ez időszakban az éremtan kezdett lelkesebben műveltetni. Műnyelvét ez *Érdy János*nak köszöni, kinek némi része van *Rupp Jakab* udv. kamarai tiszt alapmunkájában is, mely az árpádi és vegyes korszakra nézve a teljességet, bírálati meghatározást és leírásbeli szabatossgot tekintve, e tant a kor színvonalára emelte (1841—6); míg *Érdy* a szerb éremtant indította meg, előhírnökét későbbi becses éremtani munkáknak. — A régészet, főleg ugyan a római, szinte avatott művelőket talált (*Érdy*, *Czech*, *Pulsky*); azonban az akademia már most fordította figyelmét a hazai archaeológiára is, mely mai nap immár oly szép lendületet vett; s melyet az őskorra nézve *Érdy János*, százalmi ásataival, a középkorra pedig *Henszlmann Imre* a kassai templom szakavatott kiadásával, oly szerencsésen megindítottak.

Irodalom. Podhradsky: Simonis de Kéza de originibus et gestis Hungarorum libri duo, Buda 1833. Két magyar Krónika (Verancsics és Bornemissa), Pest 1833. Hartvici Vita S. Stephani, Buda 1836. Zsigmond király Élete egy vaticá-

numi codex után (M. T. Társ. Évk. III. 1836). Chronicon Budense, Buda 1838. Cuspinian Beszéde a mohácsi ütközetéről, Buda 1841. stb. — *Gr. Kemény*: Erdélyország Történetei Tára (Kovács Istv. közreműködésével), 2 k. Kol. 1837/45. Deutsche Fundgruben d. Geschichte Siebenbürgens. I. Kolosv. 1839. Notitia historico-diplomatica Archivi et Litterarum Capituli Albensis Trans. 2 k. Szeben 1836. — *Benigni*: Scriptores Rerum Transilv. Tomi II. vol. II. complexum Ambrosii Simigiani Historiae Libros II—IV. Szeben 1840. — *Trausch*: Chronicon Fuchso-Lupino-Oltardinum. Brassó 1847. — *Szász Károly*: Sylloge Tractatum aliorumque actorum publ. historiam et argumenta b. Diplomatis Leop., resolutionis item, quae Alvinciana vocatur, illustrantium (magyar bevezetéssel), Kolosv. 1838. — *Gévay*: A Gyarmati Békekötés cikkelyei, Bécs 1837. A Szőnyi Békekötés cikkelyei, Bécs 1837. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. u. XVII. Jahrh. I.: 1—5. II.: 1—3. III.: 1—3. Bécs 1838—43. A Budai Pasák, Bécs 1841. Itinerar K. Ferdinands. I. 1521—64. Ott 1843. — *Michnay es Lichner*: Buda városának Törvénykönyve 1244—1421. Pozsony 1845. — *Wenzel*: Selmec jogkönyve a XIV. száz. (Jahrb. d. Lit. Bécs 1840. 104-d. k.). Meleda es Lagosta jogk. (Archiv. f. Kunde österr. Geschichtsquellen 1849, II. k.). — *Kovácsóczy Mihály*: Árpádia, honi történetek zsebkönyve, 3 év, Kassa 1833, 35, 38.

Horvát István: Horvátország mint hódított magyar tartomány és Magyarország valóságos része, 1848. (meg nem jelenhetvén, csak német fordítását bírjuk: Ueber Croatien stb, Lipse 1844). — *Palugyay*: Megyerendszer hajdan és most, törvény, történet, oklevelek a egyéb rokon kútfők után I. k. Megyealkotmány, II. k. Megyehivatalok, Pest 1844. — *Lányi*: Magyarföld Egyháztörténetei. Austriaházi korsz. 3 köt. N.-Szombat és Pest 1844. A M. Clerus Érdemeinek történet-igazolta emléke, 2 k. Pozs. 1848. — *Pauer János*: Az Egyházi rend Érdeme Magyarország történetében, Székesfej. 1847. — *Székely*: Unit. Vallás Történetei Erdélyben Kolosvár 1839.

Horváth Mihály: Párhuzam stb. csak 1847. kiadva Pesten. Az Ipar és Kereskedés története Magyarországon a XVI. század elejéig, 1837. (csak 1842. kiadva az akad. Tört. Pályamunkák II. köt.); *Gr. Nádasdy Tamás Élete*. Buda 1838. Vázolatok a magyar Népiség történetéből a mohácsi vészől II. József haláláig (Athen, 1839. I.). Az Ipar és Kereskedés Története Magyarországon a három utolsó század alatt, Buda 1840. Az Anjouk hatása hazánkra, országlásuk szellemét, a közigazgatást, egyházi, erkölcsi és népi életet tekintve (Tudománytár IX. köt. 1841). Az 1514-ki pórhad okai és következményei, (u. ott). Magyarok Története a tanuló ifjúság számára. Pest 1841 (s azontúl többször). A magyar Honvédelem történeti vázlata (Akad. Évk. VI. 1845). Az 1764-ki országgyűlés története (Ak. Év. VII. 1846). mind ezek egyebekkel együtt: Horváth Mihály Kisebb Történelmi Munkái, 4 köt. Pest 1868. A Magyarok Története, 4 köt. Pápa 1843—6. (Új dolgozatban vagy inkább új munkául 6 köt. Pest 1860—63). A Magyarok Története a bölcsészettanuló ifjúság számára, Bécs 1846. (negyedszer Pest 1868). — *Jászay Pál*: A Gyarmati Béke 1625. (Tudtár II. k. 1837). A Szőnyi Béke 1627 (Ott IV. 1838.). A Magyar Hadsereg törvénycikkelyei 1583—96. (Ott XII. 1842.). A Magyar Nemzet Napjai a mohácsi vész után, I. Pest 1846. A M. Nemzet Napjai a legrégibb időtől

az aranybulláig, kiadta Toldy F. Pest 1855. — *Petrovics Frid.*: Magyarország Történetei időszaki táblákban, világosítva a világnak egykorú történeteivel és a m. kir. háznak nemzeti leírásaival, Pest 1830. évr. — *Wenzel Gusztáv*: Magyar és Erdélyország Története rajzolatokban Griger Péter János akadémiai képirótól; tervezte és magyar-német nyelven magyarázta W. G. 17 füzet. Bécs 1847. fol. — *Szerelmei*: Magyar Hajdan és Jelen. Pest 1847. fol. (cikkekkel Érdy, Häufler, Toldy sm-tól). — *Vahot Imre*: Magyar Föld és Népei eredeti képekben. Föld- és népművei, statistikai és történeti folyóirat, Fényes Elek és Luczenbacher János felügyelése mellett. Pest, 1847. 6 füzet, 1848. első f. háránt fol. — *Häufler József*: Visegrádi Album. Pest 1847. háránt fol. — *Szathmáry Papp Károly*: Erdély képekben. Kolos. 1847. I. füzet.

Bajza: Világtörténet. I. A Hajdankor. 2 rész. Pest 1847. Kisebb Történet Írások (Munkái III. köt. 1862.) — *Szűlgyi Ferenc*: Klió, historiai zsebkönyv. 3 foly. Kolosv. 1832, 3, 6. — *Bajza*: Történeti Könyvtár: I. II. k. Az emberi Mívelődés története Kolb után. III. Az Angol Forradalom története Dahlmanntól, a kettő Bajzától; IV. Washington élete Sparks után szabadon Czuczortól; V. VI. A Francia Forradalom története Mignetből Gaal Józseftől. Pest 1844, 5. — *Rupp Jakab*: Magyarország ekkorig ismeretes Pénzei, lerajzolva, történeti s pénztudományi kútfők után magyarázva. 2 k. Buda 1841–6. 4r. — *Érdy*: A Szerb Zsupánok, királyok és cárok Pénzei, Buda 1843. Pogány magyar sírok (M. Akad. Ért. 1847, mely folyamattal kezdődik m. archaeológiánk, és *Henszlmann* munkájával: Kassa városának Ónémet stílus Templomai, Pest 1847. évr.

123. §.

*Utazások a magyar őstörténet érdekében. Körösi Csoma Sándor.
Reguly Antal.*

Azon, nemzetünknek sajátságos, a nép hagyományos hite által táplált, s századok óta meg-megújuló sovár vágy: őseink bölcsőit, az azokban visszamaradtaknak hitt feleinket, népies kifejezéssel az »ázsiai magyarokat,« feltalálni, a mi időnkben a tudományos vizsgálatok által is élesztve, több, részint nevezetessé lett, keleti és éjszaki utazásokra szolgált indító okúl. Korszakunk keleti utazói között első a székely születésű *Körösi Csoma Sándor* (1787—1842), ki 1819 kiindulván honából, Perzsián, Afghanisztánon s az Induson át nyugoti Tibethonba nyomult elé, hol kilenc évet töltött a tibet nyelv és irodalom tanulásában, melyben nem csak a magyar nép legrégebbi székeire nézve, miket ekkor már (1832) a Himaláján túl, a sinai Tatarország belsejében hitt lenni, hanem annak ősi történeteire nézve is teljes felvilágosodást reménylett. Calcuttába térvén, s ott tibet nyelv-tanát és szótárát kiadván, valamint a bengali és londoni »ázsiai tár-

saságok» folyóirataiban is becses dolgozatokat közölve a tibet nyelv, történetek és vallásról, 1842 elején második útjára, keleti Tibetbe indult, melynek fővárosában, Lasszában, a tibet tudományosság fő székén, élte célját végkép reménylette elérni. De útközben egy ottan honos gonosz láz áldozatává lett. Körösi hátrahagyott kézíratait nem birjuk: azonban hinnünk kell hogy, húsz évi tanulmányok után is még mind ott keresve a magyar nép eredetét, hová Desguignes a mongolfajú hiongnúkat helyezte: azon nagy tévedésben járta le életét, hogy e mongol népség a húnokkal egy; melyből őt a legújabb kornak, általa nem ismert józanabb s igazán tudományos, hasonlító nyelvészete sem ábrándíthatta ki, »roppant hasonlatosságot« vélvén a magyar és, nem csak a török, hanem a tibet és szanszkrit, tehát egészen különböző osztályokhoz tartozó, nyelvek közt felismerni. Így Körösi bámulatos és önfeláldozó kitűrése a várt siker nélkül maradt; ellenben, mit eszközül fűzött vala céljára, a tibet nyelv, élet, és vallás ismeretét, az ő munkáinak köszöni a tudomány, s ezekért neve tisztelettel neveztetik a világirodalomban.

Másokat a *magyari* romok Kaukaszus vidékére vontak. Mellőzöm *Rencz József* fiumei kormányzékai tisztet, ki 1827-ben éjszaki Kaukaziát látogatta meg, s annak bércei közt a tupisi szangoknál (szerinte csongoknál) mulatva, nyelvekben a magyarok rokonát akarta felismerni; mellőzöm a hazától segélyezett *Besse Jánost* is, ki 1829—30 Krimtiát, Kaukaziát, Örményhont és Georgiát járván meg, egyfelül Krimtől s az Elborusztól a magyari síkokig, másfelül a Kaukaszus éjszaki lejtjein, a tatár és cserkesz néptörzsek közt mindenütt a magyarok egykori uralkodása vagy megfordulta hagyományos melegezetéről, s e törzsek magyar származása élő tudatáról regél! Ezek sem történeti és ethnographiai, sem nyelvészeti készultséggel, de jóhiszemmel is alig, bírván, és csak e századbeli előzőik, Nagylaki Jak-sics Gergely és Szabó Názár meséiket szaporítván *), a kérdésre

*) Jaksics 1804-ben ment ki a magyarok eredetét nyomozni; a Kaukaszusban talált is, miután ott »több mint két millió ember, a mohamedánusokkal, perzsákkal, mogulokkal és más nemzetekkel keverve, magyarul beszél« (jegyezzük meg, hogy 1820-ban az öszves Kaukázia népessége négyszáz ezer főre tétetett!) L. e tudósításokat a Minerva 1825. foly. 203. sk. II. s az Athenaeum 1841. I. 350. sk. II. Szabó Názár erdélyi ferenci barát 1805-től kezdve mint missionárius működött a török földön, s Bagdadban a mogoli »nagykövettel« (sic!) beszélt magyarul, ennek tolmácsától pedig megtudta, hogy »a mogori birodalomban levő és szertejáról szórva, de

semmit sem lenditettek. — *Gegő Eleket* is ez irányban csak melleleg említve, mint ki Moldvára szorítá keleti útját (1836), de az ottani magyarok állapotáiról első adott biztos tudósításokat, s a *csángókat*, a később bevándorlott huszita magyaroktól és székelyektől különböző néptőnek, hihetőleg a régi kúnok maradékainak, mutatja be; e soron főleg *Jerney János* akademikus (1800—1855) emelendő ki. Utazása célja eleink utolsó hazáját, Etelközt (Moldvát és Besszarábiát) megismerni, a végelőttinek, Lebediának, holvoltát meghatározni, s ennek emlékeit megvizsgálni volt. Hosszas históriai és ethnologiai tanulmányokkal kikészülve, mikről számos, a magyar fajtörténetet jelesül felvilágosító dolgozatai tettek tanúságot, 1844,5-ben Moldvát, a Fekete és Azói Tengerek éjszaki vidékeit és Krímiát bejárván, »*Keleti Utazása*«-ban, tett tapasztalásai elbeszélésebe öszves, a magyarok összékai s rokonságaira vonatkozó tudományos vizsgálatait bele szőtte, mindent összefoglalván, mit e tárgyban bizonyost vagy hihetőt idejéig állítani lehetett. Kimutatja mikép a moldvánok nyelvében s Etelköz helyneveiben fennmaradt magyar elem az Árpád magyarai után e tartományban lakott besenyők és kúnok magyarságának újabb tanúi; megállapítja Lebedia fekvését a Dneperen túl, a mai lepedikai kietlenben; s az ottani kőbábokat (sírsozbrokat) a húnscytha népeknek vívja ki. E vizsgálatokat aztán »parthiai kutatásaival« kiegészítvén, a parthusoknak scytha eredetét a históriai tanúságok összevetéséből, az analóg államszerkezet, erkölcsök, viselet és nyelvényomokból igyekszik bebizonyítani. Itészete minden egyéb téren erős; egyedül a nyelvbeli fejtegetésekben hézagos, sőt téves is, és nem ritkán etymologiai játékká fajul, a nyelvészeti készltség s így tudományos biztos elvek hiánya miatt. S ha e munka nem is annyira mint »utazás,« hanem inkább az őstörténeti kérdések mély és terjedelmes vizsgálatának eredményeként bír érdemmel: ősz fajtörténetünk terén az e kornak kétségtelenül legbecsesb nyereménye.

Legfényesebb sikert azonban minden, a magyar néprokonsági kérdéssel kapcsolatos célt űző, utazók közül *Reguly Antal* (1819—58) eredményezett, ki a magyar-finn nyelvrokonsági kérdés megoldására

könnyen és szabadon élő magyaroknak számok *milliomokra megy*« (a geographusok szerint összes Mongóliának körülbelül egy millió népessége van). L. a Minervát az id. h. 206, 7. ll. — Jellemző voltak miatt hoztam fel e pár adatot. S fm 1825-ben találkozott még hazánkban *tró* (Perecsenyi Nagy László), ki ilyeket elhitt s megírt, és szerkesztő, ki azokat megjegyzés nélkül közölte!

a magas éjszakot járván be (1839—46), a *finn, lapp és eszt* földeket, azután a keleti és éjszaki Uralt lakta, hol, mint amott a nyugoti finnek nyelveit, régiségeit, történetét, földirati viszonyait, hagyományait s özsves irodalmát tanulmányozta, úgy itt az Ural-láncolat ázsiai mellékein a *vogul és osztyák* népek nyelvei és költészetével ismerkedett meg; majd egész a Jegestengerig nyomulván elő, a *szirjéneket és szamojédeket* is vizsgálatai körébe vonta; s végre a volgai finn népekhez szállván le, a *csuvasok, cseremiszek és mordvinok* közt fejezte be, senki által ily kiterjedésben nem üzött, vizsgálatait. Reguly e fáradozások, s annyi önmegtagadással járt útjai és mulatásai által, az orosz tudósok vallomása szerint is, Oroszország ethno- és geographiájában egy roppant terra incognita felfedezője, s több kivesző félben levő finn népségek még gyűjthető nyelv- és egyéb szellemi emlékeinek vég megmentője lett. A sors megtagadta ugyan e mélyelmű és ritka kitaratású férfiútól a szerencsét, hogy föld-, néprajzi, és nyelvészeti fölfedezéseit maga ismertesse meg, a vogul hitrege s az osztyák költészet vég maradványait maga mutassa be a világnak; de adott neki két adományzott és fáradozhatatlan tudósban, *Hunfalvy Pál* és *Budenz József*-ben, meghozott kincseinek oly hivatott feldolgozóit, kik hagyományait immár szerencsésen meg kezdék a tudós világgal ismertetni. Ekép a történet előtti korban sokkal délibb vidékekről felszorult finn népek és nyelvek s a magyar közti rokonság most már rendületlenül áll; a tudós világ pedig nagy részét annak, mit azokról tán valaha tudand, Reguly bámulatos igyekvéseinek fogja köszönni.

Irodalom. Körösinek nem bírjuk eredeti úti tudósításait; egyes rövid közlések róla s töle a Tud. Gyűjt. kötetekben állanak és »Toldy Irodalmi Beszédei« tolalékában. — *Rencz József* naplótöredéke a Haszn. Mulats. 1829 ki II. köt. 23. sz. — *Besse* levelei a Tud. Gyűjt. 1829 és 30-ki foly. jelentek meg, utóbb befoglalva bővebb útleírásába: Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople en 1829 et 38, pour servir à l'histoire de Hongrie. Paris 1838. — *Gegő*: A Moldvai Telepekről. Buda, 1838. — *Jerney*: Vizsgálódások a régi kún nemzet nyelvéről, 1825 (a Marczibányi-Intézet által 1834. koszorúzva, de ki nem adva). Világosítás Ázsiában a Kaukaszus hegyén lakozó Avarok és Kúnságiak nyelvének magyartalansága eránt. Szeged 1829. A Kubecsi népség, Tudtár VI. 1839. Való-e, hogy az orosz birodalom alapítói magyarok voltak? Tudtár VIII. 1840. A magyarországi Besenyőkről, M. Ak. Évk. V. 1842. — A magyarországi Tatárokról, Tudtár XI. 1842. Abulfeda tanutétele a Magyarokról, ott. A Kúma-melléki Magyar városról, Tudtár XIII. 1843. A magyarországi Izmaelitákról, mint volgai bulgarok és magyar nyelvű népfelekezetéről, Tudtár XV 844. Jelentések keleti útjából, M. Akad. Ért. 1844. A Dzungar nép nem magyar

fúj, Új M. Muzcum. 1850. Jerney János Keleti Utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 45. 2 kötet Pest 1861. 4rétb. — *Reguly: Levelek*, Ath. 1841. I. 37. sz. 1842. I. 5. 6. 45. sz. és a *Reguly-Albumban*. Ethnographisch-geographische Karte des nördlichen Uralgebietes, St.-Petersburg 1846. A Dzungarokról, s azoknak a magyarokkal állított fajrokonságáról, M. Akad. Ért. 1850. III. sz. Tudósítás Hell Miksa históriai kéziratairól, melyek a magyar-finn kérdést tárgyalják, Ért. 1851. III. sz. Csuvás Hagyományai, feldolgozva Dr. Budenz által, az akadémia Nyelvtud. Közl. I. II. köt. *Reguly Csuvás példamondatai*, ott II. Cseremisiz Tanulmányok, ott III, IV. Cseremisiz Szótár, ott IV. és külön: *Vocabularium Ceremissicum utriusque dialecti*, Pest 1865. Mordvin Közlések: I. Mesék és Dalok; II. Nyelvtani Jegyzetek; III. Szótár, ott V. 1866. (mind ezek Budenz által ki-dolgozva). Egy Vogul monda, Hunfalvy Páltól, Akad. Értes. 1859. I. *Reguly Antal Hagyományai*, a magy. tudom. akadémia megbízásából kiadta Hunfalvy Pál. I. kötet: A Vogul föld és nép, Pest 1864.

124. §.

Föld- és államrajz. Útleírások.

Azon némi lendület után, melyet az egyetemes földirat az előbbi években vett volt, valahára saját hazánk geographiája és statisticája is megglelte méltó képviselőjét. Vályi András becsületes és nem sikertelen igyekvései, tehát negyven év, óta, merültek ugyan fel itt-ott némely egyes föld- és helyirati becses adalékok; de földrajzunk, a már említett nagy munkákban is (102. §.), még mind csak a százados Bél és Szászky alapján, Korabinszky, Vályi és Schwartner adatai felhasználásával, a réginek és újnak meglehetősen mechanikai compilációiból állott. Az öszves anyag revisiója, sőt első kézbeli kútfőkből új beszerzése kellett, hogy a haza jelen valóságos állapotának egyenlő és lehetőleg hiteles képét vegyük. *Fényes Elek* (szül. 1807) volt az, ki a reform-mozgalmak korában, minden reform első feltételeül az állapotok azon részletes és pontos tudatát ismervén fel, »mely a hazafit az elbizottságtól úgy, mint az ereje nem ismeréséből származó elcsüggedéstől megóni« és reformjaiban kalauzolni képes, hivatalos pártolás és adatnyújtás nélkül, egyedül lelkesedése által viseltetve, a hagyományos titkolódzás akadályaiival küzdve, utazva és levelezve, magán ember erejével dacolni látszó fáradsággal összeszerzé a szükséges anyagot, s abból Magyarország statistikai és geographiai leírását megalkotni merete (6 köt. 1836—40). Ezt követte nyomban »Statisticája« (1842,3); majd e kilenc kötetet összevonó, de mind végig új adatokkal pótlott s igazított »Magyarország Leírása« (1847); s

végre óriási terv szerint concipált nagy munkájának első köteté, mely Komárom megye egyedíratát hozta (1848), mutatványátul nagy szándékának, mely szerint ő az öszves magyar birodalom minden egyes részeit ily monographiákban volt hozandó, ha a forradalom ezt is, mint annyi más irodalmi nagyobb vállalatot, meg nem akasztja. E munkák által Fényes Elek tulajdonképi megteremtője lett Magyarország földíratának, államrajzával pedig, classicus elődének, Schwartnernek, méltó utóda. — Dicséretesen léptek e férfiu nyomaiba *Bárándy János*, statistikai tábláival, *Vallás Antal* Nemzeti Encyclopaediájával, és *Pulugyay Imre* (a 122-dik §-ban említett) »Megyerendszer« című munkájával, melynek III. és IV. köteté különösen a megyestatisticát adja, részben hivatalos adatok alapján; míg *Kövérny László* Erdély államrajzában működött, sok új és használható anyagot hozva, bár ovatosságra intő könnyedséggel. A föld- és államrajzi külön-szerű munkák közül teljességre és szerkezetre nézve *Haas Mihály* egyedírata Baranya vármegyéről kiemelendő, míg *Hodor Károlyé* Doboka megyéről legalább adatbőség és hűségről érdemel említést. Végre az egyetemes föld- s államrajz terén úgy, mint a *térképirodalomban*, jól használható, bár eredetiséget nem igénylő, munkákat *Vallás, Ramóczy, Schedius, Fényes* stb; *Nagy Károly* pedig egy önállóan dolgozott földtekét, adtak.

Valamint a haza állapottai felderítésével foglalkodó munkák, ez átalakulási korban, gyakorlati magas, mert politikai, jelentőséggel is, bírtak; úgy az *útíelirási irodalom*, mely sajátkép most támadt, az által volt nagy befolyással szinte a reformmozgalmakra, hogy a magyar olvasó népismeí és politikai láthatárának addig nem bírt kiterjedést adott. Az utazási kedv és érzék t. i., melyet az 1830-ki európai események által költött egyetemes érdekeltség gerjesztett és táplált, a mind könnyebbé váló utazási módok pedig előmozdítának, mind több mívelt magyart vontak ez időben a középrendűek sorából is a külföldre; s főleg általok teremtetett meg ez irodalmi ág. Így, némely külön szaki utazásokat mellőzve, *Tessedik Ferenc* Franciaország déli részeit, *Ludvigh Sámuel* Görögországot, *Ilrabovszky Dávid* Német-hont s a Balti Tengert, *Szöllösi Ferenc* a keletet, *Kovách László* Ausztriát és Bajorhont, *Wesselényi Polyxéna* Olaszországot és Schweizot, *Császár Ferenc* felső Olaszhont, *Haraszthy Ágoston* Éjszak-Amerikát s a nyugoti indiánokat, *Gorove István, Tóth Lőrinc, Irinyi József Méhes Sámuel* közép Európa legtöbb tartományait stb, észlelve, elmélkedve, bírálva ismertették meg minden irányban; főleg mégis a

népjellemre, intézvények s politikai viszonyokra tekintve tömegét terjesztették az életre ható ismereteknek; de senki nem mélyebb befolyással a köz gondolkodásra, mint *Bölöni Farkas Sándor*, éjszakamerikai (1834), és *Szemere Bertalan* középeurópai utaik leírásaival (1840). *Bölöni* Utazása a természet és társadalom nagy jeleneteit egyszerű vonásokban meleg színezettel festi, visszasugározva egy lelkesedett kebel tükréről, melynek az emberi és polgári szabadság és haladás, kedélyügrévé lett. Kerek szép mű, áthatva egy uralkodó eszmétől, mely az eszményi felfogás dacára, sőt általa, hódítólag érvényesíti magát. Valódi kiegészítője volt ennek *Szemere*, amennyiben ugyanazon eszmeiránynak, Európában, egészen más állami formák közt, mutatja fejleményeit. Egy tanult publicista kalauzló karjain ismerkedünk meg itt az új kor állam- s jogintézményeivel s intézeteivel, ki a fejlettebb külföld haladásaiban egyszersmind hátramaradásunkat éreztetvén, az előmenetel vágyát ébreszti, és annak útjait egyengeti. Míg *Szemere* Utazása ekép, irányánál fogva, korirat lett; fejtegetései általános érvényével s gondos művelt előadásával a jelesb prózaművek közt foglalt helyet: mindkét munka pedig egyszersmind politikai haladásunk egy-egy hathatós tényezőjévé vált.

— (*Bölöni Farkas* életét és egy mutatónyit láss az *Irod. Olv.* 304. sz. alatt *Szemere Bertalan*ét u. o. 305. sz. alatt.)

Irodalom. Fényes: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota, statistikai és geographiai tekintetben. 6 köt. Pest 1836—40 (újra 1841 sk.); *A Magyar Birodalom népeisége* 1840-ben (Tudtár XI. k. 1842); *Magyarország Statisticája*, 3 k. Pest 1843; *A M. Birodalom statistikai, geographiai s történeti tekintetben*, I. köt. Komárom vármegye. Pest 1848. Forradalom után még ezek: *Magyarország Geogr. Szótára*, 4 k. Pest 1851; *Magyarország 1859-ben statistikai, birtokviszonyi és geographiai szempontból*. I. (nyolc megye), Pest 1859. — *Bárdny*: *Magyarország statistikai összes átnézete*, 10 tábl. Bécs 1842. és *Cikkek a Századunkban*. — *Vállas*: *Nemzeti Encyclopaedia, vagy Magyarország és Erdélynek állam, földrajzi és történeti nevezetességei, szótáralakban*, Pest 1848 (>Inánd< cikknél szakad meg, a forradalom közbejötté miatt). — *Palugyay*: *Megyerendszer hajdan és most, különösen III. IV.: Megye-Statistica*. Pest 1847, 8. — *Kövdry*: *Székelyhonról*, Kolosv. 1842; *Erdélyország Statisticája*, I. Kol. 1847. — *Haus*: *Baranya, földirati, statistikai és történeti tekintetben*, Pécs 1845. — *Hodor*: *Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése*, Kolosv. 1837. — *Galletti* *Egyetemi Világismerete, Magyarországhoz alkalmazva Vállas Antal által*, Pest 1844. — *Ramóczy Valeridn*: *Álladalomtan (azaz -rajz)* 3 köt. Pozs. 1817. — *Schedius Lajos és Blaschnek*: *Magyarország földabrosza*, 9 lapon, Pest 1833, 6. Újra 1847. — *Karacs Ferenc*: *Európa magyar Atlása*, Pest 1834, 7 (21 tábla). — *Fényes*: *Közönséges kézi és iskolai Atlász*. Pest 1843. — *Vállas*: *Új kézi és*

iskolai Atlász, földirati és statist. jegyzetekkel. Pest 1845 (újra 1855). — Nagy Károly: Első magyar Földteke, a legújabb kútfők után (átmérője 316·5 millimètre.) Bécs 1840.

Tessedik F.: Utazása Franciaország déli részeiben, Pest 1831. — *Farkas S.*: Utazás Északamerikában. Kol. 1834 (újra 1836). — *Ludvig*: Theon Utazása Görögországban, Pozs. 1836. — *Hrabovszky*: Utazási Rajzok. 2 köt. Kassa 1837. — *Székely*: Napkeleti Képek, Kol. 1838. — *Kovács László*: Utazás a felsőaustriai uradalom, Salzburg, Tyrol és Bajorhonban, Debr. 1840. — *Szemere B.*: Utazás Külföldön (Német, Franciaorsz., Britannia s Irland, Németalföld, Belgium, Rajna-vidék, Helvétia), 2 köt. Budapest 1840 (újra 1845). — *B. Wesselényi Pol. Páger Jánosné*: Olaszthoni és Schweiz-i Utazás, 2 k. Kol. 1842. — *Csedr*: Utazás Olaszországban, 2 k. Budapest 1844. — *Mokcsai Haraszthy Ágoston*: Utazás Éjszak-Amerikában, 2 köt. Pest 1844. — *Gorove*: Nyúgot, utazás külföldön. 2 k. Pest 1844. — *Ürmöy Sándor*: Az elbűjdosott magyarok Oláhországban, utazása után írta. Kol. 1844. — *Tóth Lőrinc*: Úti Tárca. 6 k. (Déli Németföld, Rajna, Schweiz, Németalföld, Belgium, Brittföld, Páris), Pest 1844,6 — *Irínyi*: Német-, Francia- és Angolországi Úti Jegyzetek, 2 k. Hála 1846. — *Méhes*: Úti Jegyzetek. Kol. 1847. — *Nogel István*: Utazása Keleten, Pest 1847. stb.

125. §.

Természettudományi mozgalmak.

Midőn az akademia megalakult, a magyarul író tudósok körében a szorososan vett természetvizsgáló erők hiányzottak, s így annak természettudományi osztálya orvosokkal töltetett be. *Frivaldszky Imre* nemz. muzeumi őr volt első, ki önállón lépett abban fel egy általa eszközölt *Balkányi Utazás* eredményeivel (1835—40), számos új állat- és növényfajt mutatva be a világnak, melyek által neve a hazán kívül is ösmeretessé lett. Csak ez időszak második felében ébredt fel a természetvizsgálói szellem nagyobb kiterjedésben s a magyar nyelvet vallva közegeül, miután két egyetemi tanár buzgó mozgatásai egyesületi tért teremtettek e szaknak. S valóban, a magyar természetbúvárlat 1841 május 29-kén üllötte születése napját, midőn *Bene Ferenc* orvoskari igazgató, dacára a kevéssé biztató előzményeknek, de reményt vetve a termékeny eszme hódító erejébe s e nemzet élénk fogékonyságába, az *Oken* által Németországban tizennyolc évvel előbb létesített terv szerint, a magyar orvosokat és természetvizsgálókat először gyűjtötte össze Pestre, az egyetem nagy teremébe, s létet adott azon *vándor gyűléseknek*, melyek egész a forradalomig, minden évben, más és más hazai városban, tartattak. Az egyeseknek ezek

által felköltött ambíciója: a hazának mindenünnen összeseregglő természetbarátjai előtt felmutatott valami új által köz figyelmet érdemelni ki; a városok nemes versenye, kebelökbe fogadhatni a tudománykedvelő hazafiakat, s talentomaik működésével, vidékek természeti kincseivel a hon méltatását kivívni, az addig kevés érdekeltséget gerjesztett természettudományok iránt élénk részvételt költött, s ez új iránynak egyszersmind számos munkás elmét nyert meg. Mint az ügy apostolai úgy járták be ez eszme vívői a hon különféle részeit Pest, Besztercebánya, Temesvár, Kolosvár, Pécs, Kassa-Eperjes, és Sopron lettek egymás után e szellemi hadjáratoknak színhelyei, új meg új társakat hódoltatva s munkáltatva mindenütt. Számos vizsgálat, egyedirat, korszerű indítvány, megpendített eszme köszöné lételet s elterjedését e vándor gyülekezeteknek, s kiadványaik által irodalmunknak egy új ága lőn megteremtve. A másik intézet, mely viszont állandó tevékenységével nevelt és ápolt ez iránynak mind újabb és szorgalmas munkásokat, a Pesten, Bene gyülekezet alkalmával, *Bugát Pál* által alapított *Kir. Magyar Természettudományi Társulat* volt. E két egyesületben léptek fel azon jeles természetvizsgálók, kik már e kornak diszeivé lettek: *Jedlik Ányos* a természettanban, *Nendtvich Károly*, *Szabó József* a vegy- és földtanban, *Kubinyi Ferenc* a föld- és kövület-, *Dorner József*, *Hazslinszky Frigyes* a növény-, *Petényi Salamon* az állattanban; kikhez lelkesen csatlakoztak a régiebbek közül *Sadler József* egyetemi fűvésztanár *Láng Adolf* gyógyszerész, *Frivaldszky Imre* akadémikus; s itt nevelkedtek azon újabb erők, mik e tudománykört jelenleg oly buzgón és díszesen képviselik.

De méltatást érdemelnek a rendszeres munkák, tan- és kézikönyvek szerzői is, kik szakavatottan nyúltak tárgyaikhoz, s a műnyelvet is segítették tovább fejteni. Közölök kitűntek *Turczy Lajos* pápai tanár, Természettanával (1838), *Berds Áron* kolosvári tanár, Légtüneménytanával (1847); *Nendtvich Károly* akad. t. Műtani Vegytanával (1844); *Soltész János* pátkai tanár, több rendbeli természetrajzi tankönyveivel (1839—48); *Brassai Sámuel* kolosvári tanár Lindley után dolgozott Növénytanával (1836); *Handk János* kegyesrendi, és *Reisinger János* egyetemi tanárok Állattanaikkal (1846), melyeket Cuvier Állattanának első kötete *Vajda Pétertől*, Jardine Vilmosé *Pólya Józseftől* előztek meg (1841,2), Milne-Edwardsé pedig követt (1846) *Nagy Péter* által. Hálás emlékezetre méltók *Tognio*

Lajos egyetemi tanár törekvései is Magyarország ásványvizei kikutatása és érvényesítése körül (1843 óta); valamint *Pólya* műszótani kísérletei (1836 óta); továbbá *Sadlernek* a hazai növénytanra, *Petőnyinek* a madártanra, *Handlknak* az öszves m. állattanra vonatkozó történeti dolgozataik.

Az alkalmazott természettudományok közül az *orvosiak* nem csekély lendületet vettek, először ugyan a *Bugát* és *Schedel* által megindított első magyar orvosi folyóirat által (*Orvosi Tír*, 1831—3); majd az 1837-ben megalakult »Budapesti kir. Orvosegyesület« által, mely a tudományos eszmecserének, a gyakorlat eredményei közlésének, a hathatósan fejlődő physiologiai gyógytudomány haladásai behonosulásának tért nyitott: mely új élet a *Bugát* és *Flór Ferenc* által ismét feltámasztott Orvosi Tárnak (1838—48) s a *Schöpf Ágost* M. Orvosi és Természettudományi Évkönyveinek is (1842—5) életet adott. Voltak, s folyton szaporodtak, irodalmilag is kiképzett jeles orvosaink, a nyelv lépést tartott a tudományos fejlődéssel, egy nem csekély közönség, különösen a vidéki sebészeké, alapmunkák után sovárgott: mindazonáltal, mire oly égető szükség volt, nagyobb rendszeres munkák, nem keletkeztek: hiányzott a lelkeség ezen, aránylag kevesse jutalmazó, térre lépni. *Balassa János* egyetemi tanárnak méltán nagy reményt költött »Gyakorlati Sebészete« is már az első füzetnél megállapodott (1844).

A *gazdászatban* is új élet s a kor haladásaira ügyelő szellem terjedezett, előmozdítva több folyóirat s a Gazdasági Egyesület s annak fiókjai által, melyeknek viszont a nagy jelességű Gazdasági Tudósítások, Magyar Gazda, s az időszak végén megindult Gazdasági Lapok szolgáltak közegül: de e téren is nevezetesebb rendszeres munkákban még az előbbi időszakhoz képest sem tartott lépést az irodalom. *Balásházy János*, *Török János*, *Galgóczy Károly*, *Schirckhuber Móric*, *Tóthfalusi Miklós* stb. kézikönyveik, s néhány jelesb egyedíró (*Schams*, *Szontagh*, *Török János*) nem elégíthették ki az országos szükségét. — Az *ipar és műtan* terén még kevesebbé volt kielégítő az, mit néhány ennek szánt folyóirat nyújthatott: itt is hiányoztak az alapvető, desőt a népszerű, munkák is, s ily állapotban érte, értelmiségi tekintetben az anyagi érdekek terén hazánkat a végzetteljes fordulat.

Irodalom: Természettudományi dolgozatok a M. Tudós Társaság Évkönyveiben II—VIII. k. 1835—47 és 60; M. Orvosok és Természetvizsgálók... Munkái.

taiban 1841—7. I—IV. Pest 1841—4. V. Kolosv. 1845. VI. Pécs 1846. VII. VIII. P. 1847, 68.; A Kir. Természettudományi Társulat Évkönyveiben 1841—50, 2 köt. 1845.50.; a Természetbarátban Berde Áron és Takács Ján. Kol. 1846—8.

Tarczy: Természettan az alkalmazott mathesisel együtt, 2 k. Pápa 1838; teljesen átdolgozva Pápa 1843, 4. — (mások: *Schirckhuber* 1844. *Fuchs* 1845. *Tatay* 1846 és 48 stb.) — *Berde*: Légtüneménytan, s a két magyar hon égalj-viszonyai s ezek befolyása a növényekre és állatokra, Kol. 1847. — *Nendtoich*: Az életműtlen műipari Vegytannak alapismeretei, Pest 1844. (mások: *Mannó* 1842. *Károlyi Sámuel* Sadebeck ut. 1843. *Szennert*: 1847). — *Soltész János*: A Természet három országának általános megtekintése, Patak 1839. átdolg.: Általános Természettan Pat. 1848; Gazdálkodási Természethistória, Pat. 1840. Természettan a felsőbb gymn. számára Schinz rendszerén, Pat. 1841. Ugyanaz az alsóbb gymn. Pat. 1842. (másoké: *Raffé Vajdától*: 1835 és 1844, *Stancsicstól* 1846); *Stancsics* 1842; *Peregriny*. 1842 s többször; *Handk* 1845 és 1846; *Soltész Dániel* 1847 és *Peregriny*: nagyobb Természettörténete ábrákkal 1847). — *Csecei Imre*: Földünk, s néhány nevezetesebb ásvány rövid természetrajza, Debr. 1842. — *Mihálka Antal*: A Jeges-isme elemei Rose ut. Pest 1843. — *Brassai*: A Fűvészet elveinek vázolatai Lindley nyomain, Kol. 1836 (újra 1845). — *Vajda* Növénytud. 1836. — *Handk*: Természettan, I. Állatorisz. P. 1846, 8. — *Reisinger*: Állattan, a gerincesekről, 2 k. Buda 1846. — *Vajda*: Az Állatoriszág b. Cuvier ut. I. (bevezetés, emlősök, madarak), Buda 1841. — *Pólya*: Az Állatoriszág természet-történeti képtérme Jardine és Treitschke után, I. Pest 1841, 2. — *Nagy Péter*: Milne-Edwards Állattana, ábrákkal, 2 k. Kol. 1846. — *Tognio*: Néhány szó Magyarország Ásványvizeiről, Pest 1843 (és számos elszórt egyedirat). — *Pólya*: Természettörténeti Műszótan és Létszerirat (Tudtár I. folyam. X. köt. 1836). — *Handk*: Az Állattan története és irodalma Magyarországon, P. 1849. *Patényi* elszórt írásaiból, összeszedve Kubinyi Ferenc által, eddig egy füzet jelent meg Pest 1864.

Orvosi Tár, haviirat, Buda 1831—3. 12 k.; 1838—48, 20 k. — Orvosi és Term. Évkönyvek, haviirat, 1842—5. 10 köt. Pest. — *Schöff*: Izomtanítvány képekben. Belrészten képekben, magyarázatokkal, Pest, (1841). — *Schöpf*: Orvosi Rendszerek, gyógymódok, s némely rokon tárgyakról, Pest 1835. A Mellbetegségek biztosabb megismerése és gyógyítása, a hangtömesz, kopogtató és boncvizsgálat használatával, P. 1842. A Gyermekgyógyászat tankönyve, I. r. P. 1847. — *Balassa*: Gyakorlati Sebészet, kiadja Kovács Sebestyén Endre, I. f. P. 1844. — *Récsey Imre*: A Sebészi Műtan alapvonatai, Buda 1838. — *Vajnócz János*: Fabíni tanítványa a Szembetegségekről, Buda 1837. — *Láncz Ferd.*: Szemműtétek, Bécs 1844. — *Hanlik Gáspár*: Bábaság, Pest 1833. — *Eltér József*: Törvényszéki Orvostan, P. 1832. — *Frommhold Károly*: Törv. Orvostan szabályai, P. 1842. — *Iffy Bene Ferenc*: Törv. Orvostudomány Henke ut. P. 1843. — *Krenmüller* (Tormay) *Károly*: Rövid utasítás Törvényszéki Orvosoknak, Szegszárd 1844. — *Toperczer Tamás*: A magyarországi Pokolvar, Buda 1837. — *Bittner* (Kéry) *Imre*: A Bábaság Poszlázai, P. 1837. — *Török József*: A két magyar haza első rangú Gyógyvizei, P. 1848 (átdolg. Debr. 1859; e 3 munka megkoszorúzva). — *Hölbling Miksa*: Baranya orvosi helyirata, Pécs 1845.

Mezei Gazlák Barátja, szerk. *Angyalffy*: Pest 1831. — Magyar Gazda, P. 1832. — Kémlő a gazdaság, ipar és kereskedésben, szerk. *Balla K.* Pest 1836. — Ismertető a honi s külföldi gazdaságban és kereskedésben, szerk. *Borsos Márton*, Buda 1836, 8. — Magyarország börtermesztését tárgyazó folyóirat, szerk. *Schams Ferenc*, Pest, 1836. — Gazdasági Tudósítások, szerk. *Kacsovics Károly*, P. 1837—41. az utóbbi években mellette: Rohonci Közlések, szerk. *Vállas*. — M. Gazda, szerk. *Kacsovics és Török János*, Pest 1841—48.

Baldokszay: A Háztartás és mezei Gazdaság tudománya, 2 k. Debr. 1838 (megkösztörözve). — *Török János*: Okszerű Kalauz; 1. Földművelés, P. 1842. — *Galgóczy*: Népszerű gazdasági Földművelés, P. 1845. — *Schirckhuber*: Mezei és Házai Gazdaságtan, P. 1847. — *Tóthfalusi*: A Magyar Gazda mint Kertész, P. 1847. — *Schams*: Szőlőművelés, 2 f. Buda 1836, 7. — *Szontagh*: A szenvedelmes Dinnyész Miskolc 1843 (újra P. 1854); Útmutatás az okszerű Dohánytermesztésre, jutalm. pályamunka, Buda 1846. — *Török János*: a legfontosabb rétfűvek és takarmánynövények rövid ismertetése, Buda 1840. Alcsúth gazdasági tekintetben, Buda 1844.

Ismertető az Ősművészet és polgári szőrgalomban, szerk. *Boros Márton* 1838—40, Fuda. — Hetilap, szerk. *Jos János*, Eger 1838. — Mercúr, Pest 1843—6. — Hetilap (kiadva az Iparegyesület által) Pest 1845—8.

126. §.

Mathematikai és hadi tudományok.

Míg a nyelvnek a közoktatás terén terjedésével a matematika tankönyvek, többnyire jól, részint jelesen dolgozva, szaporodtak (*Méhes György*, *Méhes Sámuel*, *Bolyai Farkas*, *Nagy Károly*, *Vállas*, *Tatai*, *Tarczy*, *De la Casse*, *Taubner* stb.); a felsőbb analysis is, különösen az akadémia kebelében virágzásnak indult. *György Sándor*, (sz. 1795) volt első, ki egész kiterjedésében kezdte azt kidolgozni (1836—40); s e téren működtek akadémiai társai *Bitnicz Lajos* szombathelyi kanonok, *Vállas Antal*, *Taubner Károly*, *Árenstein József*, *Kerekes Ferenc* is.

Az alkalmazott mathem. tudományok közül az erőműtan (*Molnár Ferenc*), a polgári Építészettan, a közmunkáknak a napi kérdések közé léptével az út-, hid- és vízépítészettan (*Nyíry*, *György*, *Beszédes*, *Vásárhelyi*, *Petzelt József* sm), továbbá az égtan is (*Nagy Károly*, *Vállas*) műveltetni kezdett, sőt a hadépítészettan is megpendítettett (*Sztrokay Elek*). A hadtudományok köréből ezen kívül csak a hadi földírat s a hadi történet lelt egy-egy képviselőt; amaz *Korponay János*ban, ez *Kiss Károly*ban, ki a hadi műnyelv kiképzésére is nagy befolyással volt. Minden egyebet az utóbbi téren az 1848. év idézett

elő, mik egyébiránt főleg csak a különféle nemzetőri és katonai szolgáltatásokra vonatkozó oktatási szabályzatokból állottak (*Gál Sándor, Rajcsányi Imre, Péterfi Károly, Mészáros Lázár stb.*)

Irodalom. Méhes Gy.: Arithmetika az alsóbb iskolák számára. Kol. 1836. — *Méhes Sámuel*: Községes Arith. az alsóbb isk. számára, Kol. 1833. — *Bolyai*: Az Arithm., Geometria és Physika eleje I. MVás. 1834. — *Nagy Károly*: Arithm. számítás különös jelekkel, Bécs 1835. Elemi Algebra, számolás közönséges jelekkel, Bécs 1837. A kis Számító, Bécs 1837. A kis Geometria, Bécs 1838. Babbage Logarithmai (a term. számok 1—108,000), London 1834. — *Vállas*: Egyetemes Számtudomány, P. 1838. Számvetés elemei, 1846, újra 1850. — *Tatai András*: Elemi Mértan: 1. Számtan, 2. Tértan, 3. Háromszög és kúpszeletten, Kecsk. és P. 1844. A természetes számok Logarithmusai 1—1000. öt tizedes jegyekkel Lalande ut. Kecsk. 1842. — *Tarcsy*: Tiszta Mértan elemei, Pápa 1841. — *De la Casse Benj.*: Elemi Mennyiségtan, 2 k. Pozs. 1842. — *Taubner*: Tiszta Mennyiségtan, 2 k. P. 1841. (újra 1843).

Györy: A Felsőbb Analysis elemei, 1. 2. Buda 1836, 40. — *Vállas*: Felsőbb Egyenletek egy ismeretlennel, Buda 1842—8. — *Taubner*: Az első és második rendű görbék sorrendesekre átvitele, P. 1844. (akad. pályairat). *Árenstein*: A képzetes mennyiségek tulajdonságai, P. 1847. (akad. pály.) — *Kerekes*: Szorszámtan, s egy szerszind előkészület a fellengős Mértanra, Debr. 1845. A felsőbb Mértan valódi alapelvei, kiadta Csányi Dániel, Debr. 1862. A fellengős Mathesis igaz elveinek elemi kifejtése. Debr. 1864.

Gáty: Gyakorlati Földmérés tűkrökkel, becsléges földosztály és a távméréső Pápa 1845. — *Molnár Ferenc*: Rövid Erőműtan, Pat. 1842. — *Györy*: A Budapest közt építendő állóhídról, P. 1832. — Budapestnek árvíz ellen megóvásáról, gr. Andrássy György jutalmaira érkezett pályairatok, Gáty Istv. és Györy S. értekezéseikkel együtt, P. 1845. *Beszédes József*: A magyarországi hydrotechnikából, P. 1831. Kolosvártól Grécig hajózható országos nagy csatorna, Pest 1839 (s számos dolgozat a Tudom. Gyűjt-ben 1830—6, a Jelenkor, Századunk, stb folyóiratban). *Petzelt* Előadásai a gyakorlati Mértanból, Pest 1847; Előadásai az: Útépitészetből, Pest 1847 (könyvnyomatok). *Tarcsy*: Népszerű Égrajz, Pápa 1838. — *Nagy K.* Astronomiai Napló (az akad. Névkönyvekben) 1838—43. Elő magyar Égitelke, készítő Dien Károly, Páris 1840 (a csillagok helyei 1840-nek felelnek meg, átmérője 316,5 milliméter). Ehez a Nagy földtekéjéhez (124. §.) tartozik: *Vállas*: Az Égi és Földtekék használata; előre becsáttatik a világgegyetem és a föld ismerete, Bécs 1840. — *Sztrokay*: Az Erődtetés tudománya, Buda 1848. — *Korponay János*: Hadi Földírás, I. II. k. (elmélet; Európa általában; Orosz állad., Krakó; Török, Görögorsz., Jóniai köztár.), Pest és Kecsk. 1845, 8. — *Kiss K.*: Hadi Műszótár, Pest 1843. — Legbocsebb dolgozataink e korbeli mathematicusainknak az akademia organumaiban vannak elszórvva.

127. §.

A nyelvészet felvirágzása; annak élen az akadémia.

Azon nyers empirismusból és ziláltságból, melybe az előbbi időszakban Verseghy felülkerekedése sülyesztette volt nyelvészettinket, s mely minden nyelvtudományt sajátkép megszüntetett, azt végre is az akadémia emelte ki. Ugyanis, nem minden küzdés nélkül a Verseghy követőivel s a nyelvtani indifferentismussal, sikerült a nyelvtudományi osztály többségének a Révai rendszerét elfogadtatni az akademiával. »*A M. Helyesírás és Szóragasztás főbb szabályai*« címe azon igénytelen munkálatnak, mely a rendszer belső erejénél, de kétség kívül az azt elismerő testület tekintélye támogatásánál fogva is nem csak törvényül fogadtatott el az öszves irodalom által, hanem nyelvtudományunk sorsát is határozottan eldöntötte, s melyet 1843-ben »*A M. Szókötés főbb szabályai*«, s viszont három évvel utóbb »*A M. Nyelv Rendszere*« követtek. Mindhárom munka a nyelvtani lehető hibátlanságra vezérlő kalauz rangjánál magasabbat még nem vett igénybe. T. i. általok a kétes pontok eligazítva; számos új, vagy szabatosban idomított szabály adva az alaktanban, még több a mondatban; s im ezeknek s az ismét érvényre juttatott Révai nyomán majd minden év hozott több s több gyakorlati nyelvtant, különféle nyelveken, melyek közül egypár a módszer (*Töpler, Bloch, Czuczor*), némelyek önálló termékeny nézetek által is (*Vörösmarty, Bloch, Bitnicz, Vajda, Machik*) kitűntek. A nyelvtörvények s azok okainak kimagyarázása amaz akadémiai, mint gyakorlati célú, nyelvkönyvek körén kívül estek: éreztetett, hogy ebbe terjedelmes nyelvtörténeti s nyelvhasználati tanulmányok, s a szókinés teljes átvizsgálása s megelőző feldolgozása nélkül nem bocsátkozhatni. El végre tehát már 1834-ben elrendelte az akadémia a régi magyar nyelvemlékek kiadását, az irodaloméit a XVI. század elejéig a közéleti emlékek korát annak végeig terjesztvén ki, mint amelyek az irodalmi mozgalmak által még érintetlen, régiebb, s a különféle nyelvjárásokat előtűntető, nyelvet őriztek meg. Ez utóbbiak, s egyszersmind külső-nyelvtörténeti adatok gyűjtése volt az öszves ügygyel megbízott *Döbrentei Gábor* évenkénti levéltári utazásainak célja; s a nagy becsű kútforrásgyűjtemény 1838-ban megindulván, tíz év alatt az ő és középkor legnevezetesebb emlékeit és több száz közéleti nyelvdarabokat hozott, miknek megjelené-

sével kezdődik voltaképp az újabb nyelvvizsgálat. *Nyelvhasználat* kísérletek az akadémia kebelében csak ez időszak második felében, s még igen vékonyan s műkedvelői módon merültek fel; de, ami lényeges, a figyelem ekkor is már az altaji nyelvek felé fordulván, az előadások a finn (Bugát, Toldy), a szirjén (Ballagi) s a török (Toldy) rokonsággal foglalkodtak, az úgynevezett »keleti«, azaz sémi nyelvrokonságróli hagyományos elfogultság, melyből Révai sem hirt vala kibontakozni, le volt győzve; az érdemleges és döntő munkásság azonban e téren más férfiaknak, s más, t. i. a jelen, kornak maradt fenntartva. Munkába vétéstett végre a *nagy szótár* is, melyben nem csak minden szótári, hanem minden nyelvtani szó (képző, rag), sőt nyelv-elem is szóhangok, tiszta gyökök tárgyalandó volt; s megbízott kidolgozói, *Csuczor és Fogarasi*, gyakran előterjesztett cikkei felett folyván a tanulmányok, a kezdetben csak értelmező szótárba a szóelemzés, sőt a nyelvhasználat is felvétellett: megjelenése azonban, a munka nagy kiterjedése miatt, szinte későbbre haladt. E kor tehát a készülődés és tanulmányozás alapvető kora volt.

Ennyi történt szorosan az akadémia által, s annak kebelében. De a kivüle keletkezett mozgalmat is részint ennek jutalomkérdései, részint közvetve, a munkáiban vitatott eszmék idézték elő. Az elsőbbség egymás után a ragok és képzők, a tiszta gyökök, a helynevek, a szókötés, az ékes szókötés, a nyelv belső története, végre a nyelvrokonságok kérdéseit tűzték ki figyelem tárgyaúl; s a kívánt hatás inkább is a nyelvészeti mozgalom felköltésében és irányzásában mutatkozott, mint a kérdések teljesen még most ki nem elégíthető megfejtésében; mindazáltal a *Szilágyi István* szókötési és nyelvtörténeti, *Fábián István* szókötési, *Szvorényi József* ékes-szókötési, és *Repický János* nyelvhasználati munkáik tárgyaikra sok és új világot is öntöttek, *Nagy János* pályamunkáiban pedig, a ragok, képzők és tiszta gyökök tárgyalásában, nem kevés használatos adat és termékeny eszme találtatott. Ezek mellett az akademián kívül is, de kivétel nélkül annak mozgatói és tanaival kapcsolatban, léptek fel férfiak, kik nyelvészetünk történetében minden időben tisztelettel fognak neveztetni. Első ezek közül az erős és mély gondolkodó, *Kerekes Ferenc* debreceni tanár (178?—1850), ki testes »Értekezése és Kitéréseiben« (1835) az akadémia által mozgatott kettős betűk egyszerűsítésétől terjedelmes hopnologiai vizsgálatokra veszen alkalmat a mássalhangzók s azok szerves változásai —, továbbá a nyelvek eredete körül; s munkáját

számos szövelemzésekkel szövi át, melyek gyakran meglepőleg új és mély tekintetet vetnek a dolgok lényegébe: de nem ismerve a nyelvészet világ-állását, nem ritkán etymologiai játékokba téved.— Utána enyedi tanár *Szász Károly* (1798 † 1853) »Magyar Nyelvtudománya« két kötetének (1839) elsejét szinte a hangtannak szánván, bőven fejtegeti a szóhangok természetét, míg a másodikban viszont a beszédrészek meghatározását, az önálló gondolkodó fej szigorával, a mondatból hozva le, becses művet ad az általános nyelvtudományra nézve; a magyar nyelv saját törvényességére azonban, a történeti alap hias az erdélyi nyelvészokásban elfogultsága miatt, kevés világosságot vet. Megelőzte ezeket felléptével, s majd meghaladta gerjesztő hatásával, a még most is erélyesen működő *Fogarasi János* (szül. 1801). Első munkája ugyan, »*A Magyar Nyelv Metaphysikája*« (1834), a hangok és fogalmak közt eredeti és szükséges összeköttetést állítván, téves és meddő elvet oltott a magyar szövizsgálatba, mely bár a tudomány rajta túl van, és Kerekes alapos cáfolata dacára, mind e napig kísértget nyelvésztünkben: mindazáltal szerzőjét magát nem gátolta valárdabb térre lépni; s bár némi ideologiai elfogultságtól teljesen meg nem tudott menekedni soha, épen ő lett az, ki bíráló revisió alá vevén összes nyelvészetünket úgy, mint magának a nyelvnek számos történeti, nyelvjárási és irodalmi jelenéseit: nálánál Révai óta senki többet nem észlelt, s több ténny szabalyra nem vitt vissza (*A Magyar Nyelv Szelleme*, 1843). E felett ő volt első, ki a hangsúlyt nyelvünkben felismerte, ki ősi verstanunk törvényességét sejtette, és kinek a magyar szórend titkának felfedezését szókötéstanunk köszöni (az úgy nevezett »Fogarasi törvényét«).

Irodalom. Akademia: M. Helyesírás és Szóragasztás főbb szabályai, Pest 1832; átdolg. Buda 1834 (10-d. kiadás P. 1853). *A M. Szókötés főbb szabályai*, Buda 1843 (2. kiad. 1852). *A M. Nyelv Rendszere*, Buda 1846 (2. kiad. 1847). *Régi Magyar Nyelvmélekek: I. k. (a Halotti Beszéd s a Révai-cód.)* Buda 1838; II. k. (Czech-cód. és vegyes iratok 1342—1599, 272 db) 1810; III. k. (Jászay-cód. és vegyesek 1540—1608, 114 db) 1842; IV. k. 1. oszt. (Guany-cód.) 1846. — *Nyelvtudományi Pályamunkák, I. k.: A m. nyelvbeli Ragasztékok és Szóképzők*, Csátó Pál és Nagy Jánostól, Buda 1831. II. k.: *A M. Nyelv Gyökérszavai*, Engel József és Nagy János. 1839. III. k.: *M. Szókötés*, Szilágyi István és Fábian István Pest 1846. IV. k.: *M. Ékes Szókötés*, Szvorényi József, Buda 1846. — *Kerekes: Értekezés a kettősbetűjű hangokról és azoknak jögyeiről a m. nyelvben*, sok nevezetes szószármaztatási észrevételekkel egybeszöve, Debr. 1836. — *Szász K.: M. Nyelvtudomány, m. tanítók s tanulók számára*, 2 k. Enyed 1839. — *Fogarasi: A M. Nyelv Metaphysi-*

kája, Pest 1834. Εὑρηκα! (Athen. 1838. I. 13, 16, 19, 29. sz.). A Magyar Nyelv Szelleme, I. Művelt M. Nyelvtan elemi része, Pest 1843. —

128. §.

Szótárirodalom.

A szótárirodalom is végre hathatós fejlődésnek indult. Amit a tudományos, az irodalmi, a társas és gyakorlati élet nyelve újat teremtetett, amit a nagyobb mértékben felébredt figyelem a népnyelv és nyelvjárásokban észlelt, gondosan egybe gyűjtetett, s a megelőzőtt kor szűkmellű tartózkodása nélkül a szókönyvekbe utat lelt. Vezérkép itt is az akadémia ment elül. Maga a közönség vétetett igénybe a tájszók —, az akadémia tagjai a régibb és újabb tudományos munkákban megkísérlett s elszórt műszók összegyűjtése körül, s azok négy külön kötetben közzé is tétettek (Tájszótár; Philosophiai, Mathematikai, Törvénytudományi Műszótárak); az elsovel nem csak a nyelvkincs, hanem a nyelvjárások sajátosságainak ismerete is gazdagodott, míg ezek a nyelvmívelés történetének szolgáltak adatokul, s a további műnyelv-képzésben fonalat és anyagot nyújtottak. Ezek mellett a közélet kiáltó szüksége is új szókönyveket követelt, még pedig német magyarázattal: ebben is az akadémia tette az első elhatározó lépést *Magyar és Német Zsebszótárával* (1835), mely teljes revisió alá vevén az értelmezést, s a szótárt az étellel, mely most már határozottan elfogadta a nyelvjúitást, valahára összhangzásba hozván, szerény címe dacára hasonlíthatatlanul gazdagabb, de a magyarázatban is szabatosabb volt minden előzőinél, s egyszersmind alapul szolgált a nyomában járó utódoknak (*Fogarasi, Schuster, Bloch, Farkas Elek* stb), kik közül avatottan leginkább csak Fogarasi és Bloch jártak el, s kikhez majd más, idegen, nyelvek szótárai is járultak magyar értelmezéssel (*Soltész és Bakó* latint, *Karády* franciát, *Jancsovics* tótót adván).

Megelőzte mind ezeket a Révai munkái által iskolázott, szorgalmas *Kresznerics Ferenc* (1766—1832), ki hosszas gyűjtés után, főleg a régibb írókból s az életből, az előtte ismeretes öszves anyagot, folytonos kútfőidézéssel, és, ami fő, »gyökérrendben« szerkesztve adta (1832). Ámbár *Kresznerics* szóelemzésbe s értelemhatározásba nem bocsátkozik, és csak forrásait szólaltatja: már csak a gyökök, származékok és összetételek világos kitüntetése és rendezése által is, egyes

tévek dacára, miket a tudomány még akkor el nem igazított vagy nem igazíthatott volt, az elemző vizsgálatokat nem csak könnyítette, hanem azoknak biztos és józan irányt is adott. E tisztán tárgyilagos előadás merő ellentétéül tekinthető *Kassai József* »származtató és gyökereszo» szókönyve (1833), mely nem csak hibás elvek szerint, névszerint a hangtani és szóképzési törvények félreismerésével, desőt minden elv s tudományos alap nélkül, űzi elemző játékait. S e családhoz tartoznék még, ha őszinte komoly igyekvés gyümölcse volna, egy harmadik munka, a *Dankovszky Gergelyé*, mely magát »kritikai-etymologiai« szótárnak nevezi (1833): de magyarázó címe (»segédkönyv a szlávok számára, kik hamar kívánják a magyar nyelvet megtanulni«) a tudománytalanságot, hogy ne mondjam gúnyt, nyíltan elárulja. Szerinte a m. nyelvnek 4668 gyökszava van, s közte csak 962 magyar. — Az egész nyelvet, minden izeiben, s nyelvtani és rokonsági viszonyai szerint vette vizsgálat alá az akadémia megbízásából *Czuczor és Fogarasi* által (1845 óta) dolgozott *Magyar Nyelv Szótára*, de e nagy kiterjedésű, megbecsülhetetlen alapmunka csak jóval később léphetvén világ elibe, nem ez időszak dicsőségei közé tartozik.

A már illető helyeiken említett műszótár-íróinkhoz, azokon kívül, kik tudományos munkáikat nagyobb-kisebb glossáriumokkal toldották meg, adandók még: *Bitnicz Lajos* gazdasági, *Bugát* természettudományi, *Bugát és Schedel* orvosi, *Fogarasi* kereskedelmi, és *Nagy János* egyházi műszókönyveikkel. Nem minden állott meg, mit a buzgóság e téren oly tömegesen előállított, de sok, tán a nagyobb rész, átment az életbe. A Bugát vezéreszméi (105. §.) s a szóképzés törvényeinek helyesb ismerete megóvták e kort az elébbeninek bukdacsoló tehetetlenségétől.

Irodalom. Akadémia: Magyar Tájszótár, Buda 1838. *Philos. Műszótár*, B. 1834. *Math. Műszótár*, B. 1834. *Törvénytud. Műszótár*, B. 1843 (újra 1847). *Magyar és Német Zsebszótár*, 2 k. Buda 1835,8 (a német-magyar rész újra 1814; szerzői Antal, Bajza, Bugát, Schedel, Vörösmarty). — *Fogarasi: Német és M. Zsebszótár*, 2 k. 1836 (negyedszer »M. és N. Szót r« címmel Pest 1860). M. és N. Segédszótár, pótlékkül minden eddig megjelent m-n. zsebszótárakhoz, 2 r. Pest 1845. — *Richter Á. F. és Schuster T. J.: N-M. és M-N. Kézsótár*, 2 k. Bécs, 1837,8. (új címkiad. 1847), s ehhez: *Márton: Verbesserung u. Ergänzungen*, 2 r. Bécs 1838. — *Bloch: Új, kimerítő m-n. és n-m. Zsebszótár*, 2 k. Pest 1843,4 (újra 1848). A m. és n. nyelv kiegészítő Szótára. magában foglaló az idegen szokat és az eredeti m. szólásmódokat is, 2 r. P. 1846. Ezeket később követte e szerzőtől: *Új teljes n. és m. Szótár* 2 k. Pest 1854, és ismét 1864; meg: *Iskolai és Utazási n. és m. Zsebszótár*, 2 r. Pest 1858. — *Farkas Elek: Legújabb és legtömöttebb m-n. és n-m. Szókönyv*, 2 r.

Pest 1847 (újra többször). — Deutsch-Ungarisch-Lateinisches Handwörterbuch, von C. F. Wigand, Pozs. 1848. (szaz W. a kiadó; szerzője Kovácsy János karponai főorvos, átdolgozója Molnár Sándor). — Soltész J. és Bakó Dániel: Latin M. Szótár oskolák haszn. Patak 1845. — Kiss Mih. és Karády Ignác: Új francia-m. és m-fr. Zsebszótár, 2 k. P. 1848. (újra 1852). — Jancsóvicz István: Új Szláv-Magyar és M. Szláv Szótár. 2 r. Szarvas 1848. — Kresznerics: Magyar Szótár gyökérrenddel és deákozattal, 2 k. Buda 1832. — Kassai: Szármastató és Gyökerésző Magyar-Diák Szókönyv, 4 csomó, Pest 1833. (a munka többi része a Trattner-nyomdában elvezett). — Dankovszky: Magyaricae linguae Lexicon critico-etymologicum, e quo patefit quae vocabula Magyari e sua avita Caucasia dialecto conservarint, quaeve a Slavis, uti Bohemis, Carniolis, Croatis, Illyriis, Polonis, Russis, Slavis, Pannoniis, Vendis, Valachis, porro a Graecis, Germanis, Italis etc. adoptarint. Slavis, imprimis linguae magyariae addiscendae cupidis, liber perutilis. Pozs. 1833. — Akademia: A Magyar Nyelv Szótára, a m. tudom. Akad. megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. Pest, 1862 st. 4réth. eddig I—V. köt. VI: 1. 2. — Bittács: Gazdasági Szótár, Szombath. 1831. — Bugát Pál: Természettudományi Szóhalmaz, Pest 1843. — Bugát és Schedel: Orvosi Szótár, Buda 1833. — Fogarasi: Kereskedői Szótár, 2 k. P. 1845. — Nagy János: Hierolexicon Polymathicum Lat-Hung. Szombath. 1845.

129. §.

Classica philologia.

A magyar nyelvnek mint tannyelv és tantárgynak az iskolai téren elterjedésével a classica nyelvek üzése mindinkább háttérbe lépett, s név szerint a latinnak beszéllése többé nem sürgettetthetett. Ellenben a buzgóbb tanítók az új kor tanmódbeli haladásaira ügyelve, új, az elébbieknel jobb, s már kirekesztőleg magyar könyveket adtak az ifjuság kezébe, mik közül néhány a jelesség bizonyos fokára is emelkedett (Szász K., Boczor, Vass József): mindemellert a classica literatúra, a köz műveltség messzeható kárára, az új ivadékok által azon mértékben mellőztetett, melyben a nemzeti általa mind lelkesebben felkaroltatott. Irattak munkák a classica népek ismeretére szolgálók: az irodalomtörténet, régi földrajz, archaeologia, tankönyvekben és cikkekben tárgyalattak (bár az eredetiek közülök a kor színvonalától elmaradtak); némi elevenség mutatkozott a görög és római írók behonosításában is, a kor több költői s nem kevés prózai remekműve épen az antik műfordítások közt találattik; ilyenek: Szabó István Homérja, Székács Plutarchja, s a kettőnek anthologiai költőik, Kis János görög szépészei: Aristoteles, Anaximenes, Longin, miket e tudós már élte alkonyán adott; Czuczor Neposa, Szenczi Caesarja, Tacitusa

Quintiliánja stb.; s ezek méltányoltattak is, sőt bizonyos hírnévre tetek szert, Szabó István épen bámultatott, s méltán; de azon nagy és elterjedt érdekeltség, mondhatni hév, melylyel egykor a classicismus iránt fogékony közönségnél csak a Baróti Virgilje s a Virág Horáca is találkozott, egyedül az irodalom régi műveltségű embereiben élt még. Az akademia s a Kisfaludy-Társaság iparkodásai alig lassíthatták az ízlésbeli visszaesést: fel többé nem tartóztathatták. Az időszak vége felé csak azon vette magát észre az irodalom figyelmes észlelője hogy nem csak az antik (Kazinczy, Berzsenyi), hanem a nemzet; classicismus is (Vörösmarty, Czuczor) megszűnt nemesítő hatását gyakorolni az irodalomra, s a teljesen modern Kisfaludyak utódai végül is a népiest emelték a művészet fölibe. De e tűneménynyel alább még tüzetesen találkozunk.

— (Szabó István életét s egy műtatványt az Odysseából I. az Irod. Olo. 306. sz. alatt; Székács életét a 339. sz. előtt, műtatványokat 307. sz. alatt; Senczy életét és műtatv. a 308. sz. alatt.

Irodalom. Szász: Latin Nyelvtudomány. Enyed 1838. — Bocsor: Latin Nyelvtud. 3 folyam, Pápa 1838—43. — Vass: A Latin nyelv Ékes Szókötése, Szeged 1846. s ismét 1851, 1865. — A görögre: Tatai 1841, Lichner 1843, Károlyi István, Papp Gy. 1844. — A Római Literatura Történeteinek alaprajza Bähr rendezésén, Csoma Mih. pataki tanár, 2 f. Patak 1839, 41. — Guzmics: Hellen-magyar Literatura (M. T. Társ. Évk. I—IV.). — A régi Geographiának rövid rajzolatja, Patak 1831 (s többször); Régi Földirat, Koczányi Fer. Vác 1848. — Görög Régiségtan, Fojtényi János, Buda 1846 (bővebben Győr 1852). — Római Régiségek, Homonnai Imrétől, Pest 1836. Római Régiségtan, [Belák Józseftől, Kecsk. 1844. Hidy M. Római Régiségtan, Pest 1849. — Császár F.: Görög-római Mythologiai zsebszótár, Pest 1844. — Peregriny Elek: Mythologia, Pest 1846. — Antenor Utazása Görögországban és Ázsiában, Egyiptomról való értekezésekkel. Herculanumban talált görög kéziratból stb. (franciából id. Farkas Sándor). 5 köt. Enyed 1831 s köv. — Róma Augustus és részint Tiberius korában (franciából Magos Ernő) I. Pest 1847 stb.

Hellen Classicusok m. fordításokban, kiadja a M. T. Társaság. I. kötét: Ódipus a király, *Sophoklestől*, és: Iphigenia Aulisban *Euripidestől*, Guzmics Izidortól, Buda 1840. II. kötét: *Homer Odysseája*, Szabó Istv. Pest 1846. III. köt. Párhuzamos Életrajzok *Plutarchból*, Székács József, P. 1847. — Hellen Könyvtár, kiadta a Kisfaludy-Társaság: I. köt. *Aesop* Meséi, Szabó Istv. II. köt. *Pythagoras* Arany Mondatai, Kis Ján. és: *Isokrates* négy Beszéde, Szabó Istv. Pest 1846. III. IV. köt. *Sophokles*: *Antigone*, *Elektra*, Szűcs Dánieltől, Pest 1847. V. VI. k. *Euripides*: *Iphigenia Aulisban*, *Iphigeia Taurisban*, Szabó Károlytól, Pest 1849. — *Anakreon* Dalai, Taubner K. Pest 1838. — *Virágok a Görög Anthológiából*, Szabó Istv. Kassa 1831. (és folyóiratokban Szabó és Székácstól.) — *Xenophon*: *Sokrates* Nevezet-

ességei, Kis Jánostól Kassa 1831. — *M. Aurel. Antoninus* Elmékedései 12 könyvből Perlaky Sándor. Pest 1847. (A görög szépészek a következő §-ban).

Római Classicusok m. fordításokban, kiadja a M. T. Társaság. I. köt. *Salustius* épen maradt Minden Munkái, Kazinczy F. Buda 1836. II. k. *Ciceró* ből Beszédek, Levelek, és Scípió Álma, Kazinczy F. Buda 1837. III. IV. köt. *C. Jülíus Caesar* Minden Munkái, Szenczy Imre, Buda 1839, 40. V. k. *Alb. Tibullus* Elegiái, Egyed Ant. Buda 1845. — *M. T. Ciceró* Beszéde Manilius Törvényjavaslata mellett, Pintér Endre, Bécs 1846. — *J. Caesar* Minden Munkái, Szép János, 2 k. Buda 1833, 4. *C. Nepos* fennmaradt Minden Munkái, Czuczor G. Buda 1841 (újra P. 1843). — *Tacitus* Históriajának öt könyvei. Nagajtai Cserei Mikl. Kolosv. 1840. *Tacitus* Agri-colája, Szenczy Imrétől, kiadta a Kisfaludy-Társ. Buda 1847. — *Eutropius*: Róma Történetek rövid tartalma, Homonnai Im. Buda 1832. — *Boethius*: A Bölcsesség vizsgálatai, Horváth Dán. Székes-Fej. 1838. — *Horátius* Levelei, Kis Ján. és Wicland magyarázó jegyzetei Kazinczytól, kiadta az akad. Buda 1833. — *Lucanus* Pharsáliájának néhány könyve Sztrókay Antaltól, Pest 1833 sk.

130. §.

Széptudományok. Henszlmann. Erdélyi.

A szépnek és szépműveknek tudományában az egy rendszeres munka, mely ez időben a köz szükségnek némileg megfelelt, az angol Blair Aesthetikája volt, melyet az akadémia Kis János által magyarrítatott (1838), s melyhez később is csak néhány különböző értékű szépműtani tankönyv járult. Fő organuma és közvetítője az önállóbb széptani mozgalomnak, némely folyóiratokon kívül (Kritikai Lapok, Athenaeum, Életképek) a *Kisfaludy-Társaság* volt, mely épen e szakot tűzvén ki működési egyik fő ágátúl, egyfelül maradandó alapot vetett a szépészetnek némely régi és új széptani remekírók fordítása által (Aristoteles, Anaximenes, Longinus, Horác, Quintilián, Boileau, Pope); másfelül saját munkái és pályakérdések kitűzése által az önálló gondolkodást e téren folyamatba hozta. Mellőzve t. i. a bölcsészek csekély hatású igyekvéseit a szépnek meghatározása körül (*Berzsenyi*: Poetai Harmonistica, 1833; *Szontagh*: A szépnek philosophiája, 1842), s közölők csak *Greguss Ágostot* emelve ki jeles Szépészetével (1849), ki abban legélesb philosophiai gondolkodónak tanusította magát, s a tiszta széptant folytonos alkalmazással tárgyalta a művészetek öszveségére: a széptani elmélet, történet és bírálat nem csekély lendületet vett, leginkább a nevezett társaság kebeléből két férfiú, Henszlmann és Erdélyi, által, kik a divatozó idealismus ellenében a széptani realismusnak mind nagyobb érvényt vív-

tak ki. Közölök *Henszlmann Imre* (szül. 1813) legtágabb látkörrrel, az öszves művilágra kiterjedő, gazdag, concrét és önálló tanulmány-nyal s tapasztalati tárgyismeretekkel, valamint a részletek ritka tömegeit szerencsésen átkaroló, mélybe ható ítéllettel bírva, s a külön-féle művészetek szellemi solidaritásából indulva, vizsgálataiban (*Párhuzam* az ő és újkori művészeti nézetek és nevelések közt, 1840,1; *A hellen tragédia* tekintettel a keresztyén drámára, 1843; *A népmese Magyarországon*, 1847) a legmagasbat eredményezte, mit széptanunk műítészi tekintetben eladdig előállított; kirekesztőleg műtörténeti dolgozatai pedig (a már archaeologiai tekintetben említett Kassai Templomok 1846, és: Magyarországi sz. Erzsébet kassai templomának főoltárképei, 1847) első lépések azon pályán, melyen e szerző később a hon határain kívül is oly szép hírt aratott. Henszlmann működését a kritikai irány jellemzi, mely szerint a gyakorlatra károsan ható hagyományos és téves nézeteket megrostálni, bírálni, megigazítani törekszik, s e működésében számos új, s habár néha egyoldalú és paradox, de akkor is termékeny, tanokat állít fel. — Leglelkesebb követője, s tovább fejtője reál irányának a szépszétszében *Erdélyi János* volt (szül. 1814), ki mint ő, az eszményinek ellenében az egyénit a classicumnak ellenében a regényest vette oltalma alá (*Szépirod. Szemle* 1847). Nem közvetítve a kettőt, hanem kizárólagosságukban, amazt megtámadva, ezt védve, az egyénire építé elméletét, s ezzel támogatta azon reál irányt, mely költészetünkön már 1840 óta erőt kezdett venni, s a népköltészet kincseire fordított figyelem és gond által mindinkább erősödött. S míg ama kizárólagos irány a bekövetkezett évtized költészetére, őt is megdöbbenítő, bal hatással volt: a népdalok és mondák gyűjtése, kiadása és szellemes ismertetése körül kétségtelenül maradandó érdemet szerzett magának.

A szépirodalmi ítéset legkomolyabban az Athenaeum, Figyelmező s a Szépirodalmi Szemle által gyakoroltatt; azok számos bírálatai, s különösen az *Erdélyi* az utóbbi lapban, a kérlelhetetlen egyenesség, beható élesség s magas álláspontjoknál fogva mindent felülhaladnak, mit irodalmunk e nemben felmutathatott. Legtöbb s állandó figyelemben mindazáltal csak a drámai költészet és előadások részesültek, *Bajza* és *Vörösmarty* dramaturgiai írásaik, *Petrichevich Horváth L.* (1838) és *Egressy Gábor* (1839—42) shakespearei stúdiumaik az Athenaeumban, *Henszlmannéi* a Regélőben, s ismét *Erdélyi* a Szépirodalmi Szemlében a kor legtanulságosabb maradványai e téren.

— (*Mutatóvnylt Vörösmarty dramaturgiai írásaitból l. az Irod. Olvt 309. sz. alatt.* — *Erdélyi életét s egy mutatóvnylt u. o. a. 310. sz. alatt.*)

Irodalom. Blair Húgó Rhetorikai és Aesthetikai Leckéi, némely kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból *Kis János*, 2 k. Buda 1838. — Széptani Remekírók, kiadta a *Kisfaludy-Társaság* 3 k. Buda és Eger 1846—56. és Évl. IV. — A *Kisfaludy-Társaság* Évlapjai, I—VII. k. Buda és Pest 1841—9. Szépirodalmi Szemle, 2 k. Pest 1847. — *Berzsenyi*: Poetai Harmonistica (M. T. Társ. Évk. I. és Munkái kiadásaiban). — *Ssontagh*: A szépnék philosophiája (Akad. Évk. V.); A művészet kútforrásai, elemei, kellékei és viszonyai (Kisf. Társ. Évl. VI.). — *Greguss*: A szépségzet alapvonalai, kiadta a Kisf. Társ. Budapest 1849. — *Szeberényi Lajos*: Politikai Szónoklattán, Pest 1849. — *Henzelmann*: Általános nézetek az aegyptusi művészetekről (Athen. 1840); Párhuzam az ó és újkori művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon, Pest 1841 (töredékek az Athen. és Budap. Szemlében 1840); A hellen tragédia, tekintettel a keresztény drámára (a Kisf. Társ. Évl. V. és külön) Pest 1846; Értékek a Regélőben 1841—2; Dürer Albrecht kellő méltánylására (Tudománytár, új folyam XIII. 1843). A Népmese Magyarországon (Szépirod. Szemle II. 1847). — *Erdélyi*: Egyéni és eszményi (Szépirod. Szemle I. 1847); Népköltészetéről (Kisf. Társ. Évl. IV.); Magyar Népköltési Gyűjtemény, a Kisf. Társ. megbízásából, 3 köt. Pest 1846—8. és később: M. Közmondások könyve, a Kisf. Társ. megbíz. Pest 1851. M. Népmesék, Pest 1856. Válogatott magyar Népdalok, P. 1857. Értekezései és bírálatai a Szépir. Szemlében s kis részben: Kisebb Prozái között, Sárospat. 1863. — *Bajsa*: Dramaturgiai Írásai (Krit. Lapok és Athen. és): Összegyűjtött Munkái Toldy Ferenc által, a VI. kötetb. Pest 1863. — *Vörösmarty*: Dramaturgiai Töredékek, úgy bírálati (Athen. és Minden Munkái kiadásaiban).

131. §.

A próza állapota. — Akadémiai szónoklat.

A Kazinczy Ferenc által csíratlan közszerűségéből kiemelt próza ez időszakban érte el egyetemes virágzását. Fő képviselői a Kazinczy iskolájából kerültek (80. §.); legtöbbet az most is, köz elismerés szerint, ezek organumának, az *Athenaeumnak*, köszönt, melyre majd minden irányban fegyelmőzőleg és példaadólag hatott úgy, hogy a finomabb érzék iránta mintegy a levegőbe ment által. Hibátlanságra, gondos szerkezet és kerekedségre törekedett az új próza, a tudományban határozottságra, a történetírásban egyszerűség és méltóságra, a politikai szónoklatban elevenség, hatály és emelkedettségre, míg a költői prózában érzéki szépség, s mely mindinkább fejlett, jellemzetes változatosság, minden téren pedig művelt hang és szín mutatkozott. Azonban a korszak második tizedében az aránytalanul

gyarapodott journalistica által a könnyűséggel hanyagság kezdett szövetkezni, a csint modor és szóvirág váltani fel. Voltunk eddig is a nevezetesebb prózaírók és szónokok ismertetésében tekintettel nyelvbeli előadásokra: itt a próza egy új nemét kell kiemelnünk, mely a nyelvnek a társadalmi téren elterjedtével, s főleg az akadémiai és egyesületi élettel leginkább ez időszakban fejlett ki: a *társadalmi*, s különösen az úgynevezett *akadémiai szónoklat*. Ünnepestélyes alkalmakkor, legtöbbször az akadémia, s később a Kisfaludy-Társaság üléseiben is, egész sora keletkezett az ünnepestélyes szónoklatoknak, melynek a tanbeszédek, a megnyitó, székfoglaló, üdvözlő, iktató, búcsú-, gyász-, emlékbeszédek, melyek hol külön, hol az említett testületek írásai közt, részben össze is gyűjtve, jelentek meg. *Gróf Teleki József*nek (1790—1855) tárgyakat mindig a helyes szempontból megvilágító nyugodt—, *gr. Széchenyi Istvánnak*, egyéb írásai erényeit, azok szerkezeti hibái nélkül, bíró, eszmegazdag, bátor, hathatós akadémiai beszédek mellett leginkább a dics- és emlékszóknoklat emelkedett művészetté. S itt a sok közül *Kölcsey Ferenc* (I. Ferenc, Kazinczy, Berzsenyi felett) tűnik ki, majd kebelrázó, majd szívvolvasztó érzéseivel; *gr. Dessewffy József* (Berzeviczy, Illésházy felett) genre-festő ecsetével s kedélyes humorával; de leginkább *b. Eötvös József* (Kölcsey, Körösi, Dessewffy J. felett), ki a felfogás újsága s a magas és erős gondolatokkal a kedély melegét s képzelem ragyogását egyesítvén, a legtartalmasabb és egyszerűs mind legszebb műveket adta e nemben, melyeket csak saját későbbi beszédei haladtak meg. (Vörösmarty, Kazinczy, Széchenyi, Reguly, Szalay, Dessewffy Emél felett).

— (*L. Kölcsey* emlékbeszédét Kazinczy felett az *Irod. Olv.* 311 —, *Eötvösé*, *Kölcsey* felett u. o. a. 312. sz. alatt).

Irodalom. Az ünnepestélyes beszédek legjobbjai a nevezettektől s másoktól (Guzmics, Czuczor, Székács, stb) az akadémia Évkönyvei I—VIII. s a Kisfaludy-Társaság Évtapjai I—VII. kötetekben. — Összegyűjtve *Kölcseyéi* Minden Munkái II. köt. »Vegyes Beszédek« (Toldy kiad.). — *B. Eötvös József*: Magyar írók és Államférfiak (emlékbeszédek és elnöki megnyitó Beszédek). Pest 1868. — *Toldy*éi, ki, mint az akadémia titoknokja s a Kisfaludy-Társaság sok évi igazgatója, a szóknoklat e nemét legnagyobb kiterjedésben művelte: Toldy Ferenc Irodalmi Beszédei, kiadta Bajza, Pozsony, 1847. és: Irodalmi Arcképei s Újabb Beszédei, kiadta Tárkányi, Pest 1856. (újra s bővítve Összegyűjtött Munkái V. és VI. köt.).

132. §.

Költészet. — Általános nézet.

A leginkább költőink által felébresztett nemzetben az újabb politikai és kultúrai viszonyok, mint láttuk, magának a költészetnek két hatalmas versenytársat adtak, életben és irodalomban: a tudományt, s főleg a politikát. T. i. a júliusi francia forradalom erkölcsi hatása Magyarországra is áttért. A külföld politikai eseményei 1830 óta élénkebb és egyetemesb érdekeltséget gerjesztettek, mint valaha; s azon szellem, melynek a világrendítő mozgalmak kifejezői voltak, a Széchenyi reformjai előtt hatalmasan egyengette az utat. A figyelem, melyet költészetben a múlt, politikában az alkotmány körülsáncolása szinte maga birt vala, most a jelennek sociális állapotaira fordult: a nemzet politikában leledzett. Ennek hatása alatt a költészet, hogy régi uralmának legalább részét megmentse, öntudatlanul és önkénytelenül is felvette magába az élet gyakorlati irányait. A fordulat azonban nem rögtön ment véghez. Csak midőn a sajtó bilincseinek tágulásával (1840 után) a politika mind hathatósban emelte szárnyait, s a polgári jogegyenlőség eszméje, őszintén vagy kacérkodva, demokratiai színezetet vett, terjedt el mindinkább a költészetben is a »célzatosság,« és szállt le az általános emberi és nemzeti érdekek magasságairól a társadalmi kérdések terére; azok körül forgott oktatta a regényben, izgatva a drámában, buzdítva, lelkesítve a lyrában. Támogatta majdan e gyakorlati irányt egyfelül a nagyban növekedő olvasási vágy s a színügy emelkedése, amennyiben a francia és német modern költészet inváziójának utat nyitva, ennek regényei, novellái, drámái tömegesen lefordítottak, de annak keresztényiség- és államellenes, libertin és nőemancipáló műveit a nemzet erkölcsi komoly és politikai ép érzéke, részben a censúra is, még most távol tartották; s támogatta másfelül a népnyelv és népköltészetre irodalmi érdeken már elébb fordult figyelem. T. i. a népdalok közlései Kulcsár által 1817 óta, népmeséinknek Gaal György és gr. Mailáth János által (bár németül) 1820 óta megkísérlett kidolgozásai, népmondáinké b. Mednyánszky Alajos által (1829 óta), sőt a szerb népköltészet ismertetése is (először Toldy által 1827, majd 1830 óta nagyobb kiterjedésben Székács által), s mind ezek nyomán a népdal és néprománcnak Vitkovics, Kisfaludy Károly, s ennek

társai közül főleg Czuczor által külön faj gyanánt műveltetése, oly eleven részvételt gerjesztettek a *népies* iránt, hogy 1832-ben maga az akadémia bocsátott felszólítást a népnyelv kincsei (tájszók) s a népdalok gyűjtése tárgyában; s hogy szépirodalmi gyűjteményeinkben a nép s a költők népies dalai álló rovatot képezének; hogy továbbá a Kisfaludy-Társaság már a népiesnek elméletét is szőnyegre hozta pályakérdés útján (1841), s utóbb, Erdélyi János lelkes mozgatói folytán (1842,43), a népdalok és közmondásoknak —, Fogarasi javaslatára pedig (1844) a népdallamoknak gyűjtését is erőlyesen sürgette; mik aztán az Erdélyi gondjai alatt megjelent gazdag tartalmú köteteket, s a Fogarasi dallamait eredményezték: míg végre (1846) a népies beszélyre is tűzvén jutalmat, Arany halhatatlan »Toldi«-ával lépett a pályára. Ekép találkozáván egymással a politikai, az irodalmi, sőt a szokásokbani demokratizmus is (a Czuczor által megénekelt s divatra kapott magyar tánc, úgy zene és dallamok társadalmi hatása is számba jöven), s egyik támogatván a másikat, keletkezett azon cultusa a népnek és népiesnek, mely életben és irodalomban, társadalmi és műveltségtörténeti nevezetességre volt emelkedendő.

Félre ismernők új költészetünk fejlődési menetét, ha ennek regeyes és népies stádiumát a classicismus elleni visszahatásképen fogják fel. Emez, első keletkezése idejét kivéve, soha sem volt rideg alak, sőt tartalma és érzülete nemzeti, melegséggel emelkedettséget, lelkesedéssel erőt egyesítő; s ép ez öntudatos erő volt az, mely a fenséget a dagálytól, a képzelmet a szertelenségtől megóvta. A classicismus sajátságait az antik *kifejezősmód* és *rhythmika*, a *formaszigor* és *választékosság* tevék. *Kifejezősmódja* jogosult vala és korszerű, míg a nemzet nevelésével egyezett; amiért az oly költők is, mint Berzsenyi és Kölcsey, kik teljesen el voltak az óclassicismusban fogulva, mély hatást gyakorolhattak. A modern cultúra terjedésével a költészet is, a nagyobb s nem csak iskolai műveltségű közönséghez fordulva, főleg Kisfaludy Károly sürgetéseire és példájára, mindinkább a saját nemzetivel cserélte fel ez idegen képzetmódot. Ellenben az *óclassici* *versformák* s hangidomok, miután a nyelv *rhythmikai* elemét szerencsésen kifejtették, annak természetével szépen egyezvén, másod, elidegeníthetetlen sajátunk maradt; s ha az elsők nagyobb részt átengedék is a tért a modern rímes formáknak: ama hangidomok, egyesülve a rimmel, mind a déli népektől kölcsönzött, mind saját, új

meg újból támadó, versformáinkban, de rim nélkül is, megtartották érvényüket mind maig. Sőt, amennyiben az új népies iskola népies formákat használ vagy alkot, ebben is egyfelül folytatója a classicisták kezdeményezésének, másfelül e kezdetnek tovább-fejtője: miután Fogarasi nyelvünk hangsúlyos természetét felfedezte, s az ezen alapuló népies hangidomokat elméletre visszavinni megkísérlette. Végre a classicisták *választékossága* nem zárta volt ki a jellemzetest, sőt helyén a népiest sem; de kétségtelen érdeme az új lendületnek az, hogy sokkal nagyobb kiterjedésben kutatta s használta fel a népnyelv elhanyagolt szépségeit, s előadására tiszta nemzeti bélyeget nyomott; míg a hanyatlani kezdett *formaszigort* pongyolaság váltotta fel, végre a formának majdnem teljes feloldódását maga után vonandó.

Tehát, kezdetben észrevétlen és általános átmenetek, melyek a classicai kor szellemeiből indultak ki, míg a nemzeti élet új fejleményei más, t. i. a *közép nemeknek* szerzésnek érvényt. Az előbbi időszak alatt a lyrában az óda, az elbeszélő költészetben az epopoea, a drámaiban a tragédia tetőzének: helyökbe most a politikai s a népies dal, a regény s költői beszély, s az úgy nevezett nézőjáték, meg a népszínmű léptek. Ezzel a költői eszményiséget a reál objectivitás, az élet arcképezése, szállította le, a gyakorlati irány a tiszta szépnek előállítása helyett bizonyos eszméknek a költészet köntösében előadását üzte; még a lyrában is a hazafiság már nem úgy, mint a költő dagadozó keblének önkénytelen és szükséges kifakadása lépett fel, hanem szinte gyakorlati, izgató és tanító céllal. A nemzetiség, a szabadság népjog, egyenlőség, még a védegylet, tengerügy stb, tehát a nemzeti ipar is, nem csak mint érzés, hanem már mint tárgy kezdtek szerepelni; a forma a tartalom életfontossága mellett mellékesnek tekintetni. a régi correctség, tisztaság, választékosság, még a prózai költeményekben is, eltűnni. Ezek dacára, sőt részben ép ezért, a költészet élénkebb kölcsönhatásba állván az élettel, mint valaha, úgy a feltűnt soknemű tehetségek s a termékek számánál fogva is, annak újabb fejleményei történetünk egyik nevezetesh fejezetét képezik, melyeket most már részletesen fogunk tárgyalni.

133. §.

Lyrai költészet. — Vörösmarty és társai.

A classicismus, mint láttuk, az előbbi időszakban Kazinczy és Berzsenyi, Kölcsey és Bajzában elérvén tetőzését, Kisfaludy Károly és Vörösmartynál a regényessel szövetkezett. 1830 óta a drámai és elbeszélő költészetben a romanticismus már uralkodóvá lett: a lyrában mindazáltal a classicisták epigónjainak hosszú sora tartotta még hűzamosan elfoglalva a tért, kiknek tiszteletre méltó részén túl (Garry, Eötvös, Vachott S. sm.), a nagy számnál a szelid érzékenység s a formaszigor több volt az erőnél és eredetiségnél, melylyel nem bírták; s Vörösmarty hatalmas géniusa csak későn lelt némileg utódot Petőfiben, ki majdan egy új, lényegében népies, kör középpontjává leszén.

Első helyt ez idő lyrikusai közt *Vörösmarty* áll, kinél a jellem és forma különbözőseire nézve, változatosb nincs költőink között. A forró bensőség s az emésztő szenvedély, az elkeseredés lelkesedése s a fenség, az enyelgő gúny és nedély, szilaj kedv és mély eszmélet, képviselve alányi és helyzetdalokban, ódákban s az epigramm minden nemeiben, úgy a jelvényes és lyrai beszélyben, egy egész nagy világot tár fel előttünk, gazdagot megrendítő, majd olvasztó érzésekben, nagy és új, erős és megható, majd intó, elmés és ostorozó gondolatokban. Mintha mindannyi külön költő sajátai volnának: mégis visszavezetők mind az ő nagy és nemes egyéniségére, melyet b. Eötvös egy vonással szint oly találóan, mint szépen jellemzett: »A sors azon adományai, melyeket csak lehajolva szedhetni, reá nézve nem léteztek — tudva, hogy a babért csak az hordja biztosan halántékai körül, ki emelt fővel meggy végig életén.« (V. *Ferdinándhoz*). S hány mondata, kifejezett érzése, sorai, sőt darabjai tapadtak be olvasói szívébe, elméjébe, kalaúzúl a kedély és cselekvés útain! Ha valakiről, úgy róla mondható, hogy ki az ő költészete által lelkesül, nemtelen, vagy csak közszerű is, nem lehet.

Vörösmarty, majd mindig a kedély s a nemzet és emberiség élete tényeiből indulva, általán s a legnemesebb értelemben alkalmi költő volt. Innen azon megragadó valóság, mely lángoló, és bús, és esdeklő *szerelemdalaiból* (*A szerelemhez; Idíhoz; A kis leány baja; A merengőhöz*, stb.); azon mély szenvedély, mely némely jelvényes költe-

ményeiből (*Elhagyott anya*; *Árvizi hajós*); azon emésztő elkeseredés, mely Kisfaludy Károly kora elhúnyta (*K. K. emlékezete*), a lengyel nemzet sorsa, sőt az öszves emberiség állapotai felett érzett fájdalom maibul szól.

Azon költemények, melyek által Vörösmarty legnagyobb, mondhatni történeti hatást gyakorolt a nemzetre, *hazafiúi költeményei* voltak. Miután első ódái által (*Szigetvár*, *Fehérvár*) a magyart önelhagyásáért ostorozta, eposai által pedig a régi dicsőségre hivatkozva benne a férfias önérzetet felkeltő volt: az üdülő nemzetet, nagy és bús emlékezetei és szent akarata nevében, hű és kitűró küzdelemre lelkesíti (*Szózat*); majd a bizodalom komoly örömében buzdítja és biztatja (*Liszt Ferenchez*; *Főti dal*; *Honszeretet*); s meg nem szűnve tartani benne a lelket, most ima alakjában oktatta lelkesíti (*Hymnus*), majd a »sült galamb« politikáját gúnyolva megszilárdítja szándékaiban (*A sors és a magyar ember*), majd elbizakodásaiban nedélyesen — (*Mit csinálunk?*), kihágásaiban érzékenyen (*Jó bor*), eszmélteti; s ismét, a nemzet elismert dalnoktanítója felsőségével, inti (*Jóslat*). Másfelül a »nőtelen ország« hölgyeit fájdalommal vegyes keserűséggel emlékezteti nagy hivatásukra (*Az úri hölgyhöz*), s ismét esdekelve kéri honleányi részvétőket (*A magyar hölgyekhez*); majd a kor vívmányait ünnepli (*A szabad föld*; *A katoná*): s ekép minden érlüktetéseit a közéletnek megfigyelve, emel, irányoz, eszméltet, lelkesít. Rokonvala e költemények hatásával azoké, melyekben a lengyel nép honszeretetét dicsőíti (*Hontalan*), s annak gyászorsát az égető fájdalom lángvonásaival rajzolja (*Élő szobor*); s nemesíti politikai költészetét azon hév, melylyel a polgárisodás és emberjogok érdekeit (*Guttenberg*; *Gondolatok a könyvtárban*), azon szeretet, melylyel az »embert« a világ népeiben úgy, mint a haza mostoha gyermekeiben öleli; de a legmagasb, mert világtörténeti, álláspontra emelkedve azon költeményeiben látjuk őt, melyekben az emberiség sorsa feletti kétségbeesés ég (*Az emberek*; *A vén cigány*), míg (emebben) látnoki tekintettel a világ egykori regenerációját hirdeti, oly bámulatos mélységgel és hathatósággal, melyhez hasonlót a biblia némely könyvein kívül nem ismerek semmit; iszonyú, megrázkódtató, de végre kibékítő: az új világ és új költészet apokalypsise, s egyszersmind a legnagyobb magyar költő — hatyúdala.

Lyrai költészetéből az elbeszélőbe Vörösmarty románcai és balladái vezetnek át. Többször mesterileg eltalálja a balladai hangot

(*Buvár Kund*; *Salaman*; *Szilágyi és Hajmási*); másutt lyrai elbeszéléssé szélesednek ki (*Szép Ilonka*; *Kemény Simon*), melyek fő becse a lélektani momentum s a költői ecsetben, másszor (*Mik Bandi*; *Csik Ferke*) a népies naiv jellemben van; vagy allegorikai tankölteményekké (természetregéiben), hol a természet szellemes felfogása egy keleti képzelem ragyogó színezetével egyesül.

Vörösmarty mellett, hazafiúi költeményeivel, újra is *Bajza* emlitendő, ki, bár költői jellemével az előbbi kor legtisztább kifejezése, egészben amott tárgyaltatott (92. §.) hatása ez oldalával a jelen korban tetőzött. Már *Borénekében* (az 1825-ki országgyűlés befolyása alatt költve) zendültek meg mind azon eszmehangok, a bú s emelkedésé, a remény és könyörgésé, melyek a bekövetkezett idő fő thémái lettek számos változatokban; s az haza szerte énekelve, évekig nemzeti dala maradt a magyarnak. De történeti fontosságra emelkedett a reformkorban az *Apotheosis* (1834), mely a nemzet mind azon érzéseit, melyekkel a lengyelek bukását kísérte, annak szíve mélyéből kikapva, azoknak hű és hatalmas kifejezést adott, s melyből nemzetünk, saját bukása után, a maga jövőjét látszott kiséjteni, de egyszersmind vigaszt, bizalmat s elhatározást merítve belőle. Azért megtartotta érvényét e nagyszerű óda még Vörösmarty hatalmas hangjai mellett és után is meg szintén ama forró ima, az egykorú *Sóhajtság* (1834), mely mint egy commentárja volt az Apotheosisnak, és, mint népdalok szoktak változtatva és sokkép megtoldva, még soká és sokfelé énekeltetett.

Czuczor az Aurórákör harmadik hirneves költője, ki e kor lyrai költészetére hatott. Az előbbi koré meleg érzésű *dalai és heroidjeivel*, derült *elegidáival*, szigorúan alakított *balladáival* (*Karád és Zemir*; *Szondi*), némely *románcaival* (*Hunyadi*; *A legszebb ének*) és *legendáival*, de mely utóbbiak a reflexió és leíró elem mellett a naívtól teljesen nélkülözik: most szintoly ritka hivatottsággal amily előszeretettel a *népies* művelte tárgyban, jellemben és formában, úgy hogy e téren elődei és társaival bátran kiállja a versenyt. A naiv és érzékeny, szeszélyes és dévaj dalban és helyzetrajzban (régi népdalai; — *A falusi kis leány Pesten*), s különösen a *népies beszélyben* mester (*Cifra Laci*; *Tómalom*; *Remete Péter*, mely nem legenda, aminek címeztetik); a nép életét, erkölceit, érzet- és kifejezésmódját nálánál szerencsésben senki sem tünteti vissza. *Népies tankölteményei* (*Paprikás versek* a Mezei Naptárban) a németalföldi festőiskola élethűségével érdekelnek, de a költői hatás a néprajzi valádságban és az erkölcsi célzatosságban teljesen el

vész. Ellenben politikai költészete majd a harag és gúny lelkesedésével üldözve a kor vétkeit, a reform ellenei önzését, a választási visszaéléseket és vérengzéseket (*Satirai költemények*), e formában eladdig a legjelesbet adta; majd leleményes és találó elmésséggel ostromolta a közéleti és az irodalmi gyarlásokat *epigrammái és meséiben*.

— (*Mutatónyokat* Vörösmartyból l. az *Irod. Olv.* 313—320; *Bajzából* 261—4; *Czuczorból* a 321—29. sz. alatt).

Irodalom. Vörösmarty Versei »Munkái« I. kötetében Pest 1833, és »Újabb Munkái« I. köt. Buda 1840. együtt »Minden Munkái« I. II. és IX. kötetekben. Pest 1845—8. s egyúttal az 1847-ki egykötetes kiadásban. Három Rege, Pest 1857. Legteljesben Gyulai Pál összes kiadása I. II. köt. 1864. — *Bajza* (l. 40. l.) — *Czuczor* Poétai Munkái, Buda 1836. Népies Költeményei, kiadta Friebeisz István, Pest 1854, másodszer 1858, legteljesben Czuczor Költeményei 3. köt. Pest 1858.

134. §.

A classicisták epigónjai.

Egész serege a különböző érdemű lyrai költőknek támadozott e régibb notabilitások körül. Egyik legtevékenyebb és sokáig a legkedveltebb köztők *Garay János* volt (szül. 1812. megh. 1853), ki, miután »Csatár« eposával Vörösmarty utánzójaként lépe fel 1834, majd jól gondolt és megalkott *szerelemdalaival* méltó dicsértet aratott. Lelekénység, változatosság és formaszigor mellett bizonyos szívélyes játszíság tettek azokat kedvessé; míg másfelül hiányzik bennök azon megragadó bensőség, mely által a legkisebb dal is nyomot hágy a lélekben. Majd, ismét Vörösmarty sarkában, a hazafiúi lyra felé fordult, s mindig-kész megéneklője lett minden mozzanatnak a köz és politikai élet terén, dicsőítője minden népszerű névnek, mely köz ügyvel kapcsolatban állt; s következett hosszú sora a hangzó szavakból jól összeállított, s mégis meglehetősen költőitlen verses vezércikkeknek, melyek, újság és mélység nélkül gondolat és érzeményben, a szívet érintik inkább, mint megilletik. Ereje a költői beszélyben volt, miről alább leszen szó.

Sokkal kevesebbet adott, sőt igen keveset, *b. Eötvös József*, a lyrában. *Dalai* jelvesek, egy-egy természeti jelenet által felköltött eszme vagy érzet képben; majd románcneműek, hol egy kis történet vagy helyzettörz s ismét bizonyos eszme kifejezésére van (*A nyugalom; Vár és kunyhó*); de ezekben is, mint tiszta érzetdalaiban (*Búcsú; El-*

virádkoz) ugyanazon mélység és hæv, mely későbbi »Carthausi«-ját költészetünk egyik leggazdagabb művévé teszi.

Csupa bensőség s fennkölt érzemény *Vachott Sándor* költészete is (szül. 1818. † 1861). Honszeretet, kegyelet a régi egyszerű erkölcsök, erény, érdem és szenvedés iránt, fájdalom és szelid gúny a világ súlyedtsége felett, elválás, szerelem, hűség, féltés ragadtatnak vele lantot; szenvedélye, a szeretet szenvedélye, mély és erős, de mérsékelve az eszmélet által: innen az uralkodó elegiai hangulat, mely minden ellentétet felold, emel és derít, s a megadásban nyugtot lel. Ilyen ő nem csak elegiáiban (*A szenvedő hölgy*; *Cornélia emlékezete*; *György úr halálakor*; *Balaton vidékén*; *Széphalmon* stb), hanem több dalai s s életképeiben is (*Panasz*; *Leliához*; *Az östelek*); de innen azon nyájas szeszély is, mely némely dalait oly kedvesekké teszi. Költői lélekfestése egy helytelenül beszélynek nevezett költeményében tetőzik (*A külföld rabja*), hol a rab belső élete, ennek változásai, a szellemi és kedélyi fejlődések mély belátásról, dús képzelem s erős érzésről, valamint a forma feletti hatalomról tesznek tanúságot; míg kisebb darabjaiban, a nagy műgond mellett is, helyenként azzal küzdeni látjuk.

E csoporthoz tartoznak, mint a szelid lány érzemény éneklői s a szabatos szép forma mesterei: *Csiszár Ferenc* (1807, † 1858), ki a politikai gúnydalban is kitűnt; *Gaul József* (1811, † 1866) és *Kunoss Endre* (1810, † 1843) egyszerű dalaikkal (összes lyránk egyik leg-szebb dala ennek »Álombolygó«-jában a »Képeddel alszom el«); *Tóth Lőrinc* (szül. 1814) főleg életvidor anákreoni, némely népdalaiban és románcnemű költeményeiben; *Pap Endre* (1817, † 1851), kinél az életbölcsesség az érzéssel oly bensőleg egyesül; *Riskó Ignác*, a lyrai epigrammának is szerencsés művelője; *Szemere Miklós*, különösen nedélyes költeményeivel, és goethei dalok műfordításaival, de kinél a műgond már fogyni kezd; *Kerényi Frigyes* (1822, † 1852) dalai átlátszó tiszta szerkezetével s mély hazafiúi érzésével, mely *Sárosy Gyulánál* (1816, † 1861) már erősb hangot ad, *Mentovich Ferencnél* (szül. 1824) pedig mélység mellett alakító erőt is fejt ki; míg *Hiadornál* (Jámbor Pál, szül. 1822) a csinált szerelem- és világfájdalom, erölködéseiben, az érzet- és képdaályt a képtelenig csigázza; valamint az újnak keresése *Lisznayai Kálmánt* (1822, † 1863), dacára a való melegség és gyöngéd természet-érzelemnek, mely első dalaiban jelentkezett. Lisznayai volt egyszersmind az, ki kezdetbeni műgondját

csakhamar elhagyva, a bekövetkezett korban egyik fő terjesztője lett a forma elhanyagolásának

— (Garay életét l. az *Irod. Ölv.* 330. sz. alatt; *mutatványokat* tőle ott 330, 1; *Eötvöstől* 332—5; *Vachott* életét és *mutatv.* 336—8. sz. alatt).

A régóta elhagyott *vallásos költészet* ez időszakban kezdett mivelletni mind katolikus (»Religio és Nevelés«), mind protestáns részről (a »Prot. Egyh. Lapban«): de többnyire azon öszinte önmegadó buzgóság nélkül, mely a régi egyház, bár simítatlan, maradványait bélyegzi. Tiszta nyelv és versalak, de keresett bensőség, és, melyet mély érzés nem tűr, cicoma és virágos előadás jelzik a legújabb kornak e kísérleteit. Csak két költő tesz kivételt: *Székkács József* evang. superintendens (szül. 1809), ki lyrai epigrammaival is díszes helyet foglalt vala költészetünkben; és *Tárkányi Béla* egri főegyházi kanonok (sz. 1821), ki viszont románcairól volt már ismeretes. Mindkettő a zsolnárköltészet emelőin nevelkedvén, ennek mélységével és egyszerűségével zengedezteti érzéseit; amaz önálló költeményekben, mindkettő a zsolnárok utánképzéseiben; sőt Tárkányi, nagy tevékenységével e mezőn, már az egyházi énekeskönyv átalakítását is megindította szerencsésen.

— (*Székkács* életét s vallásos költeményeket tőle l. az *Irod. Ölv.* 339—47; *Tárkányi* életét s költeményeit u. o. 348—350. sz. alatt).

Irodalom. Garay János Versei, Pest 1843. Újabb Versei, Pest 1848. Balatoni Kagylók, Pest 1848. együtt Garay János Összes Költeményeiben, Pest 1854 és 1860. — *B. Eötvös József* Költeményei (a »Remény« zsebkönyvben, 1858, és külön P. 1869). — *Vachott Sándor* Versei, P. (1845.) 1868, és 1869; Összes Költeményei, kiadta Vahot Imre, Pest 1856. — *Caduszár*: Sonettkoszorú, Fiume 1831; Költeményei, Buda 1841, s bővítve ott 1856; *Esti Dalok* (Kövéssy Kálmán néven) Pápa 1847; *Őszi Lombok*, 2 k. Pest 1857. — *Gaal József* versei az Auróráb., Athenaeumb. sm.). — *Kunoss*: Dalfüzér, Pozsony 1840; Versei, bővített kiadás, Pest. 1843. — *Tóth Lőrinc*: Szívhangok, Buda 1838. — *Pap Endre*: Hátrahagyott Munkái I. kötetéb. kiadták Csengery és Kemény Zsigmond, Pest 1852. — *Riskó Ignác és Szemere Miklós* költeményeik főleg az Athenaeumban; eddig összegyűjtetlenek. — *Kerényi*: Költemények, Pest 1844. Újabb Költ. Pest 1846. — *Sározy*: Költemények, Buda 1858. — *Mentovich*: Úniódalok, Kol. 1848. Száraz Lombok, Kol. 1854. — *Hiador*: Emléklapok egy főrangú hölgyhez, Buda 1846. Hattyúdalog, és: Hangok az emberiséghez, Pest, 1848. — *Lisznyai* első csinosabb dalai az Athen., majd: *Tavaszi Dalok*, Pest 1847. — *Székkács* költői munkái még összegyűjtetlenek; vallásos költeményei »Imádságok« című imakönyvében, Pest 1845 és 1853, s a Prot. Egyh. Lapban. — *Tárkányi* apró füzetekben 1848 óta; együtt: *Tárkányi B. J.* Költeményeiben Pest 1857. Kathol. Egyházi Énektár (hangjegyekkel), Eger 1855 4rétb.

135. §.

Új lendület. Petőfi Sándor.

Classicus költőink elsorolt, s még inkább el nem sorolt, epigón-jainál a forma lassanként mindenné válván, a tartalom phraseológiává, s még azoknál is, kiktől a való költői tehetség meg nem tagadható, kevés kivétellel, mind erőtlenebb ismétlése a nagy költőink által mély-séggel, erővel és eredetiséggel kifejezett érzéseknek: szükségkép fordulatnak kelle beállani, hogy költészetünk, elhanyaglásából, új életre gerjedhessen. S im a lendület ismét azoktól jött, kik azt már egyszer hasonló válságból kiemelék, midőn óclassiciai stádiumából, mely végtire szinte lelketlen modorban indult süllyedni, a nemzeti és regényesbe átvették (Kisfaludy K., Vörösmarty, Czuczor). Most új elemül a népiest hozták mind nagyobb érvényre, aminek a hatalmasan ébredő közélet, a népet magát mindinkább felölelő politikai irány, s a véletlennel azon szerencsés viszonyulása kedvezett, mely egyenesen született népemberek közt hagyott erőteljes költői egyéniségeket tá-madni. Ezek is első kísérleteikkel a classici-nemzeti kor földében gyökerezvén, költői műveltségüket szinte annak köszönték, s így képe-sek voltak az új elemmel az öröklött vívmányt áthatni.

Legközelebbi megindító a fordulatnak *Kriza János* és *Erdélyi János* lettek (mindkettő szül. 1814). Amannak *né, dalaiban* a székely havasoknak, melyek közt született, friss szellője lengedezett; emez ko-moly, határozott, mély egyéniség, gondolatgazdag és meleg, bár *költe-ményeiben* darabos, s a formát, sem a classicait, sem a népiest, tartal-mával tiszta öszhangba hozni nem bíró; annál nagyobb hatású volt a népköltészet műveinek nem csak közzététele, hanem annak legben-sőbb lényege szerint ismertetése, valamint műbölcsész és műtészti munkássága által (132. §.). S most a rég előérzett lendület nagyban megindult: csakhamar s egymás után feltűntek, mint az *új népies iskola* mindannyi bajnokai, *Tompa, Petőfi* és *Arany*: amaz népregei symbolismusával, Petőfi mindent átható nyers és dús lyrai erővel, s Arany, kiben a mély természet-ér erős értelemmel és érzékeny ízléssel egyesülvén, az új költészet általa fogta művészi avatását nyerni. Arany lyrai időszaka már történetünk korán túl esvén, alább vele csak mint elbe-szellő költővel fogunk találkozni: a más kettővel itt kell foglalkodnunk.

Tompa Mihály (szül. 1819 † 1868) 1841-ben, s így egy évvel Petőfi előtt, lépett fel az Athenaeumban, s ennél szorosban függ össze a classica-i-nemzeti iskolával. Elsőbb *dalai* a többi epigónok jó és gyenge oldalaival bírnak. Fordulatát 1845-ben írt *népdalai* jelzik, s a mondák tanulmánya, mely téren hírét csakhamar (1846) megállapította. Ez óta *lyrai költeményein* is új hang és szín lett észrevehető, t. i. a modor helyét saját egyénisége foglalta el, tárgyait az őt körülvevő természet- és embervilágból, s a maga, közszerűeknek látszó, de költőisítés által érdeklővé lett, élményeiből vevén, nyelvét pedig a közélettől, mely nemesítés által sem szűnik meg nála közéleti lenni. Tompa kevésbé hivatott a szabatos dalra; a természet titkos életével válszenvben levő, a kifestésre, a jelves előadásra hajló lelke (*Temetői hangok*; *A madár, fiaihoz*) a terjengést engedő formákat szereti, s ezekben tartalmaz elmélő, és meglep mint bárki: elegiai kedély, mely két elemet: a gondolatot és érzést, a legbensőbbben összeolvasztja (*Alföldi képek. Levél egy elűtazott barátom után*); de úgy, hogy néha az idylli (*Falusai órák*), másszor a nedélyes jut a legtisztább kifejezésre (*A hunyákhoz*); sőt nem ritkán, emeből kiválva, a gúnyn is, elég élesen.

Minden társaié közt leghathatósban, s legtöbb eredetiséggel *Petőfi Sándor* lantja zendült meg (szül. 1823, † 1849). Származása és erkölceinél, hajlamai és életénél fogva egészen a népé, költészete is, mely életével egy, egészen annak legében leledzik. Teremtő képzelemmel, mély erkölcsi érzés mellett szilaj daccal és széles jó kedvvel, de egyszersmind oly ősi gyermeteg kedélylyel, mely a conventionális világ behatásai által meghódíthatatlan, s így ennek kellő közepén is életével és költészetével a szabad természet kivételes fia, s végre erős, de kifejeletlen értelmiséggel bíró: művei szenvedély mellett gyöngéd bensőséget, a fenséges és nemes mellett közszerűséget, a gazdag változatosság mellett korlátoltságot tanusítanak egyformán. Tárgyai a szerelem, melynek dalai csupa láng, s ismét lágyság és gyöngédség; családi érzések, melyek szeretetre méltó vidorsággal és bensőséggel nyilatkoznak (*István ücsémhez, A jó öreg kocsmáros, Szülőföldemen, Egy este otthon*); táj- s természetképek, mik nem magokért, hanem azon érzés és gondolatért vannak, miket benne költenek (*A csárda romjai, A sivatag koronája*); társas és egyéni gyarlóságok és vétkek, miket egészséges szeszély és ironia gazdag erővel ostromol (*Pató Pál úr, A hold elegiája*), míg társas vigalmakat és bort énekelve meg, magába nem férő jó kedve sokszor szilajul, sőt póriasan is zajong; az

erkölcsi, hazafiúi és demokratiai eszmék és érzelmek pedig, az el nem rejthető célzatosság mellett, nem ritkán elég prózai módon adatnak elő: de gyakran az elkieseredés lelkesedésével (*Álmaim, A magyar nemes, Van-e egy marok föld*), majd ironia és humorral (*A magyar nemes, Okatootája*); de viszont bensőleg tud örülni is a haza emelkedésének (*A magyarok istene*). Ha épen e téren a túlzástól s az igazságtalanságtól nem ment, s ez által egész a lázításig ragadtatik (*Miseria plebs contribuens*), az ama beteges izgatottságnak betudandó, amilyen csak nagy és erős szenvedélytől telik. S mindezekben, s ezeken kívül, maga, s éltének minden mozzanatai szolgáltatják költeményeinek a legváltozatosb anyagot. Sajátságos érdeket, sokszor szívélyes és mély részvétet, költ egyénisége iránt azon beszédes őszinte nyíltság, melylyel olvasóját biztosává, sőt barátjává teszi. Mert, erkölcsi öntudatában büszke magát jobbnak mutatni, mint amilyen, nem hallgat el, nem szépít, nem arrogál semmit, mit nem bír: így nyílt könyv gyanánt fekszenek előttünk nem csak viszontagságai és kalandjai, hanem gondolkodása és érzései, szenvedélyei és hibái, még csínyei is, melyek születés és nevelésben, világ és sorsban, nem érdemelt szenvedésekben, gyakran túlzó legyezésben találják forrásokat; s ezt tekintve tévedései is — mik szerint a jellemet néha az illemtételek megvetésébe helyezte, a demokrátiát nem csak az intézményekben, hanem az erkölcsökben is érvényesíteni kívánta, az embert annyira diszesítő önmérséklet helyett dacban és szertelenségekben tetszett magának — tévedései is, költészetében, elnézésünket, nem ritkán becsülésünket bírják. Csak a világgali meghasonlását sokalljuk meg, midőn gyűlöletté fajul, mely lényegében mindig költőitlen, sőt túlzásaiban undort gerjeszt (*A világ és én*). De ez álláspontot szerencsésjére hamar meghaladta.

Mellőzve kísérleteit a reflexió terén (*Felhők*), hiányozván eszméiben az érlelttség és mélység; ha Petőfi, egyéni költészetével, melynek ő tárgya és szerzője egyszersmind, egyedül áll lyránkban: regeneráló hatását öszves költészetünkre mint *népköltőét* nem lehet eléggé méltánylanunk. *Népdalai, néprománcai* s költői beszélyei öszvege tartozik ide. Nem hiányoztak, mint láttuk, e téren szerencsés előzői, de kik életök, műveltségök és világnézetök szerint a népköltészetet mint formát műveltek: míg Petőfi, a nép közvetlen kifolyása, annak egyszersmind legáltalább képviselője, sőt az maga volt. Tárgy, naív fel fogás, hangulat, a természet és belső világ válszenves közvetítése, a

ragyogó színjáték, e friseség és könnyű folyamat, s előadásának mindig tárgyszerű változatossága ily benső és állandó egyesülésben, s összekötte a népi dallamos szchemákkal s a népi nyelvvel, melyet az életből vett kifejezések, füzések és fordulatokból, nem szépítve, de nemesítve a költői használat által, mintegy újjá teremtett, más költőnél nem találtatott. Így ő, Eötvössel szólva, a szó legszigorúbb értelmében magyar költő — ha t. i. ilyen alatt egy, a művelt világ behatásaitól érintetlen primitív-magyar költőt értünk — »s ez az, mi valamint megmagyarázza a nagy hatást, melyet művei gyakoroltak, úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbikét képezi.«

— (*Kriza élete és műtatványok költeményeiből az Irod. Olv.* 351—4. sz. alatt. — *Erdélyből* u. o. 355 6. — *Tompa élete és mutató.* 357—61. *Petőfiből* példák 362—7.).

Kiadások: *Kriza* költeményei az Athenaeum, Reményb. s egyebütt elszórva, fájdalom, nincsenek még összeszedve. — *Erdélyi János* Költeményei, Buda 1844. Szabad Hangok, Pest 1840. — *Tompa* Versei, I. Pest 1847. II. 1854.; összes kiadások 6 köt. Pest 1858—67, és P. 1870. — *Petőfi* munkái az életrajzban elősorolvák.

Petőfi Sándor az 1823. év első órájában, Kis-Körösön, Pest megyében, született, hol akkor atyja, Petrovics István, mészáros volt. Iskoláit hat éves korában kezdte Kecskeméten, folytatta több helyt, különösen Aszódon is, hol zongorázni és rajzolni is tanult, s honnan a selmeci lyceumba ment által. Itt mint tagja a m. társaságnak, kezdett már verselni (1838), járta a német színházat, s ezzel az iskolai törvények ellen vétvén, rosszul osztályoztatott, ami, kapcsolatban gazdája vádjaival, oka lett, hogy a reményeiben magát csalódottnak hívő atyja levonta róla kezét. Az elkoseredett fiú most, egy februáriusi zordon nap hajnalán, titkon és gyalog elhagyván Selmecet, Pestre jött, s a nemzeti színházhoz statistának szegődött. Egy rokona megtudván Petőfi atyjának időközbeni vagyonbukását, a fiáról való gondoskodást magára vállalta, s őt, ki nála a nyarat és a szünidőt római classicusok olvasásával s verseléssel töltötte, az új tanév elején Sopronba küldte, hogy a lyceumban tanulmányait folytassa. Petőfi azonban katonának csapott fel, egyideig Sopronban, később Károlyvároson tanyázott, hol betegeskedvén, 1841-nek telén haza bocsátatott. A következő két évet hol Pápán tanulva töltötte, s itt a m. társaságtól egy lyrai költeményével díjt is nyert, hol színészkedett több vidéki társaságnál, míg, az Athenaeumban fellépésével (máj. 1842) némi figyelmet gerjesztvén, 1843-ban a Kisfaludy-Társaságtól fordításokra alkalmaztatott (ennek Regénytárában töle van: *A koros hölgy*, Bernard után, 1 k. és *Robin Hood*, James után 2 köt.). Ismét a színészethez fordult, míg egy, Debreczenben s más alföldi városokban töltött tél után, az „Életképek“ mellé munkatársul meghi-

vatván, 1844 Pestre jött. Itt Vörösmarty eszközzésére a Nemzeti Kör megvette első versgyűjteményét (Versek 1842—4, Buda 1844), Vahot Imre pedig segédül fogadta a „Pesti Divatlap“ mellé. Ezóta minden lapok hozogattak tőle verseket, mik már most a közönség általános kedvencevé tették. Mindazáltal harmadszor is tett kísérletet a színészettel, mégpedig a nemzeti színháznál, de itt megbukván, végre lemondott e szenvedélyéről, s most már kirekesztőleg az irodalomnak élt. Egymást érték: A helység kalapácsa, furcsa hősköltemény, Buda 1844; János vitéz, Buda 1845; Versek 1844—5.; Cypruslombok Etelke sírjáról; Szerelem Gyöngyei, Pest 1845. Próbálkozott a drámában is „Zöld Marci“ népszínművel, mely visszavetete, és „Tigris és hyaena“ drámával, mely, bár elfogadtatott a nemz. színház által, később önmaga visszavonta és kiadta azt; próbálkozott a regényben: A hóhér kötele; majd a tanköltészetben: Felhők (mind a három darab Pest 1846); írt Úti Jegyzeteket (Életk. 1845), novellákat (u. ott), s ismét Úti Leveleket (Hazánk 1847), igen különböző szerencsével. Annál egyetemesb volt a tetszés, melylyel a lapokban versei folyvást találkozottak; s így 1847-ben már „Összes Költeményeit“ adhatta ki Pesten (újra 1848, 1869, 1872. 2 köt.). Döntő következesű lett kedélye és magánéletére 1846-ban tett szatmári útja, melynek alkalmával Szendrey Júliával megismerkedett, kit 1847. sept. nől vevén, addigi nyugtalan életét csendes házi boldogság váltotta fel. Most Aranyval és Vörösmartyval Shakespeare kiadására egyesülvén, az, az általa angolból fordított Coriolánussal, Pest 1848, meg is indult, de a bekövetkezett politikai fordulat folytán abba maradt. 1848 végén a hadseregbe állván, Bem mellett mint kapitány-titkár és segéd, utóbb őrnagy, működött, jelen volt a piskii csatában, s utolszor a segesvári döntő ütközet előtt láttatott júl. 31. 1849. Halála után nagy-későn jelentek meg „Újabb Költeményei 1847—9.“ Pest 1858. 2 k. s ismét 1869, 1871. és: Vegyes Munkái, Gyulai Páltól, Pest 1863. 3 kötet.

136. §.

Tan- és gúnyköltészet. Vajda. Arany.

Az irányköltészettel, mely, mint neve is vallja, tudva nem tudva a költészetten kívül fekvő célra arányoz, benn voltunk már a hal gyakorlatú tanköltészetben, abban t. i., mely szépítő, nem szép, művészet, s mint ilyen a költői birodalom határszélén áll. A maga tisztaságában és önálló nagyobb formáiban mindazáltal az nem üzetett, hanem az erdélyi meseirő Hegedüs Sámuel tankölteményét (*Menipp útazása a*

más világon) nem vesszük ide, mely nem tartalmatlan ugyan, de gyenge alkotású s kevésbé költői, nyelvvel pedig mintha a XVIII. századból hangzanék át hozzánk. Az egész világ csak érzeményeket pengetett; e meddő szaporaságnál fogva tehát, melylyel a divatos lyra az alanyi költészetet elárasztá, hasznosnak látta a Kisfaludy-Társaság a gondolat költészeti jogosultságára is figyelmeztetni, s ha versenynyitás útján, közvetlenül, mértékűtő szépművek előállítására nem is, legalább lélektani tanulmányra s a költészetnek eszmei tartalommal megtermékenyítésére reménylett hathatni. Így 1841 satírákra, 1843 komoly tankölteményekre tűzött ki díjakat. A verseny mindkét esetben népes volt; az első sikeres is, a másik nem, amennyiben a győztes mű is (*Féltés* 10 énekben *Ney Ferencről*), bár a leíró elem gazdag színcivel rendelkezik, dictiója nemes és szép, s technikája correct, alakító erő hiányában az elvont gondolat halványosságát konkrét étellel el nem bírta törteni.

Így egyetlen méltó képviselő e téren *Vajda Péter* lett (született 1808, † 1846). Vajda, legbelsőbb lényében, poetai természet, gazdag teremtő képzelemmel, mélyen érző szívvel, és hasonló erejű hajlammal a vizsgálódásra, de azon erős értelem nélkül, mely a lélek különmemű tehetségei felett intézőleg uralkodik; s ezért, tudományt (nyelvészetet, természet- és társadalmi tudományokat) és költészetet együtt űzve, ez nem engedé megtalálnia alkotásaiban a tiszta tudományos —, mint amaz nem a tiszta költői formát. Ugyanez iker természeténél fogva tudományos gondolkodása és előadása a képzelem és kedély által van elfogúlva, miként viszont költészetében a gondolat gyakran nyers valóságában jelenik meg; s a két elem egymást teljesen át nem hatván, amott tiszta prózai prózára, itt tisztán költői versre nem vihatva fel magát, ösztönszerűleg alkota magának egy saját, közép előadási formát, költői prózát, mely, ha néha osiáni, néha bibliai hangot ad, az nem mímelés, hanem épen csak lélekidomai saját és szükséges szüleménye volt. De ezekben foglaltatik annak jogosultsága is. Nemes, szép s költői lelke sajátosságai, melyekben minden gyengéi, de egész nagy ereje is alapúlnak, nyilatkoznak már első költői kísérleteiben: »*A Nap szakas:ai*«-ban, mik szerinte: »költeményes festések a természet után«, s az elbeszélő »*Legszebb leány*«-ban (mindkettő 1834), mik már philosophiai költemények, festés és elbeszélés, itt is ott is, az eszméért levén. Következtek aztán az évek során dráma, regény, számos beszély, kötetlen és verses dalok és himnuszok mellett és után

önálló tanköltemények; mint az *Időszakok* (1839. I. Előkor), melyekben az emberiség történetének philosophiája, *Eszder* (1841), melyben egy geogónia kísérletetik meg: mindkettő tudománynak kevés, költeménynek sok, az észnek nem elég pontos, az aesthetikai érzéknek nem elég érdeklő és meleg, s emez a genesistől, mely az olvasónak szükségkép eszébe jut, nagyszerűsége és fenségre messze eső; *Erény és bűn* (1841), mely már inkább paraenesis, mint tanköltemény; míg *Az égi művészet* (1843) jelves költemény, mely a művészet lényegét az igaznak, szépnek és szeretetnek (jónak) egységében mutatja fel. *A természet bájai* (1844) már sokkal lelkesb és költőibb, de lazán összefüggő, s egyenetlen becsű: elragadó szép és gyöngéd részek mellett szárazak s áradozásokkal fárasztók is vannak. A tanszerű elem *lyrai költeményeiben* is érvénykedik, leginkább az úgynevezett *Szellem- és hondalokban* (1841. prózab.), hol a jogegyenlőség evangélioma hirdetetetik, melegen, hatályosan, de nem hosszadalmak nélkül, valamint egyetlen drámájában is: »*Joguz* vagy a *Houkeresők*« 4 felv. (1836), melyben, nem gondolva a szigorú színi elrendeléssel, sem a szabatos jellemrajzzal, a feltüntetett elvharcban szabadság-, jog- és honszeretetet s egyetértést tanít, kézzelfogható vonatkozással a jelenre.

E gazdag tanszerű és költői alap dacára tehát Vajdának nem sikerült önálló tankölteményeiben mintaszerű, vagy csak correct művet is adni. Annál nagyobb fényben ragyog, s épen mint tanköltő is, elbeszélő munkáiban, különösen *keleti beszélyeiben*, melyeken nemes keble egész melegségét és költészete minden bájait előntve találjuk. Vajda, a kis kora óta már önfentartásra utalt szegény elhagyatott pórfiu, de annál gazdagabb isten lelki javaiban; kinek élete és költészete egy: gyermekded szelíd ártatlanság, az erény tisztelete s gyakorlata, istennek, műveiben, imádása, a külső természetében úgy, mint az embervilágéban; ki a természet iránti vallásos lelkesedésében ennek kebelén, s csak itt, lelte fő boldogságát, mint gyermek az anyjában; ki végre a maga részére oly keveset követelt az élettől: annál mélyebben és fájdalmasban érezte a kiváltságok korában mindazt, mi az isten színére egyformán teremtett emberiség osztályozásában jogtalan és lealázó volt, s küldetesszerű önérzettel és hévvel avatta fel magát az emberjogok védőjévé. Sem a sajtó állapota, sem szelíd lelke nem engedék a nyílt, a megtámadó szót, s így költészetét tette a szabad, egyenjogú emberiségért buzgó keble kifejezőjévé. Nem ismerve színről színre a társaságot, melylyel keveset érintkezett, a történel-

met pedig folyama nagy hullámvázásaiban inkább, mint részletes hűség-gel: helyes érzéssel távol korokba s leginkább keletre szerette költött történetei sceneriáját áttenni, hol a szokások és jellemek külső hűsége hiányait a messzeség kevesebbé hagyá észrevenni, s az általa annyira szeretett természetet ragyogó ecsetével eszményítve, oly szép összhangzásba hozhatta szintén eszményített jellemeivel. S hol is találhat vala a szenvedő emberiség képviselőitül hivatottabb alakokat, mint a zsarnokság s a casztok őshonaiban, a keleten? A jogtalan osztályok iránt érdeklendő tehát, majd a rabszolgaság sanyarait mutatja fel (*Othman ünnep*); majd egy szegény néger sklávot vezet elénk, mint a hűség háladatossága szívreható példányát (*Manahor*); másutt a várnarendszert tünteti fel tragikai hatásaiban (*Vajkoontala*; *Mágusleány*), s ismét a jogegyenlőség ellentételes világításában (*Akbár zultán*); majd a nemesb természet győzedelmét a felekezetes vakbuzgóság felett dicsoíti (*Memnon szobra*; *Yoridala*). S e kivételes műveket többnyire a takarékos szerkezet, a phsychologiai momentum, s a bájoló ecset örök-széppé avatják. Sőt másutt is, hol a tancél még jobban van elburkolva (*Az athinai sírásó*; *A csapodár*; *Mirmah stb*), a nemes erkölcsi irány, kapcsolatban a legszebb leleményekkel s a lélektanilag kielégítő kivittel, jótékony, megnyugtató, mély megindulást hagy vissza a szívben.

A g ú n y k ö l t é s z e t a folytonos censúrai gyámság miatt most sem virágozhatott fel: pedig voltak nálunk minden időben — a Jagel-lók alatt élt Apáti Ferenc előtt (intermezzók) és után (népi gúny-dal) Gvadányiig, s ettől Kisfaludy Károlyig — elméink, melyek, kivált az enyelgő gúnyorra, a kedélyes ironiára, kifejezett képességgel bírtak. Az újabb korban, midőn az művészetté válhatott, a legfontosb és kihívóbb tárgyak kiváltságolva lévén, az önálló gúnyor nem mivel-tethetvén, költőink megelégedtek a gúnyt mint elemet játszdztatni mesében, beszélyben, vígjátékban. A Kisfaludy-Társaság kívánt elmé-let, példa s pályáztatás által e fajnak is lendületet adni (1841); ennek kebelében értekezett róla *Székács*, és sóval és borssal vegyített satirái élő előadásával mulattatta a társaság nyilvános ünnepeire szá-mosan egybegyűlni szokott hallgatókat (*Hogy lehet könnyen meggazda-godni? Hogyan tegyünk szert könnyen hírre névre?*); a népes pályáza-ton pedig hús versenyző közt öt győztes találkozott (*Vajda, Szent-miklós Sámuel, Szilágyi István, Gaal József, Tárkányi*); de sem mű-remekségre, sem divatra e faj nem emelkedhetett a sajtó lidércnyo-mása miatt; és Székács enyelgő satiráin kívül csak *Czuczor* (133. §.)

és Vajda közelítették meg a jelességet (*Vegyes házasságok*; *Utazó magyarok*; *Magyarország* stb): míg nem Arany János (szül. 1817) első pályázatával e társaságnál (*Az elveszett alkotmány*, vig epos hét énekben), mely 1845. nyert koszorút, lepte meg a műértők figyelmét. Mert bár nyelv és vers még sok kívánandót hagyott, ezen, a költő alakitó erejéről már feltűnően tanuskodó műben »az akkor napi renden volt politikai és szociális mozgalmak szoborszerű élethűséggel tárgyaltak, fűszerezve a legfinomabb ironiával s a satira chamaeleoni árnyazataival, a horátiusi *ridendo dicere verum*-tól fogva egész a »juvenálisi korbácsoló potenciáig«: úgy hogy tekintve a komoly alapot s a satirai ér gazdagságát és csípősségét, e mű meghaladott mindent, mit gúnyköltészetünkben eladdig bírtunk.

— (*Mutatónyit* »Az elveszett alkotmány«-ból I. az *Irod. Öv.* 368. sz. alatt.)

Irodalom. Hegedűs Sámuel *Poetai Próbái*, 2 köt. Kolosv. 1837. — *Ney* tanköltménye a Kisz. Társ. Évlapjai VI. kötetében áll. — *Vajda*: A legszebb leány, Pest 1834. A Nap szakassai, Pest 1834. Dalhon, 4 k. Pest 1839—44. Ebben versei, tanköltményei és némely beszélei; emezek többjei, mik az Auróra, Hajnal és Nemz. Almanachban jöttek ki 1834—42-ig, nincsenek felvéve a gyűjteménybe. — *Székkács* satirái, értekezése a satiráról, s a megjelenhetett pályasatirák (melyek közt Vajdától a »Vegyes házasságok« és »Censúra« nem jöhettek ki) a Kisz. Társ. Évl. III. és VI. köt. — *Arany*: Az elveszett alkotmány, 7 é. Évlp. VII. és Összes Költ. 1867

137. §.

Színügy és színköltészet.

A színészet ez időszakban nyert valahára állandó házat a fővárosban, s azzal születtek meg drámai költészetünk életének természetes feltételei is. Egy középponti magyar színház fontossága a magyar nyelv művelésére, terjesztésére, magyar társas élet fejtésére s a nemzetszínköltészet emelésére nézve, el vala ismerve, s egy olyannak létesülése általános óhaj és akarat tárgya. Reményt a magyar színészet haladásai iránt a kolosvári, kassai, úgy a Balla-féle pesti társaságokban mutatkozó jelesebb tehetségek költöttek. Az akademiának e remény élesztésében, a létesíthetés módja tisztába-hozatalában, a drámai költészet műveltetésében nem csekély része volt. Mindjárt felállíttatása után drámai jutalmakat tűzött ki, s ha ezeknek közvetlen eredményei fényesek nem voltak is, legalább munkásságot, gyakorlatot költötteg e téren (tizenkét év alatt 77 szomorújáték és 63 vígjáték jelent meg

a pályán). Két gyűjteményt adott ki, melyekben 16 eredeti és 20 fordított színmű látott világot. Egy állandó színház létesítése módját jutalomkérdés tárgyává tevén, három jutalmazott és kiadott pályairattal vonta a közönség figyelmét ez ügyre. Egyidőben Pest vármegye pártfogása alá vett egy, a kassaitól elvált és több erők hozzá csatlakozásával szaporodott társaságot (Megyeri, Bartha, Kántorné, Lendvay-pár, Szentpétery, Egressy, Szerdahelyi stb), mely az üresen állott budavári színházba telepedvén, meg volt vetendő a magyar színművészetnek alapját (1833—6). Fáy és Döbrenteire bízott a művezetés; ismét egy akadémiai bizottság a színműkészlet tisztázásáról és neveléséről gondoskodván, több mint másfél száz eredeti és fordított új színművel egészen új játékrendet alapított meg. Pest vármegye már 1832. egy állandó színház építését hozván szönyegre, Széchenyi annak részvények útján, Fáy, akadémiai pályairatában, annak országosan létesítését sürgette. És most a budai társaság sikerei s a növekedő köz buzgóság által elragadott Széchenyi az 1832—6-ki országgyűlés alatt csakugyan egy »nagy *nemzeti* színház« részére a pesti dunaparton telket is eszközölt, mire a véle versenyző pesti alispán Földváry Gábor e helyett egy *megyeinek* állítását kivívén, az ügyet rendkívüli erélylyel kezébe vette, s adományok útján a kerepesi úton Grassalkovics Antal herceg által felajánlott telken azt fel is építvén, s egy részvényes társaságnak átadván, az 1837. augusztus 22-én megnyitattott (igazg. Bajza; 1838. júniustól Szentkirályi Móric, utóbb Nyári Pál, Ilkey stb). A bekövetkezett 1840-ki országgyűlés azt a rajta levő terven megváltván, s fentartására, négyszáz ezer ezüst forintot szavazván meg, *nemzeti színházzá* emelte, s országos választmány fő felügyelete alá helyezte (1843 haszonbérlo és igazg. Bartay; 1845 gr. Ráday Gedeon, 1847 Bajza, 1848 Erdélyi).

A közönség tetszésétől függvén a budai, majd a Pest-megyei színház fennállása, sőt jó részben a nem eléggé megállapított nemzetinek is virágzása, a játékrend nem emelkedhetett aesthetikai függetlenségre. Az első években a színszerű eredeti darabok kis száma mellett a német irodalom középszerűségei uralkodtak e színpadon is; t. i. eleinte az akadémia »játékszíni választmánya« mindenek előtt egy égető ügygyel, a régi színmű-készlet nyelvének kiigazításával, volt elfoglalva, minek folytán ezóta lett csak a színpadon hibátlan és csinosabb beszéd hallható; új drámakészletet, még csak kis részben használható eredetiekből, nagyobbára pedig a külföld jobb darabjai-

ből csak lassan teremthetett, s figyelme már Budán fordulván előszeretettel a francia regényes iskola termékeihez, ezekkel végre, és csak Pesten, szoríthatta ki a német *érzelgő drámat*. Most, s mindjárt kezdettől fogva, a megyei színházban különös ápolásnak örvendett az *énekes játék* is, mely a többnyire idegen szavaló drámát soká alárendeltségben tartotta; míg időnként feltűnő, egy és más tekintetben figyelemre méltó *eredeti drámák s vígjátékok* (Vörösmarty, Szigligeti Gaal, Fáy, Kuthy, Csató, Garay, Tóth, Teleki, Nagy Ignác, Kovács Pál, Vahot Imre stb.), sőt *énekes játékok* (Bartay, Erkel, Thern, Egressy Benjamin), még *magyar balétek* is (»Magyar vigalom«; »Mádi szüret,« melyek által mentek az új leleményű magyar társas táncok a szebb társaságokba is át), az eredeti művek iránt lassanként érdeket kezdtek gerjeszteni; és végre a dalokkal vegyített *magyar népszínmű* (Szigligeti, Balog, Szigeti stb) határozott diadalt vívott ki a német bohózat felett, ezt teljesen háttérbe szorítván. A színházi bevételi részdíj, mely az íróknak jutott, s az akadémiai drámai pályadíjt felváltott színházi pályadíjak folytonos munkásságra serkentették az írókat. Egyszerre csak azon vette magát észre a színház, hogy érdekléssel és bizodalommal fogadtatnak az eredeti művek. T. i. a lapok, s főleg az Athenaeum komoly és tanulságos színbírálatai lassú de folytonos hatása alatt javult költő és színész, tisztultak nézetei és ízlése a közönségnek. Ébren tarták az érdekeltséget a tollharcok is: a dráma- és operapárt vitái közben mindkét rész kedvelői szaporodtak, a francia iskola mellett (Athen.) és ellen (Regélő) folyt harc alatt Shakespeare jutott mind nagyobb tekintetre; a színpadi s másfelül a költői hatás körüli versenygés legalább arra, mi színiköltészetünknek leginkább kellett, a színi technikára, irányozta mind hathatósban az igyekvéseket (a folyton, most már a vígjátékban is munkás Szigligeti mellett Obernyik, Czakó, Húgó Károly sm.); nemzeti operánk is drámaibb lett (Thern, Doppler, Császár György, Erkel); színészeink a régi módos iskolát érezhetőleg elhagyván, az újfrancia, a shakespearei s az eredeti darabok által természetesebb előadáshoz szoktattattak, s új erővel, a változott irányt követőkkel, szaporodtak (Priell Cornélia, Szilágyi Lilla stb). Költészet, színészet és közönség összehatottak, s ekép, bár hullámszerűséggel, haladás minden irányban, míg a főváros eleste 1849 elején majdnem feloszlását vonta maga után a társaságnak — rövid időre. — S most a költőkhez részletesen.

Irodalom. Stéchenyi: M. Játékszínről, Pest 1832. M. 'Játékszíni Jutalmazott Feleletek, Buda 1834. s több magániratokon kívül: Bajza: Szózat a pesti m. színház ügyében, Pest 1839. — Eredeti Játékszín, 16 köt. Buda és Pest 1834—46. Külföldi Játékszín, 19 köt. Buda és Pest 1833—40. — Színműtár, kiadja Nagy Ignác, 4 köt. (56 darabbal) Buda 1839—43. Műcsarnok, kiadja Kazinczy Gábor, Buda 1840. — Nemzeti Színműtár, szerk. Obernyik és Vahot Imre, 3 f. (5 darabbal), Pest 1846—6. — Játékszíni zsebkönyvek, almanachok, gyűjtemények és folyóiratokban elszór darabok, az írók külön kiadásaiakon kívül.

138. §.

A szomorújáték és dráma. Vörösmarty újabb színművei.

A legmagasb és legnemesb, mit a tragikai Músa ez időszakban előhozott, kétségkívül Vörösmarty szomorújátékai voltak, melyek első kísérletei irányában (91. §.) megmérhetetlen haladást tanúsítottak. Négy műve tartozik ide: *Kincskeresők* 4 felv. (1832), *Vérnász* (1833), *Marót bán* (1838), és *Áldozat* (1840), mindegyik 5 felv. Az elsőben a tragikai momentum Zágonyban, a fukar kincskereső öregben van, ki szeretett leányát kincsszomjából megtagadván az ettől kedvelt, de szegény Szilágytól, mindkettő boldogságát megsemmisíti, meg magát is, mert lel ugyan kincset, de mindannak árán, mi neki drága volt; s ekép a bűnös tévedés viharként zúg végig e kis világon, ártót, tévedőt, ártatlant elseperve. — *Vérnászban* a méltatlan gyanu Telegdivel kitéteti ikreit, mi által ártatlan neje halálának oka lesz. A vétkes gyarlóságból származott bűn által megsértett erkölcsi törvény forbatot követel. Büntetése: örömtelen élet, titkos rémület, mely lelke mélyén ül; s midőn Telegdi végre ismét szeret, szerelme tárgya, nem tudva, ön leánya; ennek nem ismert testvérét féltésből megöli: s ez saját fia; Tanár, a titok egyedüli tudója, felfedi ezt, s jaj Telegdinek ha igaz, hogy neje ártatlan volt, mert akkor reá csak kétségbeesés vár: most ráismervén Tanárban a bűnösnek vélt vágytársra, s ennek vérébe gondolván fojthatni a borzasztó kiábrándulást, gyilkosává lesz ennek is, de azért a kétségbeeséstől meg nem menekedhetik: a sokszoros bűnsúly nehezebb, hogysem romlatlan ember, mint ő, elvisel. hesse azt, le kell rónia adósságát, életével kiengesztelnie a sértett igazságot: egy kegyelme a sorsnak, hogy az inkább bukottat mint rosszat megója az öngyilkosságtól is; t. i. zavart érzékei s elméje elébe kápráztatják a meggyilkolt Tanárt, ez int, ő követi, s — örvényben

leli sírját. Valóban e szomorújáték mesterműve a fenső tragikumnak: szánalmat gerjeszt hőse sorsa felett, ki nemes férfias kedélylyel bírva, indulatai áldozatává lesz; borzadást a jókat is maga körül megsemmisítő iszonyú következtetéseken; fenséges az erkölcsi törvény megvesztegethetlen szigorával; emelő pedig, mert hőse nem gyáván szenved, hanem elég erős magát elszánni az önbüntetésre, a halálra; s im: az örök igazság a bűnét elismerő és bánkodó vétkest megója az utolsó büntől, — *Marót bánban* a hős egy nagy és nemes lélek, kinek, míg rablott testvére megtalálásában fárad, s érte börtönt és inséget szenved, ezt nem tudva, boldogságát meglopja; akit szenvedélylyel szeret, neje, elpártol tőle; s ő maga, nem győzhetvén le boszuvágyát, s magamagának követelvén a büntető isten szerepét, mikor a tévedt, de meg nem bukott nő felett szánakodva, már letesz a boszúról, az ő vétkeiből megindult eseményfolyam által fátumi erővel utól éretik: ez áll helyette boszút, mely neki most már csak kín és gyötrellem. — Az *Áldozatnak* végre tragikai hősnéje, Zenő, méltatlanra pazarolt szerelmének egy hű szeretőt, szülői nyugalma, sőt becsületét is feláldozván, annak maga is áldozatává lesz, de mély és változhatatlan szenvedélye miatti szenvedéseivel és gyászos végével szánó részvételünket bírva. — S e művekben Vörösmartyt a drámai formának is teljes birtokában látjuk. Nagy lelékenységgel mellett szigorúan kikerekített alkotás (Kincskeresők, *Áldozat*), mely bővebb bonyolítás mellett is átlátszólag világos (Vérnász, *Marót bán*); a cselekvénynek a belső fejlődés részletes kitüntetése mellett is folytonos haladása; s amily gazdag, oly lélektanilag correct, éles jellemrajz; végre az indulatok festésében a lángelme mélysége és ereje egészítik ki tragikumának meghódító erejét. Mindamellet a költészet minden bájjaival dúszalkodó dictió gyakran eposzéles ecsettel fest, sőt néha az indulat összezúzó perceiben is a gazi dag lyrai érnek szabad ömledést engedve, színpadon a legdrámaibb momentumok hatását is gyöngíti.

Egy nagy történeti trilogia fogta e tragédiákat követni, melynek első része, *Cillej s a Hunyadiak*, 1845 meg is jelent, a másodikból, *Hunyadi László*, csak egy pár jelenet, a harmadik pedig, *V. László*, végkép elmaradt. Itt, mintha rég pihenő eposi hajlamának valahára ismét korlátlan tért kívánna nyitni a költő, teljes ellentétben azon takarékos alakítással, melyre szomorújátékaiban emelkedett, az expositió három bő felvonásra terjed ki; s nem csak itt találunk nem kevés, magokban ugyan szép, korfestő és tartalmas, de oly jelenetet,

mely kár nélkül elmaradhatott, hanem az actiót vivő két vég felvonásban is; sőt személyeket, melyek, a drámára nézve szükségtelenek, egyedül a történeti háttér kedvéért vezetnek fel. A hiba a trilogia fogalmának helytelen felfogásától van, melynek minden része kell, hogy magára is befejezett kerek egész legyen: míg itt e »történeti dráma« a következő két részre akarván előkészíteni, »előjátékul« leszzen, de ennek takarékoságát nélkülözve. Egy dísze e műnek az éles és erőteljes jellemzés, mely úgy a költő lélektani mélységét, mint történelmi felfogását egyformán szép fénybe helyezi.

A vígjátékban is tett Vörösmarty kísérletet, t. i. annak nevezte *A fátyol titkait*, 5 felv. (1834). De az alapeszme, a széplelkek szerelmének dicsóítása a köznapi felett, komolynak marad, bár a költő azt a szerelem különböző neveinek ellentéte s ezek komikai megvilágítása által víggá kívánja tenni. Hogy mégis a darab az legyen, mit az új széptan érzékenyjátéknak nevez, a komikumnak nem vala szabad uralkodnia a darabon. Különben, míg a genialis jellemalkotás, a jellemek kiszámolt ellentétei, s az eleven és élethű dialóg a darab erős oldalát teszik, bántó az a cynismus, melylyel az erkölcsök (szokások) s a convenientia elhanyagolva vannak. Ugyanis a költő az idyll szabadságával él egy időhöz és helyhez, s egészen a modern társaság életéhez kötött történetben, mi a ritka szépségekkel tündöklő mű élvezését nagyban zavarja.

Végül nem hagyhatja az irodalomtörténet említetlenül Vörösmarty szándékát Shakespeare meghonosítása körül a magyar színen, *Julius Caesárt* (1840), utóbb *Lear királyt* (kiadva 1856) a rokon lélek szabad hűségével adta. A változott idők, csüggedései, s végre hatása megakasztották a nevezetes kezdetet.

— (Az »Áldozat« expositióját s abból mutatványt l. az *Irod. Olv.* 369. száma alatt).

Kiadások. A Kincskeresők (Auróra 1833). Várnász, az akad. Eredeti Játékszíne I. köt. Buda 1834. újra 1837. A fátyol titkai (Aur. 1835). Árpád ébredése, előjáték a pesti m. színház megnyitásának ünnepére, Pest 1837. Marót bán, Buda 1838. Julius Caesar, és: Az Áldozat (Újabb Munkáiban 1840). Cilley és a Hunyadiak, Pest 1845. Minden Munkái, Bajza és Schedeltől 10 köt. 1845—8. és gy kötetb. Pest 1847. Lear király, Pest 1856. Legteljesb gyűjtemény pedig: Minden Munkái Gyulai Páltól, 12 köt. Pest 1864.

139. §.

Vörösmarty követői. A színszerűség érvényre jutása. Szigligeti.

Vörösmarty nyomán ez időszak első tizedében többnyire az irodalom és költészet más ágain jeleskedő nem kevés szép tehetség kísérlette még a szomorújáték művelését. Közöttök a kitünőbbek *báró Eötvös József* (1834), *Horváth Cyrill* a bölcsész (1833—50), *Tóth Lőrinc* (1834—39), *Jakab István* (1836), *Vajda* (1836), *Garay* (1836—9), *Gyurmán Adolf* (1839); kik azonban még inkább az irodalom, mint a színpad behatása alatt állván, ha sikerült is itt-ott a jobb alkotás (Tóth, Gyurmán), egy-egy drámai jellem és hatásos helyzetek: erős oldalukat főleg a dictió, s ez is néha inkább lyrai (Eötvös, Garay) vagy elmélkedő részében, (Horváth C. Vajda), mint drámai fejlettségével, tette. Legtöbb színszerűséget kétségtelenül *Tóth Lőrinc* tanúsított, ki mind a cselekvény- és jellemek drámai alakításában, mind a szenvedélyek festésében nem csekély erőt, a dictióban legtöbb költőséget és drámaiságot egyszersmind, fejtett ki, bár könnyűsége helyenként, még utolsó darabjában is (Hunyadi László), dúsalkodásra ragadta.

Ellenben egészen a színpad szülötte *Szigligeti Edgár* (Szathmáry József, szül. 1814), ki 1834 Pestre jöven, egy létesülendő m. színház eszméje által elragadtatva, a budai játékszínhez állott be, melynek, s a később annak helyébe lépett pesti magyar színháznak nem ugyan mint színész, hanem mint színiköltő, fő támasza lett. Erős meggyőződése, hogy csak eredeti drámai irodalom alapíthatja meg a magyar színügyet s azon életbe vágó érdekeket, melyek ezzel összekötve vannak, találkozva ez érdekek kivívásának forró kívánsával s ritka tehetséggel, tették őt, azzá. Többet várva ez irányban az élvezhető soktól, mint a kevés bár jobbtól, s az égető szükség betöltése hasznát elibe téven saját dicsőségének, oly munkásságot fejtett ki, mely, ha költészetünknek nem is, de színügyünknek történetében érdemét elmúlhatatlannak tünteti fel. Ugyan is első fellépése óta (Megjátszott cselek, dráma 5 felv. 1835), csak a tárgyalt időszakban, harmincnégy színművet adott, melyek közt tizenegy szomorújáték, tizenhármas dráma és öt vígjáték van. Szomorújátékai és drámáinak tárgyai, alig pár kivétellel, a hazai történelemből vették, vagy azzal kapcsos-

latba vannak hozva; s alakításai kezdet óta már helyes, gyakran takarékos szerkezet és hatásra jól számított helyzetek által ritkán maradtak minden siker nélkül, néhány pedig hosszasan is fentartotta magát (*Dienes, Mic bán családja* stb), bár ember- s világismeret, történeti és lélektani kellő készültség hiányában jellemei tartalom, mélység, a tragikaiak nemesség nélkül vannak, s általában azok concep-tiója s kivitele a biztos kezét nélkülözi, a kidolgozás pedig, kezdetben kivált, gyenge, az erő helyét nyersség, sőt vadság pótolván, míg a gyöngéd érzelmek bensőség és melegség nélkül kifejezvék. De, közepette és dacára a szapora termelésnek erősödni látjuk őt mind a cselekvények indokolásában, mind a jellemzésben, főleg pedig az érzések és indulatok kifejezésében, sőt költői tartalmasságban is (*Aba, Romilda, Korona és kard* stb), a nélkül mégis, hogy haladása, értem a történeti és tragikai színművekben, folytonos, biztos, s így visszaesésektől ment volna. Ennek dacára Szigligeti munkássága üdvös hatással volt: Kisfaludy óta senki által ennyire nem bírt színszerűségével számos eljátszható darabokat adott, s általuk bizodalmat költött az eredeti nemzeti darabokat kívánó közönségben a magyar színiköltészet jövődjére. Mindamellett e nemű darabjai közt nincs egy is, mely az értelmes ítészt minden részben kielégíthetné; másfelül mindenegy szigorúbb bírálatra egy-egy újabb darabbal felelvén, melyek újra a színszerűség külső eszközeire támaszkodtak, csak az újfrancia regényes dráma ez időszak másod felében elhatalmazott bal hatásának dolgozott kezére.

Kielégítőbbek azon szűkebb értelemben úgynevezett drámái (1844 óta), melyeknek motívumait és alakjait a jelenkori társadalomból vévén, viszonyok, erkölcsök és jellemek dolgában a külső ügy, mint a lélektani hűséget szerencsésben valósította; s egymás közvetítésére használva a víg és komoly, érzékeny és szomorú, középosztályi és népi elemeket; sőt segédül véve zenét, dalokat, táncot is, azokkal egy nálunk új fajnak, a népszínműnek, lett megalkotója (*Székötökatoná, Két pisztoly, Zsidó, A rab, Egy szekrény rejtelvei, Csikós*). És bár a hatás e nemben is nagyrészt külsőségekre alapíttatik, hová a néha beszótt gyakorlati célzatok is számítandók, s így drámaköltészetünk általa voltaképp nem emelkedett: de tagadhatatlanul azon érdeme volt, hogy nem csak visszafoglalta a tért, melyet a német érzelő dráma, s különösen a bécsi bohózat elég sokáig bitorolt vala a magyar színpadon, hanem a szavaló színművet sajnos alárendeltségben

tartott idegen operának is nemzeties és szerencsés vetélytársat adott, s a színházi közönséget, minden osztályokból, tetemesen nevelte.

Legtöbb beccsel bírnak, s tiszta műélvét nyújtanak, Szigligeti vígjátékai, melyekről alább.

Kiadások. Eötvös: Bosszú, szomj. (5 felv.), Pest 1834. — *Horvath C.*: Tyrus, szomj. 5 felv. Buda 1834. (Ered. Játékszín II. k.). Kuthen kún király, szomj. 5 felv. Szeged 1838. (H. C. Színművei I. k.), Jolánta, szomj. 5 felv. (»Buda« szembk. 1839-re.). Vetélytársak, szomj. 5 felv. (Alf. Színm. I. 1850.). — *Tóth L.*: Átok drámai költ., előj. és 3 szak. Buda 1835 (Ered. Játéksz. IV. k.). Vata, tört. dráma 4 felv. (M. Tört. Színművek, Pest 1836. I.). Ekebontó Borbála, szomj. 4 felv. Buda 1837. (Er. Ját. VI.). Az atyátlan, szomj. 5 felv. Buda 1839 (ott, VII. köt.). Ronow Ágnes, tört. dráma 3 szak. (Olympia I. Pest 1839.). Hunyadi László, tört. dráma 5 szak. (Irva 1839) Pest 1846. (Ered. Játéksz. XVI.). — *Jakab*: Zsarnok apa, dr. 5 felv. Buda 1836. (Er. Ját. V. k.). — *Vajda*: Joguz, vagy a honkeresők, színmű 5 felv. Pest 1836. — *Garay*: Ország Ilona, színj. 3 felv. (Hajnal. Pest 1837). Árboc szomj. 5 felv. és előj. (M. Tört. Színm. II. Pest 1837.). Bátori Erzsébet, tört. dráma 5 felv. (Színműtár I. Pest 1840); együtt: Garay Összes Költ. Pest 1854. — *Gyurmán*: IV. László, szomj. 5 felv. (Er. Ját. VIII. k. Buda 1840). *Szigligeti*: Dienes, v. A királyi ebéd, szomj. 5 felv. Pest 1838. Gyászvitézek, dráma 3 felv. Pest 1838. Vazul, dr. 4 felv.; A Pókaiak, szomj. 4 felv.; Aba, szomj. 5 felv. (e három: Szigligeti Eredeti Színművei cím alatt, Pest 1838), Cilley Friderik, dr. 3 felv.; Romilda, szomj. 3 felv.; Korona és kard, szomj. 5 felv. (e három Nagy Ignác Színműtára I. II. III. köt. 1840—2), Mic bán családja, dr. 3 felv. előját. Pest 1840. Ál Endre, dr. 4 szak. Pest 1841. Troubadour, szomj. 4 felv. 1840 (Reguly-Album, Pest 1850). Szökött katona, színmű 3 szak. Pest 1844. Két pisztoly, színmű 3 szak. Pest 1844. Zeidó, színmű 4 szak. dalokkal, Pest 1844. Gerő, szomj. 4 felv. előj. Pest 1845 (Er. Ját. XIV. k.). Gritti, szomj. 5 felv.; A rab, színmű 3 szak. dalokkal; Egy szekrény rejtelve, színmű 3 szak. dalokk.; Zách unokái, szomj. 5 felv.; Csikós, népszínmű 3 szak. népdalokk.; Mátyás fia, dr. 5 felv. (e hat: Szigligeti Újabb Színműveiben 1—4. 6. 7. füz. Pest 1846—8). Többi komoly darabjai kiadatlanok.

140. §.

Az újfrancia drámaiskola költői. — Visszahatás. Húgó Károly.

A főleg külső eszközökkel működő, és színpadunkon mind nagyobb tért foglalt, újfrancia dráma, csattanós sikereivel, úgy a Szigligeti példája is, a »színi hatást« tűzvé ki a színiköltészet elvéül, e bálvány után látjuk indulni költőinket, elhanyagolva a valószínűséget s a jellemek lélektani fejlesztését, s minden áron a rendkívüli, a meglepő bár természetellen, s megragadó után törekedni, többnyire

azon értelmes és jól kiszámított conceptió nélkül, melyet az újfrancia romanticismus annyira hatalmában tart. Ez útra szállt az elsőké egyike, a regényei által már méltó dicsőséget aratott *b. Jósika Miklós*. Ő, ki regényeiben mind mély belátású jellemrajzolónak, mind a figyelemfeszítés mesterének tanusította magát, nem lévén képes drámai cselekvényt alkotni (*A két Barcsay*, 1844; *Kordokubász*, 1847), a lélektant gúnyoló jellemekkel s élre állított szemképrázta- to helyzetekkel (*Adorjánok és Jenők*, 1838; *Kordokubász*) ostromolta a nézők figyelmét, sikeretlenül. — Példányaihoz illő tekintetlenséggel minden iránt, mit széptan és erkölcs követel, alkotta meg *Kuthy Lajos* (szül. 1813, † 1864) szomorújátékait (*Ariadne*, 4 felv. 1838., *Fejér és Fekete*, 4 felv. 1839). Az emberiség iszapjából szedvén alakjait, azokból szövi — nem annyira drámáit, mint — dramatizált regényeit, melyek drámai cselekvény és jellemfejlesztés nélkül vannak. Annál ügyesebb ő meglepő helyzetek, metsző ellentétek, megható jelenetek előállításában; dialógja élénk, s koreszmékkal nem kevéssé saturált. Így merőben külsőségekre építve, mélyebb alap hiányában, e művek, mint a megfejtett rejtettség, csakhamar elvesztvén a közönség tetszését, *Kuthy* a historiai drámát kísérlette meg (*I. Károly és udvara*, 5 felv. 1840); de itt viszont a történeti jellemek bal felfogásával s az alakítás gyengeségével vesztvén sikert, e pályával felhagyott. — Nemesebb termésmészet volt *Obernyik Károly* (szül. 1820, † 1856), ki erős szenvedélyrajzoló tehetsége és szerkesztő ügyessége dacára, elkapatva a kor irányától, polgári drámaiban (*Főúr és Pór*, szomj. 5 felv. 1843; *Örökség*, dráma 5 felv. 1844), életből vett jellemek mellett is tühegyre állított helyzetekkel, s erősen kifejezett politikai célzatosságával, mely az alapeszmén túl, a bő, gyakran szinte értekező dialógban nyilatkozik, csak mulékony tetszést arathatott. Gyengébb mind a jellemzésben, mind az indokolásban, halála után megjelent történeti szomorújátéka: *Brankovics György* (5 felv.), melyet csak az előadók érdeme tart fenn a színpadon. — A korirányt jeleli, melynek *Petőfi* oly praegnans kifejezése volt, e költő egyetlen megjelent historiai drámája is (*Tigris és hyaena*, 5 felv. 1846): »egy láz-álomkép, melynek csak egy-egy felvillanó jó gondolat, s a nyelvnek itt-ott nyilatkozó zord erélye kölcsönöznek némi érdeket.« — Legszerencsésen csatlakozott ez iskolához a szerencsétlen *Czakó Zsigmond* (szül. 1820, † 1847). Két visszaütött drámája után a harmadik, *Kalmár és Tengerész* (4 felv. 1845) roppant hatást idézett elő a színpadon, melyet lázassá foko-

zott a negyedik: *Végrendelet* (dráma 5 felv. 1845). A reájok következett *Leóna* (tragédia 5 felv. 1846) és *Könnyelműek* (dr. 5 felv. 1847), leverő hatásuk dacára, szinte hivatalosan bámultattak: t. i. a beteg kor hitt a költő nagyságában, mélységében és lángelméjében, mely mégis csak egy meghasonlott kedély beteg életnézete volt, bár nem az akkor negédelt divatszerű világfájdalom, hanem igaz és mély, melyet a költő végre is önkénytes halállal pecsételt meg. Csakó mindegyik drámája egy-egy alapeszmét hozna külső megjelenésre; de alakjai a társaság és emberi szív nem ismerése és saját alanyi kóros felfogásánál fogva pszichológiai valóság nélküliek, bizarrságuk által, bár nem érdeklők, de megdöbbenők; és noha tervei mesterkéltek és valószínűeknek, bonyodalmasak és túlterheltek, melyekben a véletlen vagy a félreértések pótolnák az indokolást: mégis a megrendítő helyzetek és ügyes elrendelés e műveket rendkívüli tekintetre emelték. A kritika megsokallván ez irányt, megtette kötelességét; s a dicsősége egéből leesett s valóban tökélyre törekvő költő most, szerencsés tapintattal, más térre szállt, hol adott tárgyak és viszonyok objectív realitásokkal képesek leendettek alanyiségének korlátokat vetni: t. i. a történelmi dráma felé fordult. És csakugyan *János lovag*, s utána *Szent László* színművei az élet valárdabb felfogásával kezdetét jelölék vala az óhajtott fordulatnak, midőn a szomorú katastroph életének véget vetett.

Ezek voltak a figyelemre méltók azon költők közt, kik számos derék alak és hatásos jelenetek alkotói valának, de conceptióban és kivitelben harmóniás szép egészet teremteni nem bírtak. A visszahatás e ránk erőltetett, mert idegen szellemű — nem levén társadalmunk fiatal s rugékony életének egy elpállott társadalom állapotaihoz semmi köze — úgy mindenkép idegen tárgyú, újfrancia romanticismus ellen el nem maradt, úgy a kritika, mint a költészet részéről is. Emilyennek vehető gr. Teleki László (született 1811, † 1861) fellépése *Kegyenc* című egyetlen drámájával (szomj. 5 felv. 1841), melyben nagyszerű képe gördül le a népvándorlási korban magából már-már kiköltött Rómának. Ha e mű nem tragédia is, miután benne egy tragikus jellem sincs, hanem inkább eleven történeti érzékkel felfogott hű képe egy nyomorú világnak, mely nagyság és nemesség nélküli: a költő érdeme mégis nem egyes hatalmas részekben áll, mert ő folyvást fejlődő s erős vonásokkal feltüntetett jellemekből szövi ki a cselekvényt, s ekép organikus művet ad. — Merőben ellenlábasa pedig ez

iskolának *Húgó Károly* (szül. 1817), ki, a legszentebb tisztelettel a költészet magas hivatása iránt, s teli vágygyal hazai koszorúkat érdemelni, német tollát a magyarral felcserélvén, sorát adta a legnemesb műveknek, melyek az ingerlőbb élvekhez szoktatott közönséget is hathatósan megillették*). Az *Egy magyar király* (történeti dráma 4 felv.), *Brútus és Lucretia* (dr. 4 felv.), *Bankár és Báró* (szomj. 3 felv.) és *Világ színpada* (dr. 4 felv.) egymás után lekötötték a méltó figyelmet (1847). Komoly tanulmányok bizonyítványai a római és magyar történetben a két első, a jellemkifejtésben tanusított lélektani mély belátás és erős költészet gyümölcse mind a négy, melyeknek színi hatását a drámai alakítás szerencsésen közvetítette. T. i. e művek sikere azon sorban fokozódott, melyben egymásra következtek, tetőzve az egyszerű s tisztán belső, fentragikai cselekvényű »Bankár és Báró«-ban, melynek egyszersmind példászerűen szigorú s kerek szerkezetével a meglehetősen laza »Világ színpada« nem bír ugyan, de ennek dacára az alapeszme mélységével (a túlmivelt társaséletnek a túltermészetivel kibékítése), az ellentétes elemek költői vegyületével s a ritka tartalmas dictió mellett, szinte nem mindennapi hatást idézett elő a színen is. Húgó kétségtelenül hivatva volt szerencsés fordulatot hozni be színiköltészetünkbe, ha az 1848-ki változások, melyek őt Párisba kivándorlásra birták, pályáját meg nem szakasztják, s ő módot nyer a nyelvvel bánást, melylyel küzdött (legnehezebb az előbb németül írt *Brútusban*), teljesen hatalmába ejteni, s amit annyi szerencsével kezdett, pártoltatva s buzdíttatva lelkesen folytatni. Az ő elnémulása is irodalmunk végzetességei közé tartozott.

Kiadások. Jósika: Adorjánok és Jenők, szomj. 3 felv. (Árvízkönyv II. 1839); A két Barcsay, dr. 4 szak. Pest 1845. — *Kuthy*: Fejér és Fekete, szomj. 4 felv., és I. Károly és udvara, történeti dráma 5 felv. (Nagy Ignác Színműtára I. köt. 1840). — *Obernyik*: Főúr és Pór, szomj. 5 felv. (Ered. Játékszín XIII. köt. 1844.); Örökség, dr. 5 felv. (Nemz. Színműtár, I. f. 1845). — *Petőfi*: Tigris és hyæna, dr. 4 felv. Pest 1836 (és Vegyes Munkái II. köt.). — *Czakó*: Kalmár és Tengerész. dráma 4 felv. Pest 1845. Végrendelet, dr. 5 felv. Pest 1845. Leőna, trag. 5 felv. Pest 1846. Szent László, dr. (Déliabáb). — *Teleki*: Kegyenc, szomj. 5 felv. Pest 1841.

*) A francia ítészet is (Jules Janin) magasztalva fogadta a harmadikat (*Le Marchand de Marseille*, úgy *La Comédie infernale* és *L'Iliade finie* darabjait; a német, *Brútus és Lucretiát*, mely először németül jelent meg (Pest 1845). A magyar után készültek: *Ein Ungarkönig* (Pest 1847), *Der Kaufmann von Marseille* (P. 1859); Később jelent meg legelső darabja: *Calderon, oder Liebe aus Verehrung* (P. 1863).

— *Hígó*: Egy magyar király, tört. dr. 4. felv. Pest 1847. Brútus és Lucrétia, dr. 4. felv. Pest 1848. — A fenn említett s itt elő nem forduló darabok úgy látszik nem jelentek meg.

141. §.

Vigjátékirók.

Vigjátékunk sem annyi phásison nem ment keresztül, mint a komoly dráma, sem annyi tehetséggel nem műveltetett, mint ez. Kisfaludy nyomain, el nem érve őt belső becsre nézve, boldog középszerűségben mozgott az, s inkább helyzetekre, ármányra, elmésségre mint a jellemekre fektetvén a súlyt, leginkább csak az időszak második felében vett nyomosabb lendületet Szigligeti által. Fáy, Szontagh, Kovács Pál, kik 1830 előtt tűntek már fel, folytatták a pályát (90. §.); hozzájuk járultak *b. Eötvös József* (1833—40), *Jakab István* (1834—8), *Csató Pál* (1837—40), *Gaal József* (1836—44), *Tóth Lőrinc* (1839), *Munkácsy János* (1838—9), *Nagy Ignác* (1838—45), *Obernyik Károly* (1845), *Vahot Imre* (1843 óta), *Degré Alajos* (1844 óta), *Szigligeti* (1840 óta) és mások. Első, ki társai közül állandóbb hatást idézett elő, *Gaal József* volt (szül. 1811, † 1866), sok ügyességet fejtve ki feltalálásban, helyzetek bonyolításában s dialógban, de jellemei nem tartalmasak, s az indokolás nem mindig kielégítő. Első darabja „*A király Ludason*“ 3 felv. már nagy sikerrel adatott, bár könnyeden dolgozva, különösen a történeti vigjáték követelmeinek nem felelt meg. Fokozta a hatást a »*Szerelem és Champagnei*« 5 felv. (1837) mulatságos bonyodalmi és valóban komikai alakjaival; de valóságos országos hatást a »*Peleskei Notárius*« bohózat 4 felvonásban (1838) idézett elő, melyben a Gvadányi által nyújtott anyag drámai belátással van felhasználva, s nem csak furcsa helyzetekkel, elmés ötletekkel, hanem többnyire éles és élethű, bár, mi a vigjátékban szabad, erősb vonásokkal rajzolt alakokkal felette mulatságossá téve. Gaal hatásait majdan az irányvigjáték tolta háttérbe. Emez a *Tisztújítással* (1843) vívta ki első, s azon ideig példátlan diadalát, mely *Nagy Ignác* vigjátékai közül, tükörhű életképeivel s eleven elmés vonatkozásokkal csípős dialógjával éveken át fentartotta magát az ország minden színpadain, maga tetemesen nevelve a magyar színház közönségét. Örvendetes kivételül vált ki a különben csak muló érdekre számító iránydarabok

közül b. *Eötvös József* négy felvonásos vígjátéka: „*Éljen az egyenlőség!*“ (1840), mely mulatságosan kitüntetve a politikai egyenlőség elvi hirdetőinek gyakorlati következetlenségeit, eltekintve e korszerűségtől, a jellemekből kiszórt ármány s mesteri szerkezet által egymaga maradandó becsre emelkedett. — E mozgalmak közt lelta meg *Szigligeti* sajátképi hivatása terét. Már Mic bánban és népszínműiben észrevehető lett komikai talentoma: tisztán azonban először *Rózsa* történeti vígjátékában nyilatkozott az, melylyel először győzdelmeskedett az akadémiai versenyeken is (1840), hol később annyi diadalt aratott. Bár ebben, s a két évvel utóbbi *Kinizsi*-ben erkölcs- és nyelvtörténeti tanulmányok hiánya miatt a korrajz csak helyenként sikerült, de művészi komoly törekvéssel működött a cselekvénynek a jellemekből kifejtésében, néha, ő a legszínyszerűbb költő, még a színszerűség rovására is. Vázlatosabb, mint kivitt, de következetes, ha nem mély is, a jellemzés *Vándorszínészeiben* (koszorúva 1844), hol a színészi, színbíráloi és színigazgatói fondorodások drámai étellel teli képe perdül le előttünk, élénk, elmés és gúnyos célzatokban gazdag dialóggal fűszerezve. Szigligetiben tetőzött a kor vígjátéka, bár azt a megelőzőt időszak színvonalán feljebb nem emelte is.

Irodalom. B. Eötvös: A Házassúlok, Pest 1833. *Éljen az egyenlőség!* (Aradi Vészlapok, Pest 1844). — *Jakab: Fatusi lakodalom*, 3 felv. Buda 1834 (Ered. Ját. III. k.); *Csel, víg opera*, Buda 1838. — *Csató: Megházasaodtam!* 3 felv. (Nagy I. Színm. II. k.); *A tolvaj, dalos vígj.* (Emlény 1840). — *Gaal: A király Ludason*, Pest 1837. (M. Tört. Színm. III.); *Szerelem és Champagnei*, 5 felv. (Árvíz. III. 1839); *Peleskei Notárius* 4 fv. (Színm. I. újra Buda 1848); *A magyarok Boroszlóban*; *Tatárfutás, énekes boh.* 3 felv. (1839). *Pazar fősvények*, 3 felv. (Színm. I. 1840); *Két Júlia*, 3 felv. (ott II. 1841.); *A vén sas, boh.* 4 felv. 1844; *Ecsedi Tündér, regényes vígj.* 5 felv. (báró Jósikával 1839). — *Tóth L.: Alkonyatkor*, 4 felv. (Olympia, 1839). — *Munkácsy János: Tündér Ilona; Garaboncás deák, tünémenyes vígjátékok* 3 felv. 1838. — *Nagy Ignác: Egyesüljünk!* 3 felv. (Színm. I. 1839); *A hősök*, 1 felv. (Részvét Gyöngyei, 1838); *Árgyus királyfi, tünémen. életkép* 4 rámb. Buda 1840; *Vendégszerép*, 1 felv. (Nemz. Almanach 1841); *Életúntak*, 5 felv. (Ered. Ját. X. k. 1810.); *Vetélytárs* 1 felv. (Nemz. Alm. 1842); *Tisztújítás*, 5 felv. (Ered. Ját. XI. k. 1843, újra 1844, 1846); *Ármány és Szerelem, farsangi tréfa* 1 felv. (Életképek 1845); valamennyi együtt: *Nagy Ignác Vígjátékai*, Pest 1852. — *Obernyik: Nőtelen férj*, 3 felv. (Nemz. Színm. III. 1846); *Fiatal nagynéne*, 3 felv. 1847. — *Vahot Imre: Országgyűlési szállás*, Pest 1844; *Restauráció*, 4 felv.; *Farsangi iskola*, 4 szak. (e kettő: *Két eredeti Vígjáték* cím alatt Buda 1845); *Éljen a honi!*; *Sorsjáték*; *Találkozás az Orczykertben*, egy-egy felv. (Nemz. Színm. III. 1845.) *Költő és király* 4 felv. Pest 1846; *Vén csapodár* 5 felv.; *Öreg és fiatal orvos*

stb. — *Degré*: Iparlovag, 3 felv. Pozsony 1844; Eljegyzés álarc alatt, 3 felv. Pest 1845; Félre ismert lángész, 3 felv. Pest 1846; Férj és jegyes, 3 felv.; Segítünk egymáson, 1 felv. (1848). — *Szigligeti*: Rózsa, 3 felv. (Er. Ját. IX. 1840); Kinizsi, 3 felv. (ott XII. 1844); Vándor színészek, 3 felv. (ott XV. 1845); Pasquill, 3 felv. Pest 1847; Liliomfi, 3 felvon. 1849. — Ahol a kijövetel helye s éve fel nem hozott, azon darabok, tudomra, kiadatlanok.

142. §.

Az új műepos. Garay.

S most egyik legszebb oldalához térünk át e kori költészetünknek, az elbeszélőhöz. Amióta Vörösmarty eposi Músája elhallgatott s követői serege csak megközelíteni sem bírta őt (96. §.), a tárgyas költészet ez ága soká nem akart virágzásnak indulni. T. i. a nemzeti classicismus, mely az előbbi korszak nagy eposköltőiben legmagasabb pontját érte el, bevégezett fejlődési stádium volt; az új jegybe lépett nemzeti és társadalmi élet a költészetben is más irányt, más tartalmat, más kifejezést követelt; a lyra, a dráma, már megérezte volt az új időt: csak az epos késett megtalálni formáját. Ott állott *Kisfaludy Károly* kisebb költői beszélyein, a rémletes *Éjjeli menyeköz*n s a dévaj *Kisérteten* kívül *Éltéje* mint »romántos költemény«, mintája egyszersmind egy új, modern, műalaknak; ott *Vörösmarty* tündérmeséje, a »*Tündérvölgy*«, régies kifejezéssel s részben naiv felfogásával a népieshez közelítő: de elszigetelve mindkettő, s amaz azonfelül töredék is; ott végre ismét Vörösmarty néhány, beszélylyé kiszélesedő, balladai hangú költeménye: de a követők elmaradtak. A *Kisfaludy-Társaság*, mely mindig finom tapintattal vitte irányadó tisztét szépirodalmunkban, e térre mutatott most, s fokozatosan tűzött ki az elbeszélő költészet különféle fajaira jutalmakat: a balladára (1837, 38, 39), a költői beszélyre, majd történeti (1840), majd mondai alappal (1846); a víg eposra (1845), a legendára (1846), míg 1844-ben »a korszerű epos« elméletét kívánta. E mozgatások csakugyan élénk versenyeket indítottak, s bár a közvetlen siker, eleinte még, nem volt fényes, de a figyelem felébredt végre ez irányban is: a történeti és mondai tárgyak gondosan előszedettek, és számos kisebb becsű elbeszélő költeményeken kívül, Gaal, Szabó István, Garay, Erdélyi, Vachott Sándor, Petőfi e térre is szálltak, a pályázók közt pedig Garay, Tompa, s mint új nagyság Arany, arattak koszorúkat.

Gaal József a »*Haramia szerelmé*«-ben (5 szak. 1842) még Kisfaludy Eltérére emlékeztet, hol az eposi elem nagy tért enged nem csak a leírásnak, hanem a lyrának is; *Balassában* (3 én. 1847) s *Lónyai Annában* is (3 én. 1847) ezeken fekszik a súly. — *Szabó István*, a hellenista, *Aesóp halálában* (1842) a lelki tökély felsőséget a külsőségek felett fejezve ki képesen, megrendítő költői erőt fejt ki, míg a népies *Kendölakásban* (1843) több cselekvénnyel rendelkezik ugyan, de a helyenként homályos előadás miatt hatását téveszti. Kevesebb szerencsével kísérte meg *Vachott Sándor* a költő beszélyt, noha *Bátori Erzsébetben* (1847) alakító erőnek is adta jeleit. Legtöbbet és legjobbat, 1843 óta már, *Garay* adott. Ő balladaszerű költeményekkel kezdte eposi pályáját; s nincs költőink közt egy is, ki annyi szép, költött, mondai és történeti tárgyat rövidebb-hosszabb beszélykében dolgozott fel, de, a külső forma dacára, nem annyira valódi, a belső változásokat drámai fejlődésekben sebesen-haladva előadó, balladák azok, amiknek neveztetnek, hanem inkább állapotképek, egy-egy rövid egyszerű történet vagy belső mozzanat kifejtése, néha apró részletek bő rajzolásával. Így jár el mind számos, s köztök legszebb, úgy nevezett balladáiban (*Kont, Kont fegyvernőke, Hunyadi László, Haszán* stb), mind népies beszélykéiben (*Mátyás király, Gömörben, Hunyad kardja, Az apród, Zrínyi Ilona*, a naiv *Obsitos* stb), a Niebelungen után Gaal által szerencsésen képzett tizenhárom tagú sorokban (*Haramia szerelme*, IV. szak.); így továbbá az *Árpádokban* (1847), mely nem hősköltemény, aminek az összes kiadásban neveztetik, hanem negyven egymás mellé sorolt beszély, részben csak költőileg előadott történetek, amennyiben nem is minden számnak van cselekvénye, vagy csak valamely szabatos fő eszméje is. Mégis becses füzér mind a hazafíui érzésnél fogva mely azt átlengi, mind költői szép felöltöztetésével. Nagyobb beszélyei közül való *Frangepán Kristófné* (a Kisf. Társaság által jutalmazva 1846), melynek érdeme szinte nem külső s belső küzdelmek közt haladó cselekvény bonyolításában van, sőt az egyszerű történet főleg csak az érzések festése végett látszik lenni. Legendái sem legendák, nélkülözvén azok naívságát; köztök gyönyörű beszélynek tűnik ki *Bosnyák Zsófia* (jutalm. a Kisf.-Tsságtól 1847), lélektani felfogásával s mély vallásosságával. Most szent László királyt választotta egy nagyobb eposi költemény tárgyává, mely, bár nyomasztó körülmények és húzamos testi szenvedések közt fejeztetett be, kétségtelenül Garay összes költészetének koronája

(Sz. László, történeti költemény 12 é.n.). Nem ugyan hősköltemény ez sem, hiányozván egy nagyszerű, a nemzet életére döntő fontosságú egységes fő esemény, hanem történeti költemény, vagy költői életrajz, mely t. i. hőse egész életfolyamát beszéli el születésétől haláláig, így középpontját és egységét csak a hős egységében bírja, s tárgyánál fogva bonyolodás nélküli sora egymásutáni történeteknek, melyek gyakran minden belső összefüggés nélkül is vannak: minél fogva a mű széptani jogosultságot egyedül a kiviteltől nyerhetett. De épen e kivitel az, mely a műnek, művészetlen conceptiója dacára, eposi költészetünkben díszes helyet biztosít. A magasztos és forró hazafiúi érzés, mely azt áthevíti, minden időben lelkesítőleg —, a mély és őszinte vallásos hit emelőleg fog hatni minden fogékony magyar kebelre; s ennél, s különösen a gazdagon kibányászott legendai csodás elemnél fogva az epos fenségére és népiességére emelkedik egyszersmind. Minden, mit a XI. századbeli nemzeti történet és hagyomány nyújt, események-, intézetek, erkölcsök és érzésben; minden, mi szerzőnk költészetében szép és nemes, vele születve vagy hosszas tanulmány és gyakorlat által szereztve volt, egy szívéllesztő s lélekmívelő nagy életkép megalkotására egyesült itt. T. i. a tárgy adott részletei meghatározó szép költeményekkel, külső és belső állapotok igénytelenül ragyogó festéseivel, s magasztos gondolatokkal átszőve, egy nagy dicsőeneket képeznek e hazafiúi és vallásos fenköltés, erény és szerelem, nőtisztelet és hőstettek felett, a legnemesb népszerűségű, mívelt, szép előadásban: példánya egy keresztyén regényes műeposnak, ha belső, mesei egységgel bír. — Most a bár fáradt költő még egy hasonló történeti költeményt tervezett: *Hetumogerek*^{*)}, szerinte »hősregét a magyarok első hétvezéreiről,« melynek azonban csak első éneke készült el, a csonkamű hatyuénekévé levén. Itt is egy sok ágú történet-sort látunk költői előadásra kiszemelve, mely szerves egészet szinte nem volt adandó. Hibázott költőnkben, mit már tárgyai választása tanusít, az alakító ösztön és tehetség, mely nála epizódok összefűzésén túl nem ment. Fő ereje az előadásban volt.

— (Garayból *mutatv.* az *Irod. Olv.* 370—3. számok alatt.

Kiadások. *Gaal*: Haramia szerelme (Kisf.-Társ. Évtapjai IV. k.); *Balassa* (Vahot Imre Országgyűl. Évkönyvében 1848. évre); *Lónyay Anna* (Életképek 1847). — *Szabó István*: Aesop, Kendőlakás (Évl. VI.). — *Vashott*: Bátor Erzsébet, tör-

^{*)} Ejtsd: Hetümagyerek.

téneti beszély 2 énekb. Pest 1847. — *Garay*: Versek; Újabb Versek; Az Árpádok. Pest 1847. újra 1848. Sz. László, Eger 1851—2, újra 1854. és gyémánt kiadásb- 1865. Minden nagy és kisebb elbeszélő költeménye együtt »Összes Munkái« közt Pest 1854.

143. §.

A népies epika. Petőfi. Tompa. Arany.

E nemes *népszerűség*nél, melyet Garay, eposi költeményeiben, s főleg Szent Lászlójában, a művészet kívánalmaival oly szépen tudot, egyesíteni, a kor, vett iránya szerint, már meg nem állapodott. *A népies* e térre is átvitte követeléseit, s itt is *Petőfi* volt, ki azt érvényesíteni első kezdette. Hét nagyobb költői beszélyt adott, a tisztán parodizáló *Helység kalapácsán* kívül (1844), melyet, 'amely tartalmatlan, pórias, s alakítás nélküli rögtönzet volt, két év múlva szerkesztett versgyűjteményéből maga is kitagadott. Gyengék a történelmi tárgyak is (*Lehel*, töredék; *Szécsi Mária*). Nem volt érzéke a történelemhez, nem általában a nemzeti nagyság iránt a múltban, s a nemzet hősei iránt, mert azok szerencsétlenségökre urak voltak, nem parasztok vagy szegénylegények. S különben is sem bonyolításhoz, sem a jellemzéshez nem értett; ami tanulmányt, átgondolást, szerkesztést műgondot követelt, nem volt neki való. Nem tudott saját énjéből kikelni s egy-egy vonás neki csak úgy sikerült, ha ahoz saját egyéniségéből vehette a színeket (*Szilaj Pista*, *Bolond Istók*). De egy mű van ezek közt is, mely mindenha népies költészetünk legszebbjei közé fog tartozni: »*János vitéz*« (27 szakasz. 1844). Kukorica Jancsi egészen a magyar népmesék szellemében van gondolva, s annyi benne az egyszerű természeti szépség, őszinte bensőség, a feltalálás és felfogás annyira a nép észjárása szerint van, mint a kifejezés is, hogy dacára az egységes szerkezet hiányának — miután a költemény nyúl inkább inkább, semhogy kerekké alakulna —, azt nem csak gyönyörűség desöt helyenként megilletődés nélkül sem olvashatni.

Tompa csak annyiban tartozik ide, amennyiben költészetünket számos népies tárgyakkal termékenyítette meg (»*Népregék, Népmondák*« 1846). Amit a monda itt-ott beszéll, figyelmes gonddal összeszedi, a töredékest finom érzékkel kiegészíti, ön találmányait jelentékenyen egy-egy régi romhoz, vagy tóhoz, vagy virághoz, vagy csak névhez is kötve, csinos regékké kerekíti; előadásában azon erős természetszemlélő és kifestő hajlamának engedve, mely lyrai művein

is uralkodik. Ez irány, és egyáltalában nem népies virágzó nyelve műkölteményekül hagyják e költői mondákat feltűnni, bár néha a naiv felfogás is érvényre jut, s megható tiszta népies hangok is ütök meg füleinket. Másképp vig beszélyeiben (*Szuhay Mátyás; A vímosújfalusi jegyző*, 1847). Emmez tréfás anekdot inkább, mint költői beszély; de mindkettőben az előadás és nyelv már igazán népies, az első pedig költői becsű is a derék és korhű jellemrajz s azon mélyebb indok által, melyben a pártok idegenkedése, csínyei, s az érdekeknek végül kedélyes erkölcsi kiegyenlítése alapját nyeri.

Igy indult vala meg népies elbeszélő költészetünk, midőn *Arany János* a Kisfaludy-Társaság versenyén *Toldiával* (12 én. 1847) lángelméje egész teljében feltűnt. Nem epos ez: egy kis család állapotai és kedélyviszonyai a tárgy, megtoldva néhány udvari jelenettel; de több, csupa költői beszélynél is: egy egész kor élete tükröződven benne vissza, nem sok, de éles vonásokban. A költő művészi magas hivatásáról mindenek előtt azon mód tanúskodott, mely szerint a Toldi-monda egyes, belsőleg össze nem függő, adatait egy léteges szigorú szervezetté alkotta, melynek mindenik tagja szükséges ok vagy okozatként jelenik meg, s minden vonás a költő eszmélt céljaihoz szabatik. A compositió erejével csak lélekfestő ereje vetélkedik: jellemei nem leíratnak, hanem cselekvésbe hozva nyilatkoznak előttünk, valódi drámai közvetlenséggel és elevenséggel; s mi oly meghatóvá, nemesítővé, oly ellentállhatatlanná teszi a művet: azon gyengéd gyermeki és szülei szeretet, mely Miklósban és anyjában oly mélyen, egyszerűen s valóban festetik. E magas művészet a legöntudatlanabb naivságba burkolva felfogásban és előadásban, oly diadalt szerzett a népiesnek, melyhez hasonlót az többé nem vívott ki. 1848-ban *Murányi ostroma* következett 4 énekben. Ugyanazon alakító, jellemfejtő s tisztán eposi előadó jelesség műve, de ily hódító tárgy nélkül. Ezen s a következő időszakban adott elbeszélő munkáival: a Toldi-trilogia másod részével (*Daliás idők* I. én., tehát eddig még töredék) és a harmadikkal (*Toldi estvéje*), valamint balladáit s *Buda halálával*, melyet húnregének nevez, de sajátkép egy atilai népies nagy epopoea első része, *Arany* a kor csúcsára hágott, melyen, ha a jelek nem csalnak, első rangját meg is fog tartani.

— (*Mutatványok Petőfiből az Irod. Ölv. a 374; Tompából a 375,6; végre Aranyból, ennek életével együtt, u. ott »Toldi« expositiója és mutatványul annak XI. és XII. éneke a 377. számok alatt*).

Kiadások. *Petőfi* ide tartozó kiadásait l. az életrajzb. a 135. §. után. — *Tómpa*: Népregek, Népmondák, Pest 1846 (kétszer ez évben, és:) Versoi IV. kötetében Pest 1858; Szuhay Mátyás (Költői Pályaművek, melyeket 1817 koszorúzott és kiűntetett a Kisfaludy-Társaság, P. 1847); A vámosújfalusi jegyző (Szépirodalmi Szemle 1847. II.). — *Arany*: Toldi (Költői Pályaművek stb. 1847) újra 1854, 1858; Murány ostroma, boszély, P. 1848. és Összes Költ. P. 1867.

144. §.

Regény- s novellairódom. Annak előzményei.

A regény- s a novellaköltészet sajátkép csak ez időszakban indult virágzásnak. Azon kevés, mi a XVI. és XVII. századból e téren maradt (22. 37. §.), fordítás vagy utánképzés; a XVIII-ban Haller László Fenelonnal, Mészáros Ignác Menander Kártigámjával kezdék a francia s a német regényeket átültetni irodalmunkba, s utánok számosan jót s rosszat, jól s rosszul, amint jött: míg Dugonics a történeti, Bessenyei a tanszerű, Kármán a regényes, e század elején pedig Verseghy a víg és szinte történeti, regényben eredetileg tettek próbát. De Bessenyeie (Tarimenes útazása) világot sem látott; Kármáné (A fejveszteség) töredékül maradt; s bár Dugonics egykor roppant hatást idézett elő számos regényeivel, e hatás nem széptani volt, hanem a nemzeti lélek hatalmas ébresztésében határozódott; Verseghy pedig az egészséges szeszély s gúnyoros ér mellett, organikus mű alkotására nem bírt vergődni; úgy hogy ez egész hosszú időkörből csak egy mű maradt fenn: »Fanni Hagyományai« Kármántól (63. §.), mely költőiségevel mind maig állást foglal irodalmunkban. Egy e részben meddő pár évtized, és Fáy András első vékony kísérlete után (1818) Kisfaludy Károly volt az, ki Aurórájában e nemnek is nagyobb lendületet adott, különösen jól szerkesztett, s a magyar élet és jellem hű rajzaival érdeklő víg beszélyeivel, maradandó becsű történeti regényével, Tihamérral, s általa buzdított társaitól is (92. §.) évenként hozott új adalékokkal. — Az 1831 után keletkezett szépirodalmi lapok s elszaporodó zsebkönyvek által most már a novella is nagyobb mérvben műveltetett, részint a régebbi első rangú költők többjei (*Kölcsey, Bajza, Fáy, Vörösmarty*), s mellettök a szapora *Kovács Pál*; részint új derék erők által (*Csató, Vajda, Gaal József, Tóth Lőrinc* stb.); sőt néhányan nagyobb regényt is írtak: *Fáy* tanszerűt (A Bélteky-ház, 1832), *Petrichevich Horváth Lázár* társadalmi (Az Elbújdosott, 1836), *Gaal József* történetit (Szirmay Ilona, 1836); kiket azonban b. *Jósika Miklós* (szül.

1794 † 1865) váratlan és meglepő fellépése 1836-ban rögtön feledékbe sülyesztett, irodalmunk ez ágát hosszú, gazdag és szerencsés pályafutásával fényesen megalapítandó.

Irodalom. Kölcsény: Elbeszélések (M. Munkái II. kötetéb.). — *Bajza: Beszéleyei és Regéi* (Összegyűjtött Munkái Toldy-féle kiadásának második kötetében, köztük egy kiadatlan regény, Kálmor, mely azonban a II. részben már megszakad). — *Fáy: Elbeszélései* részben Szépirodalmi Összes Munkái VI—VIII. kötetekben, Pest 1844; részben s későbbiekkel vegyesen a Buzavirágok és Kalászkok, Pest 1853, 2 k. és Hulló Virágok, Pest 1861. című gyűjteményeiben. — *Vörösmarty: Beszéleyek és Regék* (Újabb Munkái II. köt. A Bajza-Toldy-kiadás IX., a Gyulai-kiadás X. kötete). — *Kovács Pál: Beszélyfüzér*, 3 k. Pápa és Győr 1811—6. — *Vajda Elbeszélései* (részben a Dalhon kötetében). — *Tóth L.: Úti Novellák*, Pest 1851. — *Fáy: A Bélteki ház*, 2 k. Pest 1832 (Összes Munkái II—IV. k.); később Jávor orvos és szolgálója Bakator Ambru, szeszélyes regény 2 k. Pest 1856.; A szutyogfalviak, magyar fajképek 2 k. Pest 1856. — *Horváth Lázár: Az Elbájdóssott, vagy: Egy tél a fővárosban*, 2 k. Kolosv. 1836. — *Gaal: Szirmay Ilona* 2. k. Pest 1836. — *Vajda: Tárcsai Bende*, 3 k. Pest 1837.

145. §.

Jósika, a magyar regényirodalom megalapítója.

Igen is, régibb és újabb elszigetelt kísérletek után, egy magyar regényirodalom valódi atyjává b. *Jósika Miklós* lett, ki ez időszakban tizenegy, összesen pedig, nem egészen harminc év alatt harminchat regényt, azonkívül negyvenöt novellát és beszélyt adott, együtt száz huszonöt kötetben. De érdeme nem csak e rendkívüli termékenységekben, hanem egyszersmind művei irodalmi súlyában fekszik. T. i. azok belső érdekességével általános figyelmet gerjesztvén a magyar regény iránt, sokaságukkal pedig azt táplálni s fentartani nem szűnven, azon köröket is állandó olvasókul nyerte meg a magyar irodalomnak, melyek azt még csak hírből ismerték; nem említve, hogy általános szükséggé, divattá tevén egyszer a magyar regényt, annak csakhamar oly lendületet adott, hogy néhány évtized alatt az, terjedelemre és hatásra nézve, szépirodalmunk legnevezetesebb és leghatásosb ágává emelkedett.

Jósika élete és szellemének iránya barátilag egyesültek öt termékeny és jeles regényíróvá képezni. Felsőbb osztály szülötte, már korán különféle állású és egy s más tekintetben érdekes vagy kiváló

egyéniségek vonák magokra figyelmét. Tizenhatodik éve óta a hadseregben szolgálván, ezzel a század nagy actióiban részt vevén vagy azok közel szemlélője levén, s ország-világot látván, soknemű erkölcsökkel, intézvények és szokásokkal megismerkedett, sok s különféle nemzet és osztálybeliekkel érintkezett, s a társaságot a legmagasb köröktől a kunyhóig észlelhette; e mellett egyénileg is számos viszonytagságok- és kalandokon, utóbb, az élet komoly viszonyaiba szövéődve, szenvedéseken és küzdelmeken átmenvén, az emberi szív világa leleplezve állott előtte. S mind e ritka kincsét az élet- és emberismeretnek és mindennemű tapasztalásoknak, termékeny történeti és irodalmi tanulmányok egészítették ki, s azonfelül a természettől nyert erős értelem és teremő képzelődés; mi által lön lehető, hogy midőn negyven éves korában a regényírói pályára lépett, oly gazdag készletével rendelkezett a tárgyak-, ismeretek és gondolatoknak, milylyel Kisfaludy Károlyon kívül, egy magyar költő sem előtte; innen mesék és jellemek feltalálásában azon kimeríthetetlen gazdagság, azok érdekes összeszövésében azon ritka ügyesség; innen azon valárd alap, azon lélektani mélység és biztos kéz, melylyel mint jellemfestő kitűnt, mikhez még a figyelem mind végig feszítésének nagy mestersége járult. S érdeme nem csak az, hogy e kellékekkel oly 'előkelő mértékben birva, általában egy érdekes és hatásos regényköltészetet indított meg, hanem hogy azt, mindjárt kezdet óta, mint elődei és társai a magyar költészet egyéb formáit, ő is *nemzeti alapra fektette*, tárgyait nagy számú történeti regényeihez kirekesztőleg a két haza históriájából vevén, költeményeit magyar históriai háttérrel látván el, s mint történeti, úgy társadalmi regényeiben is magyar életet és társadalmat festvén. Ekép Jósika nem csak önálló, hanem egyszersmind nemzeti regényirodalmat teremtett, s nem csak a magyarul olvasók számát megtízszerezte, hanem a nemzeti öntudat s hazafiúi érzésnek is, különösen társaságunk magasabb sphaeraíban, új és nagy hódításokat tett; végre a társalgási nyelvet, még a színpadnál is szélesebb körökben divatra segítette, mert azt minden irányban kimívelte és nemesítette – csak correctsége nem emelkedett soha.

Jósika harminc éven át, tehát mind végig, fenn bírta tartani a közönség érdekeltségét: de első történeti regényei belső becsével a későbbiek nem vetélkedhettek. *Abafi* (2 k. 1836), *Az utolsó Batori* (3 k. 1837), *A csehek Magyarországbán* (4 k. 1839) új meg új kiadásokban még mindig tetszenek, mint amelyekben, még a legtisztább köl-

tői eszközökkel, a legnemesebb részvételért vívott. Az alapeszme érvénye, a szerkezeti gond, s nem csak a jellemzési erő, melyet mind végig megtartott, hanem a jellemek megválasztása is a főt és a szívet, tehát az erkölcsi érzést is, teljesen kielégítik. Különösen a női jellemben (Margit, Gizela, Coelesta, Kornisné) a legfelsőbbet állította elé a költő, mit költészetünk e nemben szépet, bájoszt, emelőt, fenségest, s e mellett nem kevesebbé valót bír: alakok, melyek az olvasó lelkébe elfelejthetetlenül betapadnak. A korfestésben is hívebb tanulmány, mélyebb belátás mutatkozik, bár érzéke inkább az erkölcsök genre-nemű rajzolásához van, mint ereje a felsőbb történeti felfogásban. A lelkesedett fogadtatás és hihetetlen könnyűsége az előhozásban csakhamar könnyed dolgozásra csábították. Már novellái némelyeiben döbbenő eltévesztései hökkentenek meg tárgynak, iránynak. Nagyobb műveiben ugyan még azontúl is többnyire ugyanazon vagy még nagyobb virtuozitás a figyelmet mind végig lekötő bonyolításban, de már mind nagyobb hajlammal a túlzott, keresett, sőt bizarr iránt, conceptióban és jellemalkotásban. A Walter Scott bölcs tanítványa az újfrancia romantika hatása alatt elvész, melynek első jelei már drámai kísérleteiben mutatkoztak, s mely számkivetése idejében, a brüsszeli légkörben, e nemes talentomot végkép leszorította első útjáról. Mindamellettt nincs munkája egyes nagy jelességek, s még kevesebb érdek hiával; s a magyar olvasó közönség még soká nem fogja nélkülözhetni hibás munkáit sem, a jobbakat soha.

Kiadások. I. Heckenastnál: Jósika Miklós Regényei; 24 köt. Pest 1836—44. Ebben: *Abafi*, 2 k. 1836, (6. kiadás 1864); *Zólyomi* 1 k. 1836 (5. kiad. 1860); *A Könnyelműek*, 2 köt. 1837 (2. kiad. 1858); *Az utolsó Bátor*i, 3 köt. 1837 (4. kiad. 1860); *A Csehek Magyarországon*, 4 k. 1839 (4. kiad. 1864); *Élet és Tündérhon*, 3 k. 1840 (nyolc beszély, 2. kiad. 1858); *Zrinyi a költő*, 4 k. 1843 (2. kiad. 1857); *Viszhangok*, 2 k. 1844 (nyolc beszély, 3. kiad. 1859); *A szív rejtelvei*, 2 k. 1845 (hat beszély, 2. kiad. 1859); *Az élet útjai*, 1844 (2. kiad. 1858). — II. U. annál: Jósika Miklós Munkái, új folyam, 11 k. Pest 1846—7. Ebben: *Akarat és Hajlam*, 2 köt. 1846; *Regényes Képletek* 3 k. (tíz beszély); *Jósika István*, 5 köt. 1847; *Egy két emeletes ház*, novella 1 köt. 1847. — III. Emichnél: *Ifj. Békési Ferenc Kalandjai* (Alt Móric álnéven), 2 köt. 1845. — IV. Hartlebennél: *Egy magyar család a forradalom alatt*, korrajz 1—4. köt. Braunschweig 1852; majd újra, és kiegészítve 10 köt. Pest 1861—2. — V. Heckenastnál, de most névtelenül: *Eszther*, 3 k. 1853; *A nagyzebeni királybíró*, 3 köt. 1853; *A gordiusi csomó*, 3 k. 1853; *A zöld vadász*, 3 k. 1854; *A szegedi boszorkányok* 3 k. 1854; *A tudós leánya*, 3 k. 1855; *Jó a tatár!* 4 köt. 1856; *Pygmálion, vagy Egy magyar csa-*

lád Párisban, 2 k. 1856; A rom titkai, 2 köt. 1856; A rejtett seb, 3 köt. 1857; Két királynő, 3 köt. 1857; A hat Uderszky leány, 6 köt. 1858; Régibb és újabb Novellák, 4 k. 1859 (tizenegy beszély); Az első lépés veszélyei, 1 k. 1860. — VI. Heckenastnál: Jósika Miklós Újabb Regényei, 17 köt. Pest 1860—4. Ebben: Két barát, 4 köt. 1860; Második Rákóci, 6 köt. 1861 (2. kiad. 1862); Két élet, és: Kakukszó, 2 k. 1862; A két mostoha, 2 köt. 1863; A végváriak, 3 k. 1864. — VII. Hartlebennél Posten: Klára és Klári, az Anjou-királyok korából, 2 köt. 1862; A magyar kényurak, az Anjou-királyok korából, 4 köt. 1864; A szegény ember dolga csupa komédia, 4 k. 1864; Várt leány várat nyer, 3 k. 1865 (M. Ered. Regények Tára VII—IX. k.). — VIII. Emichnél: Ami késik, el nem múlik, 2 köt. 1864. — IX. Ráthnál: Sziklarózsa, 2 k. 1864. — Fellemlítendőek még: Jósika Külföldi Regényei, 10 k. Pest 1844; Regény és regényítéset, írta Eszther szerzője, Pest 1859; sőt az igen is regényes tárgyalásnál fogva ide sorolandó: A Magyarok Östörténelme, 3 k. Pest 1861; s végre életrajzi tekintetből, a hozzá különben nem méltó: Emlékirat, 4 k. Pest 1865, mely közbe jött halála miatt töredékkül maradt.

146. §.

A kor többi elbeszélői.

Jósika után, s nagy részt az ő nyomában, szokatlan elevenség lett a novella- és regényköltészetben észrevehető. Talentom, szapora-ság és népszerűség által különösen Kuthy Lajos és Nagy Ignác tűntek ki. *Kuthy* először 1838-ban az Athenaeumban, s azon túl majd minden szépirodalmi közlönyökben adta hosszú sorát a gazdag és ragyogó képzelemről tanuskodó beszélyeknek, melyek tárgyai erős szenvedélyek, szintoly erős színekkel és szenvedélyes, virágos előadásban, s kezdetben nagy érdekeltséggel olvastattak, bár végre alakjai, lélektani alap hiánya mellett mind inkább a túlzottba, bizarrba, előadása váltig üres phraseologiába csaptak át. *Nagy Ignác* beszélyei és »torzképei« az élet apró bajai, ferdeségei s nevetséges oldalai körül forognak, a tréfa, szeszély és gúny bizonyos kedélyes vegyületével. Aztán mindig tudott valami újat, a napi érdekek és kérdésekkel összefüggőt, s mert sekélyet, könnyen élvezhetőt adni. A Sue-féle »Páris Mystérjei« másutt is egy egész irodalmát hozták elő a rémletes regényeknek: nálunk sem maradt példája követés nélkül, s egy ideig kapva kaptak s általánosan olvastattak Nagy Ignác »Magyar Titkai« (1845), ki ebben is első használta fel a divatot; utána jött Kuthy »Hazai Rejtelmek«-vel (1846), s volt mindkettőben elég lelékenység, hogy mulattasson; azonfelül amott tréfa, itt humor, és becses részletek,

különösen jeles genreképek; különben egyik sem szerves mű. — A többi kortársak felett még csak *Kelmenfy László* (Hazucha Ferenc, szül. 1815, † 1851) tűnt ki, még pedig némi mélyebb alappal, helyenként erős humorral is, de alakításban szinte gyenge. S ezen, és más most már feledékenységre ment elbeszélések mellett léptek fel, kik utóbb első rangra emelkedtek: *b. Kemény Zsigmond* és *Jókai Mór* (sz. 1823); amaz 1840 az Athenaeumban »*Martinuzzi*« (befejezetlenül maradt) és »*Gyulai Pál*« történeti regényei mutatványával; s már itt észrevehető annak erős lélektani vizsgáló hajlama s mélybe ható történeti felfogása, de az érdekgerjesztés titkának hiányában részletező módja fárasztó lett; míg Jókai, bár világismeret és tanulmány nélkül még, már első, igen gyenge regényében (*Hétköznapiak*) és még inkább beszélyeiben, jeleit adta leíró és a komikumra hajló derék talentomának: előhirdetőül azon fényes pályának, melyet mindkettő utóbb megfutandó volt.

Irodalom. Kuthy: Munkái (novellák) 8 köt. Pest 1842—52. *Hazai Rejtelmek*, 2 k. Pest 1846, 7. — *Nagy Ignác: Munkái*, 9 kötet Budapest 1842—5 (*Beszélyek*, 3 köt., *Torzképek* 4 köt., *Hajdan és Most* 2 k.); *Magyar Titkok*, 12 füzet, Pest 1845; *Menny és Pokol*, 3 f. Pest 1846. — *Kelmenfy: Beszélyek* 2 k. Pest 1846; *Meghasonlott kedély*, 2 k. Pest 1846; *Ezer év előtt, regény*, Pest 1847. — *Jókai: Hétköznapiak*, regény 2 k. Pest 1846. *Vadon virágai* (novellák) 2 köt. Pest 1848. — *Frankenburg Adolf: Munkái* (Estikék) 2 köt. 1844. — *Petőfi Hóhér* kötele, Pest 1845. — *Garay: Tollrajzok*, 3 k. P. 1846. — *Pálffy Albert: Magyar millionaire*, 2 köt. Pest 1846. *A fekete könyv*, 2 köt. Pest 1847. — *Császár Ferenc: Eredeti Beszélyei*, 2 k. Pest 1846. — *Degré Alajos: Kedélyrajzok*, Pest 1847. stb.

147. §.

B. Eötvös József regényköltészete.

Történetünk vége felé még egy nagy íróval találkozunk, kivel másutt mint állambölcsészszel, szónokkal és költővel már megismertünk, ki minden költőink közt, európai kultúrájával, legmagasban áll, s ezzel, és képességei s szelleme irányával a társadalmi regényre mintegy praedestinálva volt: *b. Eötvös Józseffel*. Tudomány és tapasztalás szövetkeznek nála éles analitikus értelemmel, melylyel minden lélektani és társadalmi problémát elemez, erős gyakorlati észszel, mely a tapasztalat tényeiből eszmékre emelkedik, s élénk képzelem-

mel, melynek közbenjárása mellett eszméivel egyszersmind az érzés felett uralkodik, s kiben ekép a tudós, bölcsész és költő a legszebb egységgé olvad. Innen politikai munkáiban és szónoklataiban a kedélyre is, a költőiekben egyszersmind az észre hatás: minden szellemnyilatkozata bölcsészet, a költőiségnek szívet és képzelmet melegítő és működtető sugaraiban. Legpraegnásabb kifejezése e szellemnek már első regénye: *A Carthausi* (4 részben, 1839—1841). Gusztáv, egy fiatal francia gróf, önéletrajza ez, ki lelke eszményi irányánál fogva végtelen szenvedések, csalódások és botlások után emésztő kételyek martalékvává, s mármár öngyilkossá válván, a nagyvilágból egy carthausi klastromba vonúl, hol végre társa-Justusban, s a sivatag élet után munkában és csendes házi életben boldogságát feltaláló Armandban azon tükörre találván, mely a földi megnyugvás és elégedettség képeit tünteti elébe, kibékül az étellel, s egy régi sebben sinlődvé, ifjan, de belső nyugalommal múlik ki. Az új világ nagy képe és bírálata ez, melyben az egyén minden szenvedélyei és tévedései, a társadalmi élet minden nagy kérdései, családiság és nevelés, vallás és szabadság, osztályszellem és forradalom, valárd háttéren és konkrét viszonyítással tárgyaltnak; gazdag és mély, lélektani és bölcsészeti műnek; megható, költeménynek; fenséges, moráljával (»csak az önnösnek nincs vigasztalása a földön«); végre mint egy huszonhat éves ifju férfi conceptiója — bármennyi reál anyaggal, saját kedélye és élményei összegével rendelkezett is — a lángelme előleges sugallatainak bámulandó emléke. A széptan tiltakozik a bölcsészeti elemnek oly terjeszkedése ellen a költészetben, milyent e regény mutat: de itt az nem általános érvényt igénylő, beillesztett részként jelenik meg, hanem a carthausinak mindig helyzethez kötött belső cselekvése, mi által a reflexió jogosult költői alkatrészsze lesz. E nemes költeményt két irányregény követte: *A falu jegyzője* (3 köt. 1845) és: *Magyarország 1514-ben* (3 köt. 1847): amaz a központosítási rendszer bajnokának kiáltó szava a megyerendszer reformja mellett; ez egy nagy történeti festmény a jobbágyi osztály felszabadítása érdekében. Amott egy bántó képét kapjuk a megyei visszaéléseknek, melyek, ha minden egyes vonásai okmányilag bebizonyítható valóság valának is, mint állított, de így együtt torzképök a valónak, s annál igazságtalanabb, mert míg a fő érdek a társaság alsó rétegeinek jut, hol a bűn a szenvedő erény glóriájában mutattatik fel, a kiválóbb osztály mind végig a nevetségességnek, s minden gyarlásnak, sőt gazságnak képvi-

selőjévé tétetik. Különben a Viola zsivány ügyesen bonyolított, valóban tragikai, meséje egy második, vele szorosan össze nem függővel van terhelve; s míg az alakok egyik csoportja, a népieké, mesterileg rajzoltatott, a többi nem sok dicséretet mutat fel: de tiszteletet vív ki a nemes szív azon mély iróniája, mely erkölcsbírói szigorával a művet átlengi. A történeti regény becsét a történetvizsgálói tanulmányok teszik, s az egyesek és tömegek jellemzésében kifejtett erő. Történet, költői részletekkel átszőve, nem költemény.

Kiadások. A Carthausi, I. II. rész (Árvízkönyv, I. III. k. 1839), III. IV. r. (Árvíz. V. 1841); hatodik kiadás egy köt. Pest 1869. — A falu jegyzője, 3 k. Pest 1845. újra 2 k. P. 1860. — Magyarország 1514-ben, 3 k. Pest 1847.

148. §.

Idegen jelesművek műfordításai.

Azon élénk önálló munkásság mellett, mely a költői téren ez időszakban nyilatkozott, a világköltészet classicusainak átültetése majd egészen elhanyagoltatott. Irodalomtörténeti nevezetességű munkák közül alig említhetni egyebet az »*Ezeregy Éj*« regéi fordításánál, melyet Vörösmarty kezdett meg és Szalay László, Szenvey stb fejeztek be, s melyet a Kazinczy Gábor által csak megkezdett »*Ezeregy Óranegyed*« egészített volna ki; továbbá *Osián* művészi becsű s kritikai készletű áttétele *Fábián Gábortól*; a szerb *népdalok* és hősrégéké *Székkács Józseftől*; *Tiedge* tankölteménye: *Uránia, Jámor Páltól*; és *Pyrker* Tunisiása *Udvardy Jánostól*. A nagy költők közül *Shakespeare*t két vállalat tűzte ki, de a *Lemouton Emiliáé* csak öt, az *Arany-Petőfi-Vörösmartyé* csak egy darabot hozott; a nem kevés színi fordítások nyomtatlanul maradtak. *Klopstock* Messiása tíz énekét *Tárkányi* híven is szépen is adta, de belőle csak töredékek láthatnak világot. *Pope* tankölteményét »*Az Itészetről*« *Lukács Móric*, s ugyanő *Byron* több művét, jelesül; *Boileau* tankölteményét a költészetéről *Erdélyi* mintaszerűleg adták; holmit a *V. Hugo et Beranger* lyrai darabjaikból *Kriza* és *Petőfi*; a német lyrai költők közül *Goethé*-ből *Szemere Miklós*, *Uhland*, *Rückert*, *Kerner*, *Heinéből Kerényi*, jól. De mindez számba sem jöhet, ha irodalmunkból a külföld költészetének bármely halavány képét akarnók felismerhetni. — Élénkebb fordítói, de, a classicus darabokra ügyelő akademiái gyűjteményen kívül,

jobbára gyári munkásság tűnt fel a dráma és regény terén. Egyes darabokon kívül, emitt néhány regénytár, amott Nagy Ignác »Színműtára« adta a német, angol és francia divat-irodalom kedveltebb műveit, míg a szépirodalmi lapok novellai rovata jó részt a külföld újságain élődött — de ezek a napi érdek kielégítése után elpen-dültek, mind.

Irodalom. Ezeregy Éj, 17 köt. Pest 1831 s köv.; kivonatban: Arab Regók Vörösmartytól. 2 k. P. 1867. — Ezeregy Óranegyed (Kazinczy G. Malvína, I.) Budapest 1838. — Osián Énekei, az eredeti gál mértéken Fábian Gábor, 3 k. Buda 1833. — Szerb Népdalok és Néprögök, az eredetiből Székács J., Pest 1836. — Uránia, Tiedge után szabadon Jámbor Pál és Katona Antal, Pest 1845. — Tunisiás, Buda 1839. — Shakespeare Vilmos Összes Színművei, ford. Lemouton Emília, 5 füz. Pest 1845 (A szélvész; A két verónai nemes; A windsori víg nők; Viola; Szeget szeggel). Shakespeare Összes Színművei, I. Coriolánus, Petőfitől, Pest 1848. — Klopstock Messiásából darabok a »Religio és Nevelésben«, az »Órangyalban« és »Aradi Vészlapokban«. — Pope és Byron tankölt. a Kisf.-Társ. Évl. IV. kötetében 1844. — Byronból a Társalk., Auróra, Athen. stb. — Külföldi Regénytár a legkedveltebb idegen írók munkáiból. 2 köt. Kolosv. 1836, 7. Külföldi Regénytár, kiadja a Kisf.-Társ. 24 köt. Pest 1842—3. Új Külföldi Regénytár u. attól 15 köt. Pest 1844. Francia Regénycsarnok, kiadta Récsi Emil, 10 k. Kolosv. 1843. Angol Regénytárca 6 k. Pest 1843. Pillangó, külf. válogatott elbeszélések, kiadta Széplaki Erneszt (Bajza), Buda 1836. — Külföldi Játékszín, kiadta a M. T. Társ. 19 köt. Buda és Pest 1833—40. (Shakespeare, Sheridan; Voltaire, Moliéro; Alfieri, Federici; Lessing, Iffland, Schröder, Schiller, Steigentesch-ből). — Nagy Ignác Színműtára, 4 köt. Buda 1839—43.

149. §.

Magyar irodalomtörténeti mozgalmak. — Magyar jelesírók kiadásai.

Az előbbi időszak irodalomtörténeti adatnyomozóit most *egyed-iratok* szerzői váltották fel az akadémia kebelében. Így a magyar bölcsészet történetét *Balogh Pál* és *Hetényi János* (114. §.), a tudományok állapotát Magyarországon az *Árpádok* idejében *Czech János*, a matematikai irodalmat *Vállas Antal*, az állattan történetét *Handk János* adták; *Jerney* a húnscytha írás kérdését vizsgálta, *Döbrentei*, a középkori nyelv s irodalmi történet körül nyomozódott (Régi Magy. Nyelveml.); *Podhradczky József* pedig régibb írók életrajzaihoz közölt új adatokat (Zermegh, Erdösi, Berger Illés, Pázmány, Káldi); míg számos egykorú írók életei az akadémiai emlékbeszédekben és névkönyvekben foglaltatnak. S ezen adalékok jelzik a hala-

dást e téren. — Tétettek ugyan kísérletek az összes magyar irodalom történetének összeállítása körül is: így *Zimmerman Jakab* »M. Irodalom« című nyelv- és irálytanához járul már egy irodalomtörténeti szakasz is (1843); *Ferenczy Jákó* ugyanilyet bővebben adott »Adalék honi nyelvünk és irodalmunk történetéhez« cím alatt (1844); *Szuppán Zsigmond* pedig m. nyelvtana negyedik részéül »A magyar s külföldi irodalom történetét« (1837): de mindezekben hiányzik még a tények kritikai megállapítása, a történeti alkotás, s a tudományos ítéset.

Annál több történt, jobbára életrajzok kíséretében, az írók kiadása körül, mi által részben az irodalomtörténet is nyert tárgyilag valamit, nagyobb részt azonban az irodalom jeles művei új és élénkebb forgalomba tételével az irodalom maga. A XVIII. század költői közül Amade jelent meg *Szalay László* által először; újra Dayka a költő kéziratái használatával *Toldy* által; *Gvadányi* kiadatlan epistolái *Donics András*hoz, egy névtelentől; *Kármán*, *Csokonai*, *Kis János*, s a jelen századból *Kisfaludy Károly* és *Sándor*, *Czuczor*, *Kazinczy* és *Vörösmarty* *Toldy* által (a két utolsó Bajzával); *Fazekas Lovász Józseftől*; *Teleki Ferenc* és *Berzsenyi Döbrentéitől*; *Kölcsey Szalaytól*; végre *Fáy*, kiadó megnevezése nélkül, s mindezek most először összegyűjtve.

Irodalom. Czech értekezése az akad. Évk. II. köt. — Vállas, Jerney, Podhradczky cikkei a Tudománytár új folyama kötetseiben, külön: *Pázmány Péter Élete*, Buda 1836. — *Hanák* akadémiai előadása kibővítve: *Az Állattan történelme és irodalma Magyarországon*, kiadta *Pólya József*. P. 1849. — *Sadler József*: *A Növénytan történetei honunkban a XVI. században* (A kir. M. Természettud. Társulat Évk. I.). — *Zimmermann*: *M. Irodalom*, 1843. *M. Irodalom*, honi nyelvünk szakonkénti története, 2. s bővített kiadás, Buda 1844. — *Ferenczy*: *Adalék honi nyelvünk s irodalmunk történetéhez*, Pozsony 1844 (átdolgozva: *M. Irodalom és Tudományosság története*, Pest 1854). — *Sz. Zs. M. Nyelvtan*, IV. r. Pozsony 1847.

150. §.

Az időszak vége.

Így folyanak az irodalom dolgai, midőn 1848-ban a nagy fordulat beállott. A nemzet egész figyelmét az ország sorsa kötve le, rögtön megszűnt minden tudományos és költői tevékenység, csak a szükségbeli irodalom folytatta egy ideig még nyugton termelését

(vallási, tan- és gyakorlati jogi munkák). Az azon évi XVIII. törvénycikket megelőzőleg martius 15-én tetteg behozott *sajtószabadság* mellett szaporodtak a *hírlapok*; egy gazdag *pamphlet-irodalom* keletkezett, mely a fennállónak ellenében minden téren változásokat sürgetett; minden nap új röplapokat hozott, mik nyílt helyeken kikiáltók által árultattak, vagy falragaszok alakjában az utcák sarkait borították el; maga a *költészet*, szolgálójául szegődött a nagy mozgalomnak. Ezek után a legszaporább szak a *katonai* volt; nem kevés nagyobb-kisebb munka érvén egymást e téren, melyek legalább azon irodalmi érdemmel bírnak, hogy általuk a hadi nyelv derekasán kiképeztetett. — Az 1849. év már véres munkában találta a nemzetet: a haza egy nagy tábor vala, melynek zajában a tudományos testületek és tanodák működése megszűnt; a nem-politikai sajtó teljesen elenyészett; a régi politikai pártok a háborúban elvesztvén lábok alatt a biztos alapot, azok hírlapjai elhallgattak; ellenben a mozgalom új organumai a fővárosban és vidéken mindvégig újabb- s újabbakkal szaporodtak, míg a katastrophphal ezek is eltűntek; s az oly szépen virágzott irodalom helyét pusztaság lepte el, és síri csend. A nemzeti nyelv jogvesztetten állott, a tanácskozó és egyesületi termek zárva, a magyar Thalia temploma idegen Músának is megnyitva; a szellemi élet legjelesb tényezői elvesztek, vagy távol, vagy elnémúlva zsibbadoztak.

Így végződött azon, hetvenkét évet átél, dicső kor, mely Besse-nyei által megindítva, hosszú, kitűró és szerencsés fáradozások után oly irodalmat teremtet, mely, ha a Gondviselés végtelen kegye annak feléledését nem engedte volna is meg, a magyarnak a mívelt nemzetek sorában nem disztelen helyet vívott ki.

V É G E.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap.		Lap.
Ajtay József	65	Császár Ferenc	94, 125, 151
Akademia, Magyar	78	Csengery Antal	83
Andrássy György, gr.	54	Czakó Zsigmond	170
Angyalffy Mátyás	72	Czech János	65, 115, 118, 188
Arany János	181, 179	Czövek István	62
Arenstein József	131	Czuczor Gergely	41, 43, 133, 134, 138,
Athenaeum	142		145, 149, 160
Auróra-kör	39	Danielik János	87
Bacsányi János	71	Dankovszky Gergely	137
Bajza József	9, 40, 57, 75, 118, 141	Deák Ferenc	111
Bakó Dániel	136	Deáki Fülöp Sámuel	69
Baksay Dániel	51	Debreczeni Márton	49
Balásházy János	72, 129	Degré Alajos	173
Ballagi Mór	88, 89, 134	Dessewffy Aurél, gr.	57, 83, 102, 112
Balassa János	129	Dessewffy Emil, gr.	83, 103
Balogh Pál	92	Dessewffy József, gr.	24, 56, 143
Balogh Sámuel	62	Diószegi Sámuel	58
Bárándy János	125	Dóczy József	65
Bárany Ágoston	115	Dorner József	128
Baricz György	69	Döbrentei Gábor	20, 24, 55, 57, 133,
Bartholomaeides László	70		188, 189
Báthori Gábor	58	Dugonics András	68, 71
Batthyányi Lajos, gr.	113	Dulházy Mihály	56
Beely Fidé	92	Édes Gergely	69
Beke Kristóf	92	Egressy Gábor	141
Bene Ferenc	127	Egyed Antal	69
Benigni József	114	Egyházi Folyóirat	86
Berde Áron	128	Egyházi Tá	86
Bere	8, 72	Egyházi Értekezések	59
Berzsenyi Dániel	18, 28, 140	Élet és Literatura	57
Besze János	121	Endlicher István	65
Beszédes József	131	Engel János	65
Bitnicz Lajos	57, 133, 137	Eötvös József, b.	105, 108, 112, 143, 167,
Bloch Mór	88, 89, 133		174, 185
Bocsor István	138	Ercsei Dániel	60
Bolyai Farkas	28, 131	Erdélyi János, a költő,	141, 145, 153, 187
Botka Tivadar	94	Erdélyi János (nemzetgazdász)	104
Bölöni Farkas Sándor	126	Érdy János	115, 118
Brassai Sámuel	128	Fábián Gábor	13, 96, 187
Buczy Emil	20, 57	Fábián István	134
Budenz József	123	Fábián József	69
Bugát Pál	72, 76, 128, 129, 137	Farkas Elek	136
Cherrier Miklós	118	Fáy András	23, 24, 36, 76, 92, 173
Conversationslexikoni pör	75	Fejér György	55, 60, 65, 90, 91, 114, 115
Csató Pál	173	Fényes Elek	124
Csatákó Imre	92	Ferenczy Jákó	189

hőn utas

	Lap.		Lap.
Ferenczy János	65	Irinyi József	125
Festetics György, gr.	6	Izraelita m. irod.	89
Flór Ferenc	129	Jakab István	167, 173
Fodor András	72	Jaksics Gergely	121
Fogarasi János 94, 134, 135, 136, 137, 146	146	Jámbor Pál	151, 187
Fogarasi Nagy Pál	36	Jancsó Imre	115
Frank Ignác	94	Jancsotics István	136
Frivaldszky Imre	127	Jankowich Miklós	65, 70
Gaal György	144	Jászay Pál	115, 116
Gaal József	151, 160, 173, 175, 180	Jedlik Ányos	128
Gál Sándor	132	Jerney János	115, 122
Galgóczy Károly	129	Jelenkor	83
Garay János	51, 150, 167, 176	Jó és olcsó könyv-kiadó Társulat	87
Gáti István	68	Jókai Mór	185
Gazdasági Egyesület	80	Jósika Miklós, b.	170, 180, 181
Gebhardt Ferenc	72	József-ipartanoda	80, 86
Gegő Elek	122	József Nádor	53, 54
Gévay Antal	114	Kállay Ferenc	65
Gombos Imre	28	Karády Ignác	136
Gorove István	125	Károlyi György, gr.	54
Gorove László	27	Karvasy Ágost	95
Greguss Ágost	140	Kassai József	137
Greguss Mihály	57	Katona József	27, 35
Gruber Antal	71	Katona Mihály	65
Guzmics Izidór	59, 69, 86, 87	Kazinczy Ferenc 3, 5, 6, 7, 9, 14, 15, 17, 57, 65, 69, 70, 71	
Győry Sándor	131	Kelmenfy László	185
Gyurikovics György	65	Kemény József, gr.	114
Gyurmán Adolf	167	Kemény Zsigmond, b.	83, 103, 185
Haas Mihály	125	Kerekes Ferenc	131, 134
Hanák János	128,	Kerényi Frigyes	151, 187
Haraszthy Ágoston	125	Kis János	57, 65, 69, 136
Häufner József	118	Kisfaludy Károly 9, 27, 29, 30, 32, 39, 144	
Hazslinszky Frigyes	128	Kisfaludy Károly köre	76
Hegedűs Sámuel	157	Kisfaludy Sándor	6, 27, 36
Helmecey Mihály 6, 8, 9, 21, 22, 41, 76, 83		Kisfaludy-Társaság 76, 139, 140, 158, 160	
Henszlmann Imre	118, 140, 141	Kiss Károly	131
Hetényi János	91, 92	Kolmár József	58
Hiador	151	Kopeckzy Ferenc	118
Hilíbi Gál László	94	Korponay János	131
Hirnök	83	Kossuth Lajos	83, 101, 113
Hoblik Márton	26	Kovács László	125
Hodor Károly	125	Kovács István, Nagyajtai	114
Homonnay Imre	69	Kovács Mátyás	86
Horváth Ádám (Pálóci)	27, 65, 68	Kovács Mihály	72
Horváth Cyrill	91, 167	Kovács Pál	37, 180
Horvát Endre	6, 9, 20, 26, 50	Kovacsóczy Mihály	9
Horvát István 53, 55, 63, 65, 70, 115		Kozma Pál	115
Horváth János	58, 59	Kölcsy Ferenc 6, 9, 21, 57, 69, 111, 145	
Horváth Mihály	115, 116	Kölesy Vince	65
Horváth Péter	65	Körmöczy Imre	118
Hrabovszky Dávid	125	Kőrösi Csoma Sándor	120
Hubay József	26	Köteles Sámuel	61
Hugó Károly	172	Kőváry László	125
Hunfalvy Pál	123	Kövy Sándor	62
Imre János	61	Krajner Imre	94
Incze József	94	Kresznerics Ferenc	136
Ipáregyesület, Magyar	80		

	Lap.		Lap.
Kriza János	153, 187	Növendék-papság M. isk.	80
Kubinyi Ferenc	128	Nyíry István	90, 131
Kulcsár István	25, 27, 71	Öbernyik Károly	170, 173
Kunoss Endre	151	Orosz József	83
Kuthy Lajos	170, 184	Orvosegyesület, Budapesti	80
Láczai Szabó József	58	Orvosi Társ	129
Lassú István	65	Ötvös Ágoston	115
Láng Adolf	128	Pák Dénes	72
Lányi Károly	115	Pály Elek	39
Lengyel József	58	Palugyai Imre	115, 125
Leschka István	68	Pap Endre	151
Lichner Pál	115	Rácz Sámuel	70
Lisznayai Kálmán	151	Peczely József	117
Lonovics József	111	Pérecsenyi Nagy László	27
Lónyai Menyhért	104	Perger János	65
Lovász József	189	Pesti Hírlap	83
Ludvigh Sámuel	125	Petényi Salamon	128, 129
Lukács Móric	187	Péterfi Károly	92, 132
Machik József	133	Pethe Ferenc	72
Magda Pál	65	Petőfi Sándor	154, 156, 170, 178, 187
Magyar Nyelv Szótára	137	Petrichevich Horváth Lázár	141, 180
Mailáth János, gr.	71, 144	Petrovics Fridrik	114, 115
Májér István	92	Petzelt József	131
Májér József	59	Pódhradczky József	114, 115, 188
Makáry György	26	Pólya József	128
Maloveczky János	68	Pucz Antal	57
Marczibányi-Intézet	53	Pulszky Ferenc	115, 118
Marczibányi István	53	Puky Károly	68
Márton István	59	Purgstaller József	92
Márton József	68, 71	Pyrker-képtár	80
Mednyánszky Alajos, báró	65, 83, 144	Rácz András	59
Méhes György	131	Rácz István	69
Méhes Sámuel	80, 119, 131	Rajcsányi János	123
Melczér Jakab	65	Ramóczy Valerián	125
Mentovich Ferenc	151	Reguly Antal	122
Mészáros Lázár	132	Reisinger János	128
Michnay Endre	115	Religio és Nevelés	87
Miller Jakab	70	Rencz József	121
Minerva, F. M. Országai	56	Repicky János	134
Mocsáry Antal	65	Révai Miklós	71
Mocsi Mihály	90, 92	Riskó Ignác	151
Mokry Benjamin	65, 68	Rónay Jácint	92
Molnár Ferenc	131	Rozgonyi József	62
Munkácsy János	173	Rumy Károly	65
Muzáron	57	Bupp Jakab	118
Muzeum, M. Nemz.	53	Ruszek József	6, 60
Műgyesület, pesti	80	Sadler József	128, 129
Nagy Ignác	173, 184	Salamon József	87
Nagy János	134, 137	Sándor István	71
Nagy Károly	125, 131	Sárosy Gyula	151
Nagy Pál, Felsőbüki	54, 111	Sárváry Antal	104
Nagy Péter	128	Schams Ferenc	129
Nagyváti János	72	Schedel Ferenc	9, 128, 137
Németh János	70	Schedius Lajos	57, 125
Nendtvich Károly	128	Schirhuber Móric	129
Ney Ferenc	92, 158	Schöpf Ágost	129
Nevelők Társasága	80	Schuster T. J.	136

	Lap.		Lap.
Sebestyén Gábor	26, 36	Tarczay Lajos	90, 128, 131
Simai Kristóf	68	Tárkányi Béla	152, 160, 187
Sípos József	8	Tatai András	131
Sípos Pál	62	Taubner Károly	87, 91, 131
Soltész János	92, 128, 136	Tavasy Lajos	92
Somogyi Gedeon	69	Teleki Ferenc, gr.	24
Somogyi Károly	87	Teleki József, gr.	8, 57, 67, 115, 143
Somossy János	58, 88	Teleki László, gr.	171
Szabó István	128, 175	Természettudományi Társulat	80
Szabó János	87	Tessedik Ferenc	125
Szabó József	128	Thaisz András	55, 81
Szabó Názár	27	Thewrewk József, Ponori	26, 115
Szalay László 9, 101, 102, 113, 144, 189	189	Tognio Lajos	128
Szaniszló Ferenc	87	Tokody János	28
Szárics Jenő	92	Toldy Ferenc 57, 71, 78, 134, 144, 189	154, 178
Szász József	24	Tómpa Mihály	154, 178
Szász Károly	114, 135, 138	Tóth Ferenc	58, 63
Szathmáry Dániel	58	Tóth Lőrinc	125, 151, 167, 173
Szathmáry Papp Károly	118	Tóth Pál	72
Széchenyi Ferenc, gr.	52	Tóthfalusi Miklós	129
Széchenyi István, gr. 54, 82, 96, 98, 113	113	Tötkényi Szaniszló	21, 23, 37
Székács József	87, 88, 180, 187	Töpler Theophil	133
Székely Mihály	65	Török János	129
Székely Sándor, Aranyas-Rákosi 42, 115	115	Török Pál	87
Szemere Bertalan	112, 126	Trausch József	114
Szemere Miklós	151, 167	Trefort Ágoston	104
Szemere Pál	6, 21, 29, 57	Tudományos Gyűjtemény	55
Szenczy Imre	138	Tudós Társaság, Magyar	78
Szentgyörgyi Gellért	69	Udvardy Ignác	94
Szentiványi Mike	83	Udvardy János	72
Szentmiklóssy Alajos 9, 20, 21, 22, 23, 36	36	Ungvárnémeti Tóth László	20, 21
Szentmiklóssy Sámuel	160	Vachott Sándor	151, 176
Szenvey József	37, 41, 76	Vahot Imre	118, 173
Szép János	27	Vajda László	62
Szepesy Ignác, b.	87	Vajda Péter 81, 128, 133, 158, 160, 167	167
Szeremlei Császár Ábrahám	87	Vállas Antal	125, 131, 188
Szeremlei Gábor	90	Vályi-Nagy Ferenc	20, 24, 69
Szigethi Mózes	23	Vandrák András	92
Szigligeti Edvárd	167, 174	Varga István	58
Szilády László	87	Varga Márton	72
Szilágyi Ferenc	83, 118	Vásárhelyi Pál	131
Szilágyi István	134, 152	Vass József	138
Szilágyi János	61	Vay Ábrahám	54
Szilasy János	61, 88	Vecsei József	90
Színház, Nemzeti	161	Verseggy Ferenc	57, 59, 65, 67, 68
Szirmay Antal	65	Virág Benedek	27, 63, 71
Szlemenics Pál	62, 94	Vitkovics Mihály	20, 23, 25, 27, 144
Szoboszlai Pap István	87	Vörösmarty Mihály 9, 36, 38, 41, 45, 48, 76, 94	133, 141, 147, 164
Szokolay István	94	Warga János	90, 92
Szommer József	36	Wargha István	92
Szontagh Gusztáv 36, 91, 94, 129, 140, 173	125	Walther László	115
Szölösi Ferenc	92	Wenzel Gusztáv	115, 117
Szőnyi Pál	131	Wesselényi Miklós	100, 111
Sztrokay Elek	189	Wesselényi Polyxéna	125
Szuppan Zsigmond	134	Zalárdi Jákó László	72
Szvorényi József	6	Zimmermann Jakab	189
Takács József	24	Zsivora György	114
Takács Judit, Dukai			